



על חומות ייך

יהודה לפידות

מהדורה מהודשת

יהודה לפידות

על חזמתייך

סיפורו של לוחם אצ"ל

מהדורה מחודשת

UPON THY WALLS
Yehuda Lapidot

מיחשוב: שלומית רוזנברג

©

כל הזכויות שמורות למחבר
תשע"ד, 2014

הופק לראשונה על-ידי משרד הביטחון – ההוצאה לאור בשנת תשנ"ב,
1992

תוכן עניינים

שער ראשון – שורשים

9	משפחת לפידות
25	משפחת הירשברג
32	תל-אביב
46	העלייה הבלתי לגאלית

שער שני – במחתרת

52	רמת-גן
62	הצטרפותי לאצ"ל
65	הכרזת המרד
77	"הסזון"
89	אשר על הגורן
104	תנועת המרי העברי
117	הפציעה
140	ההתקפה על מלון המלך דוד
144	גרדומים
159	ההגנה שבה ומתנכלת לאצ"ל

שער שלישי – ירושלים

162	הבריטים מעבירים את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם
177	האצ"ל בירושלים מתכונן לבאות
183	הידרדרות המצב הביטחוני בירושלים
193	דיר-יאסין
212	בסיס עץ-חיים
219	מבצע "קלשון"
227	המערכה על העיר העתיקה
247	הליגיון הערבי תוקף את ירושלים
254	הקרב על רמת-רחל
267	הפוגה ראשונה
281	קרבות עשרת הימים
290	מבצע "קדם"
301	אחרית דבר
310	הרוזן ברנדוט

נספחים

321	חלוקתה של ירושלים בתש"ח – כורך צבאי או פרי מדיניות
-----	--

פתח דבר

המהדורה הראשונה של ספרי "על חומותיך" יצאה לאור בהוצאת משרד הביטחון בשנת 1992. המהדורה הנוכחית נערכה מחדש והוכנסו בה תיקונים בעקבות מסמכים ארכיוניים חדשים שראו אור בשנים האחרונות. בספר זה אני מנסה לשלב את זיכרונותי האישיים כלוחם אצ"ל, עם המערכה המדינית והצבאית על ירושלים בזמן מלחמת העצמאות בתש"ח. בחלקו הראשון של הספר, מובאים אירועי שנות השלושים בארץ-ישראל, כפי שהשתקפו בעיני כילד וכנער שנולד וגדל בארץ. הפרעות שפרעו הערבים ביהודים והתנכלויות השלטון הבריטי לעלייה ולהתפתחות היישוב היהודי בארץ, הם שסללו את הדרך להצטרפותי ל"ארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל" (אצ"ל). אני מתאר את החוויות שעברו עלי באצ"ל, תחילה כטירון ואחר-כך כחייל וכמפקד ב"חיל-הקרב" (הח"ק). פרטתי בעיקר את הפעולות בהן לקחתי חלק, ומכאן שאין לראות בספר זה ניסיון לכתוב את ההיסטוריה של האצ"ל.

כתוצאה מהמאבק בשלטון הבריטי (בו לקחו חלק האצ"ל, הלח"י ו"ההגנה"), עזבו הבריטים את הארץ, תוך שהם משאירים אחריהם "תוהו ובוהו". ירושלים הייתה מעוזם האחרון, אותה עזבו ב-14 במאי 1948. למחרת היום, פלשו צבאות ערב לארץ-ישראל, במטרה לחסל את היישוב היהודי בארץ ולמנוע את הקמתה של מדינת-ישראל.

חלקו השני של הספר עוסק במערכה על ירושלים, בה לקחתי חלק פעיל. לדעתי, אין להבין את השתלשלות הקרבות בעיר, ללא הבנה מעמיקה של המהלכים המדיניים, כפי שעוצבו על-ידי ראשי היישוב היהודי בארץ-ישראל באותה תקופה. כזכור, לפי החלטת האו"ם מיום 29 בנובמבר 1947, הייתה ירושלים אמורה להיות נתונה למשטר נאמנות בינלאומי בחסות האו"ם. מהמסמכים המדיניים של אותה תקופה ניתן להסיק כי דוד בן-גוריון, יחד עם עמיתיו בהנהלת הסוכנות היהודית ואחר-כך בממשלה הזמנית, חתרו לפתור את בעיית ירושלים על ידי חלוקתה של העיר. לפי תכנית זו, רק חלקה המערבי של ירושלים אמור היה להיות מצורף למדינת ישראל, בעוד החלק המזרחי (שכלל גם את העיר העתיקה), יהווה חלק מהמדינה הערבית. חלוקתה של ירושלים הייתה אמורה לבטל את החלטת האו"ם לבינאום העיר.

לצורך כתיבת הספר נעזרתי בארכיון הציוני המרכזי, בגנזך המדינה, בארכיון צה"ל, בארכיון של מכון ז'בוטינסקי, בארכיון משרד-החוץ הבריטי וכן בפרסומי מחלקת המדינה של ממשלת ארצות-הברית. בתיאור הקרבות בעיר העתיקה, נעזרתי רבות בספרו של אהרן לירון (אלטשולר) "ירושלים העתיקה במצור ובקרב".

תודתי לארכיון ציוני מרכזי, ללשכת העיתונות הממשלתית ולמכון ז'בוטינסקי, על שהואילו להעמיד לרשותי תמונות מירושלים הנצורה. תודה מיוחדת לרעייתי רחל ("נורית"), שעודדה אותי והושיטה לי עזרה בכל מהלך כתיבת הספר, וכן לשלושת בני ולבתי, שחוו את שנת 1948 הרבה שנים.

יהודה לפידות
ירושלים, תשע"ד, 2014.

הקדמה¹

יהודה לפידות, נמרוד המחתרתי, כתב ספר רב-עניין. פרק מיוחד הוא מקדיש לימים המרים של ה"סזון", שבהם, לוחמי האצ"ל נחטפו, עונו והוסגרו לידי המשטרה הבריטית, למאסר ממושך, ואף להגליה למחנות הריכוז באפריקה.

המחבר מציין שבימי הרדיפות היה קשה לו, וללוחמים אחרים, להבין את צו ההבלגה נוכח הרדיפות הנוראות.

הוא שואל שאלה רטורית: ארגוננו אשר הפר את ההבלגה, עתה, משהוא נרדף עד צוואר, מבליג? אך בסוף התקופה הקשה ההיא מודה המחבר כי הצוו: מלחמת אחים לעולם לא – היה נכון.

לא נכרתה תהום של דם בין הלוחמים, ובבוא היום, כפי שנאמר בשעתו, נלחמו כולם יחד – ה"הגנה", האצ"ל והלח"י – נגד השלטון הבריטי.

יהודה לפידות השתתף בקרב על דיר-יאסין. הוא מדגיש כי הלוחמים ויתרו על גורם ההפתעה והזהירו ברמקול, שהנשים והילדים ייצאו למבואות הכפר וכך לא ייפגעו.

נמרוד מדגיש שבדיר-יאסין לא היה שום טבח, אלא קרב קשה מבית-אבן – לבית-אבן ולא הייתה ברירה ללוחמים אלא להטיל לתוך בתי האבן רימוני-יד.

יהודה לפידות השתתף גם בהגנת הגבורה של רמת-רחל שהצילה את דרום ירושלים.

ראוי הספר הזה שיקראו בו רבים, בייחוד מן הדור הצעיר ויידעו את פרשיות הגבורה של הלוחמים למען תקומת ישראל.

מנחם בגין

ח' בשבט תשנ"ב
13 בינואר 1992

¹ הקדמה זו נכתבה לקראת צאת המהדורה הראשונה בשנת 1992.

שער ראשון
שורשים

משפחת לפידות

סבא צבי-משה לפידות נולד בשנת 1862 בעיירה קטנה בשם ליסקוב (ליסקבה בפי היהודים) בפלך גרודנה אשר ברוסיה הלבנה (ביילארס). במאה ה-19 גדל מספר היהודים בעיירה והגיע לכ-70% מכלל התושבים. מקצת היהודים עסקו בסחר בעצים, שנכרתו מהיער הסמוך, וכן סחרו בתבואה, בעורות ובפרוות. בעיירה היו בית-כנסת ושני בתי מדרש, ובתום יום העבודה נתמלאו ביהודים שבאו ללמוד דף גמרא.

בשנת 1795 נכבשה ביילארוס בידי הצבא הרוסי והפכה להיות חלק מרוסיה.

בראשית המאה ה-19 החליט שליט רוסיה, ניקולאי הראשון, "לתקן" את היהודים ולהטיל עליהם שרות צבא למשך 25 שנים. "הקסרקטין היה מיועד להקים דור חדש של יהודים, מפורקים מתכונותיהם הלאומיות והדתיות... ההשכלה וההכשרה שיקנו להם היהודים בעבודת הצבא יהיו אחרי כלות חוק שירותם (חצי יובל שנים), לתועלת למשפחותיהם ולברכה במעשי ידיהם".¹¹ הגיוס הוטל על ילדים מגיל 12, שנקראו "קאנטוניסטים", והבאתם לשלטונות הוטל על ראשי הקהילה היהודית. מאחר ואיש לא היה מוכן להתנדב לשרת בצבא תקופה כה ארוכה, הלשינו ראשי הקהילה על בני העניים ולאחר שהילדים נמלטו על נפשם, "הפכו הפרנסים לסוכני המשטרה ולחוטפי אדם".¹² היהודים חיפשו דרכים ותחבולות כדי להשתחרר מן השירות הצבאי וניצלו כל פרצה בחוק. היו שהטילו מום בגופם (כמו כריתת צבע ברגל), אבל התחבולה הנפוצה הייתה להשתמש בסעיף המשחרר משירות בנים יחידים. כאשר במשפחה היו יותר מבן אחד, קראו לכל אחד מהבנים בשם משפחה אחר וכך הפך כל אחד מהם לבן יחיד.

לסבא צבי-משה היו שני אחים ולכל אחד מהם היה שם משפחה שונה: גדליה שנקרא זליקוביץ, זאב שנקרא קפלן וצבי-משה שנקרא כאמור לפידות.

¹¹ ש. דובנוב, דברי ימי עם עולם, עמוד 96

¹² שם, שם.



צבי משה לפידות (סבי מצד אבי)

סבי צבי-משה לפידות קיבל את חינוכו הדתי תחילה ב"חדר" ואחר כך בתלמוד תורה. ילדי היהודים לא הלכו לבתי-הספר הממלכתיים ושפת דיבורם הייתה יידיש. משהתבגר, פנה לעסקים וכבר בגיל צעיר גרס כי יש לשלב לימוד תורה עם עבודה. לאחר שהתבסס קמעה בעסקים, החליט כי הגיע הזמן להקים בית ומשפחה. בחפשו אחר שידוך מתאים נסע בכרכרה לעיירה הסמוכה קוסוֹבָּה, כדי לדבר נכבדות ברבקה-רחל לבית גולדין. סבא צבי-משה נתקבל שם בסבר פנים יפות והשיחה נסבה על דברי תורה וענייני פרנסה. בתום השיחה נתקף לפתע צבי-משה בתשוקה עזה לראות את המיועדת להיות אשתו ובניגוד לכל המוסכמות, ביקש שיכניסוה לחדר. הוריה ואחיה נדהמו מבקשתו זו, כי לא היה מקובל להפגיש את החתן עם הכלה לפני הנישואין. אולם לאחר שנרגעו הרוחות נתפייסה דעתם ורבקה-

רחל נקראה להיכנס לחדר. צבי-משה הוקסם מאישיותה של הנערה – הייתה זו אהבה ממבט ראשון, ובו ברגע פנה אל אביה וביקש להחיש את הסידורים כדי שיוכל לשאתה לאישה.

לא עברו ימים רבים, והזוג צבי-משה לפידות ורבקה-רחל לבית גולדין באו בברית הנישואים. הם גרו בקוסובה; הבעל עסק במשך היום במסחר ובערב פנה ללימוד הגמרא והאישה עסקה בניהול משק הבית. קוסובה בפלך גרודנה נקראה גם קוסוב או קוסוב-פולסקי, כדי להבדילה מהעיירה קוסוב אשר בהרי הקרפטים שבגליציה. קוסובה הייתה עיירה קטנה, והיהודים מנו כשני שלישי משלושת אלפי תושביה. היהודים התיישבו בקוסובה כבר בסוף המאה ה-16 ועסקו במלאכה ובמסחר זעיר, ומשקי-עזר היו להם להשלמת ההכנסה. בשנות השמונים של המאה ה-19 כיהנו בה שני רבנים במקביל: הרב מנחם מנדל שרשבסקי, שכיהן בתפקידו 40 שנה ובשנת 1922 עלה ארצה, והרב שמריה יוסף קרליץ'. בנו, ר' אברהם-ישעיהו קרליץ', שנודע בשם "החזון איש" (בשם זה חתם על ספריו והמילה "איש" היא ראשי תיבות של שמו "אברהם ישעיהו"). "החזון איש", שהיה מגדולי הפוסקים בדורו, התגורר בשכנות למשפחת לפידות וקשרי ידידות נקשרו בין שתי המשפחות. הוא עלה ארצה בשנת 1933 והתיישב בבני-ברק. אחיו, ר' יצחק קרליץ', נתמנה לאחר מות אביו לרבה של קוסובה ונספה בשואה יחד עם בני עדתו.¹³

לימים, נהג הסב צבי-משה לבקר את "החזון איש" בבני-ברק. זכיתי להשתתף באחד הביקורים, שנערך בשנת 1940 (ואני בן 12 שנה). הצטרפתי לסב ולדודי מרדכי (בנו הצעיר של הסב) ויחד נסענו מתל-אביב לבני-ברק. במעלה הגבעה, הגענו אל צריף לא גדול בו התגורר "החזון איש". את הדלת פתחה לנו אשתו ושאלה: "מה רצונכם?" סבא אמר כי רצונו לבקר את "החזון איש". ענתה האישה: "הוא עסוק ואינו יכול לקבל אורחים". אמר סבא "אמרי לו בבקשה שאני צבי-משה לפידות" (כל השיחה נערכה בידיש). לפתע שמענו את קולו אומר: "קומט אַרײן, קומט אַרײן" (היכנסו, היכנסו). נכנסנו לחדר לא גדול, מרוהט בצנעה רבה. היה שם שולחן וכמה כסאות וכן ארון גדוש בספרים. החזון איש קיבל אותנו בחמימות רבה והתנהלה שיחה ערה בידיש, שאת תוכנה לא הבנתי.

במשך חייו הוציא אברהם-ישעיהו קרליץ 23 חיבורים בהלכה. הוא נפטר בשנת 1953 ונקבר בבני-ברק. סבי, צבי-משה לפידות, ביקש להיקבר בהר-הזיתים ליד אשתו רבקה רחל, שנפטרה בירושלים בשנת 1916. אולם

¹³ פנקס קהילות פולין.

בעקבות מלחמת העצמאות נותק הר-הזיתים מירושלים העברית ועל-כן לבקשתו, נקבר סבי בבני-ברק ליד קברו של "החזון איש".
צבי-משה לפידות היה אדם חרוץ, נמרץ ותקיף. הוא עשה חיל במסחר, בעוד אשתו רבקה-רחל ניהלה את משק הבית וגידלה את ששת ילדיה, שלוש בנות ושלושה בנים, שכולם נשאו את שם המשפחה לפידות:

משפחת לפידות עולה לארץ-ישראל

ההתעוררות הציונית ברוסיה של ימי העלייה השנייה לא פסחה על פלך גרודנה. צעירים סיפרו על ההתיישבות החדשה בארץ-ישראל וניסו לעשות נפשות לציונות. בתחילת המאה ה-20 הוקמו בעיר סלונים ובסביבתה אגודות ציוניות, שהראשונה בהם הייתה האגודה "שאו נס ציונה", וראשיה השתתפו באופן פעיל בקונגרסים הציוניים של אותה תקופה. בקוסובו ובעיירות הסמוכות, התאגדו קבוצות של בעלי האמצעים כדי לקנות בצוותא אדמות בארץ-ישראל. הסבתא רבקה-רחל, שהייתה דתית מאוד, נדבקה בחיידק העלייה ארצה וניסתה לדבר על לבו של סבא לעלות לירושלים עיר הקודש. סבא, שהיה איש המעשה, לא התלהב מצעד הרפתקני שכזה. הוא חשש מהבלתי-נודע והעדיף את עסקיו בקוסובה. אולם כאשר הלכו הפצרותיה של סבתא ותכפו, החליט לנסוע בגפו, כדי לראות מקרוב את ארץ-ישראל ולהתרשם באופן בלתי-אמצעי מן האפשרויות הגלומות בה. אמר ועשה.

את המסע לארץ-ישראל עשה סבא באונייה שהפליגה מאודסה ועגנה בנמל יפו, הנמל היחידי בארץ באותם ימים. ברדתו מן האונייה, סייר בעיר יפו (תל-אביב עדיין לא הייתה קיימת) וביקש לנסוע לירושלים. את הדרך לעיר הקודש עשה בכרכרה רתומה לשני סוסים (מסע שנמשך יום תמים) ויעדו הראשון היה ביקור בכותל המערבי. הוא סייר בארץ וביקר במושבות החדשות ובשובו לקוסובה סיכם את רשמיו מביקורו בארץ-ישראל במלה אחת: "א-מידְבָּעֵר" דהיינו – "מדבר שממה". הארץ באותם ימים הייתה בלתי-מפותחת, אפילו בהשוואה לעיירות היהודיות שברוסיה הלבנה. סבתא רבקה-רחל לא השתכנעה מדברי בעלה והמשיכה במאמציה להשפיע עליו לעלות ארצה. הדחף הדתי של המגורים בארץ הקודש היה כה חזק, עד שחיפה על הקשיים הכלכליים.

עברו מספר שנים, וכאשר עמד הסבא בסירובו לעלות לארץ-ישראל, אמרה הסבתא לבעלה:

החלטתי לנסוע לארץ הקודש, ואם אינך רוצה להצטרף – אסע עם הילדים ואתה תישאר בגפך בקוסובָה.

סבא נכנע והחל בתכנון הנסיעה.

באותם ימים התארגנה בעיר ביאליסטוק (הסמוכה לקוסובָה) "אגודת מנישביץ" במטרה לקנות יחד אדמות בארץ-ישראל. סבא הצטרף לאגודה ושילם את חלקו ברכישה. שליח מארץ-ישראל הגיע לאזור והציע לאגודה לקנות את אדמות כפר אוריה בדרך לירושלים וכך היה. אבי, יעקב שאול, שלמד באותם ימים בישיבת סלונים הידועה (ראה להלן), נקרא לחזור לקוסובָה ולאחר שערכו לו את חגיגת בר המצווה, החלו בהכנות לנסיעה הגדולה. כך ניצח הרגש את ההיגיון. סבא ארז את המיטלטלין, לקח את אשתו וחמשת ילדיו (הבת הבכורה חסיה שנישאה בינתיים, נשארה בבריסק עם בעלה) ויצא בשנת 1913 למסע הארוך לארץ המובטחת. אחרי טלטולים רבים בים, הגיעה האונייה למצרים ומשם עשתה משפחת לפידות את דרכה לארץ-ישראל ברכבת. ב-24 בספטמבר 1913 (כ"ב באלול תרע"ג), הגיע המסע לקיצו ומשפחת לפידות התיישבה ביפו. סבא בדק את האפשרות להתיישב בכפר אוריה, אולם התנכלות ערביי הסביבה מנעה זאת מן המתישבים החדשים. הקבוצה התפרקה ו"אגודת מנישביץ" העבירה את האדמות לקרן הקיימת לישראל.

ביפו שכר סבא דירה ליד בית-החרושת של האחים ואגנר אשר השתייכו לקבוצת הטמפלרים שהגיעו מגרמניה. היה זה מפעל ליציקות ברזל והרכבת מנועים ומשאבות מים. כל המכונות הובאו מגרמניה והמפעל ביפו, שהוקם בשנת 1890, הביא לפיתוח מזורז של הכלכלה ביפו ובסביבתה הקרובה והרחוקה.

בקיץ 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה בין גרמניה והאימפריה האוסטרו-הונגרית מצד אחד, לבין "מדינות ההסכמה" שכללו את בריטניה, צרפת, רוסיה ולבסוף גם את ארצות-הברית. באוקטובר 1914 הצטרפה תורכיה למלחמה לצד גרמניה והאסטרו-הונגרים.

עם פרוץ המלחמה ביטלו השלטונות התורכים את זכויות היתר שהיו לבעלי אזרחות זרה. הסדר זה נקרא "משטר הקפיטולציות" והאזרחים הזרים נהנו מהחסות שהעניק להם הקונסול של ארצם. ג'אמל פאשא, שנתמנה מושל עליון של סוריה רבתי, דרש מכל האזרחים הזרים לקבל על עצמם אזרחות תורכית ולשרת בצבא בהתאם לצו גיוס חובה. יהודים בעלי אזרחות זרה ניסו לברוח למצרים, שם שלטו הבריטים שלא טרחו לגייס אזרחים זרים.

מכל העובדות הנסיבתיות עולה כי משפחת לפידות קבלה על עצמה אזרחות תורכית. שבתאי היה הבן היחידי שהגיע לגיל גיוס והיה צורך להסתירו כדי שלא יגויס בכוח לצבא התורכי.

כבר בתחילת המלחמה הוטל הסגר ימי על חופי ארץ-ישראל, ומשחתת צרפתית התקרבה ליפו והפגיזה את המפעל של האחים ואגנר בשל החשד שמייצרים בו נשק עבור הצבא התורכי. ההפגזה הורגשה בכל הסביבה, וקירות הבית בו גרה משפחת לפידות רעדו מהדף האוויר.

בעקבות המצב החדש שנוצר, שם סבא פעמיו לירושלים עיר הקודש. בירושלים הוא קנה בית ישן בשכונת מאה-שערים, ולאחר שיפוצו העביר את משפחתו אליו. הבית היה בית-דירות גדול ובחזיתו היו מספר חנויות. הדירות והחנויות הושכרו, להוציא חנות אחת, בה מכרה המשפחה מיני גלנטריה. ההכנסה משכר-הדירה אפשרה לסבא לפרנס את משפחתו בכבוד, והסבתא הייתה מאושרת. אמנם קשיי הקליטה היו מרובים והעול של ניהול הבית היה כבד, אולם לעומת זאת התגשם חלום חייה – היא זכתה לחיות בעיר-הקודש ירושלים.

השלטון התורכי העוין החרימם כל דבר שהיה לו שימוש מלחמתי, החל בבהמות ואמצעי תחבורה למיניהם וכלה במצרכי מזון. בגלל המחסור בפחם, נכרתו היערות בארץ והעצים שמשו להסקת קטרי הרכבות וכן לחימום הבתים בחורף. ככל שהתארכה המלחמה, הלך המצב והחמיר. הרעב שפקד את הארץ הורגש במיוחד בירושלים, שהייתה רחוקה מהאזור החקלאי. סבתא התקשתה להאכיל את משפחתה, לכן החליט סבא לשלוח את הילדים הגדולים יותר אל היישובים החקלאיים שבשפלה. שבתאי, בלוויית שתיים מאחיותיו (ציפורה ולאה) נשלחו לראשון-לציון, שם עבדו ביקב ובשכר שקיבלו, קנו מזון אצל האיכרים ויכלו להתקיים בכבוד. אבי, יעקב-שאול, שהיה צעיר יותר, נשלח לעבוד בחווה החקלאית בבן-שמן שהוקמה על-ידי יצחק אלעזרי וולקני (ועלקוסקי). שם קיבל אבא תמורת עבודתו מקום מגורים ואוכל במטבח המשותף. אבא הסתגל במהירות רבה לעבודה החקלאית ואף אהב את אורח החיים בכפר, אלא שהחברה לא הייתה דתית והמטבח לא היה כשר. בהיותו איש עקרונות, לא היה מוכן להתפשר. הוא המשיך לנהל אורח חיים דתי לכל דבר וכדי להימנע מאכילת טריפה, חלילה וחס, הפך להיות צמחוני. אבא התחבב במהרה על ההנהלה וחבר העובדים והמשיך לשמור אתם על קשר במשך שנים רבות, גם לאחר שעזב את המקום וחיפש את מזלו בעיר הגדולה. בכסף המועט שקיבל אבא תמורת עבודתו, רכש מצרכי מזון, ומפעם לפעם קיבל רשות מן ההנהלה

להעמיסם על עגלה רתומה לשני סוסים ("לוקס" ו"שקד") ולנסוע אל הוריו ואחיו הקטן שנשארו בירושלים הרעבה.

הקשר בין ירושלים והשפלה היה קשה מאוד. הדואר לא פעל וטלפון לא היה בנמצא. גם התחבורה לא הייתה סדירה, ולא תמיד נמצאו הסוסים כדי להסיע את הכרכרות. לעיתים לא נותר מנוס משימוש בשיטה הישנה נושנה – ההליכה ברגל. לקראת פסח של תרע"ו (אפריל 1916), החליט סבא לבקר את ילדיו. מאחר שלא נמצאה כרכרה להסיע אותו, פתח בצעדה מירושלים לשפלה. הוא התעלם מן הסכנות שריחפו על ההולכים בדרכים, כי דאגתו לילדיו גברה על פחדיו. תחילה הגיע לבן-שמן, כדי לבקר את אבי, ומשם פנה לראשון-לציון לבקר את יתר ילדיו. הימים היו ימי האביב, אולם חג הפסח הממשמש ובא לא הותיר לסבא זמן להאריך את שהותו עם ילדיו. הוא ניצל את ביקורו ביקב של ראשון-לציון כדי לקנות יין לפסח וכך צעד בחזרה לירושלים כאשר בקבוק יין "כשר לפסח" על כתפו. הדרך לירושלים הייתה קשה והמשא הכבד גרם להאטת קצב ההליכה. השמש שקעה, וירושלים הייתה עדיין רחוקה. סבא חשש מפני ליסטים שנהגו להסתובב בדרכים עם חשכה, והחליט לעשות את הלילה בכפר הערבי אבו-גוש. מלון כמובן שלא היה בנמצא, ולבית ערבי לא העז להיכנס. מאחר שגם בשדה חשש ללון, ביקש מחסה במנזר הידוע באבו-גוש. כך בילה יהודי דתי את הלילה במנזר, ולידו בקבוק היין "כשר לפסח".

הרעב בירושלים פשט בכול ומחלות החלו פוקדות את העיר. סבתא, שחסכה אוכל מפיה כדי להאכיל את משפחתה, הלכה ונחלשה וכאשר חלתה בדיזנטריה, לא יכול היה גופה הצנום להתגבר על המחלה. היא נפחה את נשמתה בראש השנה תרע"ז (ספטמבר 1916), ונקברה בהר הזיתים, המשקיף על הר הבית. לפי המסורת היהודית, רק צדיקים זוכים להחזיר את נשמתם לבורא בחג ראש השנה. מות סבתא הייתה מכה קשה לכל המשפחה; חמשת הילדים שגרו בארץ לא היו נשואים עדין, וגם הסב, למרות אישיותו החזקה והנמרצת, לא רק שאהב את אשתו, אלא אף היה תלוי בה במידה רבה.

בשנה האחרונה למלחמה, כאשר הצבא הבריטי התקיף את ארץ-ישראל, חשדו התורכים שהיהודים יתמכו בבריטים. כדי להקשות על היהודים, ציווה ג'אמל פחה בפסח 1917 על גירוש כל היהודים מיפו ותל-אביב, 5000 במספר. הם יצאו אל המושבות השונות ורק לאחר המלחמה שבו לבתיהם. באוקטובר 1917 החל הצבא הבריטי, בפיקודו של הגנרל אדמונד אלנבי, את המתקפה הגדולה על ארץ-ישראל. באר-שבע נכבשה בסערה, וב-9 בדצמבר 1917, נר ראשון של חנוכה, נכבשה ירושלים. אלנבי נכנס בשערי

העיר העתיקה ברגל, מתוך כבוד לקדושתה, ויהודי ירושלים קיבלוהו כמשחרר. כעבור שנה בערך נכבשה הארץ כולה וב-30 באוקטובר 1918 נכנעו התורכים וחתמו על הסכם שביתת-נשק עם "מעצמות ההסכמה". בכך תמה מלחמת העולם הראשונה. מן הראוי לציין כי בכיבוש ארץ-ישראל לקחו חלק גם "הגדודים העבריים", שהוקמו ביוזמתם של זאב ז'בוטינסקי (אשר התגייס באופן אישי לאחד הגדודים) ופנחס רוטנברג. כחודש ימים לפני כניסתו של הגנרל אלנבי לירושלים, הגיע אל הלורד רוטשילד באנגליה מכתב משר החוץ הבריטי, ג'יימס בלפור, (שנודע לימים כ"הצהרת בלפור") וזה לשונו:

משרד החוץ
2 בנובמבר 1917

לורד רוטשילד היקר,

בעונג רב הריני מוסר לך, בשם ממשלת הוד מלכותו, הצהרת-אהדה לשאיפות היהודיות הציוניות, שהוגשה לקאבינט ואושרה על ידו: "ממשלת הוד מלכותו תראה בעין יפה את הקמתו של בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל ותעשה כל מאמץ כדי לקדם השגת מטרה זו; עם זאת מובן היטב שלא ייעשה דבר העלול לפגוע בזכויותיהן האזרחיות והדתיות של העדות הלא יהודיות הקיימות בארץ-ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שנהנים מהם יהודים במדינות אחרות".
אכיר לך תודה אם תביא הצהרה זו לידיעת הפדרציה הציונית.

שלך בכנות
ארתור ג'יימס בלפור

עם כיבוש הארץ על-ידי הצבא הבריטי וסיום המלחמה, חזרו החיים לאיטם למסלולם הרגיל. היהודים בעלי האזרחות הזרה, שגורשו מן הארץ בזמן המלחמה על-ידי התורכים, החלו לחזור לבתיהם ולבנות את ההריסות שהותירה המלחמה האיומה.

ילדי לפידות חזרו לירושלים והמשפחת התאחדה מחידש. לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, החלו הדיונים בדבר עתיד ארץ-ישראל והאזור כולו וב-19 באפריל 1920 התכנסו בסן רמו שבאיטליה "מדינות ההסכמה" (בריטניה, צרפת, ארצות-הברית, איטליה ויוון וכן יפן

ובלגיה) לדיון בחוזה השלום עם תורכיה. באותה ועידה הוחלט להטיל על ממשלת בריטניה את המנדט על ארץ-ישראל לשם ביצוע הצהרת ממשלת בריטניה מיום 2 בנובמבר 1917 (היא "הצהרת בלפור"), לפיה יש להקים בארץ-ישראל בית לאומי ליהודים. החלטה זו הייתה מבוססת על ההכרה בקשר ההיסטורי של היהודים לארץ-ישראל ועל זכותם לבניית הבית הלאומי בארץ זו:¹⁴

סעיף 2. ממשלת המנדט תהיה אחראית להכנת התשתית הפוליטית, האדמיניסטרטיבית והכלכלית כדי להבטיח את הקמתו של הבית הלאומי היהודי [...]

סעיף 3. ממשלת המנדט תעודד אוטונומיה ליישוב היהודי בארץ.

סעיף 4. סוכנות יהודית מתאימה תוכר כגוף ציבורי לשם ייעוץ ושיתוף פעולה עם האדמיניסטרציה של ארץ-ישראל בנושאים כלכליים, חברתיים ואחרים הקשורים להקמתו של הבית הלאומי ולאינטרסים של היישוב היהודי בארץ-ישראל, בכפיפות קבועה לממשלת המנדט הבריטי [...]

סעיף 6. שלטון המנדט יעודד עלייה יהודית לארץ-ישראל וכן יעודד הקמת ישובים על הקרקע, כולל על אדמות מדינה שאינן דרושות למטרות ציבוריות.

פרעות 1920

בעוד הדיונים נמשכים, החליטו הערבים לנקוט בפעולות אלימות, כדי לחבל בהגשמתה של הצהרת בלפור. ההזדמנות לפרעות ניתנה לערבים בעת חגיגות נבי-מוסא. בחגיגות אלה, שמקורן בתקופה שבה ניצח צלאח א-דין את הצלבנים, היו מגיעות משלחות של מוסלמים מכל חלקי הארץ לירושלים ומשם הייתה יוצאת תהלוכה למסגד סמוך ליריחו – מסגד שעל-פי המסורת המוסלמית ניצב על קבר משה.

באפריל 1920 נתקבצו ובאו לירושלים אלפי מוסלמים ומשם יצאו בתהלוכה לעבר יריחו. בתום החגיגות, שנמשכו שבעה ימים, חזרו החוגגים לירושלים לשם תפילה לציון סיום העלייה לרגל. לאחר התפילה, ובעקבות

נאומו ההסתה הרבים שנשמעו במהלך החגיגות, הפכה התהלכה להתפרצות נגד היהודים.

התקפת הערבים לא באה במפתיע, והיהודים נערכו לה בעוד מועד. בירושלים כיהן אותה עת "ועד הצירים" – קבוצה של מנהיגים ציוניים שהגיעה ארצה בשנת 1918 כדי לעזור בשיקום ההריסות של המלחמה וכן לייצג את היישוב היהודי בארת בפני השלטונות הבריטיים. בראש ועד הצירים עמד ד"ר חיים ויצמן. "ועד הצירים" הטיל על זאב ז'בוטינסקי, שזה לא מכבר השתחרר מן הצבא הבריטי, לארגן את היהודים להגנה עצמית. בחסות "ועד הצירים" הקים ז'בוטינסקי בירושלים את ארגון ההגנה וערך אימונים מזורזים למתנדבים החדשים. בעוד תרגילי הסדר נערכו בגלוי, התקיימו האימונים בנשק חם במקומות מסתור. ז'בוטינסקי גרס כי כוח המגן צריך להיות לגאלי ועל-כן הודיע לרונאלד סטורס, המושל הצבאי הבריטי, על קיום היחידות להגנה עצמית ואף דרש ממנו נשק בשביל המגינים, אולם נענה בסירוב.

אבי, יעקב שאול, נענה לקריאתו של ז'בוטינסקי והצטרף לארגון ההגנה. אלא שלא היו מספיק כלי נשק כלי לחמש את כל המתנדבים. אשר על כן אמר ז'בוטינסקי: "כשאינן רובים, גם מקל ייחשב לנשק". אבא וחבריו קבלו מקלות ויצאו להגן על השכונות היהודיות של ירושלים.

בפרעות תר"פ נהרגו בירושלים שישה יהודים וכמאתיים נפצעו. אין ספק, כי לולא ההתארגנות המוקדמת, היה מספר הקורבנות גדול בהרבה. שלושה ימים לאחר הפרעות ערכו הבריטים מעצרים נרחבים בקרב הערבים וגם על היהודים לא פסחו. בחיפוש שנערך באחת מעמדות ההגנה בעיר העתיקה, נמצאו 3 רובים, 2 אקדחים ו-250 כדורים. 19 גברים שנמצאו במקום נאסרו. ז'בוטינסקי שמע על המאסרים רק למחרת היום. מיד יצא ל"קישלה" (בית-המעצר שבמשטרת העיר העתיקה) יחד עם עורך-הדין ד"ר מרדכי עליאש, כדי למחות על המאסר. הוא טען בפני הקצין האחראי כי ההגנה אינה ארגון בלתי חוקי וכי הממשל ידע על קיומו ועל-כן דרש לשחרר מיד את האסירים. אולם אם השלטונות סבורים שהם אשמים, הרי הוא, כמנהיגם, אשם גם כן ויש לאסור גם אותו. הקצין הכיר בהיגיון שבדברי ז'בוטינסקי ואסר אותו ללא שהיות.

המאסר עורר זעם רב בקרב היישוב היהודי בארץ-ישראל, שהתקומם נגד עמדת הממשלה שאינה מבחינה בין תוקף לנתקף.

ב-12 באפריל נערך משפטם של עשרים חברי ההגנה. אותו יום נערכו הבחירות לאסיפת הנבחרים של היישוב ולאות הזדהות עם הנאשמים,

הציבה מפלגת "אחדות העבודה" (לימים מפא"י) את ז'בוטינסקי כמועמד ראשון ברשימתה.

ז'בוטינסקי וחבריו הואשמו ב"החזקת נשק בלתי חוקי וארגון קנוניה להביא לידי מעשי אלימות ורצח". ז'בוטינסקי כפר באשמה וטען כי השלטונות ידעו על קיומו של ארגון ההגנה, וכי הוא יחד עם רוטנברג, אף ביקשו מהשלטונות לצייד את הארגון בנשק.

המשפט היה קצר ובסיומו נידון ז'בוטינסקי ל-15 שנות מאסר עם עבודת פרך וגירוש מן הארץ לאחר ריצוי העונש, בעוד חבריו נידונו כל אחד ל-3 שנות מאסר עם עבודת פרך. כדי לשמור על איזון, הועמדו שני ערבים למשפט באשמת אונס ונשפטו ל-15 שנות מאסר. גם שני מנהיגים ערביים, חאג' אמין אל-חוסייני ועראף אל עראף, שנאשמו בהסתה, נשפטו שלא בפניהם ונידונו ל-10 שנות מאסר כל אחד (השניים ברחו לירדן ומשם לסוריה השכנה).

עם היוודע פסק-הדין, ערך "ועד הצירים" פעולות מחאה רבות, שכללו הפגנות המוניות וצום כללי. אלא, שכאמור, החליטה בינתיים ועידת סן רמו למסור את השלטון על ארץ-ישראל לבריטניה כמעצמה מנדטורית. השמחה שפשטה ביישוב היהודי האפילה על הרצון למחות נגד פסק-הדין הקשה שהוטל על ז'בוטינסקי וחבריו.

ביולי 1920, עם בואו של הנציב העליון הראשון הלורד הרברט סמואל לירושלים, בוטל השלטון הצבאי בארץ (שהוקם לאחר השלמת כיבוש הארץ מידי התורכים בספטמבר 1918). כמחווה כלפי האוכלוסייה האזרחית, הכריז הנציב העליון על חנינה כללית לכל מי שהיה מעורב בפרעות של חול המועד פסח תר"פ – יהודים וערבים כאחד. ז'בוטינסקי וחבריו שוחררו מתא המאסר ונתקבלו בהתלהבות רבה על-ידי היישוב היהודי בארץ, אולם ז'בוטינסקי לא הסתפק בחנינה ודרש בתוקף את ביטול פסק-הדין נגדו ונגד חבריו בטענה שאין דין מגן כדין תוקף. לאחר מאבק שנמשך חודשים רבים, הורה לבסוף מיניסטריון המלחמה הבריטי על ביטול פסק-הדין שניתנו נגד ז'בוטינסקי וחבריו.

כאמור, באותם ימים התגוררה משפחת לפידות המאוחדת בירושלים, בשכונת מאה שערים.

יעקב-שאל לפידות (אבי) החמישי למניין הילדים, היה ילד מוכשר מאוד, ובגיל צעיר הרגיש כי מיצה את עצמו ב"חדר" וביקש ללמוד לימודים מתקדמים יותר. הוא נשלח בגיל עשר ללמוד בישיבה המפורסמת של סלונים, בה כיהן קרוב משפחה כאחד המורים.

סלונים, הסמוכה לקוסובָה, הייתה עיר ואם בישראל. כבר בראשית המאה ה-19 היו היהודים רוב מוחלט בסלונים. השיא היה בשנת 1889 כאשר מספר היהודים הגיע לכ-18,000 (82% מכלל 22,000 תושבי העיר). לאחר מכן חלה ירידה במספר היהודים, בגלל ההגירה הגדולה לאמריקה.

סלונים נודעה כמרכז תורני, וישיבת סלונים הייתה אחת החשובות בליטא (ליד הישיבות מיר, וולוז'ין וסלובודקה). בתחילת המאה ה-20 למדו בישיבה זו כ-700 תלמידים. ברבע האחרון של המאה ה-19, בעקבות התפשטות ההשכלה, נוסדה בסלונים אגודת "חובבי ציון". כן נפתח "חדר מתוקן" ראשון, בו לימדו לצד לימודי קודש גם חשבון, עברית בעברית, דקדוק עברי ומעט רוסיית.

חייו של אבא בסלונים לא היו סוגים בשושנים, אולם הוא מצא סיפוק רב בלימוד התורה. אבא היה קם השכם בבוקר ולומד עד שעה מאוחרת בלילה. בימי החורף הקרים, כאשר העלטה שלטה בעיירה, נהג שמש הישיבה להעיר את התלמידים בסלסלו בגרונו:

**עורו ישנים, הקיצו נרדמים, קומו לעבודת הבורא.
עצל, עד מתי תישן, מתי תקום משנתך.**

נוהג היה באותם ימים, שהמשפחות המסודרות יותר היו מזמינות את בחורי הישיבה לאכול בביתם. לסידור זה קראו "טעג" (ימים), כי בכל יום היה הנער אוכל במקום אחר. כך נדד אבא ממשפחה למשפחה, כאשר בכל מקום היה התפריט זהה – תפוחי-אדמה. לימים, לאחר שאבא הקים משפחה בארץ והיה בעל בעמיו, התנזר מאכילת תפוחי-אדמה בטענה כי בסלונים אכל את מנת תפוחי האדמה לכל ימי חייו. מסתבר כי יש אף שיר ידוע ביידיש על בולבוסים שנאכלו מידי יום ביומו.

עם תום מלחמת-העולם הראשונה, חזר אבי ללמוד ב"ישיבת חברון" בירושלים. הוא הצטיין בלימודים ואף קיבל מהרב קוק, רבה הראשי של ירושלים, סיכת זהב כפרס על הצטיינות זו.

אבי גרס שאין להסתפק בלימוד תורה ועל כל אדם ללמוד מקצוע כדי שיוכ לפרנס את משפחתו. כעבור מספר שנים של לימוד, עזב את הישיבה, ועבר ללמוד בסמינר "המזרחי" במטרה להיות מורה בישראל. מאחר ששלט היטב בלימודי הגמרא, ביקש לשחררו משעורים אלה ולנצל את הזמן הפנוי ללמודים כלליים שחסרו לו. המנהל סירב בתוקף לבקשתו של אבא, שעזב בסופו של דבר את הסמינר והצטרף, יחד עם אחיו הצעיר מרדכי, אל אביהם, שהחל בתנופת בנייה בירושלים.

לא רחוק משכונת מאה-שערים שכן בית-היתומים הגרמני "שְׁנָלֶר". בית-היתומים היה בנוי על שטח אדמה גדול, מוקף בחומה גבוהה, ובבעלותו היו גם שטחי קרקע רבים באזור שבין שְׁנָלֶר לבין שכונת מאה-שערים. היה זה אזור סלעי שלא היה ראוי לעיבוד חקלאי. יהודי מאה-שערים נמנעו מלהתקרב למחנה שְׁנָלֶר ולא קיימו יחסי שכנות עם יושביו הנוצרים. סבא, לעומת זאת, התיידד עם מנהל בית-היתומים, גרמני נוצרי בשם באוֹאָר, ובזכות ידידות זו ולאור המצב הכספי הקשה של בית-היתומים, ניאות באוֹאָר למכור לסבא חלקת אדמה מחוץ לחומות בית-היתומים. סבא הכשיר את הקרקע שקנה, ובשנת 1923 בנה עליה בית בן שתי קומות. היה זה הבית היהודי הראשון שנבנה באזור זה מחוץ לשכונת מאה-שערים (כיום רחוב מלכי ישראל מספר 24, פינת רחוב עמוס). עם גמר הבנייה, ביקש סבא להשכיר את דירות הבית, אולם לא נמצאה אפילו משפחה אחת שהעזה לגור כה קרוב למחנה שְׁנָלֶר, וזאת מחשש ליסטים ערביים שהסתובבו באזור. בלית-ברירה, העתיק סבא את משפחתו אל הבית החדש שבנה, וכך גרה לה משפחת צבי-משה לפידות בבית בודד ששכן בין מאה-שערים לשְׁנָלֶר. לא עבר זמן רב ונמצאו כמה יהודים אמיצים שהסכימו לשכור דירה בבית סבא. לאחר מספר חודשים החלו בעלי הון להתעניין ברכישת הבית. לפני שיצאה שנה מיום שנסתיימה הבנייה, נמכר הבית.



הבית ברחוב מלכי ישראל 24 פינת רחוב עמוס 2

לאחר מכירת הבית הראשון, קנה סבא מגרש נוסף בסמוך לו והחל בבניית הבית השני, שהסתיימה בשנת 1925, כיום רחוב מלכי ישראל מספר 16, פינת רחוב יונה. (בראשית שנות אלפיים שופץ הבניין וכיום שוכן שם סניף של בנק המזרחי). וכך, באזור השומם שבין מאה-שערים ושְׁנָלָר, עמדו בדד שני בתים, הדומים אחד לשני כשני תאומים זהים. לאחר שנסתיימה בניית הבית השני, עברה משפחת לפידות לגור בו. בבית זה נישאו הבנים והבנות לבית לפידות עם בחיר ליבם.



המדרגות שהובילו לקומה השנייה ברחוב מלכי 24 פינת רחוב
עמוס 2

הבית השני נמכר ליהודיה שעלתה מארצות-הברית, כומיל שיינע חיה שמה ומשפחת לפידות המשיכה לגור בו בשכירות.

המעשה החלוצי של סבא דרבן יהודים נוספים, שאזרו עוז ובנו באותה סביבה. כאשר גדל מספר הבתים, התאספו תושבי המקום והכריזו על הקמתה של שכונה חדשה בירושלים. סבא, שהיה מראשי הדוברים, הציע לקרוא לשכונה בשם "גאולה", כי גאל את אדמתה מידי הגרמנים. הצעתו נתקבלה, ומאז נקראת השכונה הסמוכה למחנה שַׁנְלָר בשם "גאולה".

המדיניות של סבא הייתה לבנות במקום מבודד, בו המגרשים זולים, ולמכור את הבית לאחר פיתוח האזור. כך נדד מגאולה אל שכונת רחביה, שהחלה אז להתפתח. הבית הראשון שבנה סבא עם בניו ברחביה, היה ברחוב אבן-עזרא מספר 19. באותם ימים, נהגו לבנות בירושלים את המדרגות לקומה השנייה מחוץ לבניין (בניית חדר מדרגות כפי שאנו מכירים היום, הייתה אז בבחינת חידוש). לימים סיפר לי אבי, כי בבית שנבנה ברחוב אבן-עזרא התעוררה בעיה בבניית המדרגות, כי הבנאי הערבי לא בא לעבודה והבנייה נתעכבה. פנה סבא אל אבי והציע לו לבנות את המדרגות בעצמו. השיב אבא כי הוא לא בנה מדרגות מימיו ואינו יודע כיצד עושים זאת. הגיב על כך הסב:

שמע יענק'ל, אתה הרי יהודי חכם. האם יעלה על הדעת שדבר שערבי בור מסוגל לעשות, לא תוכל גם אתה לבצע?

העז אבא ובנה את המדרגות, ועל אף שיצאו קצת עקומות, הן עומדות וקיימות כבר למעלה מ-70 שנה.

לאחר זאת בנו האב ושני בניו (יעקב שאול ומרדכי) בית ברחוב קרן קיימת מספר 21 (מול הגימנסיה העברית). יש לציין כי הבתים הראשונים שבנה סבא צבי משה בגאולה היו בני שתי קומות והכניסה לקומה השנייה הייתה באמצעות מדרגות חיצוניות. הבתים שנבנו לאחר מכן היו בני שלוש קומות והכניסה לקומות העליונות היו כבר באמצעות חדר מדרגות מודרני.

עם סיום הבית ברחוב הקרן הקיימת, עברנו לגור בו יחד עם משפחת שלום ולאה נוימרק. כעבור שנה, עזבה משפחתנו את ירושלים ועברנו בתל-אביב (ראה להלן).

לאחר בניית הבתים ברחביה, פנה סבא אל קריית-שמואל, שהייתה אז שכונה חדשה ובלתי-מיושבת. הבית הראשון נבנה ברחוב האדר"ת מספר 3, הפעם במימון הבן הגדול שבתאי, שכאמור היה הגזבר של בנק "הלוואה וחיסכון". הבית נמכר בשנת 1936, בשנה בה נולד בנו הצעיר יוסף. שבתאי

נהג לומר כי יוסף הביא לו מזל, מאחר שקיבל ממכירת הבית רווח נאה (סך של 300 לירות, סכום גדול באותם ימים).

בקרית שמואל בנו הסב ובנו הצעיר מרדכי שני בתים נוספים: האחד ברחוב מטודלה מספר 9, בו התגורר מרדכי עם אשתו פרומה ושלושת ילדיהם (בלהה, בועז ויעל); והשני באותו רחוב, מספר 16, בו התגורר הסב צבי משה עם אשתו השנייה פייגע.



המדרגות העקומות ברחוב אבן עזרא מספר 19

משפחת הירשברג

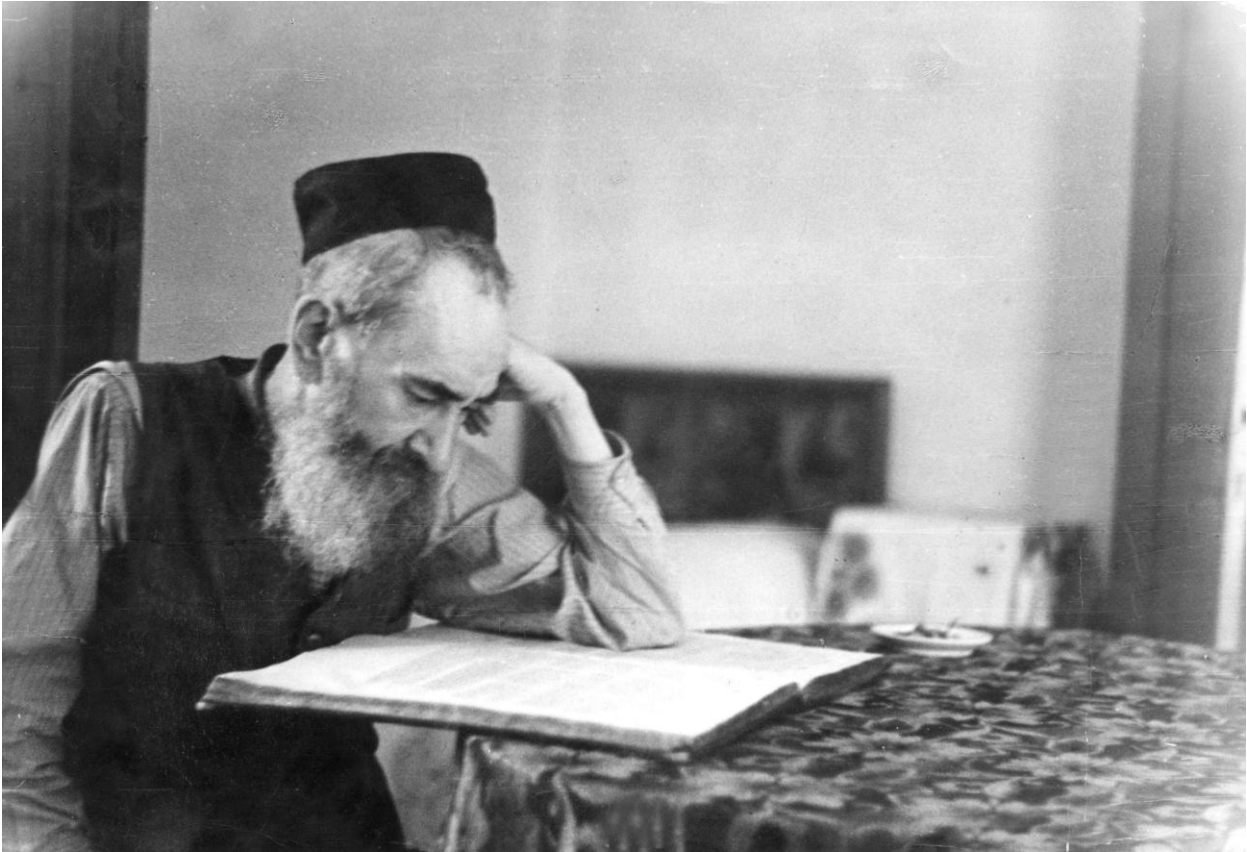
בשנים בהן התחיל צבי-משה לפידות לבנות בירושלים, עלתה ארצה משפחת הירשברג מהעיר ליבאו אשר במדינת לטביה.

לטביה נשלטה חליפות על-ידי גרמניה ורוסיה. זו הסיבה שבבתי-הספר למדו, בנוסף ללטבית, גם גרמנית ורוסית. מלחמת העולם הראשונה (1914—1918) גרמה להרס רב למדינה; רוב התעשייה הבסיסית הועברה לפנים רוסיה והיתר נחרב במלחמה. המסחר שותק וכמחצית המשקים החקלאים נהרסו. האוכלוסייה הכללית ירדה ל-1.6 מליון נפש, בעוד שלפני המלחמה מנתה האוכלוסייה 2.5 מליון נפש.

בשנת 1920 קיבלה לטביה עצמאות, יחד עם ליטא ואסטוניה. העיר החשובה ביותר היא הבירה ריגה, ובין ארבע הערים הגדולות מצויה ליבאו (לִיפּאִיָּאָה בלטבית וליבאבה ברוסית).

ליבאו שוכנת לחוף הים הבלטי, וחשיבות הנמל שלה בכך שמימיו אינם קופאים בימי החורף הקשים. מסיבה זו יכלו הרוסים להשתמש בנמל זה ליצוא התבואה שלהם במשך כל ימות השנה. לאחר מלחמת העולם השנייה (1939—1945) הייתה לטביה חלק מברית-המועצות והנמל של ליבאו שימש גם כבסיס חשוב של הצי הסובייטי.

צבי-הירש הירשברג (סבי מצד אימיו) נולד בליבאו וכבר בגיל צעיר התגלה כעילוי. הוא ידע כמובן גרמנית ורוסית (בנוסף ללטבית), כמו כל אחד שגדל והתחנך בליבאו. בנוסף לכך למד גם עברית ושלט בכל רזי הדקדוק העברי. שפת הדיבור בבית הייתה יידיש והעברית שְמשה "כלשון קודש". גם בארמית שלט היטב, ובמשך שנות חייו הצליח לתרגם את התלמוד לעברית. בהגיעו לפרקו נישא לִפְסֵיָה (בתיה) לבית בלומנטל, שהגיעה לליבאו מְרִזְיָצָה (עיירה במזרח לטביה שרוב תושביה היו יהודים). שמואל הירשברג (אביו של צבי-הירש), שהיה אדם בעל אמצעים, נתן לבנו בית גדול, כדי לשחררו מעול פרנסה ולאפשר לו להקדיש את חייו ללימוד התורה. פְּסִיָּה, שהייתה אישה חכמה וחרוצה, נשאה בעול ניהול משק הבית, טיפלה בילדים ובדיירים שהתגוררו בבניין וכן בפרה שהייתה בחצר הבית. הייתה להם גם חנות מכולת בחזית הבית שעזרה בפרנסת המשפחה.



צבי-הירש הירשברג (סבי מצד אמי)

פסיה (סבתי) ניהלה את החנות, אולם בימים בהם כרעה ללדת, ישב בעלה בחנות, יחד עם הגמרא בה למד בשעות הפנאי. הוא הקפיד מאוד על יושר עם הקונים; כאשר, לדוגמא, מכר נפט (ששימש באותם ימים למאור), המתין עד שכל בועות האוויר יעלמו, כדי שהמידה תהיה מדוייקת. לחנות היה נוהג לבוא מפעם לפעם פקח מהעירייה שהיה ממונה על הניקיון. סבתא פסיה נהגה לשים בכיסו שטר כסף והפקח היה הולך כלעומת שבא. פעם אחת הגיע הפקח כאשר סבי צבי הירשברג היה בחנות, ושטר הכסף לא הוכנס לכיסו. חיפש הפקח לכלוך כלשהוא, אולי עכברים, ולא מצא. עד שלפתע נקרתה חתול שעברה בחנות. מיד שלף הפקח את פנקסו ורשם דו"ח חמור לאי ניקיון. כאשר נודע הדבר לסבתא פסיה, פעלה מיד אצל הרשויות כדי למנוע את סגירת החנות באשמת אי שמירה על הניקיון.

הפרנסה בבית צבי הירש הייתה מצויה עד אשר פרצה מלחמת-העולם הראשונה (1914 – 1918), שבמהלכה מצאה עצמה לטביה חצויה בין גרמניה ורוסיה. הרוסים חשדו ביהודים בשיתוף פעולה עם הגרמנים ובשנת 1915 החלו בגירוש המוני של יהודי קורלאנד. ניצלו מהגירוש שלוש ערים שנכבשו בראשית המלחמה בידי הגרמנים: ליבאו, האזנפוט וגרובינה. כך

ניצלה משפחת הירשברג מהגירוש הנורא שגרם לקורבנות רבים בין המגורשים.

בזמן המלחמה נכנסה משפחת הירשברג לקושיים; הדיירים נהגו לפגר בתשלום שכר-הדירה (חלקם אף פסק לשלם לחלוטין), ובחנות המכולת התרבו הלקוחות שקנו בהקפה והתקשו בתשלום. אמי זהבה (גולדה) נהגה לספר כי נאלצה לעזוב את בית-הספר ולעזור לסבתא פסיה בניהול משק הבית ובטיפול באחיה הקטנים.

לאחר מלחמת-העולם, חלה הרעה במצב הכלכלי בלטביה. בנוסף לזאת החליטה הממשלה על גיוס חובה שחל על כל צעיר בהגיעו לגיל שמונה-עשרה. כדי למנוע את גיוסו של הבן הבכור, אברהם-אבא, החליטה סבתא לשלחו מן הארץ. יעד ההגירה העיקרי של יהודי אירופה באותם ימים היה ארצות-הברית של אמריקה, אולם סבתא חששה שבנה יתפקד שם, על כן החליטה לשולחו לארץ-ישראל.

כאשר המצב הכלכלי הדרדר, החליטה סבתא פסיה שהגיע הזמן לעזוב את ליבאו ולנסוע לארץ-ישראל. הסב התנגד למהלך הזה ואז אמרה לו סבתא:

"אתה יכול להישאר בליבאו אם רצונך בכך. אני והילדים נוסעים".

בלית ברירה שינה סבא צבי-הירש את דעתו ובשנת 1923, לאחר תחנת ביניים ארוכה בברלין, עלתה המשפחה ארצה. בתל-אביב התגוררה משפחת הירשברג בקומה השנייה ברחוב גרוזנברג מספר 12. בקומה הראשונה של אותו בית גרה משפחת שרת (שרתוק). משה שרתוק עבד באותה תקופה בעיתון "דבר" והיה זקוק לשקט כדי שיוכל להתרכז בכתיבה. מספרים שהוא הרבה להתאונן על כי משפחת הירשברג מפריעה לו בעבודתו בגלל הרעש הגדול שעשתה.

"זוהי משפחה נחמדה" נהג לומר "אבל מדוע היא רעשנית כל כך".

משפחת יעקב-שאול וזהבה לפידות

בשכנות למשפחת הירשברג בתל-אביב התגורר זוג צעיר, שיפרה ודוד קומרובסקי, שהיו גם ידידים של משפחת לפידות מירושלים. בחול המועד פסח, יצאה גולדה (אימי) עם אחותה הצעירה חנה ואחיה הגדול אברהם-אבא, לסיור מאורגן בחברון וירושלים בהדרכת זאב וילנאי. בסיור השתתף גם הזוג קומרובסקי, אשר הציעו לערוך בסוף הטיול ביקור בבית משפחת לפידות. הייתה זו הפגישה הראשונה בין יעקב שאול לבין גולדה לבית הירשברג. לא ארכו הימים, ובשנת 1925 נשא יעקב-שאול לפידות את גולדה לאישה. לאחר הנישואין, עבר הזוג הצעיר להתגורר בבית השני שבנה סבא לפידות בשכונת גאולה, ברחוב מלכי 16 פינת רחוב יונה. עם הגיעה לירושלים, הסב סבא צבי משה לפידות את שם אימא מ"גולדה" ל"זהבה". במשפחתה המשיכו לקרוא לאמי גולדה, ולפני מותה ביקשה שעל מצבתה יהיה כתוב גם השם "גולדה".

אימא לא הכירה איש בירושלים, ולא קל היה לה להסתגל למצבה החדש. יש לזכור כי אימא באה מהעיר הגדולה, בה למדו היהודים בבתי ספר כלליים, בעוד משפחת לפידות הגיעה מהעיירה בה הילדים למדו בחדר ובישיבה. הרקע של שתי המשפחות היה שונה ואפילו היידיש לא הייתה זהה; אימי קראה להוריה מַאמָא ופֶאפֶא בעוד אבי קרא להוריו מַאמֶע וטֶאטֶע. לסב מצד אימא קראנו זַיידֶע ולסב מצד אבא קראנו סבא. אולם אווירת הקומונה ששררה בבית לפידות הקלה מאוד על קליטתה ונוצרו יחסי ידידות אמיתיים בין הגיסים והגיסות.

חלפו שנתיים מאז הנישואין, וכאשר מלאו ימיה של אימא ללדת, נסעה לתל-אביב כדי להיות ליד אימה. זו הסיבה שאחותי הבכורה, רבקה-רחל, נולדה ביום ט' בתמוז תרפ"ז (9 ביולי 1927) בתל-אביב למרות היותה ירושלמית לכל דבר. כעבור שנה חזר הסיפור על עצמו, והפעם היה זה תורי להיוולד בתל-אביב, ביום כ"ח באב תרפ"ח (13 באוגוסט 1928), וכך הפכתי לירושלמי שנולד בתל-אביב. הבא בתור היה אחי אריה, אשר גורלו שפר מגורלנו – הוא כבר נולד בירושלים ביום כ"ח בטבת תר"ץ (28 בינואר 1930).



זהבה (גולדה) ויעקב-שאול לפידות לאחר הנישואין

גרנו בדירה בת שני חדרים (אחד להורים, ששימש חדר שינה וגם לאירוח, והשני לילדים). הייתה גם פינת בישול, ועל הקיר היה תלוי ארון עשוי מרשת שנקרא "ארון אוויר", אשר שימש במקום מקרר. השירותים היו בחצר כמנהג אותם ימים. באותו בית גרה גם משפחת סוקניק. האב ד"ר אליעזר סוקניק, שעלה ארצה מביאליסטוק, היה ארכיאולוג (בשנת 1947, בהיותו פרופ' לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, הגיע לידי חלק ממגילות מדבר יהודה והוא היה הראשון שעמד על ערכן ועסק בפענוחן). האם, חסיה, ניהלה גן ילדים בשכונת זיכרון משה. לזוג סוקניק היו שלושה ילדים שובבים: הבכור, יגאל ידין (לימים הרמטכ"ל השני של צה"ל. לאחר שחרורו מן הצבא הלך בעקבות אביו והיה לארכיאולוג בעל שם בינלאומי). הבן השני, יוסי ידין (התפרסם כשחקן במה) והבן הצעיר, מתי ידין (נפל במלחמת העצמאות כאשר יצא להגן במטוסו על שמי תל-אביב).

פרעות תרפ"ט (1929)

לאחר שבוע של הסתה פתחו הערבים ביום שישי, 23 באוגוסט 1929, בפרעות מאורגנות בירושלים. המוני הערבים שבאו להתפלל בהר הבית התפרצו לכיוון ירושלים היהודית, פגעו בסכינים ובאלות בכל יהודי שנקרה בדרכם והרסו את בתי-המסחר. הכפרים הסמוכים לירושלים לקחו חלק פעיל בפרעות. תפקיד מרכזי מילא הכפר דיר-יאסין שחלש על השכונות המערביות של העיר והיה סמוך לשכונת גבעת-שאול. גם השכונות בדרום העיר הותקפו בידי ערביי הסביבה – קיבוץ רמת-רחל נהרס כליל לאחר שתושביו נטשוהו וכן נהרס חלק משכונת תלפיות, ובין היתר נהרס גם ביתו של הסופר ש"י עגנון. השתוללות האספסוף המוסת נמשכה בירושלים מספר ימים והותירה אחריה 23 יהודים הרוגים ועשרות פצועים.

כזכור, שני הבתים שבנה הסבא צבי-משה היו מבודדים והיה חשש שהערבים יתקפו אותנו. סבא הפציר באימי לקחת את שני ילדיה הקטנים (אחותי רבקה בת השנתיים ואני רק בן שנה. בנוסף לזאת הייתה אימא בהריון עם אחי אריה שנולד בשנת 1930), ותעבור לגור באופן זמני אצל אחת המשפחות בשכונת זכרון משה. במיוחד לאור העובדה שאבא יצא לשמירה ולא היה בבית. אימי סירבה בתוקף משום שלא הכירה איש בזכרון משה והחליטה להישאר בבית. אחת השכונות הצטרפה אליה ובעצה אחת החליטו לחמם את המגהץ (באותם ימים השתמשו במגהץ שהיה מופעל על-ידי פחמים), וכאשר יבואו הערבים – יזרקו עליהם את המגהצים. למזלנו לא הגיעו הפורעים עד לביתנו.

הפרעות שהחלו בירושלים התפשטו למקומות שונים בארץ, אולם הנורא מכל קרה בחברון. היהודים ישבו בחברון מאות בשנים וחיו בשלום עם שכניהם הערבים. אלא שכל זה לא מנע מן הערבים מלהסתער בשבת בבוקר, ה-24 באוגוסט 1929, על בתי היהודים ולהרוג את יושביהם. הרצח היה אכזרי וההתעללות בנשים הייתה נוראה.

מתוך יישוב שמנה 600 יהודים, נרצחו אותו בוקר בדם קר 67 גברים, נשים וטף ועשרות רבות נפצעו.¹⁵ אותו יום גורשו כל היהודים מחברון וחזרו אל העיר רק כעבור 40 שנה, לאחר מלחמת ששת הימים.

פרעות תרפ"ט גרמו להרס וחורבן בכל רחבי הארץ. הם באו לאחר שבע שנות שקט (1922 – 1929), השפיעו בצורה קשה על התפתחות ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל מחד גיסא ושימשו מפנה בתולדות ארגון

¹⁵ בדבר פרטים, ראה בספרי "לידתה של מחתרת".

ההגנה מאידך גיסא. ראשי היישוב היהודי התפכחו מן האשליה שדאגות הביטחון מאחוריהם והבינו כי יש לפתח את הכלים לשם ההגנה העצמית. (ראה להלן).

בשנת 1932 עברנו לגור בבית שבנה סבא ברחוב קרן קיימת 21 (מול גימנסיה רחביה). לעומת שני הבתים הראשונים שנבנו בשכונת "גאולה", בהם היו השירותים בחצר, הרי שבבתים שבנה הסב ברחביה היו השירותים כבר בתוך הדירה. גם המטבח היה מודרני יותר ובמקום "ארון אוויר" היה לנו "ארון קרח". היה זה ארון, לא גבוה במיוחד, בעל שלושה תאים: בחלקו העליון היה תא עבור הקרח. במשך הזמן נמס הקרח, תוך שהוא מקרר את מצרכי המזון שהיו מצויים בתא הגדול מתחתיו. המים שנוצרו כתוצאה מהמסת הקרח זרמו באמצעות צינור והתנקזו במגירה שהייתה בתחתית "ארון הקרח".

שנה אחת בלבד גרנו ברחוב קרן קיימת, ובשנת 1933 עקרה משפחתי לתל-אביב ואני בן חמש.

תל-אביב

בהגיענו לתל-אביב התארחנו בתחילה בבית סבא וסבתא הירשברג, ברחוב אלנבי ליד בית-הכנסת הגדול. האירוע שנחרט בזיכרוני מאותם ימים היתה תהלכת העדלאידע שנערכה בעיר מדי חג הפורים. כסאות הוצאו מהדירה והונחו על המדרכה, כדי שאפשר יהיה לחזות בתהלכה בישיבה. הרשים אותי מאוד מאיר דיזנגוף, ראש עריית תל-אביב, שרכב על סוסו בראש התהלכה. אחריו עברו בזה אחר זה המשאיות עם הקישוטים היפים, שאת פרטיהם איני זוכר. כעבור זמן קצר עברנו לדירה ששכר אבא ברחוב שדרות רוטשילד 106 פינת רחוב שיינקין מספר 63. היה זה בית דירות שבנייתו נסתיימה זה לא מכבר והוא נחשב למודרני במושגים של אותם ימים. הדירה הייתה בת ארבעה חדרים; בחדר אחד גרו סבתא וזיידע הירשברג, בחדר השני גרה הדודה שרה (שעדיין הייתה רווקה) ובשניים האחרים – גרנו אנחנו. חדר אחד היה מיועד לשלושת הילדים, והחדר השני שימש חליפות כחדר אוכל וחדר אורחים ובלילה היה זה חדר השינה של ההורים. כאשר היה בא אורח, הרי שבתקופת החורף היה ישן יחד עם ההורים ובעונת הקיץ היה האורח ישן במרפסת שהייתה צמודה לדירה.

היחסים בינינו, הילדים, לבין הזיידע והסבתא, לא היו חמים במיוחד. ראשית, היה קיים מחסום השפה. הזקנים לא דיברו עברית ואנו לא שלטנו בשפת היידיש. סבתא לא הייתה מסוגלת ללמוד את השפה העברית, ועד יום מותה דיברה אך ורק יידיש. אפילו הערבי שהיה בא לביתנו כדי למכור ביצים, היה מדבר עם סבתא ביידיש. זיידע, שהיה תלמיד חכם, ידע את השפה העברית על בוריה, אולם טען שהעברית היא שפת הקודש ואין להשתמש בה לדברי חולין אלא לתפילה בלבד. זיידע הירשברג היה סגפן, והקדיש את כל חייו ללימוד התורה. הוא המעיט בשינה והרבה בתפילה ובלימוד הגמרא. כולם כיבדו אותו בגלל למדנותו ויושרו והתייחסו אליו בדרך ארץ. הוא היה חסר חוש הומור וניתק עצמו מן הסובב אותו. זיידע הקפיד על מצווה קלה כחמורה וסירב לאכול בשבת אוכל שהוכנס למקרר החשמלי מחשש של חילול שבת. מסיבה זו נהגה הסבתא לשמור בשבת את מנת העוף שלו על אדן החלון. הוא היה עקשן ולימים כאשר חלה במחלת הסוכרת, התנגד לקבל זריקת אינסולין בטענה שאינו מאמין בזאת (איך האלט נישט דערפון). לא ייפלא, אפוא, שאנו הילדים לא הצלחנו ליצור אתו קשר רב.

הדודה שרה עבדה ב"בנק אנגלו פלשתינה" (כיום "בנק לאומי לישראל") ובחופשה נהגה לנסוע לטייל לאירופה. אחד הטיולים היה לאיטליה ולאחר שובה סיפרה לנו על העיר ונציה הבנויה על המים והקשר בין הבתים שהינו בסירות בלבד. פעורי פה הקשבנו לסיפור שהצית את דמיוני, ומאוד רציתי לראות את הפלא הזה במו עיני. כדי לשכנע אותנו באמיתות הסיפור, הראתה לנו הדודה שרה תמונות שהביאה אתה מהטיול.

הרחוב בשדרות רוטשילד היה סלול בראשית שנות השלושים עד רחוב שיינקין. צפונה מרחוב שיינקין (לכיוון בית-הבימה) לא היה כביש, וכאמצעי תחבורה שימשו כרכרות רתומות לסוסים (דְרוֹשָׁקָה בלע"ז). מול ביתנו הייתה תחנת קבע של כרכרות, ומן המרפסת נהגתי לעקוב אחר הטיפול בסוסים. העגלון הערבי נהג לקחת מחצר הבית מים בדלי כדי להשקות את סוסו וכן להאביס אותו בתבן ששמר בתוך שק. היינו ילדים שובבים ונהגנו להתלות על הציר האחורי של הכרכרה, מבלי שהעגלון יוכל לראות אותנו. אולם לא לקחנו בחשבון שהוא ירגיש בנו בגלל כובד משקלנו. ואכן העגלון נהג להצליף בשוטו הארוך אל מאחורי הכרכרה ופעם אחת אף הצליח השוט לצרוב את פני. מאז לא יספתי להתלות על הכרכרות.

מאוחר יותר סללו כביש בשדרות-רוטשילד בשיטת היציקה. תחילה בנו מסגרת מעץ ואחר יצקו לתוכה ביטון. במשך מספר ימים היו נוהגים להציף את הביטון במים ולאחר שנתקשה והתייבש, הורידו את מסגרת העץ והרי לך כביש לכל דבר. שיטת היציקה הייתה יקרה, וכאשר סללו את רחוב יהודה הלוי הסמוך, השתמשו כבר באספלט. תחילה ריצפו את הרחוב באבנים, ועליהן יצקו את האספלט.

באחד מימי הקיץ, חודשים מספר לאחר שהתמקמנו בדירתנו החדשה, נסענו שלושת הילדים לים בלוויית המטפלת. אותו יום לפנות ערב נכנס אבא הביתה והודיע בפנים צוהלות: "נולדה לכם אחות חדשה". חנה אחותי הקטנה יצאה לאוויר העולם. כעבור מספר ימים הגיעה כרכרה וממנה ירדו אימא ואבא, שנשא על זרועותיו את אחותנו התינוקת. חנה הצטרפה אלינו לחדר הילדים.

כאשר מלאו לי שש שנים, נשלחתי ללמוד בבית-הספר ביל"ו, ששכן תחילה בצריף עץ ברחוב ביל"ו פינת רחוב החשמונאים, ומאוחר יותר עבר למבנה הקבע בבניין מפואר שחזיתו פנתה לרחוב שדרות רוטשילד (פינת רחוב לונץ). היה זה בית-ספר דתי, התאום של בית-הספר תחכימוני, ולמדו בו בנים בלבד. בבית-הספר התפללו את תפילת הבוקר בצוותא, והרבו בלימודי תורה ותלמוד. המשטר בבית-הספר היה חמור מאוד, והמורים נהגו להשתמש בעונשים פיסיים. כבר בכיתה א' נהג המורה להצליף בסרגלו על

ידו של הילד המפריע, ובכיתות גבוהות יותר היו סטירות-הלחי עניין שבשגרה. אגב, המורה היה מלווה את תלמידיו מכיתה א' ועד סיום בית-הספר (מורות, מדרך הטבע, לא היו בנמצא כלל). המורה של כיתתי היה שמעון מונזון, וזכורני מקרה אחד בו סטר על לחיו של אחד הילדים (מכיתה גבוהה יותר) שהתפרע בחצר בשעת ההפסקה. אותו תלמיד נפגע מאוד, פיסית ונפשית, ועזב באופן הפגנתי את בית-הספר. כעבור שעה, חזר התלמיד בלוויית אחיו הגדול, אשר התפרץ לכיתתנו בשעת השיעור וביקש את מונזון לצאת החוצה, כדי לברר את אשר אירע. מונזון סירב וניסה לדחוף את הבחור אל מחוץ לכיתה. התפתח ויכוח קולני, שבמהלכו היכה הבחור את מונזון לעיני כל התלמידים. היינו בהלם, ולא העזנו להוציא הגה מפינו. פחדנו כי לאחר שיסיים הבחור להכות את המורה, יגיע תורנו. אלא שעקב הצעקות, הגיעו לכיתתנו המנהל עם כמה מורים מן הכיתות הסמוכות ויחד הוציאו את המכה מתחום בית-הספר. האירוע היה לשיחת-היום בכל בית-הספר, ולתקופה קצרה פסקו העונשים הפיסיים. אולם עם חלוף הזמן, חזרו המורים אל סטירות-הלחי.

בשבתות נהגנו להתפלל בבית-הכנסת של בית-ספרנו. מישורי, המנהל, הקפיד מאוד על סדר ומשמעת ולא הרשה לשוחח בשעת התפילה. לפני התיבה עבר חזן מקצועי, וניגוניו לוו על-ידי מקהלת בית-הספר. בהיותי חבר במקהלה, נהגתי להשתתף בתפילה מתחילתה ועד סופה, אלא שלעיתים היינו מסתלקים מבית-הכנסת לפני תום התפילה. באחת השבתות, בעוד החזן מסלסל בגרונו, יצאנו ארבעה חברים את בית-הכנסת, ושיחקנו בכדור בחצר. לא שמנו לב שמישורי יצא למרפסת וראה אותנו בקלקלתנו. למחרת בבוקר קרא אותנו למשרדו והודיע לנו כי לא נורשה לבקר בבית-הספר אלא בלוויית הורינו. מאחר שלא העזנו לספר להורים את מעללינו, היינו יוצאים כל בוקר את הבית בדרכנו לבית-הספר כאילו לא אירע דבר, ובמקום להיכנס לכיתה, היינו הולכים אל נהר הירקון ושטים בסירה עד למועד גמר הלימודים. כעבור ארבעה ימים, שלח המנהל מכתבים להורים ובהם הזמנה לבוא לבית-הספר כדי לדון בגורל הבנים. כששאל אותי אבא לפשר ההזמנה, סיפרתי לו את כל הקורות אותנו באותה שבת. אבא שאלני אם לא קרה משהו נוסף, כי לא התקבל על דעתו שבגלל משחק בכדור, שלא הפריע לאיש, מסלקים תלמידים מבית-הספר. למחרת הלכנו יחד לבית-הספר, אבא נכנס לחדר המנהל ואנו חיכינו בפרוזדור בחוסר סבלנות כדי לשמוע את גזר-הדין. המנהל ביקש מאבא להענישני על מעשי הרעים. בתגובה אמר אבא כי לא מצא כל פגם בהתנהגותי וכי המנהל צריך לקבל נזיפה על

כי ביטל ילדים מלימוד תורה על לא עוול בכפם. בסופו של דבר, הוחזרתי אחר כבוד לבית-הספר, מלא גאווה על תמיכתו של אבא.

לעיתים היו מרשים לנו ללכת לקלנוע. אחי אריה ואני היינו צועדים עד לקולנוע "בית-העם", שעמד ברחוב בן-יהודה פינת רחוב שלום-עליכם (במקום בו עומד היום בית אל-על). "בית-העם" נפתח בשנת 1925 על מגרש פתוח, בו היו מתקיימות אסיפות עם וכן הרצאות והצגות תיאטרון. הקהל היה עומד עד רגליו, או שהיה יושב על הקרקע. במשך הזמן הוקם במקום צריף גדול מעץ, אשר כעבור מספר שנים שימש גם כבית קולנוע. הכיסאות היו מתקפלים ועל המסך הייתה מוקרנת אזהרה: "גברת, היזהרי פן תיתפס שמלתך בכיסא".

הסרטים היו מערבונים, והתרגום לעברית נעשה על-ידי מכשיר מיוחד שהיה מופעל על-ידי אחד הסדרנים, אשר לעתים היה נרדם ומתעורר לקול צעקה "תרגום, תרגום". ליד הכניסה הייתה חנות לממכר פיצוחים והקהל היה מצטייד בגרעינים ומפצחם במהלך הסרט. לאחר שהקהל היה מתפזר, היו נשארות במקום ערמות של קליפות.

הקהל לקח חלק פעיל בסרט, וכאשר האיש הרע היה מתגנב אל מאחורי הגיבור, היו כולם פותחים בשאגה "תזהר, מאחוריך". בדרך כלל היה הגיבור מסתובב ויורה באיש הרע, כאילו שמע את אזהרת הקהל.

בשבתות בבוקר נהגנו ללכת לבית-הכנסת ואחר הצהריים – למשחק הכדורגל, שהתקיים בדרך כלל באיצטדיון המכבייה אשר במגרשי התערוכה בצפון העיר (בהמשך לרחוב דיזינגוף). לא קנינו כרטיסים משני טעמים: ראשית, לא היה לנו כסף ושנית לא קונים בשבת. נהגנו להתפלח אל תוך המגרש, בדרך כלל לפני תחילת המשחק ולעיתים רק לאחר ההתחלה. אריה אחי, שהיה צעיר ממני, היה נוהג להיצמד לאדם מבוגר (שקנה כרטיס כחוק) ומבקש ממנו שיכניסו למגרש כאילו היה אביו. ואכן לעיתים קרובות התרגיל הצליח ואריה היה נכנס למגרש כשידו הקטנה נתונה בידו של האדם המבוגר. בזיכרוני נחרט המשחק שנערך בין מכבי לבין נבחרת הצבא הבריטי ששהה בארץ. במהלך המשחק קרתה תקרית בין שני שחקנים, שהתפתחה לתגרה רבתי בה השתתפו השחקנים והקהל הרחב. מאוחר יותר נודע לי כי בעקבות התנגשות בין שני שחקנים, קלל השחקן הבריטי את השחקן היהודי באומרו Bloody Jew ובתגובה שלח היהודי את אגרופו היישר לפרצופו של השחקן הבריטי.

באותם ימים עבד אבא במפעל קטן לייצור תרסיס נגד יתושים ששכן בקריית-אריה, ליד פתח-תקוה. המפעל הוקם על-ידי דוד אברהם הירשברג ונקרא בשם "סיטה" - CITA (Chemical Industries Tel Aviv), יומרה

גדולה עבור מפעל כה קטן. לצורך עבודתו קנה אבא מכונית פורד משומשת שחנתה ליד ביתנו. בחורף קשה היה להתניעה את המכונית באופן חשמלי ואבא היה נוהג להתניע באופן ידני (על ידי סיבוב ידית מיוחדת שנקראה מנואלה). כאשר המנוע התחיל בפעולה, רץ אבא והתיישב ליד ההגה כדי שיוכל ללחוץ על דוושת הבנזין. כדי למנוע את קירור המנוע בלילות החורף, כיסה אבא את המנוע בשמיכות, אולם ללא הועיל; היה הכרח להמשיך בהתנעה הידנית.



מכונית הפורד בחזית הבית בש"ד רוטשילד 106

חברת "סיטה" לא החזיקה מעמד וכעבור זמן נסגרה. באותם ימים הקימו האחים הירשברג חברה חדשה בשם "דרוגריות מאוחדות". לחברה היו שלושה סניפים: בתל-אביב, בירושלים ובחיפה. בכל סניף הוכנסו כשותפים קרובי משפחה או ידידים. אבא השקיע את כספו בסניף התל-אביבי (ששכן ברחוב החלוצים מספר 31 פינת רחוב וולפסון מספר 39). חברת "דרוגריות מאוחדות" עסקה במכירה קימעונאית של תרופות וכימיקלים, שנקנו בדרך כלל מן היבואן "האחים הירשברג". כעבור מספר שנים התפרקה החבילה ואבא רכש את הסניף התל-אביבי. כך היה אבא לסוחר עצמאי. הוא הצליח

בעסקיו והתפרסם בין לקוחותיו כאדם ישר, שאפשר לסמוך על דברתו. אלא שהמסחר לא התאים לאופיו, ואבא לא פסק מלהטיף לנו לא לעסוק במסחר אלא ללמוד ולרכוש מקצוע הולם. אכן, זמן קצר לאחר הקמתה של מדינת ישראל, מכר אבא את החנות. הוא התפרנס מפירות רכושו, הקדיש את זמנו ללימוד ונהג להעביר בבית-הכנסת שיעורי גמרא.



אבי יעקב-שאל לפידות מעיין בגמרא

פרעות 1936

ב-19 באפריל 1936, התנפל ביפו המון ערבי מוסת על יהודים שהתגוררו ביפו. עשרה יהודים נרצחו בדם קר ולמעלה מחמישים נפצעו. למחרת היום, התקיפו ערבים את השכונות היהודיות הסמוכות ליפו, רצחו שישה יהודים נוספים ופצעו עשרות. כ-4,000 יהודים ברחו מן השכונות אל מרכז תל-אביב והתעוררה בעיה חמורה למצוא מקום לשכנם. לאחר שנוצלו כל הבניינים הציבוריים – בתי כנסת, אולמות ציבוריים ואפילו המוסך המרכזי של חברת האוטובוסים העירונית "המעביר", פנתה הוועדה הציבורית לבתים פרטיים כדי שיעזרו בקליטת הפליטים הרבים. הוועדה הציבורית לטיפול בפליטים גם פנתה אל הציבור לתרום חפצים שונים כמו: מזרנים, שמיכות, בגדים וכו'. אבל מה שכאב לי יותר היה שהיהודים לא השכילו להגן על עצמם.

הייתי אז בן שמונה, ומראה הפליטים היה בשבילי חוויה קשה מאוד. לא יכולתי להבין במה חטאו היהודים, שהערבים הורגים בהם ללא הבחנה. למתקיפים כגמולם. אנו, הילדים, תמיד הגבנו כאשר התקיפו אותנו ומדוע המבוגרים אינם עושים דבר כדי להגן על עצמם? כאבנו את כאב הפליטים, אבל גם כעסנו על האדישות וחוסר התגובה. למחרת היום התארגנו כל ילדי השכונה וגירשנו את הרועים הערביים שבאו לרעות עם עדריהם בשדה הריק שליד בית-המדידות הממשלתי ששכן בקצה רחוב שיינקין. הנימוק שלנו היה שאם מגרשים יהודים מיפו, אין להרשות לערבים לבוא ולרעות בתל-אביב.

מאורעות הדמים, שהחלו ביפו והתפשטו לכל רחבי הארץ, נמשכו לסירוגין שלוש שנים, ובבית לא פסקו מלספר על ההתקפות שנערכו על יישובים יהודיים ברחבי הארץ. בשבילי כילד, הפרעות היוו את המודעות הראשונה לסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל.

התקפות הערבים, הידועות גם בשם "המרד הערבי", כווננו נגד המפעל הציוני בארץ-ישראל וכן נגד שלטון המנדט הבריטי. הערבים דרשו להפסיק את העלייה ולמנוע את הקמתם של יישובים חדשים בארץ. היישוב היהודי בארץ התחיל להתארגן כדי להתגונן בפני התקפות הערבים, ותושבי הספר נקראו להתנדב כדי לשמור בעמדות. בנוסף למתנדבים שפעלו במסגרת ארגון ה"הגנה", הקימו השלטונות את משטרת היישובים, שאנשיה נקראו "גפירים" או "נוטרים" בעברית. גם רחוב קריית ספר היה באזור הספר כי הוא גבל בשדותיה של המושבה הגרמנית "שרונה" (היום אזור הקריה בתל-אביב). על גג אחד הבתים הוקמה עמדה ועליה זרקור גדול שהאיר בלילות את השדה שממול, כדי להרתיע את המתנכלים לשכונה. אנו, הילדים, נהגנו לבקר את הנוטרים בעמדה, ותמורת סנדוויצ'ים וקפה שהבאנו להם, הרשו לנו להפעיל את הזרקור. ערב אחד נפתחה אש על השכונה, והשוטר שהגיע למקום אסף את כל הילדים וביקש מאיתנו לפוצץ את פנסי הרחוב, כדי שהערבים לא יידעו לאיזה כיוון לירות. כמובן שמילאנו את בקשתו בשמחה רבה, והתחרינו בינינו בזריקת אבנים לעבר הפנסים.

שלמה בן-יוסף

ב-18 במרס 1938 הותקפה בגליל מכונית נוסעים שעשתה את דרכה לצפת. כתוצאה מן היריות, נהרגו ארבעה יהודים, ביניהם ילד ושתי נשים. ב-16 באפריל אותה שנה יצאו חמישה חברי ההגנה לסיור בשבי-ציון ובחניתה. אליהם נלווה גם דוד בן-גאון. בדרכם חזרה לביתם בקריית-חיים,

הותקפה מכוניתם ומן היריות נהרגו שלושה, ביניהם דוד בן-גאון, ששירת קודם לכן בפלוגת בית"ר בראש-פינה. מקרי הרצח גרמו לסערת רוחות בקרב חברי פלוגת העבודה של בית"ר ששכנה בראש-פינה (כל בית"ר שעלה באותם ימים ארצה, חייב היה לשרת במשך שנתיים בפלוגת עבודה, שהתמקמה באחת המושבות. חברי הפלוגה היו עובדים במשך היום כדי להתפרנס, ובערב עסקו באימונים צבאיים כדי להכשיר את עצמם לפעול במסגרת האצ"ל). שלושה מבין חברי הפלוגה, אברהם שיין, שלום ז'ורבין ושלמה בן-יוסף (טבצ'ניק), החליטו שאין לעבור בשתיקה על מעשה הרצח. השלושה יצאו לכביש המקשר את צפת עם ראש-פינה וירו על אוטובוס ערבי שעבר במקום אולם לא פגעו באיש. הם עזבו מיד את המקום והתחבאו בחורבה עזובה שהייתה בקרבת מקום. לרוע מזלם, ראו אותם במנוסתם ולאחר זמן קצר באה המשטרה ואסרה את השלושה. שיין, ז'ורבין ושלמה בן-יוסף, הועמדו בפני בית-הדין הצבאי בחיפה והואשמו בנשיאת נשק שלא כחוק וכן "בכוונה לגרום למוות או נזק אחר לאנשים רבים". כל אחד מסעיפי ההאשמה נחשב, לפי התקנות לשעת חירום, לעבירה שדינה עונש מוות. מנהיגי בית"ר ניסו להציל את השלושה ושכרו לשם כך את עורכי-הדין פיליפ ג'וזף ואהרון חוטר-ישי, שהציעו להכריז על ז'ורבין כמי שנתערער שיווי-משקלו הנפשי ולהמציא עבור שיין תעודות המאשרות שעדיין לא הגיע לגיל שמונה-עשרה. השלושה דחו את קו ההגנה הזה, והודיעו כי בדעתם להפוך את המשפט לבמה פוליטית, בה יכריזו בגלוי על השקפותיהם. בסופו של דבר הוכרז ז'ורבין בפסק-הדין כבלתי-שפוי בדעתו ונידון לכליאה בבית-חולים לחולי-רוח "עד שהנציב העליון יחליט לשחררו". שיין ובן-יוסף נידונו "למוות על-ידי תלייה עד שתצא נשמתם". השניים קיבלו את פסק-הדין בשלווה נפשית בלתי-רגילה, ופרצו בשירת "התקווה". מפקד הצבא אישר את פסק-הדין של בן-יוסף, והמתיק את דינו של אברהם שיין למאסר עולם, בגלל גילו הצעיר. עם היוודע פסק-הדין, פנו מנהיגים רבים בארץ ובעולם אממשלת בריטניה בבקשה להמתיק את גזר-הדין, אולם ללא הועיל. את יומו האחרון של שלמה בן-יוסף מתאר יוסף נדבה:¹⁶

בבוקר ה-29 ביוני 1938 מתקין עצמו שלמה בן-יוסף לשעתו האחרונה. הוא פושט את בגדי-הארגמן של הנידונים למוות, לובש מכנסיים קצרים וחולצה ונועל נעלי עבודה גבוהות. לאחר פת שחרית הוא מצחצח את שיניו ומחכה לבוא השוטרים. הוא הלך בקומה זקופה ועלה לגרדום

¹⁶ יוסף נדבה, ספר עולי הגרדום, עמוד 42.

בעודו שר את שיר בית"ר. על קירות תא הנידונים למוות כתב בן-יוסף בעברית דלה: "מה זה מולדת? זה דבר שבעדו כדאי לחיות, ללחום וגם למות", "עבד הייתי לבית"ר עד יום מותי" וכן קטע משירו של ז'בוטינסקי "למות או לכבוש את ההר".



שלמה בן יוסף

הייתי ילד בן עשר, והזדעזעתי מתלייתו של בן-יוסף. למחרת היום הזדמנתי במקרה לרחוב אלנבי בתל-אביב ומצאתי את עצמי בעיצומה של הפגנת המונים שבאו למחות על הוצאתו להורג של בן-יוסף. עמדתי בצד מתבונן במתרחש, כאשר לפתע התנפלו על המפגינים שוטרים מצוידים באלות והיכו על שמאל ועל ימין. פצועים שדם ניגר מפניהם, היו מוטלים על הכביש, מבלי שהוגשה להם עזרה רפואית. נסתי על נפשי מחשש להיפגע, אבל המחזה הנורא נחרת עמוק בתודעתי, וליווה אותי במשך שנים רבות. הפעם היו אלה האנגלים שהיכו יהודים, אשר כל עוונם היה מחאתם על תלייתו של אחיהם שלמה בן-יוסף.

בשנת 1938 חלו מספר שינויים במשפחתנו. הדודה שרה התחתנה עם יצחק רוטנברג (שעלה ארצה מגרמניה) ועזבה את חדרה בדירתנו הגדולה. סבא וסבתא הירשברג עברו לירושלים והצטרפו אל משפחת ביתם בריינה ומשה גנוט, שעזבו את תל-אביב קודם לכן. בעקבות השינויים הללו, עברה

משפחתנו הקטנה להתגורר בדירה בת שלושה חדרים ברחוב אנגל מספר 9 (חדר אחד לשתי הבנות, חדר שני לשני הבנים והחדר השלישי שימש את ההורים). באחד הימים הפתיע אותנו אבא בהכניסו הביתה מקלט רדיו. היה זה חידוש גדול והשמחה הייתה רבה. יש לזכור כי תחנת השידור החלה לפעול בארץ-ישראל רק בשנת 1936. תחנת השידור הייתה בבעלות ממשלת המנדט, אשר הטילה צנזורה חמורה באשר לתוכן השידורים. שם התחנה היה "קול ירושלים" והשידורים היו בשלוש שפות: אנגלית, עברית וערבית. השידורים בעברית היו בתחילה שעה אחת ביום, אולם כעבור זמן גדל השידור לחמש שעות ביום. שודרה, כמובן, מהדורת חדשות שארכה עשר דקות, וכן תוכניות בידור שונות. היו גם תוכניות חינוכיות ואנו הילדים הקשבנו באדיקות רבה לתוכניות של "פינת הנוער".

באחד הבקרים, שמעתי יריות מספר ולאחריהן הייתה המולה בחצר. אבא, שנהג לצאת לעבודה בשעה מוקדמת, נשאר בבית והעצבנות הייתה רבה. הסתבר כי כמה בחורים ירו על אוטובוס שהסיע עובדים ערבים מיפו למחלקת המדידות הממשלתית ששכן בקצה רחוב שינקין הסמוך. היורים נסוגו לרחוב אנגל בעוברם דרך חצר ביתנו. כעבור זמן קצר, הופיעו בחצר שוטרים בלוויית כלבי-גישוש שהלכו בעקבות היורים. לא הבנתי מדוע אבא ואימא היו כל-כך עצבנים, ומדוע אבא לא הלך לעבודה באותו בוקר, הרי לא היה להם כל חלק במעשה. רק כעבור שנים סיפר לי אבא כי עוד לפני נישואיו רכש אקדח להגנה עצמית. היה זה כאשר משפחתו גרה בבית מבודד בשכונת גאולה בירושלים סמוך למחנה שְׁנָלָר. מאז עזבנו את ירושלים ועברנו לתל-אביב, אך אבא המשיך להחזיק באקדח. אלא שבינתיים הוציאה ממשלת המנדט תקנות לשעת חירום, לפיהן כל המחזיק בנשק, אפילו לא השתמש בו, דינו – מוות. אבא נבהל וחשש שבעקבות היריות שירו על האוטובוס, יערכו הבריטים חיפוש גם בביתנו וביקש להיפטר מן האקדח. הוא חיכה בקוצר-רוח עד אשר נרגעו במקצת הרוחות, וזרק את האקדח לבור השופכין שהיה בחצר ביתנו (באותם הימים לא ידענו על קיומו של ביוב מרכזי). בכך תמה פרשת האקדח.

את היריות תאר עיתון "הארץ" מיום ראשון ה-24 ביולי 1938:

נורה אוטובוס של פקידי מחלקת המדידות בתל-אביב.

תושבי רחוב שינקין נתעוררו ביום שישי בשעה 7 בבוקר לערך לשמיעת קולות ירייה בסביבה.

בשעה 07:10 כשהופיעו שני אוטובוסים מן החברה הלאומית ביפו, שהובילו פקידים ערבים ונוצרים העובדים במחלקת המדידות ברחוב יהודה הלוי פינת רחוב שינקין, נורו אליהם לפתע מן המארב כ-14 יריות. 3 כדורים פגעו בשמשה הקדמית של אוטו פרטי לבן שעמד ליד המדרכה. הכדורים נתקעו בתוך ריפוד המושב של הנהג, והמשטרה הוציאה משם את הקליעים. כדור אחד פגע בגדר של הבית ממול ועוד 4 כדורים – בקיר הבית מתחת לחלון שתריסו היה מורד. 3 כדורים פגעו באחד האוטובוסים ומאחד מהם נפצע קל ברגלו אחד הפקידים, שהועבר תחילה לבית-המדידות ואחר-כך ליפו. את האוטובוסים ליוו 2 שוטרים בריטיים.

המשטרה הגיעה כעבור זמן קצר למקום. מן החקירה התברר שהיריות באו מן החצר של הבית מספר 74. מוסרים שהיו שני אנשים שירו ואחר-כך ברחו לרחוב אנגל ושם נעלמו עיקבותיהם ... באוטובוס נסעו 34 איש. כדור אחד פגע בגוף האוטובוס אולם לא חדר פנימה. כדור שני חדר לתוך האוטובוס ופצע באופן קל את אליאס אוואד מיפו.

המשטרה מצאה במקום 6 תרמילים ריקים. את השאר לא מצאו. כפי שמוסרים נמלטו היורים באופנוע שחיכה להם ברחוב אנגל.

לימים סיפרה לי בת-ציון קרמין, שהשתתפה בפעולה, את אשר אירע באותו בוקר:¹⁷

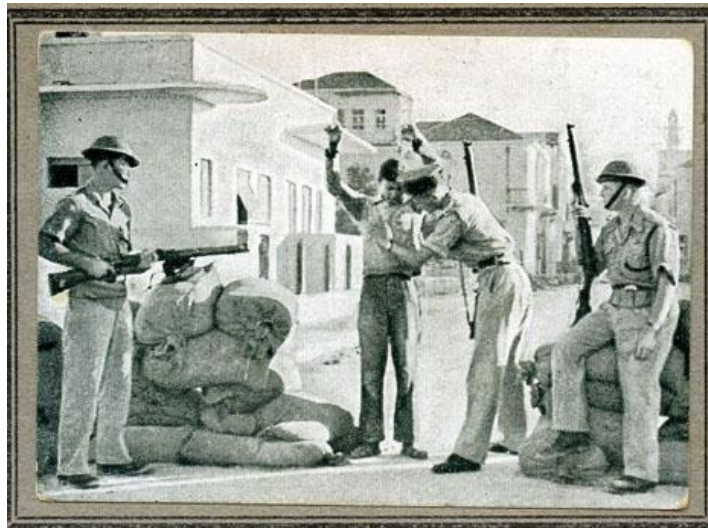
הפעולה בוצעה על-ידי צוות של שלושה מפקדים – אריה יצחקי, יצחק לייבוביץ ובת-ציון. אריה יצחקי שכב בחצר בית ברחוב שינקין מספר 74, בעוד לייבוביץ ואני המתנו לו על אופנוע ברחוב אנגל הסמוך. כאשר עבר האוטובוס, בשעה 7 בבוקר, נשמעו מספר יריות ולאחריהן נשתרר שקט. אריה יצחקי חצה את החצר ורץ לעבר רחוב אנגל עם תת מקלע בידו. הוא מסר את הנשק לבת-ציון, ולאחר שהכניסה אותו אל מתחת למעיל שלבשה, קפצה על האופנוע ויחד עם לייבוביץ התרחקו מן המקום, בעוד דיירי הבתים בסביבה עומדים על המרפסות ולא מאמינים למראה עיניהם. יצחקי, שהסתלק מן המקום ברגל, סיפר לאחר מכן כי בגלל מעצור בתת-המקלע, הוא ירה רק ירייה אחת.

¹⁷ ראיון המחבר עם בת-ציון קרמין.

מן העדויות השונות ניתן להסיק כי רוב התרמילים שנמצאו במקום, מקורם בשוטרים שירו ללא הבחנה.

אותם ימים היו בארץ שני בתי-חרושת לייצור סיגריות, "דובק" ו"מספרו", אשר התחרו ביניהם על ריאותיהם של המעשנים. כדי להגביר את המכירות, הכניסה חברת "דובק" לתוך חפיסות הסיגריות תמונות של "משמר וספורט". היו אלה תמונות שתארו את התגוננות היישוב היהודי בארץ נגד הפרעות מחד, ותמונות ספורט מאידך. כל מי שהצליח לאסוף את כל הסידרה, קיבל במתנה אלבום יפה. בהקדמה נאמר, בין השאר:

"משמר וספורט", רצינות ומשחק. לכאורה שני מושגים מתנגדים זה לזה, ובכל זאת אופייניים הם לתכונות הנשגבות והנעלות ביותר של האדם והעם: גברות וחרות, כח וגאולה, אומץ וכבוד.



תמונה 3: חפוש שוטרים אצל ערבי בגבולות יפו-תל-אביב.



תמונה 11: חלוצת המכוניות המשורינות.

חברת "מספרו" לא נשארה אדישה, והכניסה לחפיסות הסיגריות מתוצרתה תמונות של הבמה העברית. הילדים נהגו לשחק בכרטיסי עם התמונות ואף אחי אריה ואני הצטרפנו למשחק. למרות שבמשפחתנו אף אחד לא עישן, הצלחנו לאסוף את כל התמונות הן של "דובק" והן של חברת "מספרו" וזכינו בשני אלבומים יפים השמורים בידינו עד עצם היום הזה.

"הספר הלבן"

ב-17 במאי 1939 הונחתה על היישוב היהודי מכה קשה, כאשר הממשלה הבריטית פרסמה את "הספר הלבן של מקדונלד" (על שם מחברו מלקולם מקדונלד, שר המושבות הבריטי). ב"ספר הלבן" קבעה הממשלה את היעד המדיני לגבי ארץ-ישראל, לפיו:

שאיפת ממשלת הוד מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינאית עצמאית תוך עשר שנים, שתעמוד בקשרי אמנה עם הממלכה המאוחדת שיהא בהם כדי לספק באופן המניח את הדעת את הצרכים המסחריים והאסטרטגיים של שתי הארצות בעתיד.

במטרה להבטיח את "המדינה הפלשתינאית" כמדינה ערבית, נוקט המסמך בכמה אמצעים כדי לבלום את התפתחותו של היישוב היהודי בארץ ולהנציח את היותו מיעוט במדינה. כדי להבטיח שמספר היהודים לא יעלה על שליש מכלל האוכלוסייה, תותר עלייתם של 75,000 יהודים תוך חמש שנים "אם ירשה זאת כושר הקליטה הכלכלי". בתום תקופה זו, "לא תורשה כל עלייה נוספת, אלא אם כן יהיו ערביי ארץ-ישראל נכונים להשלים עימה". ואם לא די בהפסקת העלייה, אסר המסמך על היהודים לרכוש קרקעות באזורים מסוימים "כדי שלא תיווצר אוכלוסייה ערבית גדולה של מחוסרי קרקע". זאת ועוד: ממשלת בריטניה הודיעה כי מאחר ששני הצדדים לא הסכימו לתוכנית זו או לכל תוכנית אחרת, תגשים הממשלה את תוכניתה על דעת עצמה.

"הספר הלבן", שנועד להרוס את המפעל הציוני בארץ-ישראל, נתקבל בביקורת חריפה לא רק על-ידי היהודים, אלא גם על-ידי חלק מן המנהיגים בבריטניה ובארצות אחרות. ועדת המנדטים של חבר הלאומים פסקה באופן חד-משמעי, כי הספר הלבן מהווה סטייה מן ההוראות של המנדט, שהיו כידוע הקמת בית-לאומי ליהודים בארץ-ישראל. העניין הועבר למועצת חבר הלאומים, אולם בינתיים פרצה מלחמת-העולם השנייה, והמועצה לא הספיקה לדון בבעיה. בתל-אביב נערכה הפגנה רבת משתתפים נגד הספר

הלבן. הפעם שמעתי על קיום ההפגנה, והלכתי לרחוב אלנבי כדי לחזות במתרחש. הונפו דגלים וסימאות, שאת חלקן לא הבנתי. עמדתי בצד והתבוננתי בנעשה. והנה לפתע נוצרה מהומה, ומאות שוטרים, חלקם רכובים על סוסים, התפרצו אל תוך הקהל ופיזרו את המפגינים באלימות. הסוסים דהרו אל תוך ההמון, בעוד הרוכבים מכים באלות על ראשי המפגינים באכזריות רבה. הסתלקתי מן המקום במהירות והגעתי הביתה כל עוד רוחי בי. בעיתון "הארץ" מיום 18.5.1939 אנו מוצאים את התיאור הבא:

[...] ההפגנה הלכה וגדלה וכאשר הגיעה אל משרדי הממשלה שבכיכר המושבות, מנתה קרוב לאלף איש. מספר צעירים פרצו את שער הבניין ומיד פנו לגג, שם הורידו את הדגל הבריטי, ולקול תרועת החצוצרה תלו דגל תכלת-לבן. קבוצה אחרת פרצה למשרדי העלייה הממשלתיים והחלו לזרוק החוצה שולחנות, רהיטים, מכונות כתיבה, ומסמכים רבים. לאחר מכן הציתו אש, שהתפשטה בכל הקומה השנייה. בינתיים באה פלוגת שוטרים והחלה לפזר את קהל המפגינים במקלות. ההתנגשות היתה אלימה ובסופה נזקקו 25 מן המפגינים לטיפול רפואי. נפצעו גם כמה מן השוטרים.

מאוחר יותר התברר לי כי אחותי רבקה בת ה-12 חזרה אותו בוקר מביקור אצל חברה שגרה בקרבת מקום. בעוברה ליד כיכר המושבות נתקלה בשוטרים, ואחד מהם דחף אותה בגסות. בתגובה מיהרה להסתלק מן המקום.

תגובת האצ"ל לא איחרה לבוא, והנשק שפעל עד כה נגד הערבים, הופנה הפעם גם נגד השלטון הבריטי. משרדי העלייה של ממשלת המנדט הועלו באש, וב-2 ביוני 1939 פוצצו לוחמי האצ"ל שלושה צמתים של קווי טלפון בירושלים. שבוע לאחר-מכן, הרסו מוקשים בחצות לילה את תאי הטלפון בתל-אביב. את הפיצוץ לא שמעתי, אולם למחרת היום חיטטנו בין ההריסות כדי למצוא מטבעות כסף ששימשו להפעלת הטלפון.

העלייה הבלתי לגאלית "פאריטה" ו"טייגר היל"

באחד מימי אוגוסט 1939, כאשר הלכנו להתרחץ בימה של תל-אביב כמנהגנו מדי יום ביומו, נתגלה לנגד עינינו מחזה בלתי-שגרתי; במרחק קצר מן החוף, נטתה על צידה אונייה שעלתה על שרטון. הייתה זו האונייה "פאריטה", שהביאה על סיפונה 850 עולים בלתי לגאלים (רובם בית"רים מפולין ומרומניה). העולים הורדו במשך הלילה לחוף ופוזרו בעיר תל-אביב. שחינו עד לאונייה ובעזרת חבלים טיפסנו עד לסיפון. הייתה זו חוויה בלתי-רגילה לראות אונייה מקרוב ואף להיכנס לתוכה ולהתהלך בין אולמותיה השונים. טיילתי על הסיפון הלך ושוב, אולם לא יכולתי להבין כיצד דחסו באונייה כה קטנה, מספר כה גדול של אנשים.



הספינה פאריטה בחוף תל-אביב

כשבוע לאחר נחיתתה של "פאריטה", עגנה לידה אונייה נוספת, שהגיעה לחופי תל-אביב ב-1 בספטמבר 1939, הוא יום פרוץ מלחמת-העולם השנייה. על סיפון האונייה "טייגר היל" היו למעלה מ-700 עולים, אולם רק כמאתיים הספיקו לעלות לחוף באין מפריע. השאר נתגלו על-ידי ספינת

משטרה שפתחה עליהם באש. מן היריות נהרגו שני מעפילים, והשאר נתפסו על-ידי המשטרה ונשלחו למחנה המעצר בצריפין. שתי האוניות: "פאריטה", שהובאה ארצה במסגרת עליית "אף-על-פי" של בית"ר והאצ"ל, ו"טייגר היל", שהובאה על-ידי ארגון ההגנה, נשאר זמן רב מול חופי תל-אביב. ספינות אלה סימלו בשבילי את המאבק נגד הגזרות שגזרו הבריטים על עליית יהודים לארץ-ישראל.¹⁸

פרשת האונייה "פאטריה"

ב-1 באוקטובר 1940 הפליגו מהנמל הרומני טולציה 3 אוניות: "אטלנטיק", "מילוס" ו"פסיפיק", כשעל סיפון כ-3500 מעפילים מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה. בתחילת נובמבר הגיעו הספינות "פסיפיק" ו"מילוס" ראשונות לנמל חיפה, ו-1800 נוסעיהן הועברו על-ידי הבריטים אל האונייה "פאטריה". הייתה זו אוניית נוסעים צרפתית ישנה בת 12,000 טון, שנפלה בידי הבריטים לאחר שממשלת פטן הצרפתית נכנעה לגרמנים. ב-20 בנובמבר הגיעה גם הספינה "אטלנטיק" ו-100 מנוסעיה הועברו אף הם אל האונייה "פאטריה". בנוסף למעפילים, היו על האונייה גם 230 שוטרים וחייילים בריטים, כדי לשמור על המעפילים ולמנוע מהם ליצור קשר עם החוף. הממשלה הבריטית החליטה לנקוט בצעד דרסטי כדי להפסיק את העלייה הבלתי לגאלית, ולמחרת היום נתפרסמה הודעה רשמית לפיה יגורשו כל המעפילים לאי מאוריציוס, ובסוף המלחמה יוחלט מה יעלה בגורלם. ראשי ההגנה החליטו שיש לפגוע באוניית-הגירוש על מנת שלא תוכל להפליג לדרכה. בחיפה הכינו חברי ההגנה מוקש, שהוטמן בשקית בד והועבר אל תוך האונייה, שם נמסר לידי אחד מאנשי הקשר של ההגנה. ב-25 בנובמבר 1940, הופעל המוקש. הכוונה הייתה לגרום לחור קטן, שדרכו ייכנסו מים בזרם איטי אל הספינה, ויאפשר את פינוי הספינה מכל האנשים שהיו בה. אולם הפיצוץ גרם לחור גדול ומים רבים פרצו בבת-אחת אל תחתית האונייה. תוך 15 דקות שקעה האונייה על צידה ורק חלק קטן מדפנותיה הזדקק מעל המים. 250 איש ואישה מצאו את מותם כתוצאה מטביעת האונייה. היה זה מספר הקורבנות כגדול ביותר שנגרם כתוצאה מפעולה של ארגון מחתרת יהודית בתקופת השלטון הבריטי בארץ. ניצולי "פאטריה"

¹⁸ האצ"ל והתנועה הרביזיוניסטית נשאו בעיקר העול של העלייה הבלתי לגאלית בשנות השלושים. רק בשנת 1939 החל גם ארגון ההגנה בארגון עלייה בלתי לגאלית. פרטים בנושא זה ראה בספר "לידתה של מחתרת" מאת יהודה לפידות.

הושארו בסופו של דבר בארץ, אולם 1584 מעפילי "אטלנטיק" גורשו לאי מאוריציוס ורק כעבור 5 שנים, ב-20 באוגוסט 1945, הוחזרו ארצה. טביעתה של הספינה "פאטריה" גרם לזעזוע עמוק בקרב היישוב היהודי בארץ והזעם הופנה נגד השלטון הבריטי, שמנע את הורדת המעפילים לחוף.

הספינה "סטרומה"

הספינה הקטנה "סטרומה", בעלת נפח של 180 טון (אשר שימשה להובלת בקר על נהר הדנובה), הפליגה מנמל קונסטנצה (רומניה) ב-12 בדצמבר 1941 בדרכה לאיסטנבול, כשעל סיפונה 769 עולים. בדרך התקלקל המנוע ואת המסע, שבדרך כלל אורך ארבע השעות, עשתה "סטרומה" במשך יומיים. כשהגיעה האנייה ב-14 בדצמבר לאיסטנבול, חדל המנוע מלפעול והאנייה נגררה על-ידי התורכים דרך שדה המוקשים והועמדה במקום עגינתן של אניות בבידוד. בלחץ ממשלת בריטניה לא הורשה איש מן הנוסעים לרדת לחוף או ליצור קשר עם העולם החיצון.

עשרה שבועות שהתה "סטרומה" באיסטנבול באזור הבידוד. החיים על האנייה נעשו קשים מיום ליום; הצפיפות והתנאים הקשים נתנו את אותותם, אולם קשה מכל היה היאוש שהחל לחלחל בקרב העולים. הם קיוו שיורשו לרדת לחוף באיסטנבול ומשם לנסוע ברכבת לארץ-ישראל, אולם ככל שחלף הזמן, הלכה והתפוגגה התקווה.

הסוכנות היהודית ביקשה ממשלת בריטניה לאפשר את הורדת המעפילים ולהעבירם לארץ-ישראל על חשבון מכסת הסרטיפיקטים לחצי השנה המתקרבת. אולם מאומה לא עזר – הבריטים עמדו במרים ומנעו אף את הורדת הילדים לחוף.

ב-23 בפברואר 1942 באה ספינת משמר תורכית ופקדה על רב-החובל של "סטרומה" להרים עוגן ולצאת לעבר הים-השחור. בגלל התנגדות רב-החובל והעולים, עלו על הסיפון 150 שוטרים תורכים, הכריחו את העולים להיכנס לבטן האנייה וגררו את "סטרומה" מן הנמל.

לפנות בוקר נשמעה התפוצצות גדולה ו"סטרומה" ירדה למצולות. רק נוסע אחד ניצל מן הטביעה והגיע בשלום ארצה. היה זה דוד בן יעקב סטוליאר, העד היחידי ששרד כדי לספר את קורות מסעה וטביעתה של האנייה "סטרומה".

הפצת העיר תל-אביב

ב-1 בספטמבר 1939, פלשו הגרמנים לפולניה ובכך החלה מלחמת-העולם השנייה. כעבור יומיים הכריזו בריטניה וצרפת מלחמה על גרמניה ובעקבותיהן הלכו מדינות חבר העמים הבריטי: קנדה, אוסטרליה, ניו-זילנד ודרום אפריקה. תוך שמונה חודשים כבשה גרמניה, בשיטת "מלחמת בזק", את פולניה, הולנד, בלגיה ודנמרק. הצבא הבריטי והצרפתי כותרו ונדחקו למובלעת דנקרק בצרפת, משם פונו לאנגליה באמצעות ספינות קטנות וסירות. כל הנשק הכבד נשאר בדנקרק ונלקח שלל על-ידי הגרמנים.

ביוני 1940, כאשר ניצחון הגרמנים נראה ודאי, הצטרפה איטליה לצד גרמניה והכריזה מלחמה על בריטניה וצרפת. זמן קצר לאחר-מכן, נכנעה צרפת ובריטניה נשארה בודדת במערכה נגד גרמניה ואיטליה. בספטמבר 1940 התקדמו כוחות איטלקים מלוב (שהייתה בשליטה איטלקית) לעבר מצרים, אולם נהדפו בידיהבריטים. במרס 1941 נחת בצפון אפריקה כוח גרמני גדול, בפיקודו של הגנרל רומל, ולאחר שכבשו את מרבית צפון אפריקה, נעצרו הגרמנים בשערי מצרים.

קרבתם של האיטלקים לארץ-ישראל אפשרה להם לשלוח את מטוסיהם כדי להפציץ מטרות אסטרטגיות בארץ. כחודש אחרי כניסת איטליה למלחמה, הופצה העיר חיפה מן האוויר, במטרה לפגוע בבתי-הזיקוק ובנמל. כתוצאה מן ההפצה נהרגו עשרות בני-אדם, ורבים אחרים נפצעו. על כל ערי הארץ הוטלה האפלה חמורה וננקטו אמצעים של התגוננות אזרחית כנגד התקפות מן האוויר. אולם אמצעים אלה לא עמדו במבחן כאשר ב-9 בספטמבר 1940 הופצה העיר תל-אביב מן האוויר לאור היום. הפצצות הוטלו ללא הבחנה ופגעו באזורי מגורים. שיחקתי אותה עת עם חברי בשכונה, כאשר לפתע שמענו התפוצצויות אדירות. היינו המומים, ולפני שהבנו מה קרה, היו כבר המטוסים האיטלקים בדרכם חזרה לבסיסם. כל ההפצה נמשכה שניות מעטות, ואפילו לא הספקנו להיכנס למקלט שהיה במרכז השכונה. מדברי המבוגרים הבינונו כי בני-אדם רבים נפגעו מן ההפצה, לכן רצתי תחילה הביתה כדי להודיע לאימא שאני בריא ושלם ואחר-כך הלכתי יחד עם חברי לראות מה קרה. הגענו לשכונת נורדיה (מקום בו נמצא היום "דיזנגוף סנטר") אשר נפגעה קשה מן ההפצה. השכונה הייתה מורכבת מצריפים, ומבנה שלא נפגע ישירות מן הפצה – נפגע מן ההדף. הרס וחורבן היה בכל, ובין ההריסות נמצאו הרוגים ופצועים רבים ששכבו בערבוביה. פה ושם פרצה דליקה שכבאים עסקו בכיבוייה. הכביש עצמו היה חסום במכוניות ועגלות הרוסות. במרכז הכביש שכב שרוע

סוס מת, שנפגע בעודו רתום לעגלה. התבוננו בזוועה שהייתה סביבנו ולא יכולנו לעכל את אשר רואות עינינו. לא הבנתי איזו חשיבות אסטרטגית הייתה לשכונת נורדיה המסכנה, ומה הייתה תרומתו של הסוס העלוב למאמץ המלחמתי.

למחרת היום נערכה הלוויה המונית ל-107 איש ואישה שמצאו את מותם בהפצצה. ההלוויה יצאה מבית-הספר בלפור, והארונות שהיו מונחים שורות שורות על המשאיות בדרכם לבית-העלמין בנחלת-יצחק עדיין חקוקים בזיכרוני.

שער שני

במחותרת

רמת-גן

הלקחים שנלמדו מן ההפצה הנוראה על תל-אביב היו, שיש להגדיל את כושר ההתראה ולאפשר לתושבים להתגונן בעוד מועד בפני מטוסי האויב הנמצאים בדרכם העירה. אולם מסקנתם של תושבים רבים הייתה – לצאת את תל-אביב אל מקום בטוח יותר שבו למטוסי האויב לא היה כל עניין. דוד אברהם הירשברג (שעברת את שמו להרצבי) היה החלוץ במשפחתנו שעבר לרמת-גן עוד לפני מלחמת-העולם השנייה. הוא התיידד עם אברהם קרניצי (ממייסדי רמת-גן ושנים ארוכות ראש העירייה), אשר השפיע עליו לעבור לגור בעיר הגנים השקטה והיפה, שהייתה קרובה מאוד לתל-אביב.

דוד אברהם הצליח לשכנע את הורי להעתיק את מקום מגוריהם לרמת-גן. אבא קנה מגרש לא גדול ב"דרך סלמה" (היום רחוב בן-גוריון), בין רמת-גן ורמת-יצחק, וחזר לתקופה קצרה לעיסוקו הקודם כקבלן. הוא בנה על המגרש בית קטן בן ארבעה חדרים, ובו מרתף גדול, ששימש מקלט לעת מצוא. הבית היה במקום מבודד, וצידו האחורי פנה אל פרדס גדול שעיבודו הוזנח, כי בגלל המלחמה הופסק ייצוא ההדרים לאירופה. בט"ו בשבט תש"א (12 בפברואר 1941) יצאנו את תל-אביב ועברנו למשכן הקבע ברמת-גן. דרך סלמה לא הייתה סלולה באותם ימים, והגישה לביתנו הייתה בדרך עפר. זו הייתה הסיבה שאת הרהיטים העברנו מתל-אביב באמצעות עגלה רתומה לסוסים, כי משאית לא הייתה מסוגלת לעבור בדרך עפר.

לביתנו (היום רחוב בן-גוריון 117) לא היה מספר והכתובת שלנו הייתה: "משפחת לפידות, דרך סלמה, ליד בית מרגולין". משפחת מרגולין רכשה פרדס גדול בסמוך לביתנו ובשנת 1940 עברה לגור בבית הגדול שנבנה בשטח הפרדס (היום רחוב בן-גוריון 127). תקוה, אחת מהאחיות מרגולין, ניהלה בבית מעון לילדים שהיה ידוע מאוד ברמת-גן.

שנה לאחר שהתמקמנו ברמת-גן, בנו הדודה שרה והדוד יצחק רוטנברג בית קטן (בן שני חדרים) בסמוך לביתנו. ולאחר מכן גם דוד יעקב הירשברג הצטרף לשתי אחיותיו ואחיו הגדול, ועבר אף הוא לגור ברמת-גן. הוא בנה בית גדול ויפה על ראש ההר, ברחוב הפרסה מספר 8.

דרך סלמה היוותה את הגבול המוניציפלי של רמת-גן, ולכן לא קיבלנו שירותים ממועצת רמת-גן. בין היתר לא פונתה האשפה בביתנו על-ידי המועצה, ובכל יום שישי יצאנו עם פח אשפה גדול לעבר הפרדס הנטוש, חפרנו בור וקברנו בו את האשפה.

הסביבה הייתה שוממה למדי ובלילה שמענו היטב את יללת התנים. כשהיינו יוצאים את הבית בשעות הערב, נהגנו לקחת אתנו מקל כדי להתגונן בפני התנים.

אימא סבלה מאוד מהעפר שהקיף את הבית מכל עבריו. היא הייתה מסודרת ונקיה מאוד, וכל היום החזיקה בידה מטאטא כדי להרחיק את החול הנצחי שהוכנס הביתה.

בן שלוש-עשרה הייתי בעוברנו לרמת-גן, ושנת הלימודים האחרונה של בית-הספר היסודי (כיתה ח') עברה עלי בגימנסיה "אוהל-שם" ברמת-גן. היה זה בית-ספר בן 12 כיתות, בו למדו בנים ובנות יחדיו – חידוש גדול עבורי. רמת הלימודים במקצועות החופשים הייתה גבוהה בהרבה מן הרמה בבית-הספר "בילו" בתל-אביב, והמעבר לא היה קל, אולם במשך הזמן השלמתי את החסר. במיוחד אהבתי את המקצועות הריאליים (מתמטיקה, כימיה ופיסיקה) ואף הצטיינתי בהם. לימודי הכימיה לוו בניסויי מעבדה והמורה מינה אותי לעוזרו בהכנת הניסויים. במשך הזמן הקמתי בקומת המרתף שבדירתנו מעבדה קטנה וערכתי ניסויים שונים. כך, למשל, בניתי מגבס צורת ראי של סביבון ולאחר מכן יצקתי לתוך התבנית עופרת נוזלית (לאחר שהתכתי עופרת מוצקה על-ידי חימום על-גבי פרימוס).

גימנסיה "אוהל-שם" הייתה בית-ספר פרטי (בבעלות משפחת קולר) והאווירה בו הייתה ליברלית, תוך שמירה על סדר ומשמעת.

שנת 1943 הייתה נקודת מפנה במהלך מלחמת-העולם השנייה. האיטלקים והגרמנים גורשו מצפון-אפריקה, והצבא הבריטי בשיתוף עם הצבא אמריקאי, פלשו לאיטליה. בחזית הרוסית הובס הצבא הגרמני בסטלינגרד, והצבא הרוסי פתח באופנסיבה רחבה. החזית התרחקה מן הארץ, ואיום ההפצצות פסק. לעומת זאת, הגיעו ארצה בשורות-איוב מאירופה, שהייתה תחת שלטון הנאצים. מכונת ההשמדה של היטלר הלכה והשתכללה, ואותם יהודים מעטים שהצליחו להימלט מן התופת, לא יכלו להגיע לחוף מבטחים, כי הבריטים נעלו בפניהם את שערי הארץ.

היישוב היהודי בארץ עמד בפני ברירה קשה: מחד, הרצון לעזור לבעלות-הברית במלחמתן בגרמנים, שהיו האויב הגדול ביותר של עם ישראל, ומאידך – בגידתה של בריטניה עם פרסומו של "הספר הלבן" ואטימות-לבה נוכח השמדת היהודים. בן-גוריון אמנם טבע את הסיסמה לפיה "עלינו לעזור לאנגלים במלחמתם בנאצים כאילו לא היה 'ספר לבן' ועלינו להילחם נגד 'הספר הלבן' כאילו אין מלחמה", אלא שהסיסמה הייתה בלתי-ישימה משום שהייתה דבר והיפוכו. היה הכרח לבחור באחת משתי הדרכים: מלחמה בנאצים או מלחמה בשלטון הבריטי בארץ. אי אפשר להילחם בבריטים

(בגלל "הספר הלבן") ובאותה עת להילחם לצידם (בגלל מלחמתם בנאצים). למעשה בחר בן-גוריון בשיתוף פעולה עם הבריטים ויותר על המאבק ב"ספר הלבן".

בקיץ 1943, כשהגעתי לגיל 15, חשתי שאיני יכול להישאר אדיש לכל המתרחש סביבי. קראנו את העיתונות היומית ואת הפרסומים השונים, החוקיים והבלתי-חוקיים, והגענו למסקנה כי הגיע הזמן לפעול. כזו גם הייתה הרגשתם של חברי הקרובים, ויחד התלבטנו בשאלה מה יכולה להיות תרומתנו לעמנו. שאלת הגיוס לצבא הבריטי ירדה מיד מן הפרק, עקב גילנו הצעיר, אבל נשארה בפנינו האפשרות להצטרף לאחד מארגוני המחתרת, והשאלה הגדולה הייתה – לאיזה מהם.

ארגון "ההגנה"

התקפות הערבים בשנת 1920 הגבירו את תודעת ההגנה העצמית בקרב היישוב היהודי בארץ. לאחר הקמת ארגון ההגנה בירושלים על-ידי ז'בוטינסקי, החליט "ועד הצירים" על הקמת ארגון הגנה ארצי שתפקידו יהיה להגן על היישוב היהודי מפני פורעים, אלא שההחלטה לא יצאה אל הפועל עקב מאסרם של ז'בוטינסקי וחבריו (ראה לעיל). בוועידת הייסוד של "הסתדרות העובדים העברים הכללית" ("ההסתדרות") שהתקיימה בחיפה בדצמבר 1920 הוחלט, בין השאר, להקים ארגון הגנה ארצי. מנהיגי המפלגות הציוניות הסוציאליסטיות ראו בארגון ההגנה מיליציה שתפקידה להגן על נפשם ורכושם של היהודים בארץ-ישראל, והתנגדו להנהגת סדר ומשמעת צבאיים בתוכו. בהחלטות הייסוד נאמר כי על גוף זה "לדאוג לענייני ההגנה, לארגון השתתפותם של העובדים במפעל ההגנה ולהבטחת תוכנה הלאומי והסוציאלי של הגנה עממית בארץ..." (מתוך כנס הייסוד של ההגנה). בחוקת ההגנה משנת 1925 נאמר, בין היתר, שהמטרה היא "הגנה על היישוב והתכונות למיליציה עממית..."¹⁹ בכך באו לידי ביטוי השקפות אנטי-מיליטריסטיות שרווחו לאחר מלחמת-העולם הראשונה והחששות מפני התפתחותה של הצבאיות לפאשיזם, שהחל עולה ופורח באותם ימים באירופה.

¹⁹ ספר תולדות ההגנה, ב, עמוד 250.

ייסוד האצ"ל²⁰

בעקבות פרעות תרפ"ט (1929) חלה תסיסה בקרב חברי ההגנה, שכאמור פעלה בחסות ההסתדרות. מפקדים דרשו להנהיג בהגנה סדר ומשמעת צבאיים, כדי שתוכל למלא את תפקידה ביעילות. כמו כן הופעל על הנהגת ההגנה לחץ לקבל על עצמה את מרות המוסדות הלאומיים ("הסוכנות היהודית" ו"הוועד הלאומי") במקום להיות כפופה להסתדרות. שתי בעיות אלו היו בבסיס הפילוג שחל בהגנה בשנת 1931 והקמתו של האצ"ל ("הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל").

מעניין לציין כי כחודש לאחר הפילוג החליטו ראשי ההגנה לקבל עליהם את מרות המוסדות הלאומיים (הוועד הלאומי וההסתדרות הציונית). הוקמה לראשונה מפקדה עליונה משותפת, שנקראה "מפקדה פריטטית" (שוויונית). מחצית מחבריה באה מהסתדרות העובדים הכללית, והמחצית השנייה באה מן החוגים האזרחיים. למרות היותה של המפקדה שוויונית, רוב רובם של המפקדים הבכירים בהגנה היו חברי ההסתדרות הכללית והשתייכו למפלגות הפועלים. בשנת 1938 נתמנה יוחנן רטנר לראש המפקדה הארצית והוקם מטה כללי מקצועי. במלחמה העצמאות שימש ארגון ההגנה כבסיס להקמת צה"ל.

הבלגה ותגובה

בחודש אפריל 1936 החלו פרעות נגד היהודים שנמשכו, בהפסקות, עד פרוץ מלחמת-העולם השנייה (ספטמבר 1939). בששת החודשים הראשונים של הפרעות נהרגו ברחבי הארץ 80 יהודים ונפצעו כ-340. הפרעות נקראו גם "המרד הערבי", משום שהנשק הופעל גם נגד ממשלת המנדט הבריטי.

באותה תקופה חלו תמורות חשובות באצ"ל. הרחבת השורות על-ידי חברי בית"ר, שהפכו למרכיב העיקרי של הארגון, הגבירה את השפעתם. בעקבות כך, גברה השפעתה של המפלגה הרביזיוניסטית ושל ז'בוטינסקי באופן אישי.

עם תחילת הפרעות נוצר שיתוף פעולה הדוק בין האצ"ל לבין ארגון ה"הגנה" בהגנת היישובים היהודיים מפני התקפות הערבים. מדיניות המוסדות הלאומיים הייתה, שיש לנקוט בהגנה פסיבית ועיקרה היה

²⁰ פרטים על ייסוד האצ"ל ופעולותיו בשנות השלושים, ראה אצל יהודה לפידות, "לידתה של מחתרת".

"הבלגה", בעוד חברי האצ"ל היו בדעה כי ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה.

בתקופה הראשונה של הפרעות הורה ז'בוטינסקי לחבריו בארץ "התאפקות ואורך רוח". אולם עם גבור פעולות הטרור של הערבים, הבין היטב כי חוסר תגובה מצד היהודים יראה על-ידי הערבים כחולשה, ובמברק ששלח ב-30 באפריל 1937 ממקום מושבו ביוהנסבורג (דרום אפריקה) נאמר:²¹

פקודתי בתנאים הנוכחיים: אם תתחדשנה הפרעות ואם תתבטא בהן הנטייה להתנפל גם על יהודים, אל תבליגו.

בכך נתן ז'בוטינסקי את האות לשבירת ההבלגה, ובאחד ממאמריו כתב:²²

"אל תעיזו להעניש חפים מפשע" ... פטפוט שטחי וצבוע. במלחמה, כל מלחמה ומלחמה, הלא כל צד וצד הוא חף מפשע. מה פשע נגדי חייל האויב היוצא כנגדי – אביון כמוני, עיוור כמוני, עבד כמוני, שגייסוהו באונס? אם תפרוץ מלחמה, פה אחד נדרוש כולנו הסגר ים והסגר יבשה על [אדמת] השונא, להרעיב את תושביה עם נשים וטף החפים מפשע. ואחרי התקפת המטוסים הראשונה על לונדון ופאריז נצפה לתגובת אווירונים על שטוטגארט ומילאן, אשר בהן רבו נשים וטף. אין מלחמה אלא בחפים מפשע כמו שאין מלחמה אלא מלחמת אחים באחים. לכן ארורה היא כל מלחמה על כל צורותיה, תגר ומגן גם יחד, ואם אינך רוצה לנגוע בחף מפשע – גווע. ואם אינך רוצה לגווע – ירה ואל תפטט.

²¹ דוד ניב, מערכות האצ"ל, 1, עמוד 300.

²² ניב, מערכות האצ"ל, 2, עמוד 77.



זאב ז'בוטיסקי

יש לציין כי גולת הכותרת של פעילות האצ"ל והתנועה הרביזיוניסטית בשנות השלושים הייתה העלייה הבלתי לגאלית. ההגנה הצטרפה לפעילות זו רק בתחילת 1939.

פילוג באצ"ל²³

הפילוג באצ"ל אירע ביוני 1940, אולם שורשיו נעוצים בחילוקי דעות בין שתי אסכולות בארגון, שנמשכו מזה זמן. הסוגיה הראשונה קשורה במאבק נגד ממשלת המנדט הבריטי. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה (1 בספטמבר 1939), ראה מפקד האצ"ל דוד רזיאל בהיטלר, שחתר להשמדת היהודים,

²³ בדבר פרטים, ראה אצל לפידות "לידתה של מחתרת".

את האויב מספר אחת של עם-ישראל, ולכן החליט שיש לשתף פעולה עם הבריטים נגד האויב המשותף. בכרוז שפירסם האצ"ל נאמר, בין השאר:²⁴

כדי לא להפריע למהלך המלחמה נגד גרמניה וכדי להקדיש מקסימום של כוחות לעזרת אנגליה ובעלי בריתה, מחליט הארגון הצבאי הלאומי על הפסקת פעולותיו התוקפניות בארץ ישראל, העלולות לפגוע בממשלה האנגלית ולסייע במידה כלשהי בידי אויבו הגדול ביותר של העם העברי בעולם—הנאצים הגרמני...

הכרוז מסתיים בהבעת האמונה שהמלחמה תיתן "לעם המעונה את הפיצוי האחד והיחיד המגיע לו – הקמת עצמאותו הממלכתית בגבולות ההיסטוריים של המולדת המשוחררת".

אברהם שטרן ("יאיר"), שהיה חבר במפקדה הראשית של האצ"ל, התנגד למדיניות של דוד רזיאל שהיה המפקד הראשי של הארגון. שטרן טען כי אין להפסיק את המלחמה בבריטים, למרות שהם נמצאים במצב מלחמה עם גרמניה הנאצית. לדעתו, כל עוד הבריטים שולטים בארצנו, הם האויב מספר אחת שלנו ויש להילחם בהם עד לסילוקם מן הארץ.

הסוגיה השנייה הייתה – שאלת מרות המפלגה. שטרן וחבריו טענו כי על הארגון להשתחרר מתלותו במפלגה הרוויזיוניסטית, שבראשה עמד זאב ז'בוטינסקי, ולהחליט בעצמו על דרכו המדינית. לדעתם, ראשי התנועה הרוויזיוניסטית, בהיותם לגליים וגלויים לשלטונות, מערערים את הקונספירציה (הסודיות) ומונעים את התפתחות המלחמה בשלטון הבריטי מתוך דאגתם לקיום המפלגה. לעומתם טען רזיאל כי המפלגה היא העורף הציבורי, ממנו שואבת המחתרת תמיכה מוסרית וכספית והיא משמשת מאגר לגיוס לוחמים להרחבת השורות. לדעת רזיאל, מנהיגי התנועה ובראשם זאב ז'בוטינסקי, מתווים את הדרך הפוליטית ועל האצ"ל לקבל את מרותם.

לשתי בעיות אלה יש להוסיף גם בעיות אישיות של אופי וסגנון בין רזיאל לבין שטרן, המוסיפות במקרים כאלה שמן על המדורה.

הפילוג היה בלתי נמנע, וב-17 ביולי 1940 פרש אברהם שטרן ("יאיר") וייסד את ארגונו שנקרא בתחילה "ארגון צבאי לאומי בישראל" (לעומת "ארגון צבאי לאומי בא"י" שבראשו עמד דוד רזיאל). מאוחר יותר הפך ארגונו של שטרן ל"לוחמי חירות ישראל" (לח"י). הפילוג השחית כל חלקה

²⁴ האצ"ל, אוסף מקורות ומסמכים, א', עמוד 355.

טובה בארגון והיה מלווה בהאשמות הדדיות. מפקדים וטוראים רבים פרשו מכל פעילות והמחתרת נחשפה לעיני ההגנה והבולשת הבריטית, שיכלה להשלים בנקל את רשימת השמות, הכתובות והתפקידים של פעילים רבים. גם מחסני הנשק עברו מיד ליד וחלקם אף נפלו לידי ההגנה.

בזמן הפילוג שהה ז'בוטינסקי בארצות-הברית, שם ניסה לארגן גדודים עבריים שיילחמו בגרמנים במסגרת הצבא הבריטי. ז'בוטינסקי, שסבל שנים ממחלת לב, לא חסך מאמצים כדי להציל את יהדות אירופה מהקטסטרופה הממשמשת ובאה. כיבוש פולין בידי הגרמנים והרס הקהילה היהודית באירופה, שברו את ליבו וב-4 באוגוסט 1940 נפטר מהתקף לב בזמן שהותו במחנה בית"ר ליד ניו-יורק. הידיעה על מות ז'בוטינסקי היכתה את עם ישראל ברחבי העולם בתדהמה והאבל בארץ ובתפוצות היה כבד.

כשנה לאחר מותו של ז'בוטינסקי, ב-17 במאי 1941, יצא דוד רזיאל למבצע חבלה בעיראק נגד הגרמנים, שהשתלטו על חלקים נרחבים של המדינה (זאת בעקבות מרד ראשיד עלי שחבר לגרמניה הנאצית). המבצע היה במסגרת הצבא הבריטי ואל רזיאל התלוו יעקב מרידור, יעקב-סיקא אהרוני ויעקב תרזי. הארבעה יצאו לשדה התעופה הצבאי בתל-נוף, שם עלו על מטוס תובלה של חיל האוויר הבריטי וכעבור מספר שעות נחתו בשדה התעופה בחבניה שבעיראק. לאחר הנחיתה הוסבר לרזיאל כי הוטל על החוליה לבצע תפקידי מודיעין לקראת כיבוש פאלוג'ה (ששכנה בדרך לבגדאד). למחרת היום יצאו אנשי החוליה לשטח בלויית קצין בריטי והגיעו עד לנהר. היה עליהם לחצות את הנהר, אולם בסירה היחידה שעמדה לרשותם היה מקום רק לשני אנשים. רזיאל הטיל על מרידור וסיקא-אהרוני לחצות את הנהר, כדי למלא את המשימה שהוטלה עליהם, והוא עצמו, יחד עם תרזי והקצין הבריטי, עשו דרכם בחזרה אל המכונית. לפתע הגיח מטוס גרמני, ואחת הפצצות שהטיל פגעה במכונית. רזיאל והקצין הבריטי נהרגו במקום, נהג המכונית נפצע ותרזי, שהספיק לקפוץ, לא נפגע.

דבר מותו של רזיאל היכה בהלם את חברי האצ"ל וגרם למבוכה רבה. קשה היה להשלים עם אובדן המפקד, וחברים רבים לא הבינו לשם מה יצא רזיאל למשימה בעיראק, שבה מצא את מותו. דרכו של הארגון נעשתה מעורפלת ובלתי ברורה, והוויכוחים הפנימיים הלכו והחריפו.

יעקב מרידור נבחר לעמוד בראש המפקדה ויחד עם חבריו חיפש דרכים להתגבר על המשבר שהארגון נקלע אליו. רק בחורף 1942, כשנה לאחר מותו של דוד רזיאל, החל הארגון להתאושש מן המכות שספג. הידיעות על השמדת היהודים באירופה על-ידי הגרמנים הלכו ותכפו והיה ברור כי אי אפשר לשבת ללא מעש לאורך ימים. הוחל בארגון מחדש של השורות:

נתקיימו קורסים למפקדים, כדי להכין סגל שיוכל לקלוט טירונים חדשים, והוחל בהוצאת קבע של עיתון המחתרת "חרות". הוגברה התעמולה בקרב הנוער, ונעשו מאמצים גדולים לרכישת נשק, כדי למלא מחדש את המחסנים שנתרוקנו במהלך הפילוג. נתרבו הקולות להפסקת שביתת הנשק, עליה הכריז האצ"ל בתחילת מלחמת-העולם ולהפסקת שיתוף הפעולה עם הצבא הבריטי. ב-17 ביוני 1943 פורסם בעיתון המחתרת של האצ"ל "חרות" על המפנה שחל ביחסים עם השלטונות הבריטיים:²⁵

בפרוץ המלחמה הכריז עם ישראל על לויאליות כלפי ממשלת בריטניה, כדי לעזור לה במיגור אויב העולם וישראל. בריטניה הגדולה התכחשה לידידות זו. עם ישראל לא הוכר כעם לוחם. צבא עברי לא הוקם... בעוד שנה תצטרך בריטניה להכריז, בהתאם לספר הלבן, על הקמת מלכות ערב בארץ-ישראל. עם ישראל לא ישכח את הבגידה. לאור הבגידה וסיוט הזוועה אין לעם ישראל מוצא אחר זולת מלחמת דמים... חזית המלחמה של עם ישראל מופנית נגד הממשלה השולטת בכוח הכידונים והמרמה.



דוד רזיאל



אברהם שטרן ("יאיר")

²⁵ האצ"ל, אוסף מקורות ומסמכים, כרך ב', עמוד 338.

רצח "יאיר"

לאחר הפילוג, פנה לח"י לפעולות נגד הבריטים שעיקרן היה הטרור האישי. הבריטים לא איחרו להגיב ובראשית 1942 פרסמה המשטרה את תמונותיהם של ראשי ארגונו של שטרן, בצירוף פרס כספי לכל אחד שיביא לתפיסתם. האווירה הייתה קשה ואנשי לח"י נמנעו מלצאת לרחוב לאור היום מחשש שיזוהו ויוסגרו למשטרה. יש לציין שללח"י לא היה עורף אזרחי שיכול היה לעזור להם להסתתר והם הרגישו כחיות נרדפות. המצור סביב "יאיר" הלך והתהדק וביום חמישי, ה-12 בפברואר 1942, נשמעה נקישה בדלת דירתה של טובה סבוראי, בו מצא "יאיר" מסתור. "יאיר" נכנס מיד לארון, כמנהגו מיום שנתפרסמה תמונתו, וטובה ניגשה לפתוח את הדלת. מולה עמד קצין הבולשת וילקינס ומאחוריו – שני בלשים בריטיים. "מה שלומך, טובה?" – שאל במתק שפתיים. "מדוע אינך באה לבקר את משה הפצוע?" (משה, בעלה של טובה, היה עצור בידי הבולשת לאחר שנפצע בשעה שנתפש).

לאחר דברי נימוסים נוספים, ציווה וילקינס לערוך חיפוש בדירה ועד מהרה נתגלה "יאיר" שהתחבא בארון הבגדים. לחדר נכנסו שוטרים נוספים ואחד מהם שם אזיקים על ידיו של "יאיר", שישב על המיטה וממולו וילקינס. בין השוטרים היתה גם שוטרת, שערכה חיפוש מדוקדק על גופה של טובה. לאחר החיפוש הועברה טובה אל מכונית שחנתה בחזית הבניין. גם השוטרים ירדו יחד עם וילקינס, ובדירה נשארו הקצין מורטון, שהגיע בינתיים, ואתו הבלש טרננט ויאיר. מורטון דחף את יאיר אל החלון וירה בגבו ובראשו מספר יריות. "יאיר" נהרג במקום. למחרת פרסמה המשטרה הודעה לעיתונות לפיה "אברהם שטרן נורה ונהרג על-ידי המשטרה בניסיון-בריחה". בכתב שפורסם על-ידי לח"י, שכותרתו "רצח", נאמר כי המפקד הראשי נרצח בדם קר כאשר היה בלתי מזוין, ללא דין וללא דיין.²⁶ האצ"ל גינה את הרצח, ובביטאון "בחרב" (ניסן תש"ב) נכתב כי אמנם "בשנה האחרונה לא היה יאיר אתנו, ולא פעם התנגשנו אתו בחריפות", אולם למרות זאת "הלבב [כינוי לארגון] עומד דום לזכרו, לזכר המפקד יאיר, מחבר 'חיילים אלמונים', עוזרו של המפקד הראשי, אחד היוזמים והמגשימים של שבירת ההבלגה הארורה, מארגן הלבב בחו"ל וקצין המפקדה הראשית בשנות הפעולה המזהירות".

²⁶ משה וטובה סבוראי, מאצ"ל ללח"י, עמוד 360.

הצטרפותי לאצ"ל

תחילה פנה אלי גבריאל טריבס, דמות ידועה ברמת-גן, והציע לי להצטרף אל ארגון ה"הגנה". אותה עת עסקו ב"הגנה" באימונים בלבד, כדי שהנוער יהיה מסוגל להגן על היישוב היהודי בארץ-ישראל במקרה של התקפה מצד הערבים. טריבס אף הזמין אותי לבקר בשבת באחד הפרדסים, שם ראיתי צעירים ומבוגרים מתאמנים בקפ"פ (קרוב פנים אל פנים) באמצעות מקלות. הפסיביות של ה"הגנה" באותם ימים לא הייתה לרוחי וגם האימונים במקלות נראו לי כבלתי-רציניים. ההשלמה עם נוכחות השלטון הבריטי בארץ נראתה לי מסוכנת, מאחר שכבר אז הגעתי למסקנה כי הדרך להגשמת הציונות מותנית בסילוקם של הבריטים מן הארץ, שבגדו בהתחייבותם להקים בארץ-ישראל בית לאומי ליהודים, והקמתה של מדינה עברית ריבונית.

ארגון לח"י נראה לי קיצוני מדי; הסתייגתי משיטת הטרור האישי בה נקט. סיפרתי את הרגשתי לחברי הקרובים, ביניהם יוסף קינדרלרר (ילדור) ודוד כהן, והרגשת כולם הייתה כי לא נמצא את סיפוקנו ב"הגנה" או בלח"י. תוכן שיחתנו גונב אל עקיבא כהן (אחיו של דוד), שהיה חבר אצ"ל, וכעבור כמה ימים הוא התקשר אלי כדי להסביר לי את דרכו של האצ"ל. עקיבא סיפר כי הדרך לפתרון בעיית היהודים היא הקמתה של מדינה עברית בארץ-ישראל לאלתר, וכדי להשיג זאת – הכרחי לסלק מן הארץ את שלטון המנדט הבריטי. מאחר שהבריטים אינם מוכנים לצאת את הארץ מרצונם החופשי, יש להילחם בהם ולאלצם לעזוב. עקיבא השביע אותי לשמור על שיחתנו בסודי-סודות, ולא ידעתי אם התקשר גם עם חברי. כעבור מספר שיחות, הזמין אותי עקיבא לעמוד בפני ועדת קבלה של האצ"ל. הפגישה נערכה במקלט חשוק, ששימש את פועלי בית-החרושת לסיגריות "דובק" אשר בקצה דרך סלמה, מבודד מבתי המגורים של רמת-גן ובני-ברק. מיד עם היכנסי למקלט, סנוורה את עיני אלומת אור שבאה מפנס-כיס. האווירה הייתה מחושמלת, ומחזיק הפנס (שאת פניו לא יכולתי לראות) שאל בקול מתכתי אם יודע אני לשם מה באתי (לימים נודע לי כי היה זה אהרון שוחט, ממפקדי הארגון ברמת-גן). עניתי בחיוב והסברתי את אשר ידעתי על דרכו של האצ"ל. שוחחנו על האמצעים בהם יש להילחם בשלטון המנדט, ושלילת הטרור האישי אותו נקטו אנשי הלח"י. הועמדתי על הסכנות הכרוכות בפעילות מחתרתית, כולל מאסר ופציעה ואף מוות. לבסוף נשאלתי באם אהיה מוכן למלא כל פקודה שאקבל ללא כל ערעור. עניתי כי מבין אני את חשיבותה של המשמעת, אולם אסור שהיא תהיה עיוורת. אני מוכן כמובן

למלא פקודות, אולם לא בכל תנאי. כאן התפתח ויכוח, בו הוסבר לי כי אי-מילוי פקודה מערער את כל המבנה של ארגון המחותרת. עניתי כי עלי להבין את הפקודה ולהשלים איתה, אחרת לא אוכל למלאה. נפרדנו באי-הסכמה, ונתבקשתי לחשוב על כל הדברים ששמעתי כדי שאהיה מוכן לפגישה נוספת. הוזהרתי לא לספר לאיש דבר וחצי דבר מכל אשר ראיתי ושמעתי, ועל-כן לא יכולתי להתלבט יחד עם חברי יוסף בשאלות שהועלו בוועדת הקבלה. בעיית המשמעת העיוורת הטרידה אותי מאוד, כי לא יכולתי להשלים עם מילוי פקודה שנראית לי בלתי-נכונה. מעניין שהסיכונים הרבים המלווים חיי מחותרת לא הטרידו אותי במיוחד. אולי משום שלא נראו לי מוחשיים באותה עת או שמא השליתי את עצמי כי "לי זה לא יקרה" שהרי הייתי נער אחרי הכול.

כעבור זמן לא רב שוב התקשר אתי עקיבא, ולאחר שיחה ארוכה אל תוך הלילה, הוזמנתי להופיע שנית בפני ועדת הקבלה. הפעם השיחה הייתה נינוחה יותר ונסבה בעיקר סביב השאלה באם קיים מצב בו אין הכרח למלא פקודה. לאחר דיון ארוך וממצה, הגענו לכלל הבנה, ולאחר שהבעתי את הסכמתי להצטרף לאצ"ל, הודיעוני כי עלי להמתין עד שיתקשרו אתי. אגב, יותר מאוחר התברר לי כי נהגו בי לפני משורת הדין, מאחר שכל יתר המועמדים הובאו לוועדת הקבלה כשעיניהם קשורות, כדי שלא יוכלו לזהות את המקום.

שמרתי את סודי לעצמי ולא סיפרתי לאיש את הקורות אותי. הקשר המיוחל לא איחר לבוא, ונקראתי להתייצב במועד קבוע מראש באותו מקלט של בית-החרושת לסיגריות אשר בקצה דרך סלמה. היה זה לילה חשוק, ובכל-זאת התבוננתי מפעם לפעם לצדדים לוודא שאין עוקבים אחרי. במקלט עצמו שררה אפילה גמורה, וכאשר המפקד העלה אור בעזרת נרות, מה הופתעתי למצוא שם את חברי משכבר הימים. בין הנוכחים היו יוסף קינדרלרר (ילדור) ידידי הטוב, דוד כהן, שמואל אברבוך, ברוך טופרובר, עמוס גולדבלט ואחרים. המתח במקלט היה רב, והמפקד שהוצג בפנינו בכינויו בלבד, הסביר לנו את כללי הקונספירציה (הסודיות) היסודיים. כל אחד מאיתנו קיבל כינוי, ובשעת חלוקת השמות החדשים התפוגג לפתע המתח ופרצנו כולנו בצחוק גדול. הכינוי שקיבלתי אותו ערב, "אבשלום", נסך בי גאווה רבה והזדהיתי אתו הזדהות מלאה.

באותה תקופה קראתי אודות פרשת קבוצת "נילי" (נצח ישראל לא ישקר), שהתארגנה בארץ בזמן מלחמת-העולם הראשונה בהנהגתו של אהרון אהרונסון, והעבירה למודיעין הבריטי ידיעות חשובות על תנועת הצבא טורקי. בין ראשי הקבוצה הרשים אותי במיוחד אבשלום פיינברג, שניחן

בכּוּשֵׁר מְנַהִיגוֹת וְהִיָּה הַרוּחַ הַחַיָּה שֶׁל הָאָרְגוֹן. הַקָּשֶׁר עִם הַבְּרִיטִים נַעֲשֶׂה בְּאִמְצָעוֹת אוֹנִיָּה, שֶׁהֵיטָה מְגִיעָה אֶל מוֹל חוֹפֵי עֵתְלִית וְלֵאחֵר שֶׁהֵיטָה מְקַבֵּלֵת אֵיטוֹת מוֹסְכָם מִן הַחוּף, הֵיטָה שׁוֹלַחַת סִירָה קֶטְנָה לַחוּף וְכֵךְ הִיָּה נוֹצֵר הַקָּשֶׁר עִם חֲבָרֵי "נִילִי". כֹּאשֶׁר נוֹתֵק הַמַּגַּע עִם הָאוֹנִיָּה הַבְּרִיטִית, הַחֲלִיט אֲבִשְׁלוֹם לְהַגִּיעַ דֶּרֶךְ מְדַבֵּר סִינֵי לְמַצְרִים (בֵּה שֶׁלְטוֹ הַבְּרִיטִים), כְּדֵי לְחַדֵּשׁ אֶת הַקָּשֶׁר עִם הָאֲנְגֵלִים. אֲבִשְׁלוֹם פִּינְבֵּרְג יֵצֵא עִם חֲבָרוֹ יוֹסֵף לִישְׁנִסקֵי רְכוּבִים עַל סוּסִים וּפְנִיָּהֶם דְּרוּמָה. כְּעֵבֹר זְמַן לֹא רַב, חֲזַר לִישְׁנִסקֵי כִּשְׁהוּא פְּצוּעַ, וְסִפֵּר כִּי בְּהַגִּיעַם סָמוּךְ לְקוֹ הַחֲזִית הַבְּרִיטִי, הוֹתֵקְפוּ עַל-יַדֵּי בְּדוּוּיִם וְאֲבִשְׁלוֹם נִהַרְג מִן הִירִיוֹת. יוֹסֵף לִישְׁנִסקֵי הוֹסֵגֵר מֵאוּחֵר יוֹתֵר לְטוֹרְקִים עַל-יַדֵּי חֲבָרֵי "הַשׁוּמֵר" (שֶׁהִתְנַגְּדוּ לְפַעִילוֹתָיו שֶׁל אָרְגוֹן "נִילִי") וְנִתְלָה בְּדַמְשֵׁק בְּאִשְׁמַת רִיגוֹל. שְׁנַיִם רַבּוֹת הִיָּה מוֹתוֹ שֶׁל אֲבִשְׁלוֹם בְּבַחֲיִנַת תְּעַלּוּמָה. בְּזַמְנוֹ לֹא הָאֲמִינוּ לְסִפּוּרוֹ שֶׁל לִישְׁנִסקֵי וְחֲשָׁדוּ בּוֹ כִּי הִיָּה מְעוֹרֵב בְּרַצַּח אֲבִשְׁלוֹם. רַק בְּשַׁנַּת 1967, לְאַחֵר מְלַחַמַת שֶׁשֶׁת הַיָּמִים, נַחֲשָׁפוּ לִיד רְפִיחַ עֲצֻמוֹתָיו שֶׁל אֲבִשְׁלוֹם פִּינְבֵּרְג. הִתְבַּרֵּר כִּי אֲבִשְׁלוֹם אֵכֵן נִרְצַח עַל-יַדֵּי הָעֵרָבִים וּבְזַמַּן הִירְצָחוֹ, הָיוּ בְּכִיסוֹ תְּמָרִים שֶׁלְקָחָם צִידָה לְדֶרֶךְ. לְאַחֵר מוֹתוֹ, צִמַח עֵץ תְּמָר מֵאֶחָד הַגִּלְעִינִים שֶׁנִּתְּרוּ בְּכִיסוֹ וּבְאִמְצָעוֹת הָעֵץ יָדְעוּ הַבְּדוּוּיִם לְאַתֵּר אֶת מְקוֹם הִירְצָחוֹ.

עֲצֻמוֹתָיו שֶׁל אֲבִשְׁלוֹם פִּינְבֵּרְג הוֹעֲבֵרוּ לִירוּשָׁלַיִם וְהוֹטְמָנוּ בְּבֵית-הַקְּבָרוֹת בְּהַר הַרְצֵל בְּטֶקֶס צְבָאִי מְלֹא.

הכרזת המרד

בשנת 1943 כבר היה ברור כי ניצחונן של בעלות-הברית על גרמניה הוא רק שאלה של זמן. אותה עת כבר ידעו בארץ את ממדי השואה שעברה על יהדות אירופה, אולם ממשלת בריטניה דבקה במדיניות "הספר הלבן" וסגרה את שערי הארץ בפני יהודים. יתרה מזאת, ספינות מעפילים שהצליחו לצאת את אירופה הבוערת לא זו בלבד שלא הורשו להיכנס לארץ-ישראל, אלא חלקן אף אולצו לחזור לאירופה, כאשר גורלם היה ברור לכול. התנהגותה של ממשלת בריטניה הגבירה את התסיסה בקרב חוגי הנוער בארץ. מפקדת האצ"ל הגיעה למסקנה שיש להפסיק את שביתת-הנשק שהוכרזה על-ידי הארגון עם פרוץ מלחמת-העולם ולפעול נגד ממשלת "הספר הלבן", מבלי להמתין לסיום המלחמה. בצמרת הארגון הייתה התחושה, שכדי לחדש את המאבק בשלטון הבריטי יש להכניס שינויים מפליגים בהנהגה. וכך מספר אליהו לנקין, שהיה מפקד בכיר באצ"ל:²⁷

אמרנו שאנחנו צריכים למצוא אדם שיפקד עלינו ושלא היה לו כל קשר עם מה שהתרחש בזמן הפילוג ואחריו. אלא שקשה היה למצוא אדם כזה בארץ.

באותם ימים הגיע ארצה מנחם בגין, שהיה נציב בית"ר בפולין. לאחר פרוץ מלחמת-העולם נעצר בגין על-ידי הסובייטים ונשלח למחנה מעצר בסיביר. כעבור שנה לערך שוחרר בגין מן המעצר בעקבות ההסכם הסובייטי-פולני, לפיו שוחררו כל האזרחים הפולנים שהיו כלואים בברית-המועצות. בגין התגייס לצבא הפולני שהוקם בברית-המועצות ("צבא אנדרס") ועימו הגיע ארצה. מיד עם בואו התייצב בפני מפקדת האצ"ל בארץ. בגין סירב לערוק מן הצבא, ועל-כן לא קיבל כל תפקיד ביצועי. רק לאחר ששוחרר כדת וכדין מן הצבא הפולני, הוצע לו לקבל את הפיקוד על הארגון. אליהו לנקין, שהיה בין הפונים אל בגין, זוכר כי תגובתו של בגין הייתה: "רבותי, הייתי בית"רי וחייל בצבא הפולני, אולם אין לי כל ניסיון צבאי". "אמרנו לו" נזכר לנקין, "כי לוחמים יש לנו. אנו זקוקים למנהיג, שיהיה בעל אותוריטה ויתווה את הדרך המדינית והרעיונית".²⁸

²⁷ ראיון עם אליהו לנקין.

²⁸ שם, שם.

בדצמבר 1943 נבחר בגין על-ידי המפקדה הראשית להיות מפקדו של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. הוא הקים מפקדה חדשה שכללה את אריה בן-אליעזר, אליהו לנקין ושלמה לוי (לב-עמי). בישיבתה הראשונה, החליטה המפקדה שיש להתחיל ללא דיחוי במאבק מזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, וב-1 בפברואר 1944 הודבק על קירות הבתים ברחבי הארץ כרוז מיוחד, בו הכריז הארגון על מרד בשלטון הבריטי בארץ. בכרוז נאמר, בין השאר:²⁹

אל העם העברי בציון!

אנו עומדים בשלב הסופי של מלחמת עולם זו. כיום עושה כל עם ועם את חשבונו הלאומי. מה הם ניצחונותיו ומה הן אבדותיו, באיזו דרך עליו ללכת, כדי להשיג את מטרתו ולמלא את ייעודו? מי הם ידידיו ומי אויביו? מי הוא בעל ברית אמיתי ומי הוא הבוגד? ומי ההולכים לקראת הקרב המכריע? [...]

בני ישראל, נוער עברי!

שביתת הנשק, אשר הוכרזה בראשית המלחמה, הופרה ע"י השלטון הבריטי. שליטי הארץ לא התחשבו לא בלויאליות, לא בויתורים ולא בקורבנות; הם הגשימו ומגשימים את מגמתם: חיסול הציונות הממלכתית. [...]

נסיק את המסקנות ללא חת. אין עוד שביתת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בארץ-ישראל, המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון הזה, מלחמה עד הסוף. [...]

וזו דרישתנו:

השלטון על ארץ-ישראל יימסר מיד בידי ממשלה עברית זמנית. הממשלה העברית של ארץ-ישראל, הנציג החוקי היחיד של העם העברי, תיגש, מיד לאחר הקמתה, לביצוע עיקרים אלה:

א. תקים צבא עברי לאומי.

ב. משא ומתן עם כל הגורמים המוסמכים בדבר ארגון האבקואציה ההמונית של יהדות אירופה לארץ ישראל. [...]

²⁹ יצחק אלפסי, אוסף מקורות ומסמכים, 3, עמוד 172.

עברים!

הקמת הממשלה העברית והגשמת תכניתה – זוהי הדרך היחידה להצלת עמנו, להצלת קיומנו וכבודנו. בדרך זו נלך, כי אחרת אין. נלחם. כל יהודי במולדת ילחם. [...]

הנוער הלוחם לא יירתע מפני קורבנות, דם וסבל. הוא לא ייכנע, לא ינוח, כל עוד לא יחדש את ימינו כקדם, כל עוד לא יבטיח לעמנו מולדת, חרות, כבוד, לחם, צדק ומשפט. ואם עזור תעזרו לו, הרי תחזינה עיניכם בקרוב בימינו בשיבת ציון ותקומת ישראל. כה ייתן וכה יוסיף לנו האלוהים!

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל



מנחם בגין

טירונות

זמן קצרה לפני הכרזת המרד, החלה תקופת הטירונות שלי. נהגנו להיפגש פעמיים בשבוע, במהלך השבוע בשעות הערב ובשבת – בשעות הבוקר. בערבים היינו מקיימים שיחות, בהן ניסה המפקד להחדיר בנו את תחושת חיי המחתרת. הוא סיפר לנו על התפתחות האצ"ל, על שבירת ההבלגה ב-14 בנובמבר 1937 ועל דמויות המופת של הארגון. רושם עז עשה עלינו יעקב רז, אשר נתפס על-ידי ערבים בהובילו, בשנת 1938, פצצה מוסווית בשוק ליד שער שכם בירושלים. הערבים דקרו אותו בסכינים בכל חלקי גופו, ובעודו שותת דם, נתפס על-ידי המשטרה והובל תחת שמירה כבדה לבית-החולים הממשלתי. בבית-החולים נחקר יעקב על-ידי הבולשת, וכאשר הרגיש כי כוחותיו הולכים ואוזלים, חשש שמא יאבד את השליטה על עצמו ויספר מסודות המחתרת נגד רצונו. בלילה הסיר את התחבושות מעל גופו ומת מאובדן דם. יעקב רז העדיף למות ולא למסור את שמות חבריו לבולשת הבריטית.

הנושא המרכזי בפגישות הראשונות עסק בדרכי ההתנהגות במחתרת, כללי הקונספירציה והשמירה על הסודיות. אחד הכללים החשובים היה – לדעת רק את ההכרחי; זאת כדי שגם אם יעבור האדם עינויים קשים ביותר, לא יוכל לספר את אשר אינו יודע. לימדונו לא לבוא בקבוצות למקום המפגש, להשתמש אך ורק בכינויים ולהימנע מאזכור השם האמיתי. אבל עיקר העיקרים היה לשמור על התנהגות נורמלית ולא לפטפט! ההנחה הייתה, שתמיד נמצא מישהו שמקשיב לדברינו, וכל שביב של אינפורמציה יכול לגרום לאסון. למדנו את ההבדל בין פרובוקטור, שמוחדר אל תוך השורות, לבין אינפורמטור אשר נוהג להקשיב "בתמימות" לשיחות הזולת ולדלות מהן את סודות המחתרת.

לאחר מספר פגישות, בדק המפקד את יכולתנו להתגבר על הפחד. נפגשנו על הר-נפוליון (בדרך בין רמת-גן לנהר הירקון) ונכנסנו לאחד הבורות שנחפרו על-ידי הארכיאולוגים בחפשמ אחר ממצאים מתקופה קדומה. במסגרת התרגיל, היה על כל אחד מאיתנו ללכת לבדו ל"שבע טחנות" שעל הירקון, מהלך של כ-10 דקות, ולקנות מנה פלאפל בכפר הערבי הסמוך ג'רישה. אמנם היה זה כפר שקט ותושביו ידידותיים, אולם ההליכה בלילה בדד בשביל בין הפרדסים, רחוק מיישוב יהודי, הפחידה גם את האמיצים שבתוכנו. לאחר שעה ארוכה חזרנו כולנו בשלום להר-נפוליון, אכלנו בצוותא את הפלאפל שקנינו אצל הערבים והמפקד לימד אותנו את שירו של אברהם שטרן "חיילים אלמונים" אשר שימש בזמנו כהמנון האצ"ל.

מאוחר יותר הוחלף ההמנון בשיר בית"ר מאת זאב ז'בוטינסקי. הייתה התרוממות-רוח, והערב הזה תרם הרבה לגיבוש חברתי של הקבוצה. בפגישות שקיימנו בשבתות לאור היום, עסקנו בתרגילי סדר ומאוחר יותר למדנו את תורת הטופוגרפיה. כדי שהלימוד לא יהיה תיאורטי בלבד, ערכנו גם סיורים בסביבה, אשר שולבו בתרגילי שדה. הסיורים נוהלו על-ידי אהרון שוחט, מפקד ה"גונדה" ("מחלקה"), אשר הקפיד במהלך תרגילי השדה שלא נבליט אף חלק מאיברי גופנו בשעה שזחלנו בתוך שדה הקוצים. אהרון ניחן בקול ערב, והסיורים לוו בשירי בית"ר שהיו בעיקרם שירי-לכת. אהבנו את הסיורים, ולמדנו בשקדנות את תורת תרגילי השדה, אולם נפשנו יצאה ללמוד את תורת הנשק, כדי שנוכל להשתמש בו במבצעים של ממש. והנה הגיע היום לו ציפינו – השיעור הראשון באקדח. יש לזכור שהאקדח שימש הנשק העיקרי של המחתרת בימיה הראשונים וזאת משום שקל לשאתו, קל להשתמש בו וקל להסתירו.

ספר "האקדח" היה הספר הצבאי הראשון שנכתב בעברית. היה זה פרי עיתם של דוד רזיאל ואברהם שטרן, שנעזרו במשורר שאול טשרניחובסקי ובפרופ' קלוזנר בתרגום מונחים צבאיים לעברית. הספר, בחתימת ד. ראש (ראשי התיבות של המחברים) הודפס בבית הדפוס וורקר בנחלת שבעה בירושלים, אולם לשם הסוואה נכתב שהספר הודפס בדנציג בהוצאת "הספרייה המרכזית של ברית חיילי החזית היהודית".

כדי למנוע תאונות בתקופת האימונים ובשעת פעולה, חוברו כללי זהירות שהיו מעין עשרת הדברות לשימוש באקדח:

- (א) הנוטל אקדח חייב לעמוד דום; הוא הדין במוסר.
- (ב) הנוטל אקדח יתפסנו בהחזקה נכונה ויבדקנו מיד עם התפיסה.
- (ג) המוסר אקדח יבדקנו תחילה ולא ימסרנו אלא פתוח.
- (ד) לא תשלוף אקדח כי אם לצורך.
- (ה) אחוז באקדח ביד יציבה. אל ינוע ימין ושמאל.
- (ו) לעולם תהא הניצרה סגורה. לא תפתחנה כי אם לצורך.
- (ז) לא תפנה אקדח כלפי אדם או עצם קשה.
- (ח) לא תטען אקדח לשווא; קנה מחסנאי [בעל מחסנית] – רק לירייה.
- (ט) פריקת הכדורים נעשית בשתיים: שלפת מחסנית – בדוק קנה.
- (י) אל תסיח את דעתך מן האקדח. אל תשכח.

בשיעור הראשון היה עלינו לשנן בעל-פה את כללי הזהירות ורק לאחר מכן למדנו את השימוש באקדח.

את האימונים בקליעה למטרה ערכנו באקדח אוויר. האימונים נערכו בצריף של תנועת-הנוער בית"ר, ששכן ליד דרך פלומר, או כפי שכונה "הכביש השחור" (היום רחוב ז'בוטינסקי) ובסמוך למגרש הכדורגל של בית"ר. כדי שנוכחותנו לא תעורר כל חשד, הפכנו בית"רים לרגע. בשעת הירי שרנו בקול רם, ואחד החברים ליווה את השירה בתיפוף רועש על גבי פח.

עם סיום תקופת הטירונות שארכה כחצי שנה, נערכה לנו בחינה בטקס מרשימים. הוכנסנו, כל אחד לחוד, לחדר בו היה שולחן ומסביבו ישבו שלושה מפקדים. השולחן היה מכוסה בדגל הלאום ועליו היה מונח אקדח וספר התנ"ך. עם היכנסי לחדר, קפצתי לעמידת "דום", ולאחר מתן הפקודה "עמוד נוח", החל המבחן. השאלות נסבו על החומר שלמדנו ואחר החל דיון על דרכו של הארגון ועל מידת נכונותי לקחת חלק בפעולותיו. הייתה זו מעין חקירת שתי-וערב, אשר במהלכה ניסו הבוחנים לעמוד על טיבו של כל אחד מאיתנו ובאיזו מידה ניתן לסמוך עליו. ככל שהתמשך הזמן, ירד המתח והשיחה הפכה להיות נינוחה יותר. במהלך הפגישה גבר האמון ההדדי ועם סיומה הפכנו להיות חברי הארגון מן השורה.

המבצע הראשון שהוטל עלינו היה הדבקת כרוזים על קירות הבתים. הלוגיסטיקה של המבצע לא הייתה פשוטה כלל ועיקר. ראשית היה צריך למצוא מקום להכנת הדבק, ולאחר מכן היינו צריכים למצוא את הזמן והשיטה המתאימים כדי שלא יעלו על עקבותינו. יוסף קינדרלרר מצא פתרון לבעיית הדבק; ליד ביתו היה בית מבודד ובו שכנה כריכייה. אנו התיידדנו מאוד עם בעל הכריכייה, זלמן ציבלין, ואף עזרנו לו מפעם לפעם בעבודתו. הוא הביע בפנינו דעה אוהדת לפעולות המחתרת, ועל כן ביקשנו את רשותו להרתיח אצלו פח שהכיל עמילן ומים. הוא לא שאל אותנו למטרת הבישול, ובהבנה שבשתיקה היינו מכינים אצלו את הדבק שהיה דרוש לנו לצורך מבצע הדבקת הכרוזים. בדרך-כלל נהגנו לצאת בשלשות; האחד אשר על הדבק והמברשת, השני – עם חבילת הכרוזים והשלישי שימש כשומר. לעיתים, כאשר העבודה הייתה רבה במיוחד, יצאנו בזוגות במקום בשלשות. היינו צריכים להיזהר מהשוטרים שנהגו להסתובב ברחובות וכן מסקרנים בלתי-רצויים. אבל האויב הגדול ביותר שלנו היה – השאננות. באחד המקרים, לקראת סיום המבצע, היינו יוסף ואני שרויים במצב-רוח מרומם וערנותנו נפגמה. לפתע יצאו מאחת החצרות שני שוטרים, אנגלי ויהודי, וצעדו לעברנו. פתחנו במנוסה, והשוטרים – אחרינו. למזלנו הרב, עבר

במקום אוטובוס שנסע באיטיות ביוצאו מן התחנה. זרקנו את פחית הדבק על השוטרים ונתלינו על הסולם האחורי של האוטובוס. השוטרים צעקו "עצור", אולם הנהג לא שמע את צעקותיהם והמשיך בנסיעה. כך ניצלנו ממאסר.

עם הזמן רכשנו מיומנות רבה, והיינו מסוגלים להדביק כרוזים בכל איזור רמת-גן במשך כשעתיים. הקפדנו לשנות בכל פעם את המסלול, כדי שלא יוכלו לשים לנו מארבים, ולמזלנו לא נתפסנו אפילו פעם אחת. לפני צאתנו ל"הדבקה", היינו נוהגים לקרוא את תוכן הכרוז, כדי שלא נצטרך להתעכב למחרת היום ולקרוא את הכרוז מעל קירות הבתים.

הפעולות הראשונות של האצ"ל היו מוגבלות באופיין וזאת משום שהוחלט כי כל עוד נמשכת המלחמה בהיטלר, יבוצעו התקפות רק נגד המנהל האזרחי ולא יפגעו בצבא הבריטי החונה בארץ. ההתקפה הראשונה הייתה על משרדי העלייה (12 בפברואר 1944) וכעבור שבועיים נהרסו גם משרדי מס הכנסה. כל אחת מן הפעולות הללו בוצעו בעת והעונה אחת בשלוש הערים הגדולות (ירושלים, תל-אביב וחיפה) תוך הקפדה שלא לפגוע אלא ברכוש בלבד.

ההתקפה על משרדי הבולשת

לאחר טבילת האש הראשונה, הוחלט להעז ולפגוע במרכז העצבים של השלטון הבריטי – הבולשת והמשטרה. שוב תוכננה פעולה מתואמת בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל-אביב וחיפה. בירושלים הייתה המשימה קשה יותר, מאחר והבולשת הבריטית שכנה במתחם מגרש הרוסים, בו שכנו גם מטה המשטרה ובתי-המשפט. למרות הקשיים הצליחו לוחמי האצ"ל לחדור למשרדי הבולשת ולהעביר את מטעני חומר הנפץ. אולם לפתע יצא מאחד החדרים סרג'נט סקוט, שהיה קצין תורן אותו לילה. הוא יצא לסיור שיגרתו והרגיש בתנועה חשודה על המרפסת. הוא נפגע מהאש שנפתחה עליו, אולם לפני שהתמוטט הצליח לפגוע באחד מלוחמי האצ"ל, אשר בנזימן. למרות חילופי האש, הצליחו החבלנים להפעיל את המטענים ולסגת מן המקום. כעבור מספר דקות נשמעה התפוצצות חזקה והבניין קרס תחתיו. אשר בנזימן (שכינויו המחתרתי היה "אבשלום") הצליח לסגת למקום מבטחים, אולם כעבור זמן קצר מת מפצעיו והיה לקורבן הראשון של תקופת המרד. גם הקצין הבריטי סקוט מת מפצעיו.

תוכנית "הקיר"

אחת הפעולות שפגעה ביוקרתו של השלטון ושמה אותו ללעג הייתה תכנית "הקיר", הקשורה לסדרי התפילה ליד הכותל המערבי. כבר בסוף שנות העשרים התלוננו הערבים כי התקיעה בשופר ליד הכותל המערבי פוגעת בקודשי האיסלאם. בשנת 1931 קבע "דבר המלך במועצתו" (הרשות המחוקקת של ממשלת המנדט), כי זכות הבעלות של המוסלמים על הר-הבית מקנה להם גם בעלות על אזור הכותל המערבי. בעקבות החלטה זו, נאסר על היהודים לתקוע בשופר ליד הכותל, למרות שהתקיעה היא חלק חשוב ובלתי נפרד בתפילות ראש השנה ויום הכיפורים.


איסור התקיעה ליד הכותל המערבי פגע קשות ברגשות היהודים והאצ"ל החליט לפעול. מאז האיסור, בכל מוצאי יום הכיפורים נהגו אנשי אצ"ל ובית"ר "להבריח" שופר לרחבת הכותל, שם כבר חיכה המתנדב התורן שתקע את "התקיעה הגדולה" בסיום יום הצום. הדבר לא היה פשוט, כי שוטרים בריטים רבים מילאו את הדרכים לכותל וערכו חיפושים מדוקדקים בכליהם של היהודים שבאו להתפלל. גורלו של "התוקע" היה ברוב המקרים מאסר ב"קישלה", בניין המשטרה בעיר העתיקה ששימש גם כבית מעצר עוד מימי התורכים (הבניין עומד על תילו עד עצם היום הזה ומשמש את משטרת ישראל). תקיעת השופר ברחבת הכותל במוצאי יום הכיפורים מילאה לא רק תפקיד דתי, אלא גם הגבירה את הגאווה הלאומית. ביום הכיפורים תש"ג (ספטמבר 1942) ביקר מנחם בגין בכותל והיה עד למחזה המביש של התפרצות השוטרים הבריטיים אל תוך הרחבה בחיפוש אחר הבית"רי שתקע בשופר.

בקיץ 1944 הועלתה שוב בעיית התקיעה בשופר ליד הכותל, אלא שהפעם הוחלט שלא להסתפק באדם אחד שיתקע במוצאי יום הכיפורים. מספר שבועות לפני הימים הנוראים החל הארגון בפרסום אזהרות לבריטים להדיר רגלם מן הכותל וכי שוטר שיימצא בקרבת הכותל ביום הכיפורים ייענש. האזהרות הלכו ותכפו ולקראת החגים הן הוצאו מדי יום ביומו, ובסך-הכול פורסמו תשעה כרוזים.

המתח הלך וגבר והכול היו דרוכים לקראת הבאות. נוצר הרושם שהארגון מתכוון לרכז כוחות גדולים ברחבת הכותל, אשר ימנעו מן הבריטים את הגישה בכוח הזרוע. אלא שתכניות הארגון היו שונות לחלוטין. במוצאי יום הכיפורים הותקפו ברחבי הארץ ארבע תחנות משטרה, שהיו ידועות בשם מבצרי "טייגרט". היו אלה מבנים גדולים מביטון מזוין, שהוקמו בשנות השלושים (בתקופת המרד הערבי), על פי תכניתו של המהנדס הבריטי סר

צ'ארלס טייגרט. אזהרות הארגון בעניין הכותל המערבי היו בבחינת לוחמה פסיכולוגית ושימשו כפעולת הטעייה למבצע הצבאי העיקרי. למרבה הפלא, כיבדו השלטונות את אזהרות הארגון, ואף שוטר בריטי לא נמצא ברחבת הכותל ביום הכיפורים.

תקיעת השופר המסורתית שלאחר תפילת נעילה בוצעה באין מפריע, ולאחריה פרצו המתפללים בשירת "התקווה" אדירה. שום התנגשות לא אירעה באותו יום ברחבת הכותל או בדרך אליו והבלשים הבריטיים שהסתובבו ללא מדים, התאכזבו מהעדר כוחות מזוינים של הארגון. הם לא ידעו כי יחידות הקרב של האצ"ל פעלו אותה שעה נגד מבצרי המשטרה בחיפה, בקלקיליה, בגדרה (קטרה) ובבית דגן.



הודעה

השתא לא התפרצו שוטרים בריטיים אל רחבת הכותל-
המערבי בזמן תפילת יום הכפורים, שנסתיימה ללא הפרעות,
בתקיעת שופר ובשירת „התקווה“.

מנהג מחפיר, שהונהג על ידי שלטון הדכוי, על מנת להרגילנו לכניעה
 בפני רצונו ולחיי עבדות רוחנית, „מנהג“ שלא נתקל בעבר בהתנגדות מעשית
 של הישוב ומוסדותיו — הופר זו הפעם הראשונה אחרי שלש עשרה שנה.

עובדה זו, אשר את ערכה המוסרי-המדיני אין להגזים ואין
להפחית, תלמד שוב את כולנו, כי רק בקומה זקופה
ובעמדה ללא רתיעה אפשר להגן על כבוד
האומה ולהלחם לחרותה.

הארגון הצבאי הלאומי
בארץ-ישראל

בעקבות ריבוי הפעולות והמאסרים, הוחלט למלא את שורות היחידות הלוחמות. בעקבות החלטה זו הועברה יחידתי מן החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) אל הח"ק (חיל-קרב). ההצטרפות אל הח"ק נסכה בנו גאווה רבה; סוף סוף נשתתף בפעולות הקרב של הארגון ונשאיר את מלאכת הדבקות הכרוזים לאחרים. קיבלנו מפקד חדש, "יהודע" (ישעיהו קליימן-אביעם) מבני ברק, אשר רכש ניסיון רב בפעולות הארגון.

ישעיהו קליימן-אביעם נולד בפולין בשנת 1922 ובהיותו בן שלוש עלה ארצה עם הוריו, שהיו ממייסדי העיר בני-ברק. בצעירותו היה חבר בבית"ר ובגיל 16 הצטרף לאצ"ל. בשנת 1939 נשלח לקורס מפקדים של האצ"ל שהתקיים במשמר הירדן (הוא היה החניך הצעיר ביותר בקורס). הוא נתפס יחד עם יתר חברי הקורס בידי הבריטים, נשפט בעוון נשיאת נשק ונידון ל-5 שנות מאסר. הוא שוחרר כעבור שנה והמשיך את פעילותו באצ"ל בבני-ברק למרות שהוטל עליו מעצר בית (היה עליו להישאר בביתו משקיעת החמה ועד הזריחה). מעצר הבית כלל גם התייצבות יומית בתחנת המשטרה. התפקיד הראשון שהוטל עלי במסגרת הח"ק, היה לשמור על יחידה שעסקה בניקוי הנשק לאחר ההתקפה על משטרת בית-דגן. הייתה זו הפעם הראשונה שנתנו בידי אקדח טעון, וההוראות היו להשתמש בו במקרה שתבוא המשטרה. הייתי גא על האמון שנתנו בי, והרגשתי את מלוא האחריות לשלומם של הבחורים שטיפלו בנשק. היה ברור כי אם המשטרה תתפוס אותנו, נהיה צפויים כולנו למאסר ממושך מאוד, אם לא גרוע מזה. עמדתי בפרדס, ער לכל רחש שנשמע בין עצים ולאחר כחצי שעה, ניגש אלי "יהודע" והזמין אותי להיכנס פנימה כדי לראות את הבחורים בפעולה. היה זה בית-אריזה קטן בקצה אחד הפרדסים של בני-ברק, שכינויו המחתרתי היה "שיינקין" (כשמה של שכונה יהודית שהייתה בקצה האחר של האזור). החלונות היו מכוסים בשקים (כדי שהאור לא יבקע החוצה), ועל הרצפה היו כלי-נשק שכללו בעיקר אקדחים מסוגים שונים וכן כמה תת-מקלעים. היו שם גם רימונים וכמות מסוימת של חומר-נפץ. את התאורה סיפקו כמה נרות שדלקו בפינות החדר, רחוק מחומר-הנפץ. האווירה הייתה עליזה וכל אחד סיפר את חוויותיו מן ההתקפה על משטרת בית-דגן. התבוננתי בסקרנות רבה בנשק הרב שהיה בחדר והקשבתי לסיפורי הלוחמים. הרגשתי כי הנה הפכתי להיות חלק אורגני של הח"ק.

החרמת אריגים

בפעולה הבאה, שנערכה כעבור תשעה ימים, לקחתי חלק פעיל יותר. הימים היו ימי מלחמת-העולם השנייה וכל המצרכים היו בפיקוח ממשלתי וחולקו לתושבים בהקצבה. הממשלה החזיקה מלאי גדול של מצרכים ובין היתר הייתה במחסני משרד התעשייה הקלה בתל-אביב כמות גדולה של אריגים. מפקדת האצ"ל החליטה להחרים את האריגים הללו כדי למוכרם בשוק החופשי ולהשתמש בפדיון למימון המלחמה, שנעשתה יקרה מיום ליום. הפעולה תוכננה ליום שישי בשעות אחר-הצוהריים, שעה שאזור רחוב נחלת בנימין (שם שכנו המחסנים) מתרוקן מתושבים. ב-6 באוקטובר 1944, בחול המועד סוכות, השתלטה יחידה של הח"ק על המחסנים, והבחורים הוציאו את האריגים והעמיסום על שבע משאיות שהוכנו באותו יום. נהגי המשאיות הוזמנו בשעות הבוקר לבצע עבודה מסוימת ובהגיעם אל מחוץ לעיר, שלף המזמין אקדח וביקש את הנהג לצאת את המכונית ולהמתין בפרדס בין העצים. בשעות הערב הורשו הנהגים להתלונן במשטרה והובטח להם שלאחר סיום הפעולה, יקבלו את מכוניותיהם בחזרה, כפי שאמנם היה. הנהגים שיתפו בדרך-כלל פעולה ואף קיבלו פיצוי כספי עבור אובדן הכנסה. תפקידי בפעולה זו היה לכוון שתיים מן המשאיות אל מחסן גדול שהוכן מבעוד מועד ברמת-גן. היה זה בית-אריזה, ששכן בפרדס גולדברג על-יד הר-נפוליון. השומר הערבי של הפרדס קיבל מאתנו תשלום כספי גבוה והעמיד את המחסן לרשותנו. יש לזכור כי היה זה לפני עונת ההדרים, כך שלא היה חשש שבעלי הפרדס או אורחים בלתי-רצויים אחרים יבקרו במפתיע במקום. השומר הערבי אף הוזהר, כי אם יספר למשטרה או לגוף עוין אחר על פעולתנו, ייענש בכל חומר הדין. הכסף והאזהרה עשו את שלהם, ושיתוף הפעולה של השומר הערבי היה למופת. כאשר הגיעו המשאיות למקום המפגש, כיוונתי אותן אל דרך עפר שהובילה למחסן. מיד החילונו בפריקת הסחורה, ועד מהרה התברר לנו כי עבודת הסבלות אינה מן העבודות הקלות. לאחר שסיימנו את פריקת האריגים, נעלנו את המחסן ואני נתמנית אחראי למפתח.

כעבור מספר ימים, הלכתי בבוקר לבית-הספר כדרכי מדי יום ביומו (הייתי תלמיד הכיתה השביעית בגימנסיה "אוהל-שם" ברמת-גן). בדרך פגשתי במקרה באחד המורים, ישראל ארצי, ויחד צעדנו בנחת כשאנו משוחחים על דא ועל הא. הגענו לבית-הספר ולאחר שנפרדנו, ניגש אלי חברי יוסף והודיעני כי עלי לגשת מיד למחסן האריגים, היות והגיע קונה שרוצה לראות את הסחורה. לקחתי את ילקוט הספרים אתי, וצעדתי לעבר המחסן.

הסוחר, בעל מקצוע ממולח, בדק את האריגים ומיינם לפי טיב האריג וגודלו. הוא עלה זה לא כבר מפולניה, ובשעת הבדיקה הניח אריגים מסוימים בצד כשהוא ממלמל לעצמו ביידיש "חתיכת אריג זו תתאים לחליפה לאשתי, וזו – מתאימה לחותנת". כאשר ראיתי שהסוחר משתהה יתר-על-המידה, לחשתי באוזנו כי מוטב שיזדרז, לפני שתבוא המשטרה. אזהרתי הועילה וכעבור שעתיים חזרתי לבית-הספר והתנהגתי כאילו לא קרה דבר. באחד השיעורים, נכנס לכיתה המורה ארצי, וכדרכו החל לקרוא את שמות התלמידים מן היומן. בהגיעו לשמי, התבונן בי ושאל:

"מדוע זה כתוב ביומן שהחסרת בשני השיעורים הראשונים?"

התבוננתי בו בפנים תמימות והזכרתי לו כי צעדנו יחד לבית-הספר ומכאן שנרשם לי חיסור בטעות. "כן כן, ודאי שאני זוכר", אמר ומחק מן היומן את החיסור.

יש לציין כי חלק מן הבדים חולק למיעוטי יכולת ללא תשלום. פעולת החרמת הבדים הייתה הראשונה שלקחתי בה חלק פעיל, אולם איש בארגון לא שיער אותה עת שתהיה זו הפעולה האחרונה בסדרת מבצעים שהוחל בהם בחודש פברואר 1944. הארגון עמד לפני תקופת הפוגה של שבעה חודשים, שנכפתה עליו עקב "הסזון".

"הסזון"³⁰

"הסזון" (עונת הצייד) היה שם הקוד לרדיפות שרדפה ההגנה את האצ"ל בשנת 1944-1945 במטרה לחסל את האצ"ל כארגון לוחם. אולם מסתבר כי "הסזון" לא היה אירוע חד-פעמי, אלא שיטה בה נקטה ההגנה באלימות כנגד האצ"ל או לח"י, בכל פעם שארגונים אלה פעלו נגד הערבים או נגד הבריטים ללא הסכמת ההנהגה הציונית (הסוכנות היהודית והוועד הלאומי). הסזון הראשון היה בשנת 1938. אותה עת פרעו הערבים ביהודים והמוסדות הלאומיים הכריזו על מדיניות "ההבלגה". האצ"ל התנגד למדיניות זו ופתח בפעולות תגובה נגד הערבים. ראשי היישוב ראו בזאת הפרת המרות הלאומית והסגירו פעילים באצ"ל לבולשת הבריטית.

הסזון השני התקיים בשנת 1942 נגד ארגון לח"י. היה זה בתקופת מלחמת-העולם השנייה, כאשר הסוכנות היהודית (וכן האצ"ל), שתפו פעולה עם הבריטים במלחמתם בגרמנים. ארגון לח"י, שראה בבריטים אויב, פתח באותה תקופה בפעולות אלימות נגד השלטון הבריטי בארץ. בתגובה נשלחו יחידות של הפלמ"ח לפעול נגד אנשי לח"י, שנחטפו ונחקרו, תוך שימוש בעינויים, והוסגרו לבריטים.

הסזון השלישי, הידוע גם בשם "הסזון הגדול", נערך כאמור בשנים 1944-1945. היה זה לאחר הכרזת "המרד" על-ידי האצ"ל ותחילת הפעולות נגד השלטון הבריטי בארץ. ראשי "המוסדות הלאומיים" דרשו מן האצ"ל להפסיק את פעולות נגד הבריטים, ולאחר שהאצ"ל לא נענה לדרישה זו, פתחה ההגנה בפעולות אלימות נגד האצ"ל.

ביום 27.3.1944 נערכה בגבעת-ברנר ישיבה של הוועדה הפוליטית של מפא"י, בה דנו בשאלת התגובה למעשי האצ"ל ולח"י.³¹ במהלך הדיון תבעה גולדה מאיר להפעיל כוח נגד האצ"ל ולח"י ותמכה בהסגרת אנשיהם לבולשת הבריטית. ברל כצנלסון לעומתה התנגד באופן נמרץ לכל צורה של הלשנות.

בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה ב-2 באפריל 1944, התקיים דיון בשאלת הטרור היהודי והייתה התנגדות להלשנות. בהחלטות נאמר, בין היתר:³²

³⁰ פרטים על הסזון, ראה בספרי "הסזון – צייד אחים" בהוצאת מכון ז'בוטינסקי.

³¹ ארכיון מפא"י (בית ברל), פרוטוקול של ישיבת הוועדה הפוליטית של מפא"י, 27.3.1944.

³² אצ"מ, פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית מיום 2.4.1944.

בהתנגדות למעשי הכנופיות יש להימנע מתגובות העלולות לגרור אחריהן בהכרח מלחמת אזרחים פנימית או הסגרה הדדית למשטרה. יש לדאוג למנוע בכוח יהודי ובאמצעים יהודיים את מעשי הכנופיות. [...]

ההחלטה הסודית לביצוע ההלשנות

באוגוסט 1944 קיבל בן-גוריון מברק ממשה שרת (ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית), שעשה אותה עת בלונדון, ובו דיווח על מגעיו עם הממשלה הבריטית בדבר הקמתה של הבריגדה היהודית. מסתבר כי הדיונים עלו על שרטון מאחר והבריטים התנו את הקמתה של הבריגדה היהודית (במסגרת בצבא הבריטי) בהסגרת לוחמי האצ"ל ולח"י לבולשת הבריטית.

בעקבות מברקו של שרת, זימן בן-גוריון ב-22 באוגוסט את אליהו גולומב (מראשי ההגנה ומפלגת מפא"י) ומשה סנה (ראש המפקדה הארצית של ההגנה). (ישראל גלילי, מראשי ההגנה, נעדר מהעיר באותו יום). באותה פגישה הוחלט להסגיר את לוחמי האצ"ל לבולשת הבריטית, תוך שמירה קפדנית על חשאיות ההחלטה ועל ביצועה. הוטל על גולומב לדווח לגלילי אודות ההחלטה ולשאול לדעתו.

על ההחלטה לשיתוף פעולה עם הבולשת הבריטית אנו למדים מיומנו של ישראל גלילי, שכתב בדפי רישומו האישיים ביום 24 באוגוסט 1944 את הדברים ששמע מפי אליהו גולומב:³³

טלגרמה משרת כי יש החלטה על הקמת יחידה עברית לוחמת. ההחלטה טרם ידועה לשליט [הבריטי] בארץ וגם לא למטכ"ל. ייתכן כי גולומב יידרש לנסוע למטרופולין [לונדון]...
בהמשך, הוסיף גולומב, כי עתה משמשים אצ"ל ולח"י את הסכנה העיקרית להיות "קלף" נגדנו. אמר לי את דעתו. הצטער על שלא הייתי בעיר ולא שותפתי בהתייעצות. סיפר על ההחלטה [לשיתוף פעולה עם הבריטים]. הוטל עליו למסור אך לידיעתי ואסר עלי להיוועץ אלא עם עצמי. הבטחתי הבעת דעתי כעבור שעה-שעתיים. הלכתי. חזרתי אליו עם חצות. הודעתי לו שלילתי ...
למחרת כתבתי לסנה:

³³ דפי רישום של גלילי, 24.8.1944, ארכיון גלילי וכן: יעקב יוניש, סוגיות בנושא "הסזון הגדול", מכון ז'בוטינסקי כ-8-129, עמוד 23.

השלום עליך.
 חבל שלא סיימנו השיחה שפתח בה גולומב בעניין שיתוף עם הבולשת,
 מאז אני הופך והופך בדבר ואין הסדר מתיישב לא
 בלבי ולא בדעתי, לא מבחינה פוליטית ולא מבחינה נפשית.
 אני חושב את הדבר, אם יעשה, לצעד הרה אסון ומוליך למטרה הפוכה.
 מצדי הדבר קבור: אולם שותף באחריות הזאת איני יכול להיות.
 איני יודע אם סופר לי הדבר כמשתתף בהכרעה. די לי באחריות הנובעת
 מהשתיקה. הכרחי שנמשיך את השיחה. אני מקווה לשכנע.

בעקבות הסכמתו של בן-גוריון בעניין ההלשנות, נתפרסמה ב-19 בספטמבר
 1944 הודעה רשמית של משרד המלחמה הבריטי בה צוין כי: "ממשלת הוד
 מלכותו החליטה להיענות לדרישת הסוכנות היהודית ולהקים בריגדה
 מוגברת יהודית ..."
 אכן באחד ממסמכי הבולשת הבריטית מיום 22.12.44 מצוין במפורש כי
 ההלשנות החלו כבר בספטמבר 1944.³⁴

מאז החלה הסוכנות היהודית "לשתף פעולה" בראשית ספטמבר 1944
 היא סיפקה לסי.אי.די פרטים על 561 אנשים, להם מיוחס קשר עם
 ארגונים טרוריסטיים ...

ההתנקשות בחיי הלורד מוין

הלורד מוין, שהיה ידוע כאנטי-ציוני, נתמנה למיניסטר המדינה במזרח
 התיכון, וממקום מושבו בקהיר, היה אחראי לביצוע מדיניות "הספר הלבן".
 הלח"י, שראה בלורד מוין את האחראי לגירוש אוניות המעפילים (ביניהן
 הספינה "סטרומה", שטבעה בלב-ים על כל נוסעיה), החליט להתנקש בחייו.
 לשם כך נשלחו לקהיר שני חברי המחתרת, אליהו חכים ואליהו בית-צורי,
 מצוידים בסמכות מלאה לקבוע את תוכנית הפעולה ולבצעה. ב-6 בנובמבר
 1944 הוציאו השניים את ההתנקשות אל הפועל, אולם לרוע המזל נתפסו
 לאחר ביצוע המשימה.

ההתנקשות בחייו של הלורד מוין עוררה סערה גדולה בארץ ובבריטניה.
 יש לזכור כי הלורד מוין שימש בתפקידו בדרגת שר ובנוסף לזאת היה גם
 ידיד אישי של וינסטון צ'רצ'יל, ראש ממשלת בריטניה.

³⁴ ארכיון משרד המושבות, CO 733/457.

למחרת היום, התכנסה הנהלת הסוכנות היהודית ובתום הישיבה פרסמה את ההודעה הבאה:³⁵

ליישוב היהודי בארץ

יחד עם כל העולם התרבותי נזדעזע הציבור היהודי באשר הוא לשמע הפשע המתועב של רצח המיניסטר הבריטי במזרח התיכון – פשע מתועב שבעתיים, כשהעם הבריטי עומד זה השנה השישית בגבורה מופלאה, ובמאמץ עליון, יחד עם בעלי-הברית, במלחמה לחיים ולמוות עם האויב הנאצי.

הפשע המחריד הזה, שבוצע מחוץ לגבולות ארצנו ואשר נסיבותיו טרם נתבררו, מעלה מחדש את הסכנה הגדולה והולכת של כנופיית הטרוריסטים הקיימת עדיין בארץ.

הטרור בארץ עלול להצמית את סיכויי מאבקנו המדיני ולהרוס את שלומנו הפנימי. היישוב נתבע להקיא מתוכו את אנשי הכנופיה המהרסת והמחריבה הזו, לא להיכנע לאיומיהם ולהושיט את כל העזרה הדרושה לשלטונות למניעת מעשי הטרור ולביעור ארגונו, כי בנפשנו הדבר.

הנהלת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל

רק לאחר ההתנקשות בלורד מוין (6.11.1944), שכאמור גרם לסערת רוחות בארץ ובבריטניה, הצליח בן גוריון להעביר בגלוי החלטה חד משמעית שקבעה את הדרכים למלחמה באצ"ל ושכללה גם את ההסגרה לבולשת הבריטית.

כעבור שבוע ימים, נכנס לכיתתי בבית-הספר "אהל-שם" ברמת-גן המחנך יצחק סטרץ (או כפי שנהג לכתוב בכרטיס-הביקור שלו: פרופ' ד"ר יצחק אייזיק סטרץ, מתמטיקאי ואסטרונום) ופניו רציניות מן הרגיל. סטרץ, יליד רוסיה, היה דמות יוצאת-דופן; הוא היה נמרץ וקפדן ויחד עם זאת טוב-לב, שאהב לעזור לכל פונה. נמוך-קומה, שפם דק על שפתו העליונה, נהג להופיע בחולצה רוסית עם רקמה, לבוש מכנסי-רכיבה (בריג'ס) ונעול במגפיים. סטרץ סיפר לנו שהשתתף במלחמת האזרחים בספרד בשנות השלושים ולאחר ניצחונו של פרנקו – הצליח לברוח והגיע ארצה. הוא ניסה

³⁵ עיתון "דבר" מיום 8.11.1944

את מזלו באוניברסיטה העברית בירושלים, וכאשר לא התקבל לצוות המורים שם, החל ללמד בבית-הספר התיכון. הוא היה מורה מעולה ולימד מתמטיקה בהתלהבות בלתי-רגילה. סטרץ התחבב על תלמידיו וחיבב עלינו את מקצוע המתמטיקה.

באותו שיעור, הודיע סטרץ כי ההנהלה הציונית החליטה לקיים בירושלים כנס מיוחד של כל נציגי הנוער בארץ, כדי לדון במצב החדש שנוצר בעקבות פעולות "הפורשים" (כינוי לאצ"ל וללח"י). לכנס הוזמנו תנועות-הנוער הציוניות וכן נציגים של בתי-הספר התיכוניים. כל בית-ספר ישלח ארבעה נציגים, שניים מהכיתה השביעית ושניים מהכיתה השמינית. סטרץ הציע שנבחר את נציגינו (למדתי אותה עת בכיתה השביעית), ואת הדיון נקיים עם תום הכנס. להפתעתי ולשמחתי נבחרתי לייצג את כיתתי, ולמחרת היום יצאנו ארבעת נציגי גימנסיה "אוהל-שם" לירושלים ושמונו פעמינו לבנייני המוסדות הלאומיים אשר ברחביה (אחותי רבקה, שלמדה בכיתה השמינית, השתתפה אף היא במשלחת).

בכניסה לבניין, בו אמור היה להיערך הכנס, עמד שומר מזוין באקדח מאוזר ארוך-קנה. הוא הפנה אותנו לחדר קטן, שם נערך על גופינו חיפוש מדוקדק ולאחר שהשארנו את חפצינו באותו חדר, הורשינו להיכנס לאולם. על הבמה, ליד שולחן ארוך, ישבו המנהיגים הציוניים וביניהם נשיא ההסתדרות הציונית הד"ר חיים וייצמן (שהגיע ארצה ב-15.11.1944), ארבעה ימים לפני הכנס, וזאת לאחר היעדרות של חמש שנים), יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, דוד בן-גוריון, יושב ראש המחלקה המדינית, משה שרתוק (לימים שרת, שר החוץ וראש ממשלת ישראל) ואחרים. את הכנס פתח חיים וייצמן שהסביר, בעברית עילגת, את הנזק המדיני שנגרם לציונות על-ידי פעולות האצ"ל והלח"י. אחריו נשא בן-גוריון נאום פרוגרמטי ארוך, אשר בסיומו התווה את תוכניתו למלחמה בארגוני "הפורשים". התוכנית כללה ארבעה סעיפים עיקריים:

1. להקיאם מתוכנו (על-ידי גירושם ממקומות עבודה ומבתי-ספר)
2. לשלול מהם כל מחסה ומפלט (על-ידי גירושם מדירותיהם)
3. לא להיכנע לאיומיהם (בעיקר בכל הנוגע לאיסוף כספים)
4. להסגירם לשלטונות הבריטיים.

לאחר נאומו של בן-גוריון נערך ויכוח כללי, בו הסתייגו רוב המשתתפים משיתוף הפעולה עם השלטונות. הנימוק העיקרי היה, שגם אם יש הצדקה להילחם בארגוני "הפורשים", הרי אין לשכוח שהבריטים מבצעים הלכה

למעשה את הספר הלבן, ועל כן יש לראות בהם את אויבי הציונות. הוויכוח היה סוער ובגלל השעה המאוחרת, הודיע בן-גוריון שהישיבה תימשך למחרת היום. שמנו פעמינו למלון "הימלפרב" אשר ברחוב הסולל, שם שוכנו ארבעה בחדר והמשכנו בוויכוח עד לאחר חצות. בסיומו של הוויכוח החלטנו פה-אחד שלא נחתום על מנשר שיופיע בו סעיף של שיתוף פעולה עם השלטונות. רבקה אחותי הייתה הרוח החיה בדיון הזה, בעוד אני השתדלתי לא להתבלט יתר על המידה.

למחרת בבוקר עברנו שוב את הפרוצדורה של הבדיקות הביטחוניות, והדיון נמשך במקום שהסתיים ביום הקודם. בן-גוריון יצא בשצף-קצף נגד כל המסתייגים ובשלב מסוים של נאומו אמר "ואני יודע שגם באולם זה נמצאים נציגי הפורשים, המנסים להשפיע על הדיון שלנו". רעד עבר בעצמותי. חששתי שבמשך הלילה הם הספיקו לבדוק את שמות המשתתפים עם הש"י (שירותי הידיעות של ה"הגנה") ובוודאי הוא מתכוון אלי בדבריו. החלטתי לשמור על קור-רוח ולא אמרתי יותר דבר וחצי דבר בדיונים הפנימיים של משלחתנו. עם סיום הוויכוח הכללי, נקראו משלחות ארגוני הנוער, כל אחת בנפרד, לשיחה בחדר צדדי. וראה זה פלא – רובן שוכנעו לפתע וחתמו על המנשר. אלא שהשיטה לא פעלה על משלחות בתי-הספר ורובן נמנעו מלחתום על המנשר.

למחרת היום, נמסרה הודעה לעיתונות בשם הכינוס המיוחד של נציגי הנוער הציוני, שהתקיים ב-19 בנובמבר 1944, על-פי הזמנת ההנהלה הציונית, וזה לשונו:³⁶

מלחמה לנוער העברי בטירור ובמבצעיו!

השלטון הבריטי ומוסדותיו, פוגע למעשה בראש ובראשונה בעמנו הדווי
ובאחרית התקווה הציונית...
המסייע לאויב – אויב הוא!
מחוללי הטרור, המכנים עצמם "ארגון צבאי לאומי" ו"לוחמי חירות
ישראל" בוגדים המה.

³⁶ עיתון "דבר" מיום 20.11.1944

נוער עברי!
 אתה נתבע כעת לקום ולבער את נגע הטרור מקרב היישוב.
 אל יבואו פורצי הגדר בקהל הנוער העברי!
 מספסלי הלימודים יוצאו, ומן הסדנאות יורחקו.
 לא תורשה תעמולתם בכתב ובעל פה – לא ברחוב ולא באולם סגור. לא
 בבית תפילה ולא בבית ספר ולא בשום מקום אחר.
 אל יינתן מחסה לעוכרים בבית הוריהם, קרוביהם ומכריכם! אל כניעה
 לאיומים ולסחיטות!
 יעמוד הנוער על המשמר! יפעל הנוער בכוחות עצמו ויושיט כל העזרה
 למוסדות הציבור והשלטון לשם מניעת הטרור ופירוק ארגונו! ידעו אנשי
 הכנופיות, כי ייתקלו בהתנגדותו הנמרצת של הנוער העברי המאוחד.
 הפתח לתשובה עודנו פתוח לפניהם. אולם המהרסים והמחריבים שאין
 להם עוד תקנה, יבודדו ויופקרו, עד שיוקעו משורות היישוב, עד
 שהטרור ייפסק וארגונו יבוטל.

שמו של בית-ספרנו נעדר מן הרשימה של משתתפי הכינוס שהתפרסמה
 בסוף ההודעה לעיתונות.

חזרנו לרמת-גן מלאי רשמים, ולמחרת היום דיווחנו לחברי הכיתה על
 הקורות אותנו בירושלים. בוויכוח שהתפתח בכיתה השתדלתי להיות פסיבי,
 והסתפקתי בדיווח אינפורמטיבי מבלי להביע את דעתי. יתר הדוברים, כולל
 אלה שהשתייכו לארגון ה"הגנה", התנגדו לכל צורה של שיתוף פעולה עם
 הבריטים. סטרץ נמנע מלהביע את דעתו, אולם בשעת ההפסקה, ניגש אלי
 ולחש באוזני: "אני גא בכם על שלא חתמתם על המנשר". סטרץ לא השתייך
 לאף אחד מארגוני המחתרת ואף לא ידע על השתייכותי לאצ"ל, אולם כיהודי
 בעל תודעה לאומית, התנגד לכל צורה של הלשנה.

ב-19 בנובמבר התקיימה ישיבה מיוחדת של הוועד הפועל הציוני ולמחרת
 היום התקיימה ישיבה של ועידת ההסתדרות. בשתי הישיבות נשא בן-גוריון
 נאום פרוגרמטי, שקבע את הדרכים למלחמה באצ"ל:³⁷

³⁷ במערכה, ב', עמודים 289-298

[...] צוינו לפי שעה ארבע פעולות, ואני רוצה לעמוד עליהן במילים פשוטות וברורות:

להקיא אותם מתוכנו... אם בחור, חבר לכנופיות אלו או תומך בהן, עובד באיזה בית-חרושת או במשרד, נתבעים הפועלים ועובדי המשרד האחרים לגרש אותו ולהרחיקו ממקום עבודתו. הוא הדין אם הוא לומד בבית-ספר... צריך לגרש אותו מבית-הספר.

לשלול מהם כל מחסה ומפלט (על-ידי גירושם מדירותיהם) **לא להיכנע לאיומיהם!** ... יודרכו כל נער ונערה על-ידי בתי-הספר שהם לומדים בהם, שאם יבוא מהכנופיות לאביו ולאמו לדרוש כסף – ימסור מיד את הדבר למקום המתאים; אם אין הוא יודע שום כתובת – ילך למשטרה...

באשר לסעיף הרביעי הדין בהלשנות, אמר בן-גוריון:

אבל אנחנו אין לנו עדיין שום שלטון... אין לנו עדיין מה שיש לכל העמים התקינים. עוד לא הוקמה המדינה היהודית ואין שלטון יהודי, ולכן **במידה שהשלטון והמשטרה הבריטיים מעונינים בביעור הטרור – במידה זו אנו משתפים אתם פעולה...** אני חוזר ואומר שלנו יש אינטרס יותר גדול ויותר חיוני בביעור הטרור מאשר לממשלה האנגלית. (הדגשה שלי, י.ל.)

חטיפות

לקראת ה"סזון" גויסו ב"הגנה" למעלה מ-300 איש, שהועסקו במשכורת מלאה והחלו במעקב אחר אנשי אצ"ל. במקביל, נבנו מספר חדרים-מעצר בערים הגדולות ובכמה מן הקיבוצים.

במסגרת הסזון בוצעו חטיפות של עשרות חברי האצ"ל וקרוב לאלף שמות של חשודים הוסגרו לבולשת הבריטית. החטופים נחקרו, לעתים תוך כדי עינויים קשים, ולאחר מכן הוסגרו לבריטים. החטיפות עצמן בוצעו בידי הפלמ"ח בעוד החקירות בוצעו בידי הש"י.³⁸

במסגרת הסזון הוקמה ועדה מיוחדת שתפקידה לאתר אנשי אצ"ל הלומדים בבתי-הספר תיכונים ולדאוג לגירושם.

הייתי אחד התלמידים ששמם נמסר ל"וועדה המיוחדת" הזו. הוועדה החליטה שיש לגרשני מבית-הספר והעבירה את ההחלטה לידי מנהל בית-

³⁸ בדבר פרטים, ראה בספרו של המחבר "הסזון, צייד אחים".

הספר, מרטין זליגר, אשר לא היסס לשאול את אחותי רבקה באם חשה לאחרונה בתנועות חשודות שלי והאם ידוע לה שאני חבר באצ"ל. ההחלטה הועברה לידיעת אבא, אשר ביקשני באחד הימים להילוות אליו לתחנת האוטובוס בדרכו לעבודה. שוחחנו על דא ועל הא, כאשר לפתע שאלני באם נכון הדבר שאני חבר באצ"ל. עניתי בשלילה ובזאת תמה השיחה. מאוחר יותר נודע לי, כי כאשר הודיע לו המנהל על ההחלטה לגרשני מבית-הספר, ביקש אבא לכנס את הוועד הציבורי של המוסד. באותה ישיבה הסביר זליגר כי שני אנשים ראו אותי בשעה שהדבקתי כרוזים של האצ"ל ועל-פי החלטת "הוועדה המיוחדת" יש לגרשני מבית-הספר. תגובת אבא הייתה כי ההאשמה היא חמורה מאוד, אולם לפני מתן פסק-דין, הוא מבקש לזמן לישיבה את אותם עדים שראוני בפעולה, כדי שאפשר יהיה לחוקרם – אולי טעו בזהות, או שמא זו הלשנה ללא כל בסיס. המנהל, שהיה חבר ב"הגנה", הסביר כי אין כל אפשרות להביא את העדים בפני הוועד, כי אז יוכלו לזהותם והאצ"ל עלול לפגוע בהם. סיכם אבא ואמר:

לפנינו מקרה חמור, בו נאשם בני על-ידי שני אנשים אנונימיים המסרבים להופיע בפנינו ואין באפשרותנו לחקור אותם, כמקובל. לעומת זאת, מכחיש בני את ההאשמות המועלות נגדו מכול וכול. למי עלינו להאמין – לאינפורמציה המגיעה בעילום-שם, או לבני הידוע לכולנו כאדם הגון וישר?

לאחר דיון קצר, דחה הוועד את בקשת המנהל, ונשארתי כתלמיד מן המניין בבית-הספר. אולם למחרת היום פנה אלי זליגר ואמר:

לאביך אתה יכול לספר מעשיות, אבל דע לך שאני יודע את האמת. הפעם יצאת בשלום, אבל אנו עוד נתפוס אותך.

התגובה השנייה הייתה של מורי סטרץ. הוא ניגש אלי באחת ההפסקות וסיפר לי כי נלחם בכל כוחו נגד גירושי מבית-הספר וזאת ללא כל קשר לשאלה באם אני חבר באצ"ל או לא. סטרץ טען כי אין לגרש תלמיד בגלל דעותיו.

החלטתי לנקוט אמצעי זהירות מוגברים ולחפש מקום לינה מחוץ לבית. נזכרתי בדודי (אחי אימי), איש אמיד שהתגורר ברמת-גן בווילה מבודדת. בנוסף לדירה בה גרה המשפחה, הייתה בבית גם דירת מרתף קטנה שאיש לא השתמש בה, ולה כניסה נפרדת מן החצר. הסברתי לדודי את מצבי

המיוחד וביקשתי רשות להשתמש בדירת המרתף כדי ללון בה מפעם לפעם ועל-ידי כך להינצל ממאסר או מחטיפה. מה רבה הייתה הפתעתי כאשר נתקלתי בסירוב מוחלט. דודי הסביר לי כי כיבואן של תרופות הוא קשור בקשרי מסחר עם "קופת החולים הכללית" וכן עם "קופת חולים לאומית". מן ה"הגנה" פנו אליו בבקשת תרומה כספית וכן בדרישה שלא לתרום לאצ"ל. נאמר לו מפורשות שבמקרה של סירוב, תפסיק קופת החולים הכללית לרכוש אצלו תרופות. דודי, שהיה איש עסקים, ערך חשבון אריתמטי פשוט והגיע למסקנה כי עדיף לו לשמור על הלקוח הגדול – קופת החולים הכללית, תוך סיכון שיאבד את הלקוח הקטן יותר – קופת החולים הלאומית. הוא הודיע לנציגי ה"הגנה" כי החליט לשתף איתם פעולה, וכאשר באו אליו מן האצ"ל בבקשה לתרומה כספית, אמר להם כי אינו מוכן לתרום להם ולא אכפת לו שקופת החולים הלאומית תפסיק לרכוש אצלו תרופות. חששו היה שאם ייודע ל"הגנה" כי בביתו מתגורר איש אצ"ל, הם יראו בזאת הפרת שיתוף הפעולה ביניהם ויוציאו לפועל את האיום הכלכלי. ניסיתי להסביר לו כי מדובר בסכנה הנשקפת לבן אחותו, אולם ללא הועיל; הוא עמד בסירובו. החטיפות עוררו זעם רב בקרב היישוב היהודי בארץ וגופים ציבוריים רבים יצאו בגנותן. ב-15 בינואר 1945, פרסמה הרבנות הראשית הודעה פומבית נגד החטיפות, בזו הלשון:³⁹

הרבנות הראשית - נגד החטיפות

מטעם הרבנות הראשית לארץ-ישראל נמסר לפרסום הכרוז הבא, בחתימת נשיאי הרבנות הראשית ר' י"א הרצוג ור' ב"צ עוזיאל:

בשם תורתנו הקדושה, מוסרה ותוכחתה ובשם כל הקדוש לעם ישראל, הננו מוחים בכל תוקף נגד מעשה חטיפת אנשים מישראל מחופשתם ומביתם, משפחתם ועבודתם.

מעשה אכזרי זה אסור בהחלט מדין תורה, זר ומתועב לעם ישראל ולכל איש מישראל ומחלל שם ישראל ויישובנו הארץ-ישראלי.

הננו קוראים את כל אלה שידם במעל הזה והשותפים בו, ואומרים: חדלו לכם ממעשה אכזרי זה, והשיבו את העשוקים שנחטפו לחופשתם ולעבודתם, לביתם ומשפחתם; והפסיקו מיישובנו כל מעשה אלימות וחטיפת אנשים ומאסרים אפילו לזמן קצר לאיזו מטרה שהיא. ולא תהיה עוד כזאת בישראל ובארץ-ישראל.

³⁹ עיתון "הארץ" מיום 15.1.1945

אל הרבנות הראשית הצטרפו גם הארגונים האזרחיים, שהתארגנו במסגרת "האיחוד האזרחי" (כדי ליצור משקל נגד להסתדרות). ב-16 בינואר 1945, התכנסה בתל-אביב מועצת "האיחוד האזרחי" בתל-אביב לדיון בשאלת החטיפות, וקיבלה את ההחלטה הבאה:⁴⁰

לאחר שהמועצה שמעה פרטים על החטיפות שאירעו בכמה מקומות, הוחלט להביע בשם הגושים האזרחיים שבתל-אביב, פתח-תקוה, רמת-גן, רעננה, הרצליה, נתניה, רמתיים וכפר-סבא, את החרדה לשמע מעשי פשע אלה. יחד עם הנציגים האזרחיים ברשויות המקומיות, תובעת המועצה מאת היישוב ומאת השלטונות לעקור את הטרור מתוכנו. (הדגשה שלי, י.ל.)

הייתה זו הפעם הראשונה שהמונח "טרור" יוחס למעשי החטיפות שביצעו אנשי ההגנה.

אל המגנים, הצטרפו גם עיריות תל-אביב, פתח-תקוה ונתניה, שבתחום שיפוטן בוצעו מעשי חטיפות.

אפילו אדם כפרופ' הוגו ברגמן, איש "ברית שלום" ומתנגד מושבע של האצ"ל ולח"י, אמר על פעולות ההגנה:⁴¹

חטיפות אלה פירושן קברם של חיי ציבור דמוקרטיים... דין מוות על כל היקר לנו ביישוב זה, שארית תקוותו של העם... כאן נעשים מעשי קו-קלוקס-קלאן ללא דין, ללא אפשרות של הגנה מצד הנאשם.

מיד עם תחילת הסזון, פרסם האצ"ל ב-3 בדצמבר 1944 את הכרוז הבא:

⁴⁰ עיתון "הארץ" מיום 16.1.1945

⁴¹ ש"ה ברגמן, "בעיות", אייר-סיוון תש"ה, עמוד 155.

לא תהיה מלחמת אחים

[...] ובפנים קודרות שואל היהודי הנאמן את עצמו ואת שכנו: הגם בכך נוכה? התפרוץ מלחמת-אחים בארץ-ישראל? הייחרב ביתנו בטרם הוקם? היזכו שונאינו לראות את שאיפתם השפלה מתגשמת? האוויר מלא אבק-שריפה. נואמים ומנהיגים אינם חדלים לדבר על מלחמה פנימית. אחד מהם אמר, כי היא כבר פרצה; השני – פטפטן גדול מרעהו – ניבל את פיו בצעקה היסטורית: דם תחת דם, עין תחת עין! שלישי עמל ועמל וגילה סוף-סוף תוכנית הצלה לעם ישראל. וזוהי התוכנית: לגרש מן הבתים, לגרש מבתי-ספר, להרעיב ולמסור לבולשת בנים לוחמים. "הם או אנחנו", אמר, "וכל האמצעים כשרים על מנת לחסלם" [מתוך נאום של בן-גוריון בוועידת ההסתדרות] כן מובנת חרדתו של היהודי הנאמן. הנראה את ילדינו מרימים יד או נשק איש נגד רעהו? מה יעשו הנרדפים, שעליהם נגזרו הגזרות האיומות הללו? איך יתגוננו? ... אלו הן שאלות חמורות ואנו מוצאים לחובתנו לתת בשמנו – בשם הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל – תשובה. וזו תשובתנו: היו שקטים, יהודים נאמנים; לא תהיה בארץ זו מלחמת אחים ...

ההחלטה הייתה קשה, ולוחמי האצ"ל לא קיבלנוה על-נקלה. הם הרי חונקנו על "שבירת ההבלגה" וכיצד זה יוכלו להבליג עתה כאשר הם מותקפים? בדיונים פנימיים נתן בגין שני נימוקים להחלטתו להבליג: ראשית, אמר, אם נגיב אנו עלולים לגרור את היישוב למלחמת אחים, ובכך ייפסק לחלוטין המאבק בבריטים. שנית, אין זה רצוי להחריף יתר-על-המידה את היחסים עם ה"הגנה", כי לא ירחק היום וגם הם יצטרפו אלינו למלחמה בשלטון הזר. אודה ואתוודה, לא השתכנעתי באותם ימים מנימוקיו של בגין, אולם בדיעבד לית מאן דפליג שהצדק היה איתו. הייתה זו אחת ההחלטות האמיצות והחשובות שיש לזקוף לזכותו של מנחם בגין. כותב על כך יהודה באואר :⁴²

[...] האצ"ל יצא ממשבר ה'סזון' כשהילת אחריות-לאומית עוטרת אותו.

⁴² יהודה באואר, דיפלומטיה ומחתרת, עמוד 283.

אשר על הגורן

ה"סזון" לא פסח על רמת-גן ובני-ברק, שהיו מן המעוזים של האצ"ל. בעוצר הכללי שנערך ברמת-גן ובבני-ברק בספטמבר 1944, עברו אנשי הבולשת עם רשימות מוכנות מראש ועצרו 29 חשודים בחברות באצ"ל.⁴³ בין העצורים היו חברי הח"ק שהשתתפו בפעולות נגד השלטון וביניהם גם המחסנאים שטיפלו בהסתרת הנשק. בעקבות המעצרים, התעורר צורך דחוף למלא את השורות ולמנות בעלי תפקידים חדשים. בסיום אחת הפגישות של יחידתי נתבקשנו, יוסף חברי ואנוכי, להישאר במקום והמפקד יהודיע הודיע לנו כי הוחלט למנותנו כמחסנאים. "זהו תפקיד אחראי וקשה ביותר", אמר, "אולם יחד עם זאת זהו גם תפקיד מעניין מאין כמוהו". היינו נרגשים על כי מכל המועמדים בחרו בנו, והרגשנו היטב את האחריות הגדולה שהוטלה על כתפינו הקטנות. מחסני הנשק היו לב לבו של הארגון ועל-כן נדרשנו לשמור על צעדינו ולהגביר את אמצעי הזהירות והקונספירציה. לשם זהירות-יתר, הוחלף כינויי ובמקום "אבשלום" שכה אהבתי, הפכתי להיות "צפניה".

במשך תקופת ה"סזון", הצליחה ה"הגנה" לתפוס נשק רב שהיה במחסני הארגון. בפתח-תקוה נתגלה באחד הפרדסים המחסן המרכזי, שהכיל שלושה טונות חומר-נפץ, אקדחים ותחמושת, ובחיפה רוקנה ה"הגנה" את כל מחסני הארגון. בעקבות כישלונות אלה, הוחלט להעתיק את מקומם של המחסנים ברמת-גן, ועלינו הוטל לחפור מחסנים חדשים. התחלנו במחסנים הקטנים, ורק בשלב יותר מאוחר עברנו למחסנים גדולים יותר. מחסן נשק, שכינויו המחתרתי היה "גורן", היה מורכב מכד חלב שניתן היה לסוגרו באופן הרמטי. את הכד היינו מכניסים לתוך פח גדול שהיה מוטמן באדמה. את הפח נהגנו "לסחוב" מאחד הגנים הציבוריים (שם שימש הפח לאיסוף אשפה) ואת הכד היינו "מחרימים" מאחת המחלבות שבסביבה. מאחר שלא ניתן היה לבצע את ההחרמות והחפירה באותו לילה, נהגנו להחביא את הפח עם הכד בתוך בריכת המים הריקה שנבנתה על הר-הארנבות (מאחורי רחוב הגלגל של היום) ושמעולם לא מולאה במים. בערב שלמחרת, היינו מטפסים שנית אל תוך הבריכה כדי להעביר את שללנו אל אחד הפרדסים. לאחר בחירת המקום המתאים, מתחת לאחד העצים, היינו מתחילים בחפירה. הבור היה חייב להיות עמוק למדי, כי הקפדנו שמעל למכסה תהיה אדמה בגובה של כחצי מטר. לאחר גמר החפירה, העברנו את עודף האדמה

⁴³ עיתון "הארץ" מיום 11.9.1944

בעזרת שקים ופיזרנו אותה הרחק ממקום המחסן. הטמנו את הפח בתוך הבור, לא לפני שקבענו כמה חורים בתחתיתו כדי ליצור מוצא למים שעלולים להיכנס לתוך הפח, ולבסוף הכנסנו לתוך הפח את כד החלב. המלאכה הקשה ביותר הייתה הסוואת השטח. בעקבות החפירה, נוצר אזור ללא עשבים שקל מאוד היה לזהותו. על כן נהגנו לכסות את האדמה התחוחה בעשבים שהבאנו ממקום מרוחק מן ה"גורן". הייתה זו מלאכה שדרשה מומחיות רבה ובה היה תלוי גורלו של המחסן.

בכד החלב נהגנו להטמין אקדחים, תת-מקלעים (במצב מפורק), חומר-נפץ ותחמושת. את הכדורים שאוחסנו לתקופה ארוכה יותר, היינו מכניסים לתוך בקבוקים וסותמים את הפתח בשעווה (כלים מפלסטיק לא היו אז בנמצא). הטמנת רובים דרשה טיפול מיוחד. בתקופה בה מספר הרובים לא היה גדול, היה בית-המלאכה של האצ"ל מוריד את התחתית של אחד הכדים, ומלחים אותו אל כד אחר. כך נוצר כד כפול שמסוגל היה לאחסן אף רובים.

אחת הבעיות הקשות הייתה האיסור לערוך רשימות כלשהן. היינו חייבים לשנן בעל-פה לא רק את מקום המחסן, אלא גם את תכולתו. הדרך הפשוטה ביותר לסמן מקומו של מחסן בתוך פרדס הייתה על-ידי ספירת מספר העצים מכל צד. כסימון נוסף, נהגנו לחרוט על גזע העץ חריטה תמימה למראה. בדרך-כלל לא התעוררו בעיות מיוחדות במציאת המחסן, אולם פעם אחת קרה שהמחסן פשוט "נעלם" מבלי להשאיר זכר כלשהו. ספרנו את מספר העצים פעם ופעמיים, וכאשר גמרנו לחפור – לא מצאנו מאומה. כבר היינו על סף הייאוש, כי גם אילו ביקרה ה"הגנה" במקום, הרי לפחות משאירים את הפח התקוע באדמה. כאשר שבנו וספרנו את העצים – נתגלה הסוד: התברר לנו שאחד העצים נעקר ממקומו ומכאן הטעות במציאת המחסן.

מספר המחסנים החדשים שחפרנו הלך ורב, וכאשר פחי האשפה בגן הציבורי נעלמו במהירות, הלכו הפקחים וקשרו כל פח בשרשרת ברזל אל עמוד סמוך. אולם גם על קושי זה התגברנו, ובעזרת צבת מתאימה שחררנו את הפח מן השרשרת.

כאשר כמות הנשק שהועברה לרמת-גן גדלה, עברנו למבנה מחסנים גדול יותר. לא עוד כדי חלב ופחי אשפה, אלא חביות גדולות בעלות סגר הרמטי מיוחד, שהיו מותקנות בתוך ארגז גדול הבנוי מלוחות עץ בודדים שניתן היה לחברם האחד בתוך השני. את לוחות העץ וכן את החבית, קיבלנו מבית-המלאכה בתל-אביב וכל אשר נותר לנו לעשות היה להכניס את כל הכבודה עמוק בתוך האדמה. עבודת החפירה הייתה רבה מדי עבור שני "פועלים"

ולשם ביצועה קיבלנו תגבורת של אחד ולעתים אף שניים מחברי היחידה. החפירה באדמה הרכה של הפרדס לא הייתה קשה במיוחד, אולם פיזור אדמה בנפח כה גדול עורר בעיה לא קלה וגזל זמן רב.

באחד מלילות החורף, יצאנו להחזיר נשק למחסן שנחפר באחד מפרדסי בני-ברק, סמוך לחדר האריזה הנטוש "שיינקין". לאחר שנפרדנו מן היחידה שעסקה באימונים, נותרנו יוסף ואני לבדנו, והנה החל מטפטף גשם. נחלקנו בדעתנו כיצד לחזור הביתה; יוסף גרס שעדיף ללכת לבני-ברק הקרובה ומשם לנסוע באוטובוס לרמת-גן, ואילו אני העדפתי ללכת ברגל דרך השדות כדי להימנע מלפגוש מכר בלתי-רצוי. מאחר שלא הגענו להחלטה משותפת, נפרדנו ואני פתחתי בצעדה מזורזת. הגשם הלך וגבר ומצעדה עברתי לריצה. השמיים היו מעוננים וחושך סמיך כיסה את פני הארץ. מאומה לא ניתן היה לראות אף ממרחק של מטרים ספורים. לאחר שנתקלתי בעץ, האטתי במקצת, אולם לא שמת לי לב כי נכנסתי לאזור בו נערכו הכנות לבנייה. לפני שהספקתי להבחין בנעשה סביבי, מצאתי את עצמי בתוך בור מלא סיד (באותם ימים היו נוהגים לחפור בכל אתר בנייה בור גדול ולהכין בו סיד שהיה דרוש לעבודת הבנייה). הייתי המום מעצם הנפילה, אולם התאוששתי במהרה וכל מחשבותיי היו נתונות לשאלה כיצד לצאת מן הבור. קריאות לעזרה לא היו מועילות, כי האזור היה שומם מאדם. לא נותר לי אלא לחפש דרך לעזור לעצמי. תחילה ניסיתי ללכת בתוך הסיד, אולם למרות תנועות הצעדים שעשיתי ברגלי, נשארתי כל הזמן באותו מקום. המוח עבד בקדחתנות, והמחשבה שלמחרת בבוקר ימצאו הפועלים את גווייתי, עוררה אותי לפעולה נמרצת. החילותי להפעיל את ידי ורגלי בתנועות של שחייה, ולשמחתי הרבה הרגשתי שגופי מתקדם באיטיות. הגדלתי את קצב התנועות, עד שלבסוף הגעתי באפיסת-כוחות אל שפת הבור. נחתי קמעה והמשכתי את דרכי בהליכה איטית, כאשר אני נעזר בגשם לשטיפת הסיד מבגדי. הייתי רטוב עד לשד עצמותיי, ובשעה מאוחרת הגעתי סוף-סוף הביתה. ההורים כבר ישנו ורק אחותי הגדולה, רבקה, הייתה שקועה בקריאה. כאשר ראתה אותי נבהלה תחילה, אולם התאוששה במהרה ומבלי לשאול שאלות מיותרות עזרה לי לצאת מתוך בגדיי ושלחה אותי לחדר האמבטיה. רחצתי את גופי במקלחת הקרה, בעוד רבקה מנקה את הבגדים מן הסיד שדבק בהם. מן הרעש התעורר אחי אריה, וכאשר ראה את הנעשה, הביא לי כוסית קוניאק כדי לחמם את נשמתו. כמה נעים היה להיכנס לבסוף לתוך מיטה נקייה ולהתכסות בשמיכת-הפוך החמה.

שני תפקידים עיקריים היו לאנשי ה"גורן" בארגון: האחד – להכין את הנשק לקראת פעולה ולדאוג לנקותו ולאחסנו לאחר הפעולה. התפקיד השני

היה קשור בחיי היום-יום האפורים והוא – אספקת נשק לאימוני יחידות הח"ק (חיל-הקרב). עם תחילת הערב היינו מוציאים את הנשק ממחסן האימונים ומוסרים אותו לנציגי היחידה. מאוחר בלילה היינו חוזרים למקום המפגש כדי לקבל בחזרה את הנשק ולהחזירו למחסן. הייתה זו עבודה משעממת ומסוכנת, אבל חשובה מאין כמוה.

בעיה מיוחדת הייתה לנו עם האימונים שהתנהלו ביום השבת בשעות הבוקר. מאחר שלא יכולנו לגשת למחסן לאור היום, היה עלינו להכין את הנשק מבעוד לילה, למצוא מקום זמני לאחסנתו ולמוסרו בשעות בוקר מוקדמות. ליד הר-הארנבות הייתה גבעה קטנה, רחוקה מעין אדם, שם טמנו פח לא גדול באדמה והוא שימש לנו כמחסן של שבת. באחד הימים הגענו למחסן בשעת בוקר מוקדמת, ולאחר שנדמה היה לנו שאיש אינו נמצא בסביבה, הוצאנו את האקדחים שהכנסנו ערב קודם לכן. שלא כמנהגנו, השארנו בפח אקדח אחד, שאמור היה לשמש לנו לאבטחה. אחר-הצוהריים ניגשתי למקום כדי להוציא את האקדח, ולתדהמתי גיליתי כי הפח ריק. הוכיתי בהלם! הייתי בוש ונכלם – לאבד אקדח בצורה כה שלומיאלית! התבוננתי סביבי, ולפתע ראיתי רועה ערבי עם עדרו. מיד נפל החשד על הרועה, אולם חששתי לגשת אליו, שמא הוא מזוין ואני ללא כל נשק. עקבתי בסבלנות אחר תנועותיו, עד אשר לקראת ערב עזב את המקום עם עדרו. התברר לי שהעדר שייך לעאבד ששימש כשומר של בית-הקברות המוסלמי שהיה בהמשך דרך סלמה (מקום בו נמצא היום מחנה השלישות) ואשר גר עם משפחתו במקום. עם אינפורמציה זו בידי, הלכתי לפגוש את יהודע מפקדי ולדווח לו בבושת-פנים על כל הקורות אותי. יהודע קיבל את החדשות בחומרה רבה, אולם הסכים לעכב את הטיפול בעניין, כדי לאפשר לי למצוא את האקדח האבוד. עוד באותו לילה אספתי מספר חברים, ויחד ערכנו "ביקור" אצל משפחת עאבד, שחי בשלום ובידידות עם שכניו היהודים. הערתי את ראש המשפחה משנתו, ודרשתי בתוקף שיחזיר את האקדח. הוא הכחיש כמובן כל קשר לאקדח, ובתגובה הוצאנו את כל בני-המשפחה מן האוהל וערכנו חיפוש מדוקדק בכל פינה. לשאלתי מי מבין בניו רעה את העדר באותה שבת, ענה כי הרועה הוא קרוב-משפחה שמתגורר בכפר הסמוך ולמחרת היום יברר איתו את כל העניין. הסברתי לעאבד כי נבוא לבקרו כעבור יומיים ומוטב שהאקדח יהיה בידו. ערכנו מעקב צמוד אחר עאבד, כדי לוודא שהוא לא יתקשר עם המשטרה, וכעבור מספר ימים ערכנו ביקור לילה נוסף. עאבד יצא לקראתנו וסיפר לי כי הרועה מכחיש מכול וכול את החשדות נגדו. שוב הוצאנו את כל בני-המשפחה ממיטותיהם, והפעם ערכנו חיפוש מדוקדק יותר על גופם ובחפציהם. הסברתי לעאבד כי

נמשיך ונבקרו מדי לילה בלילה, עד אשר ימציא לי את האקדח. הוא הבטיח לברר שוב עם קרובו הרועה וקבענו פגישה נוספת. בשעה היעודה, התחבאתי מאחורי השיחים ורק לאחר שהייתי בטוח כי השטח נקי משוטרים, ניגשתי אל עאבד שעמד וחיכה בסבלנות. הפעם היה עאבד איש בשורות; הוא סיפר לי כי לאחר ששטח את צרותיו בפני קרובו, ניאות הרועה להודות כי אמנם לקח את האקדח, אלא שבינתיים מכר אותו ואת הכסף בזבז. עאבד שאל אותי אם אהיה מוכן להמציא את הכסף כדי שאפשר יהיה לפדות את האקדח. תחילה סירבתי, בטענה שהאקדח שייך לי ואיני חייב לשלם עבורו פעמיים, אולם בהמשך השיחה שיניתי את דעתי ושאלתי לסכום הנדרש. בתשובה אמר עאבד כי אינו יודע את הסכום המדויק אבל הוא מוכן לברר. בסופו של דבר הצעתי כי לפגישה הבאה יביא איתו את האקדח ואני אשלם את המגיע. נפרדנו לא לפני שהזהרתי את עאבד לא להוליך אותי שולל וכמובן שלא לערב את המשטרה בכל העניין. הוא נשבע באשתו ובאבות-אבותיו שרצונו האחד והיחיד הוא להחזיר לי את אקדחי ולהמשיך לגור עם היהודים בשלום ובשלווה. למחרת נפגשנו שוב, אולם את האקדח לא קיבלתי. עאבד הסביר לי כי ישנם עוד כמה קשיים, אבל הוא הבטיח שכעבור יומיים אמצא את האקדח במקום ממנו נלקח. דבריו של עאבד גרמו לי אכזבה קשה, והסיכויים לקבלת את האקדח בחזרה נראו לי מתפוגגים והולכים. לא דיברתי על כך עם איש וחיכיתי בסבלנות לפגישה הבאה. בשעה היעודה הלכתי אל הגבעה והסרתי בזהירות את האדמה שכיסתה את הפח. פתחתי באיטיות את המכסה ולהפתעתי הרבה, גיליתי בתוך הפח אקדח ארוז בתוך גרב משי. הייתי המאושר באדם. הוצאתי את האקדח, שלפתי את המחסנית והתברר לי כי היא טעונה בדיוק כפי שהייתה ביום הילקחה. החזרתי את המחסנית למקומה, הכנסתי את האקדח בחגורת מכנסי מתחת לחולצה ומבלי להסתכל לצדדים, ירדתי מן הגבעה שמח וטוב לב. לפתע הרגשתי כי מישהו נוגע בכתפי; שלפתי במהירות את האקדח וכיוונתי אותו לעבר הזר שעמד מאחורי. היה זה לא אחר מאשר עאבד, אשר בירך אותי על מציאת האקדח. הוא סיפר כי קיבל את האקדח מקרובו תמורת תשלום ולאחר ששם אותו בתוך הפח, חיכה לבואי. החזרתי את האקדח לחגורתו והסברתי לעאבד כי המעשה שעשה קרובו הוא חמור מאוד. לא זו בלבד שלא אפצה אותו בכסף, אלא שעליו להיות מרוצה שאיני דורש ממנו פיצויים. נפרדנו בידידות ורצתי אל יוסף חברי כדי לשתפו בשמחתי. בדרך, חציתי את "העמק" (כך נקרא בזמנו מרכז רמת-גן), והנה מולי יושב יהודע באחד מבתי-הקפה. עברתי על-ידו ולחשתי על אוזנו להצטרף אלי אל חדר המדרגות בבית הסמוך. הוא נזף בי על שניגשתי אליו

בפומבי, אולם לאחר שראה את האקדח בחגורתו, טפח על כתפי ובירכני להצלחתי.

לפני שהספקתי להתאושש מהרפתקת האקדח, הייתי עד לאירוע נוסף הקשור בתפקידי כמחסנאי. היה זה יום חורף בהיר, וילדי בית-הספר העירוני שבפינת הרחובות יהל"ם (היום רחוב קריניצי) והרוא"ה, שיחקו בשעת ההפסקה בגולות כמנהגם. והנה תוך כדי משחק, נעלמה גולה אחת אל בין השיחים שבחצר בית-הספר. אחד הילדים הלך לחפש את הגולה האבודה ובחופרו קצת באדמה הלחה, נתקל לפתע במתכת. הוא סילק את העפר מן המקום, ולאחר שהרים את המכסה, נתגלה לנגד עיניו כד חלב סגור היטב. הילד קרא לחבריו ויחד הוציאו את הכד מן האדמה והביאוהו לחדר ההתעמלות. במאמצים משותפים פתחו את הכד, וגילו בתוכו שני תת-מקלעים, מחסניות ותחמושת. השמועה עשתה לה כנפיים בכל רחבי בית-הספר וכולם באו לראות את התגלית החדשה. בין הבאים היה גם יהושע בורשטיין, שרת בית-הספר. יהושע, שהיה חבר בארגון, ידע על קיום המחסן בין השיחים, אשר נתגלה כתוצאה מן הסחף שנוצר על-ידי הגשם החזק שירד במשך הלילה. יהושע לא איבד את עשתונותו והודיע את החדשה לחברו שלמה אפלבוים. שלמה הגיע במהירות לבית-הספר, הכניס את הנשק לתוך שק והסתלק מן המקום. אלא שהילדים רדפו אחריו, כי לא ידעו מיהו ולאן הוא הולך. שלמה היה זריז מהם ונכנס בריצה לתחום בית-הקברות המוסלמי שהיה בקרבת מקום. משם עבר דרך גן-הניצחון (היום גן-אברהם) והגיע בשלום לדירתו של צבי קולר. שלמה זרק את השק למרפסת הדירה והלך למקום עבודתו של קולר כדי להודיעו על דבר החבילה המוזרה שבמרפסת ביתו. עם חשכה, נמסר לנו שק הנשק והעברנו אותו למקום מבטחים.

ההתאוששות מן הסזון

כחצי שנה לאחר ההכרזה הדרמתית על קיום ה"סזון", התחיל האצ"ל להתאושש מן המכות שירדו עליו. התמנו מפקדים צעירים, שתפסו את מקום הוותיקים שנעצרו, והשורות נתמלאו מחדש. אנשי הרכש הצליחו להשיג נשק חדש במקום זה שנתפס על-ידי ה"הגנה", והוכשרה הקרקע לפעילות מחודשת. אחת הפעולות הראשונות, שסימלה את התאוששותו של הארגון, הייתה התקנתן של מרגמות פרימיטיביות מתוצרת עצמית, שהופעלו כנגד מטרות בריטיות. את הרעיון הגה "גידי" (עמיחי פאגלין), מטובי המפקדים שהיו לארגון. גידי הצליח לבנות בבית-המלאכה של הארגון מרגמה שהייתה

מורכבת מצינור בקוטר של 12 אינטש ובתוכה פגז שהיה עשוי ממיכל מתכת מלא בחומר-נפץ. המרגמה לא הייתה מדויקת ופעלה רק לטווח קצר, אולם היה בהפעלתה כדי לעורר רעש רב ולהפגין את המשך המלחמה בשלטון המנדט הבריטי. הוכנו מספר מרגמות כאלה, והוחלט להציב במקומות שונים בארץ. אחד המקומות היה מול מחנה המשטרה ב"שרונה" (מקום בו נמצאת היום הקריה בתל-אביב). לשם הכנת המרגמות, היה צורך בחומר-נפץ וזה רוכז מכל הארץ. המשימה שהוטלה עלינו הייתה להעביר את חומר-הנפץ שהיה ברשותנו למקום ריכוז בבית-הקברות בנחלת-יצחק. השומר של בית-הקברות היה איש הארגון, והוא הצליח לחפור קבר מדומה, שהפך להיות מחסן נשק לכל דבר. מאחר שלא ידענו במדויק את מקומו של הקבר המסוים הזה, הוסכם כי השומר יחכה לנו בבית-הקברות ויקבל מאיתנו את "הסחורה". היה זה ליל שבת וארבעה יצאנו לדרך, כל אחד ושק חומר-נפץ על כתפו. בדרך לבית-הקברות לא פסקנו מלהתלוצץ על השדים והרוחות שמסתובבים שם בלילה ועל פגישתנו הצפויה אתם. אולם ברגע שהגענו למקום, פסקו בבת-אחת כל הבדיחות, ולאחר שקפצנו מעל הגדר ורגלינו דרכו בתוך שטח בית-העלמין שררה לפתע דממה. איש לא פצה את פיו והאווירה הייתה קשה. לרוע מזלנו, איחרנו לפגישה והשומר, שאמור היה לחכות לנו עד חצות לילה, כבר עזב את המקום. היינו אובדי עצות. את מקום המחסן לא ידענו, ולקחת את "החבילות" בחזרה לא רצינו, כי הרי החומר חייב היה להגיע ליעדו. לבסוף החלטתי להשאיר את השקים מתחת לשיחים הגדולים שהיו ליד חלק מן המצבות, וזאת בהנחה שביום השבת אין היהודים נוהגים לבקר את מתיהם. כל שק הונח ליד מצבה אחרת, וכדי שנוכל לתאר את מקום הימצאו של חומר-הנפץ, היה עלינו לשנן היטב את השם החרוט על המצבה. וכך הלכנו בחצות לילה בתוך בית-הקברות, כאשר כל אחד משנן בקול רם את שם מתו. היה זה מחזה גרוטסקי, אולם איש לא העלה חיוך על שפתיו. למחרת בבוקר מיהרתי לפגוש את יהודע ולדווח לו את שמות המתים אשר לידם הנחנו את השקים עם חומר-הנפץ. עם צאת השבת, סילק השומר את החומר והניחו במקום מבטחים.

פעולת המרגמות לא זכתה להצלחה רבה; המרגמות שהותקנו מול משטרת "שרונה" אמנם פעלו, אך לא גרמו כל נזק. אלה שכוונו אל מול מלון "המלך דוד" בירושלים, בו שכנו משרדי ממשלת המנדט וכן מפקדת הצבא, נתגלו על-ידי ה"הגנה" והוסגרו למשטרה. למרות הכישלון, היה בעצם הנחת המרגמות מעין ציון דרך – האצ"ל לא חוסל וממשיך בפעילותו.

זמן קצר לאחר פעולת המרגמות, הודיעו לי כי חברי הטוב יוסף נעצר על-ידי המשטרה. השוטרים הגיעו לביתו באישון לילה ולאחר חיפוש מדוקדק

בדירתו, בו העלו חרס בידם, ביקשו את יוסף להתלוות אליהם. יוסף הובא תחילה לבית-הסוהר ביפו ולאחר חקירה, הועבר למחנה המעצר בלטרון. הידיעה על מעצרו של יוסף נפלה עלי כרעם ביום בהיר. אמנם הייתי ער למאסרים הרבים שנערכו ברחבי הארץ בחודשי ה"סזון" הקשים, אולם אף פעם לא היה זה כה קרוב אלי. הרגשתי שהטבעת הולכת ומתהדקת סביב צווארי והחלטתי שמוטב להסתלק מרמת-גן ולו לתקופה קצרה בלבד. מאחר שלא רציתי באותה עת להיהפך ל"פליט" (לנדוד לעיר אחרת ולחיות על חשבון הארגון), חשבתי על דרך אחרת בה אוכל להיעדר מן הבית לזמן-מה. באותם ימים מקובל היה שקבוצות נוער, ובהן תלמידי הכיתות הגבוהות של בתי-הספר התיכוניים, היו יוצאים לתקופה של חודש עד חודשיים לעבודה חקלאית בקיבוץ (אותה עת למדתי, כאמור, בכיתה השביעית בגימנסיה "אוהל שם" ברמת-גן). הייתה בכך תועלת כלכלית לקיבוץ וחינוך חלוצי לנוער. העליתי בפני יהודע את הרעיון שאצטרף לעבודה באחד הקיבוצים וההצעה מצאה חן בעיניו. גם הוא חשש שלאחר מעצרו של יוסף יגיע תורי והקיבוץ נראה כמקום בטוח להסתתר בו עד יעבור זעם. לאחר קבל האישור מן הארגון, הצטרפתי אל חברי כיתתי ויחד יצאנו לקיבוץ "משמר העמק" (של "השומר הצעיר") אשר בעמק יזרעאל.

בקיבוץ קיבלו את פנינו בסבר פנים יפות ושיכנו אותנו במחנה אוהלים על הגבעה, לא רחוק ממחנה הפלמ"ח שהיה במקום. השלווה שהשרתה האווירה החקלאית, הייתה תחליף מוצלח למתח הרב שהייתי מצוי בו בחודשים האחרונים. העבודה

האינטנסיבית במחסני הנשק והצורך להיזהר לא רק מן הבריטים אלא גם מאחינו היהודים, נתנו את אותותיהם. שמחתי לצאת בבוקר אל המטעים כדי לקטוף שזיפים וללמוד את ההבדלים בין הסוגים והמינים השונים. בנוסף לקטיף השזיפים, עבדתי בעבודות שונות בשדה. בעוד קטיף השזיפים התנהל בניחותא, תוך כדי שינון פתגמים ביוונים שלמדנו מחבר הקיבוץ שהיה ממונה עלינו, הרי איסוף תפוחי האדמה היה מפרך. טרקטור היה עובר והופך את האדמה, ועלינו היה למהר ולאסוף את כל הפרי לפני שובו של הטרקטור. בערבים היינו מקבלים הרצאות על סוציאליזם, מרכסיזם וקומוניזם ועל היופי שבעבודה השיתופית, כאשר הסיסמה הייתה ש"כל אחד עובד לפי יכולתו ומקבל לפי צרכיו". חברי "השומר הצעיר" ראו בברית-המועצות את הגשמת חלומם ופעלו להגשמת התורה הסוציאליסטית בארץ.



בקיבוץ "משמר העמק". יהודה לפידות האמצעי.

לפני סיום עבודתנו בקיבוץ, קיבלנו כבונוס אימונים אינטנסיביים ברובה. את הרובים קיבלנו מתחנת הנוטרים שהייתה בקיבוץ, והאימונים נוהלו על-ידי אחד הנוטרים שהיה גם חבר ה"הגנה". שמחתי מאוד על ההזדמנות שניתנה לי ללמוד ולהכיר את הרובה, שלא היה בשימוש מבצעי בארגון בגלל אי-התאמתו למלחמת מחתרת בשטח בנוי. אלא שזמן קצר לאחר

הקורס שקיבלתי בקיבוץ, ניתנה לי ההזדמנות להשתמש ברובה באחת מפעולות השדה של הארגון.

פיצוץ גשר הרכבת בייבנה

בחודש יולי 1945, זמן קצר לאחר שובי מעבודת ההתנדבות בקיבוץ "משמר העמק", קיבלתי הודעה כי עלי להתייצב ברחובות, משם נצא לפעולה. ההתרגשות הייתה רבה, למרות שלא נמסרו לי כל פרטים על אופי הפעולה ועל היקפה. נסעתי באוטובוס לרחובות עד לתחנה הסופית, ומשם הלכתי ברגל לכיוון דרום עד שהגעתי לפנייה אל אחד הפרדסים. בפינה חיכתה בחורה שהחזיקה עיתון "הארץ" בו חסרה האות "ר". מלמלתי את הסיסמה, ולאחר שהשיבה את התשובה לה ציפיתי, הלכנו יחד אל בית-האריזה של אותו פרדס. שם פגשתי את מפקדי "יהוידע" (ישעיהו קליימן-אביעם) וכן את יואל קלפוס מרמת-גן (את יתר האנשים, שבאו ממקומות שונים בארץ, לא הכרתי לפני-כן). פטפטנו בעליצות כדי לדחוק את ההתרגשות, וכאשר החבורה גדלה, הובילו אותנו אל ראש גבעת עצי אקליפטוס, שם חיכינו בצל העצים עד שקיעת השמש. בעודנו יושבים ומחכים, ראיתי את המחסנאים עולים במעלה הגבעה ושקי הנשק וחומר-הנפץ על גבם. לבי היה איתם, אולם הפעם, לשם שינוי, ישבתי עם היוצאים לפעולה, ואת העבודה השחורה שהייתה מנת-חלקי בעבר, עשה הפעם מישהו אחר. לפקודה "הקשב", הסתדרנו בשורה ו"בנימין" (יהושע וינשטיין) שנתמנה להיות מפקד הפעולה, הסביר את פרטי המבצע. המטרה הייתה לפוצץ שני גשרי רכבת המצויים מעל נחל שורק, סמוך לכפר הערבי ייבנה (היום העיר יבנה). כאשר נגיע לקרבת מקום, נתפצל לשתי קבוצות, האחת – תפנה צפונה כדי לפוצץ את הגשר הקטן, בעוד הקבוצה השנייה תתקוף את הגשר הדרומי, שהיה הגדול מבין השניים. עם סיום הפעולה, היינו אמורים לצעוד בחולות לכיוון תל-אביב ושם להתפזר למקומותינו. שתיתי בצמא את הסבריו של בנימין, ושיננתי לעצמי את תפקידי שלי, שהיה חיפוי על החבלנים שאמורים היו לפוצץ את הגשר הקטן. עם סיום ההסברים הופיע בפנינו "איתן" (איתן לבני), קצין המבצעים של הארגון, וסיפר לנו כי זו הפעולה הראשונה בה משתתפים גם חברי לח"י. הוא הביע את תקוותו, כי אחוות הלוחמים תביא בסופו של דבר לאיחוד מלא בין שני הארגונים. רחש עבר בין השורות, וסקרן הייתי לדעת מי מבינינו הם חברי הלח"י.

לאחר דברי ההסבר, השאלות והתשובות, הגיע מועד חלוקת הנשק. הציוד היה הפעם משוכלל וכלל מספר גדול של תת-מקלעים מסוגים שונים (החבלנים צוידו באקדחים), אולם החידוש העיקרי היה מספר לא מבוטל של רובים. כאן התעוררה בעיה, כי לא כולם הכירו את השימוש ברובה, וכאשר הרמתי ידי לאות כי רצוני ברובה, שאלני יהוידע מפקדי בציניות: "מתי הספקת ללמוד את השימוש ברובה?" הזכרתי לו שהייתי למעלה מחודש ימים בקיבוץ, ושם לא עוסקים רק בקטיף שזיפים.

26 לוחמים יצאנו לדרך בשורה עורפית, כאשר המפקד היה פעם בראש ופעם במאסף. הוקפד על שתיקה מוחלטת, והפקודות הועברו בלחישה מפה לאוזן. צעדנו באיטיות, כי היינו עמוסים לעייפה בחבילות חומר-הנפץ. כשהגענו לקרבת היעד התפצלנו, והקבוצה בה השתתפתי התקדמה לעבר הגשר הקטן. בעודנו מתקדמים, ראינו לפתע מכונית משטרה מתקרבת לגשר, וכמה שוטרים ירדו ממנה כדי לבדוק את הגשר עצמו. בנימין, שהצטרף לקבוצתנו, פקד להפסיק את ההתקדמות, לשכב על הארץ ולא לפתוח באש אלא לפי פקודה מפורשת. היינו מפוזרים בשטח; אני נשארתי על שפת הוואדי, בעוד כמה חברים היו בתוכו. יחידת החוד הספיקה להגיע עד לגשר, וכאשר ראו את הבריטים, נכנסו לתוך אוהל סמוך ובאיומי נשק אילצו את יושביו הערבים לשמור על שתיקה. הבריטים ראו אותנו, אולם נמנעו מלפתוח באש כי עלינו עליהם במספר. כך שכבתי מתבונן בשוטרים ומחכה בקוצר-רוח להתפתחויות. המחשבות התרוצצו במוחי במהירות רבה. הבנתי כי הקרב יתחיל ברגע שאחד הצדדים יפתח באש, אולם כיצד יסתיים? בנימין הבין כי ברגע שיתחילו חילופי יריות, יהיו לנו נפגעים ואת זאת רצה למנוע עד כמה שאפשר. לכן העביר שוב ושוב את פקודתו לא לפתוח באש. הוא קיווה שהשוטרים יימנעו אף הם מלפתוח בקרב, ויסתלקו מן המקום. הזמן חלף, ושום דבר לא קרה. לבסוף, התרחקו הבריטים מן הגשר, אבל לא היה ברור באם הסתלקו לחלוטין מן המקום. בנימין פקד על נסיגה, והתכנסנו יחד באחד הפרדסים הסמוכים. בינתיים הגיעו אל הפרדס גם אנשי קבוצת הגשר הגדול, בהשאירם במקום יחידה קטנה ששמרה על המוקשים. מהם למדנו כי חומר-הנפץ נקשר לעמודי הגשר והכול חיכו לאישורו של בנימין כדי להפעיל את המרעומים. אגב, כבר בסיוורים המוקדמים התברר כי כאשר הצבא הגרמני עמד בשערי מצרים והיה חשש כי יפלוש גם לארץ-ישראל, הכינו הבריטים את הגשר לפיצוץ וקדחו בו חורים מיוחדים להנחת חומר-הנפץ. איש מהם לא שיער שחורים אלה ישמשו את חברי האצ"ל בבואם לפוצץ את הגשר הזה. שכבנו זמן רב בפרדס וחיכינו לסיום התייעצות המפקדים שקיים בנימין. קיווינו כי יורו לנו לחזור אל הגשר

הקטן, כדי להשלים את המשימה, אולם ההחלטה הייתה להסתפק בפיצוץ הגשר הגדול, כי בנימין לא היה מוכן לקחת סיכונים מיותרים. חוליה בת שלושה איש יצאה אל הגשר הגדול, וכעבור זמן קצר, נשמע פיצוץ אדיר בכל האזור – הגשר היה ואיננו עוד. חיכינו לשובה של החוליה ובעוד אנו נערכים ליציאה, הופיע לפתע ערבי רכוב על גמלו. בנימין החליט לאפשר לערבי לעבור, כי לא רצה שיראה אותנו, שמא יסגירנו למשטרה. אולם לאכזבתנו הרבה, ירד הערבי מן הגמל והחל מתפלל לאלוהיו. חיכינו קמעה, וכאשר האריך הערבי בתפילתו, החליט בנימין לקשור אותו אל אחד העצים ולהתחיל בנסיגה. יש להדגיש כי איבדנו זמן רב והיה חשש שלא נספיק להגיע למחוז חפצנו לפני אור יום. שלושה בחורים התקרבו בשקט אל הערבי, וכאשר היו קרובים דיים, הסתערו עליו והביאוהו אל הפרדס. ניסינו לקשור אותו אל אחד העצים, אולם הוא פרץ בבכי מר וצעק "אל-ג'מל, אל-ג'מל". הסתבר שהערבי חשש לגורל הגמל יותר מאשר לגורלו הוא. היה זה מחזה קומי-טרגי משונה ביותר ובבת-אחת פרצנו כולנו בצחוק גדול והתפרקנו מן המתח הרב בו נמצאנו. אפילו בנימין הרציני לא יכול היה להתאפק, ולאחר שנרגע מן הצחוק, ביקש שנקשור את הגמל ליד בעליו. כמה בחורים ניסו את כוחם אצל הגמל, אולם זה לא מש ממקומו. במהרה התברר כי הגמל עיקש יותר מן הפרד. בנימין התבונן בנעשה ולבסוף החליט לשחרר את הערבי עם גמלו, לא לפני שהוזהר כי אם יעז להודיע דבר וחצי דבר למשטרה, דמו בראשו.

בגלל השעה המאוחרת, שינינו את דרך הנסיגה ובמקום לצעוד בחולות לעבר תל-אביב, הוחלט לחזור לרחובות. היינו עייפים מאוד, אולם בנימין דרבן אותנו להליכה מהירה, כדי שנספיק להטמין את הנשק בחסות החשיכה. היה גם חשש שמא הבריטים הטילו בינתיים עוצר על העיר, ואנו עלולים ליפול לידיהם כפרי בשל. התקרבו בזהירות לשכונת מרמורק, ואחד הדיירים הציץ דרך החלון כאשר שמע את קול צעדינו בעוברנו בחצרו ופתח בצעקות "גנבים, גנבים". שני בחורים ניגשו אליו כדי להרגיעו, ולאחר שנודע לו כי אנו חברי המחתרת, בירכנו לדרכנו. הגענו בעוד מועד לאחד הפרדסים, שם מסרנו את הנשק למחסנאים ובמקום נערכה התייעצות מפקדים לגבי המשך הנסיגה. הוחלט שנתפצל לשלוש קבוצות: האחת תלך ברגל עד לראשון-לציון ומשם תיסע באוטובוס לתל-אביב, השנייה תפנה לכיוון העיר הערבית רמלה ותיסע באוטובוס ערבי ליפו והקבוצה השלישית תצעד ברגל עד לתל-אביב. אני עשיתי את דרכי לראשון-לציון, שם עליתי על אוטובוס של "דרום יהודה" (זה היה שם חברת האוטובוסים שנסעה למושבות הדרום), וברגע שהתיישבתי על המושב, עצמתי את עיני ונרדמתי.

לפתע הרגשתי שהאוטובוס נעצר, וכשפקחתי את עיני ראיתי לפני שני שוטרים שעלו כדי לבצע חיפוש. כל הנוסעים, ואני בכללם, הושטנו את תעודות-הזהות שלנו, ולאחר עיון קצר בתעודות, הורשה האוטו להמשיך בדרכו.

לפי התכנון המקורי, היינו אמורים לחזור הביתה לפני עלות השחר, על-כן לא סיפרתי להורי שאחזור רק למחרת היום. אבא, שנכנס לחדרי כדי להעירני כדרכו בכל בוקר, מצא להפתעתו את מיטתי ריקה. גם אריה אחי לא ידע לספר היכן אני ואבי החל לברר אצל חברי. אחד מהם, שמואל אברבוך, שהצטרף לאצ"ל יחד אתי ולאחר זמן קצר פרש מן הארגון, סיפר לו על פעילותי זו. הורי הפסיקו את החיפושים וחיכו בסבלנות לשובי הביתה. הפגישה בבית הייתה מלאת מתח; כאב לי על שגרמתי להורי דאגות כה רבות, אולם מצד שני חשבתי שהגיע הזמן לספר להם את כל האמת בדבר פעילותי באצ"ל ולהסביר שבדרך זו בחרתי. עם כניסתי הביתה, אמרתי לאימי שאני עייף מאוד ונרדמתי מיד עם היכנסי למיטה. כעבור כמה שעות של שינה עמוקה, הייתי מסוגל לספוג את הטענות נגדי. הוויכוח היה קשה, אבל הרגשתי שהתנגדותו של אבא לפעילותי נבעה מדאגתו לשלומי ולא-דווקא מסיבות אידיאולוגיות. אחת מטענותיו הייתה, שאני מסכן לא רק את עצמי אלא גם את משפחתי ובמיוחד את אחי הצעיר ממני. "אתה אולי תצליח לברוח", הטיח אבא בפני, "ואז יאסרו הבריטים את אחיך על לא עוול בכפו". לא היה לי מענה לטענותיו של אבא, כי ידעתי שהוא צודק וכי אמנם אני מסכן בפעילותי את כל היקרים לי, אבל לא היה בידי להושיע – לא הייתי מוכן להפסיק את פעילותי. אבא ניסה את הנשק האחרון, והודיע לי שעלי לבחור בין פעילותי באצ"ל לבין המשך המגורים בבית. ענית, כי מאחר שאיני רוצה לסכן את משפחתי, אעזוב בלית-ברירה את הבית, ואמצא לי מקום מגורים אחר. בעומדי לצאת מפתח הדלת, עצרה אותי אימי וביקשה שאשאר, כי אם אתגורר מחוץ לבית, לא תדע את נפשה מרוב צער ודאגה. מיום כניסתי לארגון, היה ברור לי כי במוקדם או במאוחר ייודע הדבר להורים, אלא שניסיתי לדחות רגע זה ככל האפשר. ההתנגשות עם ההורים הייתה בלתי-נמנעת, ושמחתי כי היא כבר מאחורי.

פיצוץ הגשר בייבנה, ששיתק באופן זמני את תנועת הרכבות בין ארץ-ישראל ומצרים, לא זכה להד רב. ובכל-זאת שימשה פעולה זו ציון-דרך במלחמה בשלטון הבריטי בארץ. היה זה שיתוף הפעולה הראשון בין שני ארגוני המחתרת מאז הפילוג בשנת 1940,⁴⁴ ולגבי הלח"י הייתה זו פעולת

⁴⁴ על הפילוג באצ"ל, ראה בספרי "לידתה של מחתרת", עמוד 246.

החבלה הראשונה לאחר הפוגה של קרוב לתשעה חודשים. באשר לאצ"ל, היה בפיצוץ הוכחה שה"סזון" לא השיג את מטרתו, וההתרברבות שהאצ"ל חוסל כביכול, הייתה מוקדמת מדי.

חומר נפץ ממחסני "סולל בונה"

כדי להמשיך במאבק נגד השלטון הבריטי בארץ, האצ"ל היה זקוק באופן דחוף לחומר-נפץ. נשקלו אפשרויות שונות של החרמה, וחברי הח"ק נתבקשו לפקוח עין ואוזן כדי למצוא מקורות מתאימים. אחד מהם הייתה המחצבה בראש העין, אשר קיבלה מן הבריטים חומר-נפץ שהיה דרוש לעבודת החציבה בהר. מן המעקב שנערך התברר כי חומר-הנפץ מועבר למחצבה באמצעות משאית שעשתה את דרכה מחיפה לראש העין. מכאן ועד להחרמה הדרך הייתה קצרה. במארב שתוכנן היטב, נעצרה המכונת באחד מעיקולי הדרך, ו-300 ק"ג חומר-נפץ הועברו למחסני הארגון.

מקור נוסף של אינפורמציה להימצאות חומר-נפץ היה לא אחר מאשר המשטרה עצמה. באותם ימים, כאשר עציר היה משתחרר מבית-המעצר היה מוטל עליו עוצר-בית, לפיו היה עליו להימצא בביתו משקיעת החמה ועד זריחה וכן החובה להתייצב בכל יום בתחנת המשטרה. באחד הימים, כאשר התייצב במשטרת רמת-גן אחד מאנשי הח"ק, צלצל לפתע הטלפון ליד היומנאי. הבחור הקשיב לשיחה, וקלט ידיעה בדבר העברת חומר-נפץ למחסני חברת "סולל בונה" בגבעת רמב"ם (היום גבעתיים). הידיעה הועברה למקום המתאים, ומיד הוחל בתכנון ההשתלטות על המחסנים והחרמת חומר-הנפץ. היה בפעולה זו גם מעין סיפוק מיוחד, כי ראינו ב"החרמה" פיצוי מסוים עבור הכמות הגדולה של נשק שנלקחה ממחסני האצ"ל על-ידי ה"הגנה" בתקופת ה"סזון". התוכנית קרמה עור וגידים, וב-14 באוגוסט 1945 בשעות ערב, יצאנו מרמת-גן לגבעת רמב"ם הסמוכה. שני נוטרים חמושים ברובים איטלקיים שמרו על המחסנים, ויחידת החלוץ התגברה עליהם ללא קושי תוך החרמת רוביהם. הבעיה העיקרית הייתה למצוא את המחסן בו אוחסן חומר-הנפץ. התברר שהנוטרים לא ידעו את תכולת המחסנים ובמקום לא נמצא איש שהיה יכול לעזור. בלית-ברירה עברו הבחורים ממחסן למחסן, עד אשר מצאו את מבוקשם. חומר-הנפץ הועבר לרמת-גן, אולם בגלל השעה המאוחרת לא הספקנו להכניס את כולו למחסנים שהוכנו מראש. חלק מן הארגזים הוטמן בתוך ערמת החול ששימש את הבניין שהלך ונבנה ליד הפרדסים בין רמת-גן ובני-ברק. למחרת היום ערך הצבא הבריטי חיפושים במקום, וכלבי הגישוש הגיעו עד

לאותו מקום. החיילים הקימו את מפקדתם על ערמת החול, ומשם הגיחו לעריכת חיפושים בפרדסים הסמוכים. איש מהם לא העלה על דעתו כי האוצר אותו הם מחפשים נמצא מתחת לישבניהם.

לפנות ערב הסתיימו החיפושים, ובאותו לילה מיהרנו להעביר את החומר למקום מבטחים. אלא שבזאת לא תמה הפרשה; בעקבות ההתקפה הקשה בעיתונות נגד הארגון, שהואשם בהחרמת נשק מנוטרים יהודים, הוחלט להחזיר את שני הרובים האיטלקיים, שממילא לא היה לנו צורך בהם. המשימה הוטלה עלי, וביום השישי בערב הבאנו את שני הרובים לביתו של הרב המקומי וביקשנו ממנו למסור אותם לידי הנוטרים. בחרנו בדרך מוזרה זו, כדי להימלט מאנשי ההגנה שהסתובבו בשטח.

תנועת המרי העברי

ב-8 במאי 1945 נכנעה גרמניה ובכך נסתיימה מלחמת העולם השנייה באירופה. חודשיים לאחר מכן, ב-5 ביולי 1946, נערכו בבריטניה בחירות כלליות ומפלגת הלייבור עלתה לשלטון. ניצחונה של מפלגת הלייבור עורר תקוות רבות בקרב המנהיגים היהודים וזאת עקב תמיכתה ברעיון הציוני. בוועידת המפלגה לפני הבחירות, פרסם הלייבור גילוי-דעת האומר:⁴⁵

מפלגת הלייבור רואה כבלתי-ישר מבחינה מוסרית, ובלתי-דרוש מבחינה פוליטית, למנוע מכל יהודי השואף לעלות לארץ-ישראל – מלעשות זאת. יש לעודד עלייה חופשית של יהודים לארץ-ישראל ולעזור לה. אנו דורשים הסכם הדוק בין אמריקה, בריטניה ורוסיה כדי לקבל תמיכה משותפת למדינה יהודית חופשית, מאושרת ומצליחה בארץ-ישראל.

אולם כגודל התקווה – כן גודל האכזבה. זמן קצר לאחר עליית מפלגת הלייבור לשלטון, הכריז ראש הממשלה קלמנט אטלי, כי לא יחולו שינויים במדיניות החוץ הבריטית. שר החוץ, ארנסט בוויין, המשיך במדיניות הספר הלבן מתקופת שלטון המפלגה השמרנית.

ההנהגה הציונית, בראשותו של בן-גוריון, החליטה שאין מנוס מפנייה אל דרך המאבק המזוין נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. במכתב של דוד בן-גוריון (ששהה אותה עת בלונדון) אל משה סנה (ראש המפקדה הראשית של ההגנה) אנו מוצאים את הדברים הבאים:⁴⁶

ה. אין לצמצם התגובה בארץ בעלייה ובהתיישבות. מן ההכרח לנקוט ב-ח' [חבלה] וב"גמול". לא טרור אישי, אבל גמול לכול יהודי נרצח על-ידי הספר הלבן. פעולות ח' [חבלה] צריכה להיות רבת משקל ורושם ויש להיזהר ככל האפשר מקורבנות אנושיים.
ו. יש להזמין שני הפלגים היריבים [אצ"ל ולח"י] לשיתוף-פעולה מלא, בתנאי של מרות אחידה ומשמעת מוחלטת. דרוש מאמץ מתמיד להבטיח אחדות ביישוב וקודם כל בקרב הלוחמים, למען המלחמה.
ז. התגובה צריכה להיות מתמידה, נועזת ומחושבת לזמן לא מעט...

⁴⁵ עיתון "הארץ" מיום 23 במאי 1945.

⁴⁶ ארכיון תולדות ההגנה, דף מן הסליק מספר 1, אוקטובר 1991.

בעקבות מכתבו של בן-גוריון, יצאה ב-9 באוקטובר 1945 יחידה של הפלמ"ח כדי לשחרר בכוח את 208 המעפילים שהיו כלואים במחנה המעצר בעתלית. התוקפים התגברו בנקל על השומרים והמעפילים, יחד עם משחרריהם, עשו את דרכם לכיוון קיבוץ בית-אורן שעל הכרמל. ההתקפה על מחנה המעצר בעתלית הייתה הפעולה האנטי-בריטית הראשונה של הפלמ"ח וסימלה את ראשיתה של תנועת המרי, שקמה מספר שבועות לאחר-מכן.

הפגישה הראשונה בין ראשי ה"הגנה" ונציגי מפקדת האצ"ל התקיימה כבר בחודש אוגוסט 1945. היה זה תחילתו של משא ומתן, אשר בסופו הוסכם על הקמת "תנועת המרי העברי". האצ"ל ולח"י קיבלו על עצמם את מרות ההנהגה הציונית בכל הקשור למאבק המזוין בשלטון הבריטי בארץ. הוסכם כי שני הארגונים ימשיכו לקיים את עצמאותם הארגונית, אולם לא יוציאו לפועל תוכניות מבצעיות נגד השלטון הבריטי ללא אישור של מטה "תנועת המרי העברי", להוציא פעולות "רכש" (החרמת נשק ממקורות בריטיים). עוד נאמר בהסכם כי "ההסכם בין שלושת הארגונים הלוחמים מבוסס על 'מצוות עשה', וכי אם באחד הימים תצטוו ההגנה לנטוש את המערכה הצבאית נגד השלטון הבריטי, הרי האצ"ל ולח"י יוסיפו להילחם.⁴⁷ חשוב לציין כי הפיקוד על תנועת המרי היה למעשה בידי מטה ההגנה. הפעולה הראשונה של "תנועת המרי העברי" (1 בנובמבר 1945) הייתה התקפה על רשת הרכבות בכל ארץ ואשר נודעה בשם "ליל הרכבות". יחידות של ה"הגנה" חיבלו בכ-200 נקודות ברשת מסילות-הברזל ובשלוש סירות משמר, בעוד יחידה משותפת של האצ"ל ולח"י תקפה את תחנת הרכבת הראשית בלוד.

ההד בבריטניה לפעולת "ליל הרכבות" היה רב. העיתונות פרסמה כתבות מפורטות על מעשי החבלה ונציגי הממשלה לא איחרו לגנות את הפעולה. הסוכנות היהודית וההנהלה הציונית בלונדון פרסמו הודעה מיוחדת, המביעה צער עמוק על מעשי החבלה שאירעו בארץ-ישראל. בהודעה נאמר כי:

זוהי טרגדיה שהעניינים בארץ-ישראל הגיעו לשלב כזה. הסוכנות היהודית שוללת את השימוש באלימות כאמצעי למאבק פוליטי, אך נוכחה לדעת כי יכולתה להטיל התאפקות הועמדה במבחן קשה בשל המשך מדיניות שהיהודים רואים אותה כפטלית לעתידם.

⁴⁷ מנחם בגין, במחתרת ב', עמוד 7.

אמנם אין בהודעת הסוכנות היהודית הסכמה לפעולת החבלה, אולם לראשונה היא מביעה הבנה למניעיה.

עם סיום ה"סזון", נפסקו אמנם ההלשנות, אולם לא פסקו המעצרים. אחד הקורבנות היה "יהודע" מפקדי ובמקומו הגיע לרמת-גן "אילן" (שמואל קרושניבסקי) שנתמנה כאחראי למחסני הנשק.

שמואל קרושניבסקי (שמוליק) נולד בפולין ובשנת 1935, בהיותו בן 16, עלה עם משפחתו ארצה. עם הגיעו, הצטרף לפלוגת בית"ר בראש-פינה, שם עבד במטעי הטבק ובלילה עסק בשמירה. לאחר מכן היה לנוטר ועבר למשמר-הירדן. בשנת 1939 שמר על קורס המפקדים של האצ"ל שהתנהל במקום ונעצר יחד עם חברי הקורס שנתפסו על-ידי הבריטים. הוא נידון ל-10 שנות מאסר, אולם שוחרר כעבור שלוש שנים והוטל עליו מעצר בית. שמוליק סירב להתייצב בכל יום במשטרה וברח לירושלים, שם הפך להיות "פליט" של האצ"ל. בשנת 1945 עבר לרמת-גן.

באותם ימים של תנועת המרי העברי, גדל היקף הפעולות ונוצר צורך דחוף בכמויות גדולות של נשק וחומר-נפץ. תוכננו מספר פעולות "רכש" ועלינו הוטל להכין מחסנים חדשים כדי לקלוט את הצידוד. לא עוד כדי חלב, אלא מחסנים של ממש שניתן לאחסן בהם נשק ותחמושת מסוגים שונים. המחסן הראשון נחפר בתוך בית-הספר העירוני, שהיה בתהליך בנייה ושכן ליד תחנת המשטרה של רמת-גן. מאחר שהשומר היה חבר בארגון, הייתה לנו גישה חופשית למקום ויכולנו לעשות בבניין בשעות הלילה כבתוך שלנו. המחסן היה באורך ורוחב של שני מטרים ובגובה של מטר וחצי. הוא היה בנוי מקירות עץ (שעבר טיפול מיוחד כדי שיהיה עמיד בתנאי הרטיבות השוררים בתוך האדמה), ובתוכו אוחסן הנשק בתוך חביות מתכת בעלות סגירה הרמטית. צוות המחסנאים שכלל את שמוליק, את עמוס גולדבלט (אשר החליף את יוסף קינדרלרר שנעצר) ואנוכי, לא הספיק כדי לחפור מחסן גדול כל-כך. על-כן צורפו אלינו עוד שלושה בחורים, ויחד עסקנו במלאכת החפירה במשך כל הלילה. את האדמה המיותרת, הרחקנו מן המקום באמצעות עגלה רתומה לסוס. העגלון היה מנחם לוריה, שעבד כשכיר והשתמש בעגלה בשעות הלילה בשירות הארגון בלי ידיעתו של בעל העגלה. שמוליק ולוריה היו מנוסים בעבודה גופנית, והתפוקה שלהם עלתה על זו שלנו עשרת מונים. הם לעגו לחוסר היכולת של ה"גימנזיסטים" (כפי שכינו אותנו) ובזכותם יכולנו לסיים את העבודה לפני עלות השחר. אותו לילה נכנסתי למיטתי בשעה חמש לפנות בוקר, וכעבור שעתיים אנוס הייתי ללכת לבית-הספר (למדתי אז בכיתה השמינית). כמצופה, הייתה יכולת

הקליטה שלי נמוכה ביותר, וכבר בשיעור השני לא הצלחתי לפקוח את עיני האדומות מחוסר שינה. המורה החליט שאני חולה, ובשמחה הלכתי הביתה וישנתי שינה מתוקה עד לשעות הערב.

מחסן שני באותו גודל חפרנו באחד הפרדסים של רמת-גן, אולם הסיכון היה גדול מדי הן בגלל כמות האדמה הגדולה שהיינו צריכים לפזר בשטח והן בגלל הזמן הרב שהיה דרוש לפתוח ולסגור את המחסן. חיפשנו מקום בטוח יותר, והישועה באה מאחד האוהדים שלנו, יעקב נורדמן, שהציע את עזרתו לארגון. נורדמן שימש כמורה בבית-הספר העירוני של רמת-גן והתגורר בבית בודד בדרך לרמת-יצחק. יצאתי יחד עם שמוליק לשוחח איתו, ומצאנו כי חצר ביתו מתאימה מאוד לצרכינו. נורדמן קיבל אותנו בסבר פנים יפות, אולם לא התלהב מן הרעיון שנחפור מחסן בחצרו. תחילה סירב סירוב מוחלט, אולם כאשר סיפרנו לו כי בדעתנו לאחסן בחצרו ספרי לימוד וחומר תעמולה, התרכך מעט. קיימנו עם נורדמן עוד מספר פגישות ולבסוף הציע שמוליק לאחסן בחצר חומר שאין לנו בו צורך מידי, כך שלא יהיה צורך לגשת למקום לעיתים קרובות; הבטחנו ואף קיימנו. לאחר שקיבלנו את הסכמתו, החלטנו לבצע את החפירה לאור היום, כדי שלא לעורר חשדות מיותרים. שמוליק ואני הגענו למקום בשעות הבוקר, וכפועלים לכל דבר חפרנו בור גדול בחצר הבית. בלילה הבאנו את הארגז המפורק, והרכבנו אותו בתוך הבור. לאחר שכיסינו את מכסה הארגז באדמה, היה המחסן חלק אורגני של הגן. שלושת המחסנים שחפרנו שימשו בתי קיבול לנשק הרב שהגיע אלינו בכמה פעולות החרמה, ואף אחד מהם לא נתגלה במשך כל תקופת שלטון המנדט.

החרמת נשק ממחנה הצבא בראש-העין

פעולת ההחרמה המוצלחת ביותר, הייתה ממחסני המחנה הצבאי ששכן בראש-העין. היה זה בסיס של חיל-האוויר הבריטי (ה-R.A.F) ובו נמצאו מחסני הנשק והתחמושת ששימשו את מטוסי החיל. באותו בסיס עבדה כפקידה צעירה יהודייה ממוצא אמריקאי, שהתיידדה עם אחד הסמלים הבריטיים. הצעירה, שהתגוררה בפתח-תקוה, מצאה קשר אל הארגון וסיפרה כי מפי ידידה הבריטי נודע לה שבמחסני הבסיס ישנם אקדחים ותת-מקלעים לרוב. היא אף סיפרה שהסמל הבריטי מוכן לשתף איתנו פעולה. לאחר חקירה ובדיקה, התברר כי הצעירה דוברת אמת, והוחל בתכנון הפשיטה למחנה. ביום המיועד, הוחרמו בדרך המקובלת שתי משאיות שנקנו מעודפי הצבא הבריטי (נהג המשאית הוזמן לעבודת הובלה,

ובדרך הוא "נתבקש" לעזוב את מכוניתו. הנהג הוחזק בפרדס ובגמר הפעולה שוחרר בלוויית פיצוי כספי הולם. המשאית, שנמצאה למחרת היום על-ידי המשטרה, הוחזרה לבעליה לאחר שהתייצב וסיפר את סיפורו). המשאיות נצבעו בצבעי הסוואה כמקובל בצבא הבריטי, ומספריהן האזרחיים הוחלפו במספרים צבאיים מתאימים.

ביום השישי, ה-22 בנובמבר 1945, בשעות הצוהריים (בשעה שהחיילים יוצאים להפסקת האוכל), התקרבו לשער המחנה הצבאי בראש-העין טנדר צבאי ומשאית צבאית. בטנדר ישב ליד הנהג "ג'קסון" (אליעזר זמלר), בעל שיער בלונדיני ולבוש בגדי קצין בריטי. הוא הודיע לשומרים באנגלית רהוטה כי הגיע כדי להעביר ארגזים מן המחסן. הוא הושיט את המסמכים המתאימים, יחד עם רשיון המעבר עבור ה"סבלים הערביים" שהיו על גבי המשאית (המסמכים ורשיונות המעבר זויפו בעזרתם האדיבה של הצעירה שעבדה במחנה וידידה הסמל). שתי המכוניות עברו את הבדיקה ללא קושי, ושמו פעמיהן ישירות אל המחסנים. לאחר שכפתו את השומר, פרצו פנימה והחלו להעמיס את הארגזים החתומים על המכוניות. לא היה זמן לפתוח את הארגזים ולמיין את תוכנם, על כן העמיסו מכל הבא ליד. לאחר סיום ההעמסה, יצאו שתי המכוניות את המחנה והגיעו בשלום לאחד מפרדסי פתח-תקווה.

מיד עם צאת המשאיות מהמחנה הצבאי בראש-העין, החל המרדף אחר המטען ה"מוחרם". הצבא הכריז עוצר בדרכים, אולם איש מהם לא שיער שנישא את המטען כל הדרך מפתח-תקווה ועד לרמת-גן ברגל.

כבר בשעות הצוהריים יצאנו – שמוליק, עמוס ואנוכי – לפתח-תקווה. לאחר שסעדנו את לבנו באחת ממסעדות העיר, הלכנו אל הגן הציבורי, שם פגשנו בנערת הקשר. לאחר חילופי סיסמאות, הובלנו אל אחד הפרדסים, שם חיכינו יחד עם עוד עשרות בחורים כדי לשמש סבלים להובלת המטען היקר. בעוד אנו מפטפטים, שמענו לפתע רעש של מכונית. השתררה דממה, ובבת-אחת הייתה התנפלות על ה"סחורה" שנמצאה במשאית. הארגזים הורדו מן המשאית והונחו בערמה בין העצים. היה מוזר לראות את הבחורים הקשוחים שמחים כמו ילדים שקיבלו במתנה צעצוע שכה חמדו. ההתרגשות הייתה רבה והמהומה גדולה. לאחר שסיימנו את פריקת המטען מן המשאית, החל תפקידנו העיקרי – להעביר את הנשק בצעידה לרמת-גן ולתל-אביב (רק חלק קטן מן הנשק הוטמן בפתח-תקווה וזאת משום החשש לחיפושים נרחבים באזור). כאשר גידי (עמיחי פאגלין) החל לארגן את השיירה, העמיס אחד הבחורים ארגז על כתפו ואמר: "זה לא כבד. אני אוכל ללא קושי לשאת את הארגז לבדי". למזלנו, גידי לא השתכנע, וחילק אותנו

כך שכל שלושה אנשים יישאו שני ארגזים. יצאנו לדרך בשמחה, אולם כעבור זמן לא רב התברר שהמשא כבד ולא נוכל להמשיך ללכת בקצב מזורז. עלי הוטל להוביל את הקבוצה שהייתה מיועדת להגיע לרמת-גן ושם לאחסן את הנשק במחסנים שהוכנו למטרה זו. קצב ההליכה הלך ונעשה איטי יותר ויותר, והשיירה הלכה ונתארכה. למחרת נודע לנו כי הקבוצה השנייה, שהלכה לתל-אביב, הייתה ברת-מזל – הם פגשו בדרך מכונית-משא, העמיסו עליה את הארגזים וצעדו במרץ ללא מטען על הכתף. בשעה מאוחרת הגענו ל"שיינקין" (בית-אריזה נטוש בין פרדסי בני-ברק), עייפים ורצוצים מן המסע המפרך. בפרדס חיכה לנו לוריה עם עגלתו, עליה העמסנו את ארגזי הנשק, ובעוד דבורה קלפוס-נחושתן מחלקת לבחורים סנדוויצ'ים ושתייה, יצאתי יחד עם לוריה אל המחסן שחפרנו בבניין בית-הספר העירוני. עברנו ליד תחנת המשטרה, אולם איש לא חשד בעגלה התמימה שהעבירה מטען מכוסה בשקים.

השארנו את הארגזים במחסן ורק לאחר שנרגעו הרוחות, בדקנו את תכולתם. השלל היה רב, והכיל למעלה משבעים תת-מקלעים מטיפוס "סטן" עם כמות גדולה של תחמושת, שלוש מרגמות בנות "3 וחמש מכוונות-ירייה כבדות מסוג "בראונינג". הסטנים היו נוחים מאוד לשימוש בתנאי מחתרת, והגבירו את עוצמת האש בפעולות הארגון. לעומתם היו מכוונות-הירייה מסורבלות יותר, על כן אוחסנו בחצרו של המורה נורדמן והוצאו משם רק בתחילת מלחמת העצמאות.

בין פעולה לפעולה, נמשכו החיים השגרתיים של המחתרת כסדרם. צעירים רבים הצטרפו לארגון ושורות הח"ק הורחבו. פעילות היחידות גברה, ומדי ערב היינו מספקים נשק לאימונים. באחת השבתות התאמנה אחת היחידות באקדחים, ובשעות אחר-הצהריים קיבלתי את הנשק בחזרה. בפרדס בו קבענו את מחסן הנשק הסתובבו כמה זוגות צעירים והיה צורך לחכות עד בוא הלילה כדי שאפשר יהיה לגשת למחסן בחסות החשיכה. הנחתי את האקדחים במרתף ביתנו, כדי לשוב ולקחתם בשעה מאוחרת יותר, ובינתיים יצאתי להסדיר כמה עניינים. בשובי הביתה, הרגשתי מיד שלא הכול כשורה. איש לא דיבר והאווירה הייתה מחושמלת. ירדתי לאיטי למרתף ולתדהמתי גיליתי כי האקדחים נעלמו ממקומם. חיפשתי בכל הפינות, אולם העליתי חרס בידי. עליתי מן המרתף ושאלתי בקול שקט את אחי אריה אם ידוע לו משהו בדבר גורל האקדחים. הוא ענה כי אבא מצא את החבילה מיד לאחר צאתי, אולם לא ידע להגיד לי היכן החביא אותה. לאחר ה"הבדלה" פניתי לאבא בדחילו, ושאלתי לגורל האקדחים. התשובה

שקיבלתי הייתה: "זרקתי את האקדחים לביוב". לא ידעתי את נפשי מרוב כעס. בבת-אחת התלהטתי, וצעקתי בקולי-קולות:

כיצד זה העזת לזרוק נשק עברי? האינך יודע כמה קשה להשיג היום נשק וכמה הוא חשוב לנו להמשך המלחמה?

בתשובה ענה אבא:

אתה עוד מעז להרים את קולך? באיזה רשות אתה מתנהג בחוסר אחריות שכזה ומסכן את כל משפחתך? אילו הייתה המשטרה מוצאת את הנשק בבית, היו אוסרים את אביך ואחייך וכל המשפחה הייתה נהרסת.

לא היה לי מענה להאשמות הצודקות של אבא. הייתי בוש ונכלם. ישבתי בשקט אובד עצות ולא ידעתי מה אעשה וכיצד אספר את אשר קרה לחברי ולמפקדי. איש לא דיבר. לאט לאט נרגעו הרוחות, ואז ניגש אלי אבא ואמר:

"אתה באמת חושב שזרקתי את האקדחים? החבאתי אותם בחצר ואני מבקש ממך לסלק אותם ולא להביא עוד פעם נשק הביתה".

רווח לי. רציתי לחבק את אבא, אולם הייתי עדיין כל-כך נסער שנשארתי יושב על מושבי. התנצלתי בפני אבא והסברתי לו כי כאשר ישרור חושך מוחלט בחוץ, אוכל לקחת את הנשק ולהעבירו למקומו. כעבור שעה לקחתי את החבילה וקמתי כדי לצאת את הבית. להפתעתי, התלווה אלי אבא ואמר:

אלך אתך כדי לשמור עליך, כי מסוכן היום ללכת עם נשק.

התנהגותו של אבא נגעה ללבי, אולם הסברתי לו כי איני רשאי לקחת אותו אתי למחסן הנשק. מיהרתי להסתלק מן המקום והחזרתי את האקדחים למקומם.

ההתקפה על מחנה הצבא במגרשי התערוכה

כחודש לאחר פעולת ההחרמה המוצלחת במחנה הצבאי בראש-העין, ב-27 בדצמבר 1945 הותקפו בשנית מרכזי הבולשת בירושלים וביפו על-ידי כוח משותף של אצ"ל ולח"י.

ההתקפות על מרכזי הבולשת נוצלו כדי לבצע פעולת רכש מהמחנה הצבאי ששכן במגרשי התערוכה בתל-אביב. מאינפורמציה פנימית נודע כי באחד המחסנים מצוי נשק רב, שכלל תת-מקלעים מטיפוס "טומיגן" שהיה נפוץ בצבא האנגלי, אותו העדפנו על הסטנים שהיו ברשותנו. לאחר מעקב אחר סדרי השמירה, הוחלט לפרוץ את הגדר מצד הירקון ולהשתלט על הבסיס מבפנים.

בשעה היעודה נגזרה הגדר במספריים מיוחדים, ויחידת הפורצים שמה פעמיה לכיוון הבניין המרכזי. "גידי" (עמיחי פאגלין), שהיה מפקד הפעולה, קרא ברמקול לעבר החיילים להיכנע ולהניח את נשקם. כמה עשרות בריטים צייתו להוראת גידי ונכנעו ללא קרב. הם הוכנסו לבניין המרכזי והוחזקו שם תחת משמר עד לגמר הפעולה. חולייה אחרת התקדמה לעבר המחסנים, אולם הלוחמים נתקלו באש אוטומטית שנורתה מאחד הבניינים. "אבנר" (דב שטרנגלז) ניסה לזרוק רימון לעבר היורה, אולם נפצע מכדור בלסתו והרימון התפוצץ בסמוך לו. פציעתו הייתה קשה. מן היריות נפגעו עוד חמישה מאנשי היחידה. לבסוף עלה בידי התוקפים לשתק את מקור הירי ולפרוץ למחסן. למרבה האכזבה, נמצא המחסן ריק מנשק והבחורים נאלצו לסגת בנושאים אתם את הפצועים ומעט הנשק שנלקח מן השומרים. הנסיגה נערכה בשתי סירות-מנוע שהוכנו מראש ואשר הובילו את הלוחמים לאורך נהר הירקון עד ל"שבע טחנות".

עוד בתחילת הערב ערכנו את כל ההכנות לקליטת הלוחמים והנשק שאמורים היו להגיע לנקודת המפגש. שמוליק הטיל עלי להכין מספר סירות, כדי שנוכל לחצות את הנהר אם יהיה צורך בדבר. יצאתי למקום, ולמזלי מצאתי שם מחסן שהכיל סירות להשכרה. פרצנו את צריף העץ ללא קושי והוצאנו ממנו את הסירות עם המשוטים. לפתע שמענו צעקות שבאו מעבר לכביש "גנבים, גנבים". התברר כי השומר ממפעל החבלים של ירושלמי, הבחין בנעשה והתכוון להודיע למשטרה. נכנסנו לבקתת השומר עם אקדח שלוף והסברנו לו מי אנו. "המלצנו" לו להישאר במקומו ולא להתערב בנעשה, וליתר ביטחון ניתקנו את מכשיר הטלפון מן הקיר. הכול היה מוכן לקליטת הבאים, כולל מנחם לוריה שחיכה עם עגלתו בקרבת מקום. חיכינו בקוצר-רוח, עד שלפתע שמענו את רעש המנועים של הסירות. בהתרגשות

רבה רצנו לעבר המים, אולם מראה הפצועים הרבים השרה אווירה קשה. היה זה מספר הפצועים הגדול ביותר שנפגעו עד אז בפעולה אחת. הפצועים נחבשו עוד בסירה בידי "טופסי" (דבורה יפת, שהייתה אחות במקצועה וכינויה ניתן לה בגלל שיערה המתולתל), ובנקודת המפגש עזרה על-ידה דבורה קלפוס-נחושטן. "אבנר", שהיה פצוע קשה, הועבר תחילה לדירתם של עליזה (ליצי) ומשה גרינברגר, שהיו חברי הארגון, ואחר לבית-החולים "הדסה" בתל-אביב, שם קבעו הרופאים את מותו. יתר הפצועים הועברו לבית-החולים "פעולן" ברמת-גן. בית-החולים שכן בבית שהיה בבעלות שלום שוק-הלוי, שפעל גם כשותף. שוק-הלוי היה רוויזיוניסט ותיק ואחת מבנותיו, רות, הייתה חברת האצ"ל. היא נאסרה בשנת 1939 יחד עם 38 חברי קורס המפקדים שהתאמנו במשמר-הירדן ונתפסו על-ידי הבריטים, ונשפטה לשנתיים מאסר, אולם שוחררה כעבור חודשיים כי מפקד הצבא בארץ לא אישר את פסק-הדין.

בין הפצועים היה גם נח גריזק, שנפצע בירך ונאלץ לשהות בבית-החולים תקופה ארוכה. את נח פגשתי כעבור שלושה חודשים, כאשר היה שכני לחדר בבית-החולים "גלעד" בתל-אביב, לשם הועברתי לאחר שגם אני נפצעתי (ראה להלן).

לאחר העברת הפצועים שררה במקום אנדרלמוסיה רבה. כל אחד סיפר את חוויותיו בהתרגשות, והרעש ואי-הסדר שלטו בכול. לפתע נשמעה פקודה "הקשב", וגידי שהיה גבוה משכמו ומעלה, סידר את כולם בשורה. השתרר שקט מוחלט, וגידי הסביר את דרכי הנסיגה. תחילה עברתי עם שמוליק בין השורות והכנסנו את הנשק לשקים שהוכנו מראש. השקים הועמסו על העגלה שחיכתה בקרבת מקום, והנשק הועבר למחסן שבבית-הספר העירוני, לא לפני שפיזרנו פלפל שחור, כדי למנוע מכלבי-הגישוש מלעלות על עקבותינו. לאחר מסירת הנשק, התפזרו הבחורים בקבוצות קטנות, מי לתל-אביב ומי לפתח-תקווה.

למחרת, כמצופה, הוכרז עוצר כללי ברמת-גן ונערכו חיפושים מבית לבית. למזלי, היה ביתנו מחוץ לאזור העוצר, והחיילים הבריטיים הגיעו עד לדרך סלמה (היום רחוב בן-גוריון), שהיוותה את הגבול המוניציפלי של רמת-גן. כאשר ראיתי את החיילים מבעד לחלון, הסתלקתי מיד מן הבית דרך הדלת האחורית ועשיתי דרכי אל בין הפרדסים הרבים שהיו בסביבה.

כעבור מספר ימים, כאשר נרגעו הרוחות, החלטנו כי הגיע הזמן להוציא את הנשק מן המחסן, כדי לנקותו, לשמנו ולהכינו לפעולה הבאה. במבצע ההעברה השתתפו מלבדי גם עמוס גולדבלט וכמובן מנחם לוריה ועגלתו. לאחר סילוק העפר וגילוי פתח המחסן, נכנסתי פנימה והעליתי את השקים

אל עמוס שנשאר בחוץ. הזהרתי את עמוס לא להוציא את הנשק מן השק, כי הוא עלול להיות בלתי-נצור ואולי אף עם כדור בקנה. בעוד אני משתהה בתוך המחסן, שמעתי לפתע קול חזק של ירייה. יצאתי מיד, כי חששתי שמא הגיעו שוטרים לאוסרנו, אולם מיד התברר לי כי הייתה זו פליטת כדור מאקדח שעמוס הוציא מן השק. לרוע המזל, פגע הכדור באצבעו של עמוס, והיה צורך לעצור את הדם שזרם בשטף. חבשתי את האצבע במטפחת, והחלטתי שעמוס צריך לקבל עזרה רפואית של ממש. חששתי מאוד שמא שמעו במשטרה הסמוכה את הירייה וישלחו שוטרים למקום, אולם כאשר עברו מספר דקות ושום דבר לא קרה, ביקשתי מלוריה שישמור על המחסן, ולקחתי את עמוס לתחנת העזרה ראשונה של "מגן דוד אדום". בתחנה מצאנו את נפתלי פרנקל, שהיה חובש תורן אותו ערב. פרנקל חבש את האצבע באופן מקצועי וקבע שיש לקחת את עמוס לבית-החולים לטיפול של רופא. הוא רשם ביומן שהפציעה הייתה מתאונת עבודה והרגיע אותי שיוכל להסתדר בלעדי. חזרתי בריצה למחסן כדי לעזור ללוריה להעמיס את השקים על העגלה ולהוביל את הנשק לצריף ששמוליק שכר במקום מבודד ליד בית-החרושת "עלית". כעבור זמן נודע לי כי נפתלי פרנקל היה חבר בארגון.

ההתקפה על שדה התעופה הצבאי בלוד

מלחמת המחתרת בבריטים צברה תאוצה, והפעולות נעשו נועזות יותר ומקיפות יותר. אם בתחילת המרד התרכז האצ"ל בתקיפת מרכזי השלטון האזרחי ונמנע מהתקפות על מחנות צבא, הרי שההבחנה הזו לא הייתה קיימת יותר. הוסרו ההגבלות והצבא הבריטי, שהשתתף באופן פעיל בהכבדת עול השלטון על היישוב היהודי, לא היה חסין מפגיעתם של אנשי הח"ק (חיל הקרב).

לאחר מלחמת-העולם השנייה, הפכה ארץ-ישראל למרכז חשוב של חיל האוויר הבריטי ומטוסים מסוגים שונים הועברו ארצה. לא ייפלא איפוא, שמטוסים אלה הפכו למטרת פגיעה של המחתרת. ואמנם בלילה גשום וקר של ה-25 בפברואר 1946 הותקפו שלושה שדות-תעופה צבאיים והושמדו עשרות מטוסים שחנו על הקרקע.

באותו לילה שהיתי יחד עם שמוליק, ועוד מספר חברים, בבסיס אחורי באחד הפרדסים שבין רמת-גן לפתח-תקווה. תפקידנו היה לקלוט את הקבוצה שיצאה לתקוף את שדה-התעופה בלוד, לקבל מהם את הנשק ולטפל בנפגעים, אם יהיו כאלה. בשעה שמונה וחצי בערב (שנקבעה לשעת

השין), שמענו התפוצצויות חזקות, אולם לא ציפינו לבוא הבחורים לפני חצות לילה. והנה כעבור שעה שמענו רחש, ובאופק ראינו קבוצת אנשים מתקרבת. המחשבה הראשונה הייתה כי לפנינו סיור בריטי, על כן דרכנו מיד את הנשק והסתתרנו בין העצים. כאשר הקבוצה הייתה קרובה דייה, יכולנו להבחין בדיבור עברי. יצאתי לקראתם כדי לברר מי הם ומה מעשיהם, ואז התברר כי היו אלה אנשי לח"י, שחזרו מתקיפת שדה-התעופה בכפר-סירקין. לוחמי הלח"י, בפיקודו של יעקב גרנק (שנודע בכינויו "דב הבלונדיני"), הגיעו אל שדה-התעופה במכונית-משא ומיד תפסו עמדות אבטחה. תחת חיפוי אש, פרצה יחידת החבלנים אל השדה והבחורים התקרבו במהירות אל המטוסים. הם הניחו את המוקשים בין הכנף למטוס והסתלקו מיד. מאחורי המוסכים שכנו בבתי מגורים מאות חיילי חיל האוויר, אולם הם רותקו למקומם באש מקלע שנורתה לעברם ולא הפריעו לחבלנים במלאכתם. שמונה מטוסים עלו באש, והפעולה הסתיימה ללא נפגעים. בירכנו את אנשי הלח"י, שהמשיכו בדרכם, ואנו נשארנו במקומנו לקבל את פני חברינו שיצאו לשדה-התעופה לוד. הגיעה שעת חצות, ואין איש. המשכנו לחכות במתיחות בגשם הטורדני, וככול שחלפו השעות – גברה דאגתנו. בסביבות השעה ארבע לפנות בוקר, כשהיינו כבר על סף הייאוש, הם הגיעו סוף סוף. התברר כי הגשם השוטף והבוץ הטובעני, האטו את ההתקדמות והבחורים הגיעו לאזור שדה-התעופה של לוד רק בשעה עשר. בדרכם, שמעו את ההתפוצצויות שבאו מעבר כפר-סירקין (הנמצא במרחק של כשבעה קילומטרים מלוד) ונוכחו לדעת שחיילי המחנה מתארגנים כדי לקדם באש את התוקפים. מפקד הפעולה, "שמשון" (דב כהן, ששירת בצבא הבריטי ביחידת קומנדו והיה על סף שחרורו מן הצבא) קיים התייעצות שבסופה החליט להמשיך כמתוכנן. אחת היחידות התקרבה בחשאי אל השנאי שהיה בקרבת מקום, ופיצוץ עז גרם לחשכה בכל אזור שדה התעופה. החבלנים חתכו את גדר-התיל בעזרת צבת מיוחדת ובחסות החשכה פרצו פנימה. הם עשו דרכם ישירות אל המטוסים והניחו את מטעני חומר-הנפץ "בין הכנף לגוף המטוס". כשנשמעה שריקת המשרוקית, הפעילו את המטען ונסוגו. כשהכוח היה מחוץ לשדה-התעופה, נשמעו התפוצצויות רבות, ו-11 מטוסים הושמדו כליל.

הנסיגה הייתה קשה ונמשכה יותר מן המתוכנן. אמנם הגשם חדל, אבל האדמה לא יבשה והבוץ הכביד מאוד על ההליכה. הפעולה הסתיימה ללא אבדות, מלבד נעלה של דבורה קלפוס-נחושתן שטבע בבוץ. תחילה הגיעו לפתח-תקווה, שם מסרו את הנשק למחסנאים ואחר צעדו לעבר רמת-גן ובדרכם פגשו בנו. כאשר עמדנו לחצות את הכביש המקשר את דרך פתח-

תקוה עם תל-ליטווינסקי (היום תל-השומר), נתקלנו בשיירה ארוכה של כלי-רכב צבאיים שיצאו מן המחנה הגדול שהיה בתל-ליטווינסקי והיו בדרכם להטיל עוצר בדרכים הראשיות וכן על רמת-גן ופתח-תקווה. נשארנו בפרדס וחיכינו עד עבור השיירה, ובלבי חשבתי: "הנה מתחת לאפכם נמצאים לוחמי המחתרת שהשמידו את מטוסיכם, ואתם מתרחקים כדי לחפשם במקום שאינם". אבל לא היה זה הזמן המתאים למחשבות, ומיד לאחר שהתפנה הכביש מכלי-הרכב הצבאיים, חצינו אותו בריצה והתרחקנו מן המקום במהירות האפשרית. בינתיים האיר השחר והתברר כי לפני הכניסה העירה היה הכרחי לנקות תחילה את הבגדים והנעליים שהיו מלאי בוץ. החבורה שמה פעמיה לביתה של דבורה, ששכן על גבעה בודדה ליד רמת-יצחק. משפחת קלפוס הייתה פעילה מאוד בארגון; האח הגדול, נתן, היה פעיל עוד בשנות השלושים בעליית "אף על פי" והביא עולים רבים ארצה, ודבורה ואחיה הקטן יואל, היו פעילים בח"ק של סניף רמת-גן. בשעה שהאם עסקה בהכנת תה חם, ניסו הבחורים לסלק את הבוץ מהנעליים. הייתה זו חבורה עליזה, ובלט בה מיכאל (מייק) אשבל (אחד הלוחמים הנועזים שלנו) שלא פסק מלשיר ולהתבדח. מייק ידע לזמר, ובשעות הפנאי אף כתב שירים. בהשראת אותה פעולה, כתב מיכאל אשבל⁴⁸ שיר שכלל ארבעה בתים:

וזנקו חיש חיילי-מולדת,
רעדה האדמה פתאום:
אש שולחה שם, הומטרה עופרת
מטוסים באש עולים עד תום.

ללא דרך הגונדה צועדת
ובבוץ רגלים בוססות.
אל הקרב הצת את השלהבת,
אש המרד – יינתן האות.

ללא דרך הגונדה נסוגה,
מן הקרב פוסעים הם בגאון,
כך, רק כך, המדינה נכבשת,
בחזון, מקלע וברימון.

על הארץ ציפורי הפלד
לאור-ליל נראות הן לא רחוק.
זנק קדימה! הפקודה נשמעת.
"מוכנים!" – עונים אנשי הח"ק.

לשיר הוצמדה מנגינה רוסית והוא הפך לאחד משיירי-הלכת הפופולריים שליוו את לוחמי ה"מעמד" (כינוי האצ"ל בפי חבריו) לאחר היציאה מן המחתרת.

⁴⁸ בהתקפה על המחנה הצבאי סרפנד (16.3.1946), נתפס אשבל יחד עם חברו יוסף שמחון והשניים נידונו למוות. בחדר הגרדום כתב אשבל את השיר הזה וכן את השיר "עלי בריקדות".

בשעה ש"שמשון" צעד עם אנשיו לעבר שדה-התעופה בלוד, יצאה יחידה בפיקודו של "גידי" (עמיחי פאגלין) לשדה-התעופה של קסטינה (חצור של היום) והעלתה באש כ-20 מטוסים צבאיים. בשעת הנסיגה בין הפרדסים נשמעה לפתע ירייה בודדת. אחד הלוחמים, נאזים עזרא עג'מי ("יהונתן"), נפגע וכעבור זמן קצר מת מפצעיו. היה זה הקורבן היחידי בפעולה הנרחבת שנערכה באותו לילה.

הפציעה

ב-6 במרס 1946 הגיעה ארצה הוועדה האנגלו-אמריקאית, שבדקה דרכים לפתרון הבעיה הארץ-ישראלית. כעבור חודשיים של חקירה ובדיקה, פרסמה הוועדה את מסקנותיה, שכללו המלצה להעלאת מאה אלף יהודים מאירופה. "תנועת המרי העברי", על שלושת מרכיביה, הודיעה לממשלת בריטניה, כי תכריז על הפוגה בכל פעולותיה כדי לאפשר את עלייתם של היהודים ארצה. אבל הבריטים דחו את המלצות הוועדה, ו"תנועת המרי העברי" חזרה לתקוף מטרות ממשלתיות ביתר שאת.

מספר חודשים קודם-לכן, החליטו מפקדי כי הגיע הזמן לשלחני לקורס "סגנים" (מפקדי כיתות), שהיווה את הקורס הבסיסי בארגון. תחילה נתבקשתי לצאת לשוני (ליד בנימינה), שם נערכו הקורסים הארציים, אולם למזלי לא יכולתי לעזוב את הבית אותה עת ונשארתי ברמת-גן. אותו קורס בו הייתי אמור להשתתף, נתפס ב-16 באוגוסט 1945 על-ידי המשטרה הבריטית וכל חניכיו נשלחו לכלא. מאז פסקו הקורסים הארציים שנערכו במרוכז, והוחל בהכשרת מפקדים בקורסים שנערכו במחוזות. הקורס בו השתתפתי נערך ברמת-גן והשתתפו בו גם שלושה חניכים מפתח-תקווה (רחל יונדוף, צפורה יופין-קרליבך ועוזר שמחה). הפגישות בערבים היו בבית אריזה גדול באחד מפרדסי רמת-יצחק, שכינויו המחתרתי היה "ארלוזורוב" (על שם השכונה שהייתה באזור בו נמצאת היום העיר גבעתיים), בעוד הפגישות בשבתות נערכו בפרדסים תחת כיפת השמיים. בקורס למדנו את תורת הנשק שהיה בשימוש בארגון, וכן תרגילי סדר, תרגילי שדה, ואת תורת הפיקוד. האימונים היו אינטנסיביים מאוד והקורס כולו נמשך מספר חודשים. בסיומו של הקורס נערכו בחינות, ובהתאם למסורת של הארגון, השתתפו הבוגרים בפעולה נגד השלטון הבריטי. לאחר סיום הקורס, נערכה בביתו של "אמנון" (יואל פרידלר) מסיבה. הכיבוד כלל עוגות, שאפו הבנות, ומשקאות קלים (לא היה אף משקה אלכוהולי). במסיבה השתתפו גם ארבעה מחברי המפקדה הארצית: בצלאל עמיצור (מפקד המחוז והאחראי על הארגון), חיים לנדאו (ראש המטה), איתן לבני (קצין המבצעים הראשי) שבא בלוויית חברתו שרה, ודוד טהורי (הממונה על הכספים). לאחר החלק הרשמי, בו הוכרזתי חניך מצטיין, החל החלק הבידורי, שכלל שירה שנמשכה אל תוך הלילה. השירה היוותה התפרקות מן המתח הרב שליווה את הפעילות המחתרתית. מספר ימים לאחר-מכן, יצאנו יחד לפעולה בדרום הארץ.

ב-2 באפריל 1946, התייצבתי ברחובות כדי להשתתף בפעולה שאת טיבה לא ידעתי. בתחנת האוטובוס המסוימת פגשתי בזוג צעיר, ולאחר אמירת הסיסמה וקבלת התשובה הנכונה, הובלתי לבית-אריזה גדול ששכן באחד מפרדסי רחובות. שמחתי לפגוש שם חברים ותיקים: ברוך טופרובר גבה-הקומה, יואל קלפוס, יואל פרידלר ומשה רבינוביץ מרמת-גן, עוזר שמחה וחיים גולובסקי מפתח-תקווה וכמובן מפקדי וידידי "אילן" (שמוליק קרושניבסקי). מספר הבאים הלך ורב ולקראת הצוהריים היו שם כ-60 איש. היה ברור כי מתכננים לפעולה גדולה, ורבים היו הניחושים. לאחר שחילקו לנו סנדוויצ'ים ושתייה, נקראנו אל תוך בית-האריזה כדי לקבל את התדרוך לקראת היציאה. פתח איתן לבני (קצין המבצעים של האצ"ל) ומדבריו הבינונו כי מטרת הפעולה – שיתוק תנועת הרכבות בדרום הארץ. כדי שלא לפגוע ביצוא תפוזי השמוטי של הפרדסנים היהודים, הוחלט לחבל במסילה דרומה מרחובות וצפונה מחיפה. בחלק הדרומי יפעלו שלוש קבוצות עצמאיות של האצ"ל, ובצפון תפוצץ יחידה של הלח"י את גשר הרכבת העובר מעל לשפך הנעמן. קבוצה אחת של הארגון, בפיקודו של "זאב" (מנחם שיף), תפוצץ את שני גשרי הרכבת בסמוך לכפר הערבי ייבנה ותהיה זו חזרה על הפעולה שבוצעה כשנה קודם-לכן. קבוצתו של מנחם שיף, שמנתה כ-30 לוחמים, התכנסה בבית-אריזה אחר, אף הוא ברחובות. על הקבוצה השנייה, בפיקודו של "גד" (אליעזר פדהצור), הוטל לחבל בגשרים ובמסילה דרומה מייבנה, ליד הכפר הערבי סוקרייר. בעוד הקבוצה השלישית, בפיקודו של "שמשון" (דב כהן), אמורה הייתה לתקוף את תחנת הרכבת של אשדוד ולפוצץ את הגשר הגדול הסמוך למקום. ההסבר לשתי הקבוצות האחרונות ניתן במשותף והן עשו חלק מן הדרך יחדיו.

לאחר דבריו הכלליים של איתן, אסף כל מפקד את אנשיו לתדרוך מפורט. על כנים מאולתרים נתלו מפות, הכוח חולק לחוליות וכל חולייה למדה בעל-פה את תפקידה. הייתה זו פעולת השדה הגדולה ביותר שערך האצ"ל עד אז, וסוג הנשק היה בהתאם. הכלים העיקריים היו רובים, מקלעים ותת-מקלעים, בעוד שמספר האקדחים היה מצומצם ביותר. היה בכך שינוי רב בהשוואה לפעולות קודמות של הארגון, שנערכו רובן בערים או בסמוך להן. גם הנסיגה הייתה שונה בתכלית; מאחר שהיה צפוי שהבריטים יטילו עוצר בכל מושבות הדרום, הוחלט לסגת ברגל עד לשכונת בת-ים, ומשם להסתנן לתל אביב. פירושו של דבר היה שהיינו חייבים לצעוד בחולות טובעניים מרחק של כ-25 ק"מ.

רק לאחר קבלת ההסברים, הבינותי את הפעילות הרבה שהייתה בשבילי הפרדסים בין פתח-תקווה ורמת-גן בשבועות שקדמו לפעולה. עשרות רבות

של חברי הארגון עברו אימונים אינטנסיביים ברובים והרבו במטווחים. היה זה שמשון שהכניס את הרובה לשימוש מבצעי, וכל האימונים היו בניצוחו. שמשון לא הסתפק בלימוד השימוש ברובה, אלא הוסיף לזאת גם תרגילי שדה. הבחורים הרבו בהליכה ובזחילה, כדי להכשירם לפעולה הגדולה שתוכננה בדרום הארץ. אלא שהרגלי הליכה למרחקים ארוכים, אי-אפשר להקנות בשבועיים-שלושה. גם הנעליים שהיו לרגלי הבחורים, לא התאימו להליכה ממושכת בחול הרך של דרום הארץ.

השאלות והתשובות הסתיימו והיינו חופשיים עד לבוא המשאיות, שאמורות היו לקחתנו דרומה. מצב-הרוח היה מרומם והוותיקים שבינינו סיפרו על חוויותיהם מפעולות קודמות. לפתע פונה אלי ברוך טופרובר בחיך ואומר: "אני יוצא בהרגשה מוזרה ומי יודע מתי נתראה בפעם הבאה". הנבואה שרתה עליו לפתע, כי לאחר הפעולה נאסר, וכאשר שוחרר – הייתי בירושלים הנצורה בעיצומה של מלחמת העצמאות, ואכן מספר שנים לא ראינו האחד את השני. שתקנו בצוותא וכל אחד היה נתון להרהוריו. את השקט הפר רעש מנוע המכוניות שהלכו והתקרבו אל בית-האריזה. היו אלו שתי משאיות, שהוחרמו במשך היום כדי להעבירנו לנקודת הזינוק. אל המשאית הראשונה עלו הבחורים, ואני בתוכם, ללא נשק, כי היינו על תקן של פועלים החוזרים מעבודתם. במשאית השנייה הייתה ערמה של תפוזים; מתחתם כל הנשק, ומעליהם בחורים שהתחפשו לפועלים ערביים. נסענו בשיירה דרומה לכיוון קבוצת יבנה. חברי הקבוצה נעלו את השער בפנינו ומנעו מאיתנו לחצות את שטח הקבוצה, ורק לאחר שהוסבר להם כי אנו יוצאים לפעולה במסגרת תנועת המרי, אפשרו את כניסתנו. בעוד אנו נוסעים בשטח הקיבוץ, נשמעו צעקות מאחור. הסתבר כי האחראי סירב להרשות למשאית השנייה לנסוע בעקבותינו, בטענה שהוא אינו מוכן לאפשר לערבים להסתובב במשק בשעות העוצר. יש לזכור כי באותה עת הנהיגו הבריטים עוצר בדרכים החל מן השעה שש בערב וכאשר התקרבו לקיבוץ, ראינו כבר משאיות עמוסות חיילים יוצאות לדרכן כדי לבצע את העוצר. שוב היה דין ודברים עם האחראי, ולאחר ששוכנע כי גם במשאית השנייה מצויים לוחמים עבריים המחופשים לערבים, הם הורשו לעבור ולהצטרף אלינו. בשעה שהתנהלו הדיונים, התאספה קבוצה של צעירים סקרניים סביב מכוניתנו ונדמה היה לי כי ראיתי ביניהם את אחותי רבקה, ששהתה בקיבוץ במסגרת שנת השירות שלה (באותם ימים חייבו המוסדות הלאומיים כל בוגר גימנסיה לשרת שנה אחת בנוטרות או בעבודה באחד הקיבוצים). התיישבתי על קרקעית המשאית כדי שלא תזהה אותי, וחיכיתי בקוצר-רוח לתזוזה. כמה נאיבי היה זה מצדי, כי הרי כעבור מספר ימים

ידעה כל המשפחה על השתתפותי בפעולה זו. אבל בל נקדים את המאוחר. יצאנו בשלום את גבולות קבוץ יבנה, ובמקום מסוים שנקבע מראש עצרה השיירה. ירדנו מן המשאיות, סילקנו במהירות את התפוזים והוצאנו מתחתם את הנשק. הייתה ערבוביה של אנשים, והחושך שירד על הארץ עוד הוסיף למהומה. אולם למרבה הפלא נוצר איזה שהוא סדר בכל אי-הסדר ששרר במקום, ולאחר חלוקת הנשק, נפרדנו מן הכוח שאמור היה לפעול באשדוד בברכת "אבי גֶּעְזוֹנֵט" (ברכה באידיש, שהייתה נהוגה בקרב אנשי הח"ק ופירושה – "העיקר הבריאות") ויצאנו לדרך.

בעוד אנו צועדים בתוך השדות, ראינו לפתע נקודת אור שנעה לאיטה. המחשבה הראשונה הייתה שזהו רכב משוריין של הצבא הבריטי אשר בא לקדם את פנינו. גד פקד על כל הקבוצה לשכב על הארץ, ועלי הוטל להתקדם עם עוד חבר כדי לברר מה מקור האור. הלכנו בזהירות והמחשבות מתרוצצות בראש: "מה נעשה אם אמנם רכב משורין הוא לפנינו? הנספיק להודיע ליתר הקבוצה לפני שנילכד באלומת הזרקור (פרוז'קטור) שלו?" הפנית מבטי אל חברי, ובלי אומר ודברים המשכנו לעבר היצור האלמוני. רק כאשר היינו קרובים מאוד, יכולנו לנשום לרווחה – היה זה טרקטור של הקיבוץ שחרש בלילה את השדה. דיווחנו לגד על זהות האור המסתורי, וגד פקד להמשיך ולהתקדם, לא לפני שהציע לטרקטוריסט לחזור לביתו, כי מסוכן יהיה עבורו להמשיך בחריש.

גד זירז אותנו, כי כבר איחרנו את המועד. לפי התכנון היו שלוש הקבוצות חייבות לפעול בעת ובעונה אחת, ומאחר שלא היו לנו מכשירי קשר, הרי שהשעון נותר אמצעי התיאום היחידי. שעת הפעולה נקבעה לשמונה בערב, וזאת בהתחשב בצעדה הארוכה שחיכתה לנו לאחר הפעולה. בהתקרבונו ליעד, שמענו קול התפוצצויות המתרחשות במרחקים. היו אלה המטענים שהונחו ליד עמודי גשרי הרכבת שליד הכפר הערבי יבנה, שהופעלו בדיוק בשעה שמונה. איבדנו את גורם ההפתעה והיה ברור לנו כי הכוח השומר על היעד שלנו יהיה במצב הכן, כפי שאומנם קרה. המשכנו בהליכה והנה לפתע כל השטח הואר על-ידי רקטת תאורה שנורתה על-ידי השומרים. שכבנו מיד על הארץ, וכאשר כבתה התאורה, המשכנו בדרכנו. כך שיחקנו עם השומרים ב"חתול ועכבר": כשנורית רקטת תאורה, אנו שוכבים על הארץ, וכאשר התאורה נעלמת – אנו ממשיכים לצעוד. לבסוף הגענו ליעד, והחוליות התפצלו כל אחת למקומה. אני השתייכתי לחולייה שהוטלו עליה שני תפקידים: תחילה היה עלינו לחבל בפסי-הרכבת, בעמודי הטלפון ובכמה מעבירי מים. עם ביצוע פעולת החבלה, היינו אמורים להצטרף ליחידת האבטחה שהייתה אמורה לעצור כל כוח בריטי, שעלול היה להגיע

מן המחנה הצבאי הסמוך. לשם ביצוע תפקיד זה, היה ברשותנו מקלע ברן וכן תת-מקלעים ורימונים.

יצאנו אל המסילה, בעוד שמוליק וחבריו נשארו באבטחה. התפרסנו על שטח ניכר של המסילה, והנחנו את המטענים ליד עמודי הטלפון ובדופן המסילה. כאשר הכול היה מוכן, שרקתי במשרוקית שהייתה ברשותי והמטענים הופעלו. רצתי מיד מן המקום כדי לתפוס מחסה, ובדרך שמעתי את שריקת הכדורים שנורו בקרבת מקום. השתטחתי על הארץ והנה שמעתי את קולו של שמוליק "בוא הנה, אנחנו כאן". קמתי כדי להגיע אל הקבוצה, ולפתע נשמעה התפוצצות. קיבלתי מכה חזקה בזרוע ידי הימנית. הרגשתי כי כדור-הארץ מסתובב במהירות גדולה ומרוב סיבובים – נפלתי ארצה. רק אז הבנתי שנפצעתי. הדם זרם מזרועי בחוזקה, כאילו פתחו שם איזה ברז. לקריאותי "נפצעתי", הגיח מיד שמוליק עם תיק העזרה הראשונה, חבש את הזרוע וחסם את פרץ הדם באמצעות חוסם עורקים. שמוליק תמך בי, ויחד הגענו למקום המפגש. חיכינו בסבלנות עד שכל החוליות יסיימו את מלאכתן, כדי שנוכל להתחיל בנסיגה. בינתיים הלכו הכאבים וגברו ואני שוכב שם אין-אונים. חולייה אחר חולייה הגיעו למקום הריכוז וביניהן גם גד. הוא ניגש אלי, שאל לשלומי ואמר שלאחר שכל הכוח יגיע, יוחלט מה ייעשה בי. עמדו בפניו שתי אפשרויות, האחת – שאעשה את כל הדרך עד לבת-ים והשנייה – שיפנו אותי למקום יישוב קרוב יותר, רחובות או ראשון לציון, שם אקבל טיפול רפואי. בינתיים הגיעה עוד חולייה ועימה פצוע קשה שנישא על אלונקה. היה זה עזרא רביע, שנפגע בכדור בחזהו בשעה שהתרומם כדי לזרוק רימון על השומרים היורים. כמובן שכל תשומת-הלב הופנתה אל עזרא, ואני חיכיתי בסבלנות להתפתחויות. היו לי כאבי-תופת, וביקשתי משמוליק שייתן לי זריקה לשיכוך הכאב. הוא חיפש בתיק העזרה הראשונה, ומצא שם אמפולת מורפין ומזרק, אלא שלא ידע כיצד להפעילו. ראיתיו מסתודד עם הבחורים, ובמהרה התברר כי מבין כל הלוחמים הנועזים והאמיצים, לא היה אף אחד שהיה מוכן להסתכן בהזרקת המורפין. איש לא ידע כיצד מפעילים מזרק, ובהעדר כל ניסיון רפואי, חששו שיזיקו יותר מאשר יועילו. לבסוף, לאחר חיטוטים בתיק, מצא שמוליק "כדורים" ואמר לי שהם טובים לשיכוך כאבים. כאשר הכנסתי את ה"כדורים" לפי, התברר לי כי היו אלה סוכריות מנטה... בעוד אנו מחכים לחולייה האחרונה, שעדיין לא הגיעה, שמענו לפתע יריות שהלכו ותכפו. הבחורים שכבו בצורת מעגל, כדי לקדם כל צרה. אני הייתי היחיד ללא נשק, וביקשתי משמוליק שייתן לי אקדח כדי שאוכל להתגונן בשעת הצורך, אולם לאכזבתי הרבה הוא סירב בתוקף. גד קיים התייעצות מפקדים, והוחלט שלא לחכות

יותר אלא לצאת לדרך. ההנחה הייתה כי החוליה החסרה תמצא את דרכה בעצמה, כפי שאמנם קרה. השיירה נעה לאיטה, כאשר עזרא נישא על האלונקה ואני נתמך על-ידי "אמנון" (יואל פרידלר) חברי. עזרא איבד את הכרתו וכעבור זמן לא רב – נפח את נשמתו. האלונקה הונחה על הארץ, וגד ביקש ממספר אנשים לוודא שאמנם עזרא אינו עוד בחיים. לאחר שהוחלט ללא כל ספק כי עזרא מת מפצעיו, הוחלט לקברו בחולות בהנחה כי הבריטים ימצאו אותו למחרת היום ויביאוהו לקבורה באחד היישובים היהודיים. עמדנו סביב הקבר הטרי בדומייה מוחלטת. שמוליק אמר "קדיש" ואיש לא זז ממקומו. היה זה ה"קדיש" המרגש ביותר ששמעתי מעודי. מחשבות רבות חלפו במוחי: "אילו הרסיס שפגע בי היה חודר מספר סנטימטרים שמאלה מן הזרוע, הייתי גם אני במצבו של עזרא. אמנם בר-מזל הייתי, אבל האם אחזיק מעמד בכל הדרך הארוכה שהייתה לפנינו".

עזרא רביע עלה ארצה מעיראק ללא משפחה וזמן קצר לאחר עלייתו, הצטרף לאצ"ל. הוא ידע ערבית על בורייה והכיר את אורחות חיי הערבים, על כן הוטלו עליו תפקידים באזורים ערביים טהורים. בפעולת החרמת הנשק ממחנה ראש-העין, השתתף כ"סבל" כשהוא בלבוש ערבי. גם בפעולה האחרונה, בה נפצע פצעי מוות, היה בין ה"ערבים" שישבו במשאית על ערמת התפוזים כאשר מתחתם מונח כל הנשק. למחרת היום מצאו הבריטים את גופתו של עזרא והוא נקבר בכפר ורבורג בשם "אברהם בן אברהם".

את השקט ליד קברו הרענן של עזרא הפר גד בהודיעו כי אנו נמצאים בפיגור רב ועל-כן עלינו להאיץ את קצב ההליכה. לפני-כן ניגש אלי ואמר:

אם קשה לך לצעוד, נישא אותך על האלונקה. אולם עליך להבין כי במקרה כזה הנסיגה תהיה איטית יותר וישנה סכנה שלא נגיע בזמן לבת-ים. בכל אופן ההחלטה היא בידך.

לאחר דברים אלה, לא נשאר בידי אפשרויות רבות ועניתי כי אעשה כל מאמץ כדי להמשיך ולצעוד. והמאמץ היה גדול מאוד! לפני צאתנו לדרך, הרגשתי כי איני יכול להניע את אצבעות ידי הפצועה. ביקשתי משמוליק לפתוח את חוסם העורקים, כדי שהדם יזרום בתוך ידי. שמוליק מילא את בקשתי ולשמחתי חזרה התנועה לאצבעותיי. אלא שיחד עם זאת גם דם רב זרם מן הפצע, ושמוליק חשש שמא אאבד דם רב מדי ואתמוטט. על כן שוב הפעיל את חוסם העורקים וסירב לפותחו עד שהגענו לבסיס. פתחנו

בצעידה וכעבור זמן קצר הרגשתי כי ידי משותקת. ההליכה הייתה קשה; הרגליים שקעו בחולות והכאבים הלכו וגברו. לא פעם התעלפתי תוך כדי הליכה, אולם לא רציתי שישאו אותי על האלונקה מחשש שלא נגיע בזמן לבת-ים וכולנו ניתפס על-ידי הבריטים. לפתע נתקפתי בצמא, וביקשתי מעט מים. אבל המימייה הייתה ריקה וכל אשר נשאר היה – מעט קוניאק. כך צעדנו במשך כל הלילה, כאשר מפעם לפעם מתחלף החבר שתמך בי. לאחר מספר שעות של הליכה, הגענו לנחל רובין, וכמה טוב היה לטבול את הרגליים במים. הוזהרנו שלא לשתות מן המים המעופשים שלא היו ראויים לשתיה, אולם הייתי כל-כך צמא ששתיתי לרוויה מן המים על אף שיתושים ריחפו על פניהם. ההליכה נעשתה איטית יותר ויותר והטור החל מתארך. והנה הפציע השחר. יואל פרידלר לחש לאוזני: "תראה כמה יפה הזריחה", אולם הכאבים מנעו ממני מליהנות מן הנוף. גד עצר את השיירה, וחשבנו שהוא יכריז על מנוחה, אבל לא כך היה. גד הסביר כי עלינו להזדרז ולהגיע לבת-ים לפני שהצבא הבריטי יקדם שם את פנינו. על כן, למרות העייפות, עלינו להגביר את קצב ההליכה. חלק מן הבחורים היו כל-כך עייפים, עד שהפכו אדישים לכול. בעוד אנו ממשיכים בדרכנו, הופיע בשמיים מטוס סיור, שחג סביבנו מספר פעמים. הברניסט כיוון אליו את המקלע, אולם גד החליט שעדיף לא לירות במטוס, ובמקום זה לנסות ולהסתיר את הנשק סמוך לחולות. הייתה זו תקוות-שווא, כי המטוס הבחין בנו בבירור ודיווח על התקדמותנו למטה הצבא. המטוס המשיך בדרכו דרומה, ואנו המשכנו לצעוד צפונה. בסביבות השעה שמונה בבוקר הגענו סוף-סוף לחולות בת-ים. שם פגשנו מספר אנשים שחיכו לבואנו וביניהם הייתה גם דבורה קלפוס-נחשתן. היא ניגשה אלי ובהתרגשות רבה שאלה "מה זה?" ענית בפשטות "זה דם עברי". התיישבתי על הארץ באפיסת-כוחות מוחלטת וחיכיתי בחוסר סבלנות שיפנו אותי לבית-החולים. אחד הבחורים הלך להזעיק את המכונית שחיכתה בקרבת מקום ובעזרתו של יואל פרידלר, קמתי כדי ללכת לקראת המכונית. לפתע עצרה אותנו דבורה, באומרה כי אסור שאסע העירה בבגדים מגואלים בדם. היא העמידה את הבחורים בשורה, וכשמצאה אחד בעל מבנה גוף כשלי, ביקשה ממנו להסיר את מכנסיו והלבישה לי אותם. במאמץ רב החליפו לי את מכנסי ונתמך על-ידי חבר, הועברתי למכונית. ליד ההגה ישב אליהו ספקטור ("דם") ואותי הושיבו במושב האחורי כשלימיני אחת מחברות הארגון. יצאנו את בת-ים לכיוון תל-אביב, ובדרך היה עלינו לעבור את יפו הערבית. ביפו נתקלנו במחסום שהציבה המשטרה. המכונית נעצרה, ולפני שהשוטר הספיק להכניס את ראשו דרך החלון כדי לבדוק אם יש בפנים איזה דבר חשוד,

חיבקה אותי החברה שישבה על-ידי, כדי שלא יראו את ידי הפצועה. הרגשתי כאבים חזקים והתחננתי לפניה שתפסיק לחבקני כי איני יכול לעמוד בסבל, אולם היא המשיכה בשלה וכך עברנו את המחסום בשלום. הגענו לרחוב לילינבלום מספר 27 ונכנסנו לבית-החולים ליולדות "גלעד". בית חולים זה הוקם בשנות העשרים של המאה העשרים על-ידי ד"ר יהודה לייב פוחובסקי ונקרא גם "בית-חולים פוחובסקי". מאוחר יותר ספרה לי אמי כי ילדה אותי בבית חולים זה. במאמץ רב הצלחתי לעלות לקומה השנייה, שם הועברתי לידיה המסורות של האחות מינה אושינקר אשר השכיבה אותי באחת המיטות והחלה מיד בטיפול. תחילה הזריקה לי זריקת מורפין כדי להקל על כאבי ואחר גזרה את בגדי, רחצה את כל גופי ובזהירות רבה ניקתה את אזור הפצע. מינה פתחה את חוסם העורקים, ולמרבה האכזבה, הפסיק הדם מלזרום ולא יכולתי להניע את אצבעותי. היד הייתה משותקת לחלוטין. לאחר הטיפול הראשוני, הועברתי לחדר קטן, שם המתנתי לבוא הרופא. הזריקה פעלה את פעולתה, נעשיתי אדיש לסובב אותי והפקרתי עצמי לידי הנאמנות של הצוות הרפואי.

רופא הארגון, ד"ר אליעזר מתן ("יאב"), פנה אל פרופ' מרכוס, גדול הכירורגים של תל-אביב דאז, וביקשו שיבצע את הניתוח בידי. פרופ' מרכוס בחן את המקרה בקפדנות והגיע למסקנה כי יש חשש רציני לנמק ועל כן אין מנוס מקטיעת היד. ד"ר מתן לא היה מוכן לתת את הסכמתו לניתוח כה דרסטי והתייעץ בעניין זה גם עם ד"ר פרידלנדר, אף הוא כירורג, שהיה מקורב לארגון ועבד ב"קופת חולים לאומית". ד"ר פרידלנדר גרס שאפשר לקחת סיכון ולנתח את היד לשם איחוי העצם, מבלי לקטוע את היד כולה. הוא טען כי בגלל גילי הצעיר (טרם מלאו לי שמונה-עשרה שנה) קיים סיכוי סביר שגופי יוכל להתגבר על הסיבוכים שנוצרו בידי ושאיני עשוי לצאת בשלום מן הפציעה. הוויכוח בין הרופאים נמשך זמן רב, והניתוח בוצע בסופו של דבר על-ידי הד"ר פרידלנדר, לו אני חייב את ידי הימנית. בגלל תנאי הקונספירציה, לא שיתפו את מי ממשפחתי בכל הדיונים על גורל ידי ואני עצמי לא ידעתי מאומה על הוויכוח בין שני הרופאים.

בשעות אחר-הצהריים הועברתי לחדר הניתוח, ולאחר שהורדמתי, החל ד"ר פרידלנדר במלאכה. הסתבר כי הרסיס שבר את עצם הזרוע לשניים, והיד נשארה תלויה על בלימה. שני חלקי העצם חוברו בעזרת מתכת פלטינה, הפצע נוקה היטב והיד הושמה בגבס. עקב הזיהום קיבלתי חום גבוה, והיה צורך דחוף באנטיביוטיקה, אלא שהיה קושי רב בהשגת פניצילין. בזמן מלחמת-העולם השנייה היה הפניצילין בשימוש צבאי בלבד, ולאחר המלחמה הוא ניתן לשימוש אזרחי תחת פיקוח חמור של הממשלה. בקשה

רשמית משלטונות הבריאות הממשלתית להקצבת פניצילין עבורי הייתה עלולה להסגירני בידי הבולשת הבריטית, לכן העדיף הארגון דרך אחרת להשגת התרופה. בלילה פרצו חברי הארגון למחסנים של "האחים הירשברג", שהיו יבואנים של תרופות, והחרימו את מלאי הפניצילין שהיה שם. כמה אירוני הדבר שדודי אברהם ויעקב הירשברג, תרמו מבלי-דעת את הפניצילין שהיה כה חיוני להחלמתו של בן-אחותם.

לאחר הניתוח עבר עלי לילה שקט ולמחרת היום מצאתי את עצמי בחדר עם שכן נחמד שהיה בשלבי החלמתו האחרונים. היה זה נח גריזק, שנפצע בירכו בהתקפה על מחנה הצבא במגרשי התערוכה. פגישתנו הראשונה הייתה כשלושה חודשים קודם-לכן, בנקודת האיסוף ברמת-גן אליה הגיע הכוח שחזר מן הפעולה. נח הועבר אז לבית-חולים "פעולן" ברמת-גן ורק מאוחר יותר הועבר לבית-החולים "פוחובסקי". בפגישה הראשונה בינינו, הייתי אני הבריא ונח הפצוע, בעוד שבפגישה השנייה, היה נח כבר על תקן בריא, בעוד אני שכבתי במיטה ללא יכולת לזוז. הייתי תשוש בגלל איבוד דם רב והליכה של כשמונה שעות בחולות, וגם חומי הגבוה לא הוסיף להרגשתי הטובה.

מנח שמעתי על גורל הקבוצה שיצאה בפיקודו של שמשון לתקוף את תחנת הרכבת באשדוד. הכוח נתקל בהתנגדות של נוטרים ערבים ששמרו על התחנה, אולם הבחורים התגברו על ההתנגדות ופוצצו את התחנה וכן את הגשר הגדול שלידה. לאחר תום הפעולה, פתח הכוח בנסיגה לכיוון בת-ים. הדרך הייתה ארוכה וקשה ובמהלכה התברר כי חלק מן הבחורים חסרו את האימונים המתאימים להליכה ממושכת. כאשר האיר השחר, הם נתגלו על-ידי אותו מטוס סיור שראה גם אותנו והודיע על כך למטה הצבא שעסק בחיפושים אחרינו. הצבא כיתר את כל נקודות היישוב היהודיות בדרום, ולאחר קבלת הדיווח מן המטוס, יצא גדוד חיילים לעבר בת-ים. בהגיע שמשון ואנשיו לחולות בת-ים, קידם את פניהם הצבא הבריטי (הסתבר כי אנו הצלחנו להגיע לבת-ים זמן קצר לפני בוא הצבא). גדוד הצנחנים התפרס בשטח ולאנשי הארגון לא היה כל סיכוי להיחלץ מן הכיתור. איתן הורה לבחורים לקבור את נשקם בחול ולנסות להסתלק מן המקום בצורה בלתי-מאורגנת. הרוב בחר ללכת לכיוון הים, ואיתן עצמו אף נכנס למים. אולם ללא הועיל; לכל מקום אליו פנו, קידמו אותם החיילים המזוינים שכיסו את השטח באש. מן היריות נהרג אבנר בן-שם, שנכנס למים בעקבות איתן, והאש פסקה רק לאחר שאנשי הארגון הרימו את ידיהם לאות כניעה. רק שני לוחמים הצליחו להתחמק – שמשון (דב כהן) וחיים גולובסקי. כעבור שנים סיפר לי חיים כי כאשר הבחורים החלו לרוץ לכיוון הים, אמר לו שמשון

"בוא נרוץ לכיוון ההפוך, ואם נצליח לעבור את הגבעה בשלום, נוכל להגיע לראשון לציון". וכך היה. הם רצו בזיגזגים אל הגבעה והצליחו להתחמק מן הכדורים שנורו לעברם. לאחר-מכן, התרכז רוב הכוח הבריטי בכיוון חוף הים, והשניים הגיעו לראשון-לציון ללא פגע.

בחולות בת-ים נעצרו על-ידי הבריטים 31 לוחמים⁴⁹ וביניהם מטובי המפקדים של הארגון. בנוסף ל-27 ממשותפי הפעולה, נתפסו עוד ארבעה שהמתינו לבאים: מנחם מלצקי (מפקד מחוז חיפה), אליהו טמלר (מפקד הח"ק בתל-אביב) ודבורה קלפוס-נחושטן, שנלוותה אליהם כדי לפגוש את אחיה יואל, שהשתתף בפעולה. מלבדם היה שם גם מנחם שיף, מפקד הכוח שפעל בייבנה, שחיכה לחבריו בנקודת האיסוף. גם נשק רב הלך לאיבוד, ומחסנאים שנשלחו לחפשו באזור החולות, לא הצליחו למוצאו. מלבד אבנר בן-שם, שנהרג מן היריות, נתפסו והועברו לבית-החולים הממשלתי ביפו 2 פצועים קשה ו-12 פצועים קל.⁵⁰ בעיתונות סופר כי הבריטים מצאו בחולות בגדים מגואלים בדם וייחסו אותם לאחד הפצועים שנתפסו. למזלי, הם לא העלו על דעתם כי היו אלה בגדי, ולכן לא מצאו כל צורך לחפש את הפצוע בבתי-החולים בעיר. תפיסתם של ה-31 הייתה מכה קשה לחיל הקרב של האצ"ל, אולם יחד עם זאת גרם מעצרו של מספר כה גדול של לוחמים להד נרחב בתקשורת המקומית והבינלאומית. נח גריזק עשה כמיטב יכולתו להנעים לי את שהותי בבית-החולים. הוא סיפר לי על ימיו הראשונים בבית-החולים ועל רגלו הפצועה שהייתה קשורה למשקולות במשך תקופה ארוכה.

"אתה בר-מזל", אמר. "תוך זמן קצר תוכל להתהלך ורק ידך תישאר בגבס. אני, לעומת זאת, הייתי מרותק למיטה במשך כשלושה חודשים, מבלי יכולת לזוז. והנה אף זה עבר ובעוד מספר ימים אצא מכאן ואחזור לפעילות מבצעית".

הצטערתי מאוד כאשר עזב נח את בית-החולים, כי בזמן שהותנו יחד, הספקנו להתיידד. החלטנו להיפגש שוב לאחר שאחלים מפציעתי, אלא

⁴⁹ חיים אנדר, מנחם בינדר, נסים בנדו, משה בציר, זלמן ברגמן, אברהם גולדברג, יוסף דומנקביץ, אהרון ויינטל, ברוך טופרובר, ירוחם לבני, יואב לוי, יעקב לוי, מרדכי למפרט, אפרים מדלה, יעקב מקוצקי, משה נחום, יוסף נחמיאס, שמחה עוזר, אברהם פדלון, אברהם צפניה, יצחק קוז'ניבסקי, נסים קזאס, דבורה קלפוס, יואל קלפוס, בנימין קפלן, וולף רוזנברג, ירחמיאל רום, יצחק רופא, מנחם שיף, ברוך שמוקלר, צבי שנקמן.

⁵⁰ עיתון "דבר" מיון 4.4.1946

שדרכינו נפרדו – כעבור שנה עברתי לירושלים ולאחר סיום מלחמת העצמאות נודע לי כי נח נהרג בקרב על יפו.

המעבר מפעילות אינטנסיבית לשכיבה באפס-מעשה היה חד מדי. בבת-אחת נשתנה כל עולמי ולפתע נאלצתי להתמודד עם בעיות שעד כה לא ידעתי על קיומן. שכבתי אין-אונים והייתי תלוי בזולת בכל דבר, קטן כגדול. תחילה לא הייתי ער במידה מספקת למצבי הקשה – זיהום קשה בכל הגוף, שיתוק מוחלט ביד והחשש מפני נמק, שבעקבותיו אולחי ייאלצו לכרות את ידי. הייתי אופטימי וקיבלתי ברצון את דברי רופאי, שתוך מספר ימים אוכל לעזוב את בית-החולים. אלא שהחלמתי הייתה איטית ומועד היציאה נדחה מיום ליום. שבועיים ימים שכבתי בבית-החולים, ורק כאשר ירד חומי הוחלט שהגיע הזמן ללכת הביתה.

בעל בית-החולים התנה את הסכמתו לאשפז את פצועי הארגון באיסור מוחלט של ביקורי חברים, כי חשש שביקורים אלה יביאו בעקבותיהם את הבולשת הבריטית. רק שניים הורשו לבקרני – ד"ר מתן ו"אמציה" (דוד גרוסברד), שהיה מפקד מחוז תל-אביב ואחראי מטעם המפקדה לשירותים הרפואיים. השניים ביקרוני מדי יום, ולעיתים אף פעמיים ביום. הם ניסו ככל יכולתם להנעים את שהותי בבית-החולים, ופעם, בהיות רוחם טובה עליהם, שאלוני: "מה רצונך שנביא לך. נמלא כל בקשה שתבקש". עניתי באופן אינסטינקטיבי: "תות שדה בשמנת" מבלי שבכלל רציתי בכך. אמרתי זאת סתם כך מתוך ידיעה שאין להשיג תותים ושמנת, אבל החלטתי להעמיד אותם במבחן. כעבור מספר שעות, נכנסה האחות מינה לחדרי וסיפרה כי הגיעה עבורי מתנה מחברים, ושמה לידי צלחת ענקית מלאה תות שדה בשמנת.

למחרת הפציעה, ביקר שמוליק אצל אבא בחנותו (לאבא הייתה חנות לכימיקלים בתל-אביב) והודיע לו כי נפצעתי באופן קל בידי ושכעבור מספר ימים ניתן יהיה לבקרני בבית-החולים. אבא לא שאל הרבה שאלות, אבל חשב לעצמו: אם נפצעתי באופן קל, מה מעשי בבית-החולים, ומדוע אפשר יהיה לבקרני רק בעוד כמה ימים? לימים סיפר לי אבא כי לאחר ששמוליק יצא, נכנס לחנות כהן ידידו מכפר סבא. כאשר היו לבדם בחנות, שפך כהן בפני אבא את מרי לבו. הוא סיפר כי בנו האחד, יהושע, נעצר על-ידי המשטרה בעוד הבן השני, מנחם, נמלט ואיש אינו יודע היכן הוא מסתתר. לפני מעצרו, הקציבו הבריטים פרס כספי לכל מי שיביא לתפיסתו של יהושע כהן ותמונתו פורסמה בעיתונים ובחוצות הערים. שני האחים היו פעילים בלח"י ויהושע התפרסם באומץ לבו ותעוזתו הרבה (לאחר קום המדינה, שימש יהושע כהן כשומר-ראשו של דוד בן-גוריון לאחר פרישתו לשדה-

בוקר). אבא הקשיב לדברי ידידו וחשב בלבד: "מה אומר ומה אדבר. זה עתה הודיעו לי כי בני שוכב פצוע בבית-חולים ואיני יכול אפילו לדבר על כך עם איש".

ביקורה של אימא בבית-החולים לא היה קל. היא באה בשעת הארוחה, והאחות ביקשה ממנה להאכילני. היא הסתכלה בי כשדמעות בעיניה ואמרה: "כשהינקתי אותך לאחר הלידה, לא העליתי על דעתי שכעבור 18 שנה אבוא לאותו מקום ואצטרך להאכיל אותך". הביקור היה קצר, ולקראת סיומו העזה ושאלה:

"אמרו לי כי הכדור גרם לשריטה בלבד, מדוע אם כן שמו גבס על כול היד? ומדוע אתה צריך להישאר בבית-החולים זמן רב כל-כך?".

ניסיתי להרגיעה, אבל כנראה ללא הצלחה רבה. לפני צאתה ביקשה שאבטיח לה כי לאחר שחרורי מבית-החולים, אבוא הביתה, כדי שהיא תוכל לטפל בי. רווח לי כשהביקור נסתיים, כי קשה היה לי לראות את העצב בעיני אימא, ולא היה בידי לנחמה.

החיים בבית-החולים נכנסו לשגרה, עם בעיות היום-יום של החולה: מדידת החום, פעולת מעיים, מתן שתן וכו' וכו'. ישנתי הרבה, והדבר העיקרי שהפריע את מנוחתי היו זריקות הפניצילין שקיבלתי אחת לארבע שעות במשך שבועיים ימים. קיבלתי כל-כך הרבה זריקות, שכבר לא היה מקום פנוי באחורי לדקירה נוספת. היה לי שפע של זמן פנוי, והקדשתי אותו בעיקר לקריאה. מבקרים רבים לא היו לי וגם רדיו לא היה בחדרי. המקור היחידי למוסיקה היה נגינתה של הפסנתרנית פנינה זלצמן. בית-החולים שכן מאחורי מוזיאון תל-אביב, בו נערכו הקונצרטים של העיר. פנינה זלצמן נהגה לערוך את החזרות באולם המוזיאון, וכך זכיתי ליהנות מנגינתה היפה. (כעבור שנתיים הכריז בן-גוריון באותו אולם על הקמתה של מדינת ישראל). עברו שבועיים והרופאים החליטו כי אני רשאי לעזוב את בית-החולים. ביום האחרון הכניסו אותי שוב לחדר הניתוח, הפעם כדי לבנות לי "אווירון"; הד"ר פרידלנדר שם את פלג גופי העליון בגבס, בו קבעו מוט עקום של מתכת שתמך בידי המגובסת, כך שהיד תישאר כל הזמן בגובה הכתף. הייתי צריך להתאמן באקרובטיקה כדי להסתדר עם ה"אווירון". הכניסה למכונית, למשל, גבלה במשימה בלתי-אפשרית. המראה שלי היה כה קשה, שכאשר הגעתי הביתה, אחי הקטן צבי בן השנתיים ברח מפני מרוב בהלה. במשך כל זמן שהותי בבית-החולים זכיתי ליחס אוהב ומסור מצד האחיות, בניצוחה של מינה אושינקר, חברת הארגון. לאחר צאתי את בית-החולים

העבירה מינה את הפיקוד עלי לידי מלכה פיין ("טופסי"), שהייתה צמודה אלי בכל שלבי הטיפול הרפואי, עד להחלמתי. טופסי, אחות במקצועה, טיפלה בפצועי האצ"ל ושימשה יד ימינו של ד"ר מתן, האחראי על הטיפול הרפואי.

השמחה לשובי הביתה הייתה מהולה בעצב. אכן לא הייתי ער למצבי ובמיוחד לא הערכתי את חולשתי הגופנית הרבה. בבוקר שלמחרת בואי הלכתי לשירותים כאילו לא קרה דבר, אולם שניות מספר לאחר שנעלתי אחרי את הדלת – התעלפתי ונפלתי בקול חבטה עזה שנשמעה בכל הבית. כשפקחתי את עיני, ראיתי את ראשו של אבא מציץ מן החלון ושואל לשלומי. הצלחתי לפתוח את הדלת ובעזרת אבא ואחי אריה חזרתי למיטתי. מאותו יום הייתי זהיר יותר ונמנעתי מלנעול את הדלת אחרי.

במשך שהייתי בבית, הטלתי על עצמי "מעצר בית" מרצון, ונמנעתי מלצאת החוצה לאור היום. אמנם בניתי לי אליבי, לפיו נפצעתי בתאונת-דרכים, אבל העדפתי שלא להישאל הרבה בעניין זה, כי היה ברור לי שהאליבי לא יוכל לעמוד בפני חקירה יסודית. בלית-ברירה נאלצתי להתרגל לשגרת חיים חדשה של קריאה והאזנה לרדיו. בשעות הערב זכיתי למבקרים רבים מבין חברי, אשר סיפרו לי את המתרחש בארגון, ואיתם נהגתי לטייל בשבילי הפרדסים שליד הבית. בין עצי אחד הפרדסים נהגה נעמי חברון לרכז את הבנות של יחידתה ולתדרך אותן לפני יציאתן להדבקת כרוזים. אני נהגתי לעמוד מן הצד ולהתבונן בנעשה וכאשר הבנות יצאו לדרכן, הייתה נעמי מביאה לי עותק מן הכרוז. עלה על כולם חברי הטוב יוסף קינדרלר-ילדור, אשר נהג לבקרני מדי יום ביומו, ובכל ביקור היה מביא איתו חבילה של שוקולד עגול ממולא באגוזים מתוצרת עצמית.

בעיה מיוחדת התעוררה בשכבי לישון. יכולתי לשכב רק על הגב, והיה צורך לערוך סידורים מיוחדים כדי לתמוך ב"אווירון" שלי. אריה אחי, שעזר לי רבות בכל תקופת הפציעה, התמחה בסידור שורה של כרים שתמכה בידי, וכך יכולתי לישון במנוחה.

לאחר צאתי מבית-החולים, הביאו לידיעתי את תוכנה של פקודת יום שיצאה לאחר פיצוץ הגשרים בדרום, ובה צוינתי לשבח על התנהגות למופת לאחר פציעה.

ההתקפה על משטרת רמת-גן

כשבוע לאחר שובי הביתה, ביום שלישי ה-23 באפריל 1946, התקרבה אל משטרת רמת-גן מכונית צבאית ומתוכה יצאו כתריסר "אסירים ערבים"

מלווים ב"חיילים בריטים". ה"אסירים" הוכנסו לתחנה וה"סמל הבריטי" האחראי על השיירה הודיע ליומנאי כי ה"ערבים" נתפסו בגניבה במחנה הצבאי בתל-ליטבינסקי (היום תל-השומר) והם מובאים למאסר. בעוד היומנאי מברר כיצד לנהוג, שלפו ה"אסירים" ומלוויהם אקדחים וכל השוטרים נצטוו להרים את ידיהם ולהיכנס אל תא המעצר. תוך דקות השתלטה יחידת הפורצים על התחנה והבחורים פנו למחסן הנשק ופרצו את הדלת בעזרת חומר-נפץ. בינתיים נכנסה לבניין יחידת "הסבלים" בפיקודו של דב גרונר. הם הוציאו את הנשק מן המחסן והטעינו אותו על המשאית שחנתה מחוץ לבניין. תוך מהלך הטענת הנשק, הבחין בנעשה אחד השוטרים ששהה בקומה העליונה וכיוון מקלע לעבר התוקפים. תחילה פגע במקלען האצ"ל שהתמקם על מרפסת הבית ממול למשטרה ולאחר מכן כיוון השוטר את האש לעבר "הסבלים", שהמשיכו להעביר את הנשק אל תוך המשאית כאשר הכדורים שורקים לידם. עם סיום המלאכה, יצאה המשאית לדרכה אל אחד הפרדסים הסמוכים לרמת-גן. במפקד שנערך במקום התברר שחסרים שלושה לוחמים: הברניסט ישראל פיינרמן שנורה למוות בעודו מחפה על "הסבלים" מעל מרפסת הבניין שממול למשטרה; יעקב זלוטניק, שנפצע פצעי מוות תוך כדי ריצה אל המשאית (גופתו נתגלתה תלויה על גדר התיל) ודב גרונר שנפצע קשה בלסתו, צנח אל תוך התעלה שליד הגדר ונלקח בשבי. הבריטים העבירו את גרונר לבית-חולים "הדסה" בתל-אביב, שם נותח לראשונה על-ידי פרופ' מרכוס, מידידי המחותרת. שניים עשר יום שהה גרונר ב"הדסה", כאשר משמר מזוין שומר על חדרו בכל שעות היממה. משם הועבר לבית-החולים הממשלתי ביפו ולאחר מכן לאגף החולים בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

בנוסף לישראל פיינרמן וליעקב זלוטניק, נהרג גם יצחק בילו, שהופקד על פעולת-הסחה – פיצוץ תחנת הרכבת בדרום תל-אביב. השלושה נקברו כאלמונים, בשם "אברהם בן אברהם" וטקס ההלוויה נערך בבית-הקברות בנחלת יצחק, בנוכחות חברה קדישא ומשמר שוטרים ובהעדר בני המשפחה.

נתיב הנסיגה מן ההתקפה על המשטרה היה לא הרחק מביתי, והשוטרים שבאו בעקבות אנשי הארגון, ערכו חיפושים בכל הסביבה. כשאימא ראתה את המתרחש, נתקפה בפאניקה וביקשה אותי להסתתר במרתף הבית. סירבתי בתוקף, כי היה ברור לי שהבריטים ימצאו אותי שם ועצם הניסיון להסתתר יפיל אותי בעיניהם. החלטתי להישאר בחדרי, להשתדל לשמור על קור-רוח ולהמתין להתפתחויות. לא עבר זמן רב והצבא הכריז עוצר על רמת-גן. כבמקרים קודמים, הגיעו החיילים עד דרך סלמה (היום רחוב בן-

גוריון), שהיה הגבול המוניציפלי של רמת-גן. אולם בניגוד לפעמים קודמות, לא יכולתי להסתלק דרך הדלת האחורית, ונשארתי בבית עד לביטול העוצר. למזלי, לא נערכו חיפושים בביתנו והבריטים חזרו לבסיסם כלעומת שבאו. בערב באו חברים לבקרני וספרו לי את פרטי הפעולה. הם התנצלו בפני על כי לא הודיעו לי בעוד מועד על ההתקפה, כדי לאפשר לי לעזוב את המקום למשך יום או יומיים.

ב-1 בינואר 1947, שבעה חדשים לאחר שנפצע ונלקח בשבי, נפתח משפטו של דב גרונר בבית-הדין הצבאי בירושלים. הוא הואשם בירות על אנשי משטרה ובהנחת פצצות בכוונה "להמית אנשים בשירות הוד מלכותו". לשאלה אם הוא מודה באשמה, השיב גרונר שאין הוא מכיר בסמכותו של בית-הדין לדון אותו, אין בדעתו להשתתף במהלך המשפט ואינו מבקש את תרגום הדיונים לעברית. במקום כל אלה קרא לפני שופטיו הצהרה פוליטית. דממה הושלכה באולם לאחר דבריו של דב גרונר. הקטגור נשא את נאווו והביא את העדים שהיו נוכחים בשעת ההתקפה על משטרת רמת-גן. שלא כמנהגו, העלה הקטגור פרטים לזכותו של הנאשם: שירות של חמש שנים בצבא הבריטי, התנהגות טובה במשך השירות, השתתפות בקרבות בחזית האיטלקית וכן הפציעה הקשה העושה את הנאשם בעל-מום לכל ימי חייו. אולם לא היו לדברים אלה כל השפעה על השופטים, ולאחר התייעצות קצרה הודיע נשיא בית-המשפט:

"דב גרונר, בית-הדין מצא אותך חייב בשתי האשמות שבהן נאשמת. על האשמה הראשונה הנך נידון להיתלות בצווארך. בית-הדין שומר לעצמו זכות לקבוע את העונש לגבי האשמה השנייה".

מיד לאחר גמר קריאת פסק-הדין קם דב גרונר על רגליו והכריז: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום" (מילות הפזמון החוזר בשיר-הקנאים שכתב המשורר יעקב כהן לאחר פרעות קישינב בשנת 1903. הפזמון החוזר הפך מאוחר יותר לסימט ארגון "השומר").

ההחלמה מהפציעה

באחד מימי יולי, שלושה וחצי חודשים לאחר הפציעה, הגיעה "טופסי" (מלכה פיין) לביתי כדי לקחתני למכון הרנטגן לצילום שיגרת. הגענו לרחוב בלפור בתל-אביב ורופא המכון, שכבר הכיר אותי, הכניסני ללא תור. שוב נתנסיתי בתרגילי אקרובטיקה, כי ה"אווירון" הכביד מאוד על צילום אזור הזרוע. לאחר שני צילומים שלא עלו יפה, השלישי הצליח וחיכיתי בסבלנות בחדר הקבלה לפיתוח הפילים. והנה נכנס הרופא בצהלה ובישר לנו כי לדעתו השבר התאחה יפה. טופסי לקחה את הצילומים והלכנו לבית-החולים "הדסה" ששכן מעבר לרחוב. ד"ר פרידלנדר בחן את הצילומים בעיון רב והודיע לי חגיגית כי הגיע הזמן להיפרד מן הגבס הנורא שנשאתי למעלה משלושה חודשים. ד"ר פרידלנדר גזר את הגבס במספרי-יד, בעודי עוצם את עיני מעוצמת הכאבים וטופסי עומדת כל הזמן לידי כדי לעודד אותי. זמן רב עמל הרופא עד אשר גמר את מלאכתו ואז נתגלתה לפנינו יד דקה ורזה שלא יכולתי להזיזה. לאחר חבישת אזור הפצע, קשרה טופסי את היד אל הצוואר באמצעות מטפחת גדולה, ונתבשרתי כי הכירורג סיים את תפקידו ועתה הגיעה שעתם של רופאי העצבים והפיזיותרפיסט. כגודל שמחתי כאשר נתבשרתי כי העצם התאחתה ועומדים להוריד את הגבס, כן גדולה הייתה אכזבתי ממראה היד הדקה ומן העובדה שאיני יכול לעשות בה ולו תנועה קטנה ביותר. חזרתי עם "טופסי" הביתה עצוב ובלבי דאגה גדולה לעתידי.

כעבור ימים מספר שוב הגיעה "טופסי" ויחד נסענו לתל-אביב לסדרת ביקורים אצל רופאים שונים. יחד עם ד"ר מתן נכנסנו אל רופא עצבים, שאת שמו התאמצתי לשכוח. לאחר שבדק את ידי שוב ושוב, שאלני לפתע: "אמור לי בבקשה, האם אתה דתי?" הופתעתי מן השאלה ועניתי בתימהון: "מדוע אתה שואל?" הרופא השיב, כי הוא ממליץ לי להתפלל הרבה, משום שרק אלוהים יכול לעזור לי. יצאתי בשאט-נפש והלכנו לרופא עצבים אחר. סיפרנו לו את מהלך הפציעה ובתשובה פנה אלי ואמר בעצבנות רבה: "אל תאמר לי מה שמך והיכן אתה גר. אני אבדוק אותך ואמליץ על הטיפול, אבל אנא אל תאמר לאיש שהיית אצלי, כי אני אכחיש זאת מכל וכל". שתקתי והנחתי לו לבדוק את ידי העלובה. לבסוף המליץ על טיפול במכות חשמל כדי לנסות ולהחזיר לעצבים את חיותם. יצאנו משם וסיכמתי לעצמי את שני הביקורים: האחד – רשע, והשני – משוגע.

לבסוף הגענו אל הד"ר וייזר, אשר קיבל אותי בסבר פנים יפות והסביר לי כי הוא אומנם מתנגד לדרכו של האצ"ל, אבל יעשה כל אשר ביכולתו כדי לעזור לי ובכך ימלא את חובתו כרופא.

ד"ר ה. י. וייזר נולד בגרמניה ושם סיים את לימודיו ברפואה פיסיקלית. הוא עלה ארצה בשנת 1933 והצטרף אל אחותו שהייתה חברת קיבוץ נען. מאחר שלא נמצאה עבורו עבודה במקצועו, העסיקו אותו כפועל בעבודות שונות. כעבור שנה וחצי עזב ד"ר וייזר את הקיבוץ ועבר לגור בעיר הגדולה תל-אביב. בדירתו אשר ברחוב יונה הנביא פתח קליניקה פרטית, ולהשלמת הכנסה עבד כמורה לספורט בגימנסיה הרצליה. לאחר מלחמת העצמאות, הקים ד"ר וייזר את המחלקה לרפואה פיסיקלית בבית-החולים "הדסה" בתל-אביב ולאחר מכן גם בבית-החולים "איכילוב".

ד"ר וייזר התחיל את הטיפול שלי בהלם; הוא הראה לי צילומים של ידיים מעוותות והסביר לי כי כך אראה אם לא אבצע את התרגילים שילמדני לעשות. אולם אם אהיה חרוץ ואעבוד בהתמדה, יש לי סיכויים להחלמה מלאה. אחר-כך ביצע את התרגיל הראשון – יישור היד ללא התחשבות בכאבים. ד"ר וייזר, שהיה בעל גוף, לפת את ידי בשתי ידיו החזקות, והחל מיישרה בכוח. סבלתי כאבי-תופת, אבל נשכתי את שפתי ולא הוצאת הגה מפי. לפתע חשכו עיני, וכשפתחתי את עיני, מצאתי את עצמי שוכב על הספה. ד"ר וייזר סיפר לי כי תוך כדי יישור היד התעלפתי, וביקשני כי להבא אצעק בקול כאשר הכאבים יהיה חזקים מאוד. כך החל נתיב הייסורים שנמשך ארבעה חודשים תמימים. מאותו יום השתנה כל אורח חיי – לא עוד בטלה כפי שנהגתי במשך למעלה משלושת חודשי הגבס, אלא עבודה קשה ומייסרת של פיזיותרפיה. אחת לשעה הפעלתי במשך עשר דקות את אצבעותיי ואת המרפק באמצעות ידי הבריאה. השיטה הייתה לכופף את האצבע או את המרפק עד שלא אוכל לשאת יותר את הכאב ורק אז להרפות. הכאבים היו כאין וכאפס לעומת התקווה שאוכל לחזור ולהשתמש בידי הפצועה כבעבר. בשעות אחר הצהריים הייתה באה לביתי שולמית בן-יעקב ובמשך חצי שעה הייתה מפעילה זרם חשמלי בידי, כדי לעורר את העצבים. בנוסף לזאת, הייתה מזריקה לי זריקת קלציום כדי לחזק את העצמות. באחד הימים באה שולמית כשהיא לבושה שמלה שחזיתה כולה כפתורים ובשובבות הציבה בפני אתגר גדול: "אני מרשה לך לפרום את כפתורי השמלה", אמרה, "בתנאי שתעשה זאת באצבעות ירך הימנית בלבד". התחלתי מיד במלאכה, אלא שהדבר היה מעל לכוחי ולאחר הכפתור השלישי – נכנעתי. מאז עסקתי מדי יום באימונים של פרימת-

כפתורים, אולם שולמית לא יספה להופיע באותה שמלה. היא טיפלה בי במסירות רבה ובאה מדי יום ביומו, גם כשזמנה לא היה בידה.

את הטיפול האישי התחלתי בשעת בוקר מוקדמת והמשכתי בו עד לכתתי לישון. פעמיים בשבוע נסעתי אל הד"ר וייזר לביקורת ולטיפול אינטנסיבי של מחצית השעה. באחד הביקורים, פגשתי ביהושע סבן המכונה "פופ" (קיצור של "פופיטס" – גרעיני חמנייה שאהב לפצח), בחור עליז ויפה-תואר שהיה תמיד במצב-רוח מרומם. יהושע נפצע בידו השמאלית בשעת ההתקפה על משטרת רמת-גן והיה זקוק אף הוא לפיזיותרפיה. מאחר שפציעתי הייתה בידי הימנית, השלמנו זה את זה בתרגילים שונים ובמשחק הכדור המדיציני (כדור גדול וכבד יחסית). עם השיפור במצבנו, הוכנסה השחייה כחלק מן הטיפול. יצאנו, יהושע ואני, לבריכת "גלי גיל" ברמת-גן (היום בורסת היהלומים) כדי לנסות את כוחנו בשחייה. אלא שיהושע היה שובב גדול, ולאחר שהתעייף מן השחייה, היה דוחף אל תוך הבריכה את כל הבנות שעמדו ופטפטו בקרבתה. הגיעו הדברים לידי כך שבאחת הפעמים התעוררה שערורייה והיה חשש להתערבות המשטרה. בשלב זה הסתלקנו מן המקום ומאותו יום החלפנו את הבריכה בימה של תל-אביב.

במשך ששת החודשים בהם התייסרתי בגלל הפציעה, הייתי מוקף באהבה של בנות האצ"ל, אשר בטיפולן המסור עזרו לי לחזור לשורות הלוחמים.

מצבי הלך והשתפר ועז היה רצוני לחזור לפעילות במחתרת. ידי הפצועה הייתה חלשה מכדי שאוכל להשתמש בנשק, לכן הוחלט שכל עוד אני ממשיך לקבל טיפול רפואי, אפעל במסגרת החת"ם (חיל תעמולה מהפכני) ולאחר החלמתי המלאה – אשוב לח"ק (חיל הקרב). לא התלהבתי מן ההחלטה, אבל העדפתי אותה על המשך הבטלה. נתמנית למפקד "גונדה" (מחלקה) ופעלתי במרץ לחינוכו של דור חדש, שאמור היה למלא בבוא היום את שורות הח"ק.

לאחר שנים מצאתי בארכיון תולדות ההגנה את דווח הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) על פציעתי, אשר אומר דרשיני. הדוח נכתב בידי הרופא המחוזי של ההגנה, ונאמר בו, בין היתר:

"ד"ר פרידלנדר קיבל הוראה מפורשת לא לטפל בפצועי האצ"ל ולמרות זאת קיבל את הפצוע".

הייתכן שרופא ייתן הוראה לעמיתו הרופא שלא לטפל בפצועים ואפילו הם משתייכים לאצ"ל? האם שכח אותו רופא את השבועה שנשבע בשעה

שקיבל את התואר שלו? ומה שתמוה יותר הוא העיתוי של אותה הוראה שנמסרה לד"ר פרידלנדר, כי הרי מדובר בתקופת של שיתוף פעולה במסגרת "תנועת המרי העברי", והפעולה בא נפצתי בוצעה באישור המפקדה הראשית של ההגנה. הייתכן שההגנה, שאישרה את הפעולה, תמנע מלתת טיפול רפואי ללוחמים פצועים? להלן הנוסח המצולם של המסמך:⁵¹

(פלד)

0013 (ד)

0013

מפי גיל:

נודע ששני פצועים מפעולת ליל 2.4 נמצאים בעיר. אחד הפצועים הגיע לד"ר פרידלנדר (חבר "אחדות") באיזו דרך לא ידוע. ד"ר פרידלנדר בא יחד עם ד"ר מתן שנקר ל"הדסה" בכדי להכניס את הפצוע. אולם לא הסכימו לקבלו (פרידלנדר קבל הוראה מפורשת לא לטפל בפצועי האצ"ל ולמרות זאת קבל את הפצוע). לאחר שלא נתקבל ב"הדסה" הביאו את הפצוע לביח' של ד"ר ברנס ברח' לילנבלום. לפצוע יש שבר בזרוע ולפי דבריו הלך עם חוסם עורקים כ-10 שעות עד שהגיע העירה. שם הפצוע עדיין לא ידוע.

ל"הדסה" הגיעו הרופאים במכוניתו של ספקטור (מס. 1072), ספקטור זה הוא גיסו של צוקר. צוקר נפצע כבר פעמים ושכב ב"הדסה".

גיל

8.4.46

גיל

"השבת השחורה"

בתקופת "תנועת המרי העברי" פעלה ההגנה, יחד עם האצ"ל ולח"י, נגד מטרות של השלטון הבריטי בארץ. השיא בפעולות ההגנה היה הריסתם, בלילה אחד, של 11 גשרים שחיברו את ארץ-ישראל עם הארצות השכנות, ושנודע כ"ליל הגשרים". היה זה המבצע המקיף ביותר, וגם האחרון, שביצעה ההגנה במסגרת "תנועת המרי העברי".

תגובת הבריטים לפיצוץ הגשרים בידי כוחות הפלמ"ח לא איחרה לבוא ולמחרת הפעולה ביצעו כוחות גדולים של הצבא חיפושים נרחבים בקיבוץ מצובה שבגליל המערבי. הקיבוץ נחשד כי שימש בסיס יציאה ליחידת הפלמ"ח. 27 חברים נעצרו ונשלחו לכלא עכו. גם בקיבוץ בית-הערבה, בצפון ים-המלח, נערכו חיפושים, בחשד שהמקום שימש בסיס יציאה ליחידה שהתקיפה את גשר אלנבי. בהתנגשויות עם החיילים נפצעו 12 מחברי הקיבוץ, 2 מהם קשה, ו-70 איש נעצרו. למחרת היום צרו כוחות צבא על קיבוץ כפר-גלעדי שבצפון וכאשר פרצו החיילים פנימה, גילו החברים התנגדות פסיבית. מאות אנשים מיישובי הסביבה חשו לעזרה ומשהתקרבו לקיבוץ, נפתחה עליהם אש. מן היריות נהרגו שלושה יהודים ונפצעו שישה.

בכל הפעולות שביצעו הבריטים לאחר "ליל הגשרים", נהרגו ארבעה יהודים, נפצעו 18 ולמעלה מ-100 הושמו במעצר. אלא שכל זה היה מעין הקדמה למבצע גדול בהרבה, שנערך כשבועיים אחר-כך ונודע בשם "השבת השחורה".

אור ליום השבת, ה-29 ביוני 1946, הוכרז עוצר בכל הארץ ו-17 אלף חיילים פשטו על מוסדות ומקומות יישוב כדי להחרים נשק ומסמכים וכן לעצור את מנהיגי היישוב ופעילי ה"הגנה". ממשלת המנדט הודיעה כי היא נחושה בדעתה לעקור את הטרור והאלימות, וכי פעולות הצבא קיבלו את אישור הממשלה המרכזית בלונדון. מבצע "אגאתה", כפי שכונה על-ידי הבריטים, השיג את מרבית מטרותיו. בירושלים פשטו הבריטים על בנייני הסוכנות היהודית ולאחר חיפוש יסודי בחדרים ובעיקר בארכיון, החרומו מסמכים שהוטענו על שלוש משאיות גדולות והועברו למשרדי הממשלה ששכנו במלון המלך דוד. בין המסמכים היו מברקים שהוכיחו בעליל את חלקה של הסוכנות היהודית בהנהגת תנועת המרי העברי. כן נמצאו במשרדי הסוכנות היהודית תוכנם של שידורי "קול ישראל" (תחנת השידור

החשאית של תנועת המרי) בהם נאמר, בין היתר, כי ייעשה הכול כדי "להכשיל העברת בסיסים בריטיים לארץ-ישראל ולמנוע את הקמתם בארץ". חיפושים ומעצרים נערכו גם בקיבוצים רבים, אולם ההצלחה הגדולה ביותר הייתה לבריטים בקיבוץ יגור בעמק-זבולון. שבוע ימים נערכו החיפושים ביגור, ומסתבר שהיו לבריטים ידיעות מוקדמות על הימצאות מחסני נשק גדולים במקום. חברי הקיבוץ התנגדו התנגדות פסיבית, אולם הם פוזרו באמצעות גז מדמיע והושמו במכלאות שהוקמו על-ידי החיילים. תחילה היה לחיפוש אופי שגרתי, אולם לאחר שנמצא מחסן הנשק הראשון, השתנה היחס והבריטים חפרו מתחת לרצפות והפכו כל אבן בחיפושיהם אחר נשק. ואמנם כעבור שבוע ימים של חיפושים, נפל בידיהם שלל רב שכולל למעלה מ-300 רובים, כ-100 מרגמות של 2", למעלה מ-400,000 כדורים, כ-5000 רימונים וכן 78 אקדחים. את השלל העצום הזה הציגו הבריטים במסיבת עיתונאים שערכו במקום, ולאחר שעצרו את כל הגברים שנמצאו בקיבוץ, עזבו את המקום.

במסגרת ה"שבת השחורה" נעצרו ברחבי הארץ למעלה מ-2,700 איש, שהועברו למחנה המעצר ברפיח. רק כעבור חודשיים שוחררו עצורי ה"שבת השחורה".

תגובת ה"הגנה" הייתה תחילה נזעמת. הקריין של "קול ישראל", תחנת השידור של תנועת המרי, הכריז בתקיפות ובדרמטיות, כי:

"אנו עומדים וגבנו אל הקיר! נשיב מלחמה שעה!"

הפיקוד העליון של ה"הגנה", שהתכנס למחרת "השבת השחורה", החליט להמשיך במאבק ולהוכיח לבריטים כי פעולתם לא תרתיע את היישוב ואת "תנועת המרי העברי". הוחלט לבצע שלוש פעולות נגד השלטון הבריטי: האחת – פשיטה של הפלמ"ח על מחנה הצבא בבת-גלים לשם החרמת נשק (לפי הידיעות של הש"י, הועבר לשם הנשק שנלקח ביגור). ביצוע הפעולה השנייה הוטל על האצ"ל – פיצוץ בניין מלון המלך דוד, בו שכנו משרדי ממשלת המנדט והמפקדה הראשית של הצבא הבריטי. על לח"י הוטל לפוצץ את בניין "האחים דוד" הסמוך לו, בו שכנו משרדי הממשלה. במכתב שכתב סנה אל בגין, נאמר:⁵²

⁵² מכון ז'בוטינסקי, כ - 4 1/11/5.

(א) עליכם לבצע בהקדם האפשרי את הצ'יק [הכוונה למלון המלך דוד – מלונצ'יק] ואת הבית של "עבדך משיחך" [הכוונה לבניין האחים דוד]. הודיעני על המועד. מוטב בבת אחת. אין לפרסם זהות הגוף המבצע – לא מפרסום במפורש ואף לא ברמיזה.
 (ב) אף אנו מכינים משהו – פרטים נודיעכם בעוד מועד.
 (ג) יש להוציא את ת.א. [תל-אביב] וסביבתה מכלל כל תוכנית פעולה. אנו מעונינים כולנו לשמור מכל משמר על ת"א – כמרכז חיי היישוב וכמרכז פעולתנו אנו. אם בעקבות פעולה תשותק ת"א (עוצר, מאסרים), נשותק גם אנו ותוכניותינו. אגב, לא כאן מרוכזים העצמים החשובים של הצד שכנגד. ובכן, ת"א – "מחוץ לתחום" בשביל צבאות ישראל.

1.7.46 "מ" [משה סנה]

כאשר ההכנות לפעולות היו בעיצומן, הגיע מאיר וייסגל למקום מחבואו של סנה. וייסגל בא בשליחותו האישית של חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית (וייצמן עצמו שכב אותו זמן על ערש דווי בביתו ברחובות). וייסגל הודיע לסנה כי וייצמן מפציר בו להפסיק את המאבק המזוין נגד הבריטים. בין השאר, ציטט וייסגל את וייצמן באומרו:

במדינות מקובל כי הנשיא הוא המפקד העליון של הכוחות המזוינים. מעולם לא נזקקתי לסמכות זו ולא עלה בדעתי להתערב בענייניכם. הפעם, הראשונה והיחידה, הנני משתמש בזכות זו ודורש ממך להפסיק את כל הפעילות.

וייצמן דרש תשובה מידית והודיע שאם בקשתו תידחה, הוא יתפטר מתפקידו ויפרסם ברבים את סיבות ההתפטרות. סנה, שהתנגד להפסקת המאבק המזוין נגד הבריטים, הודיע לוייסגל כי אינו יכול להכריע בעניין זה בוועדה התעורר⁵³. בעצמו וכי יביא את דרישתו של וייצמן בפני ועדת - יכוח לגבי סמכויותיו של נשיא ההסתדרות הציונית, אולם בסופו של דבר הוחלט ברוב קולות להיענות לבקשתו של וייצמן. סנה, שהתנגד להחלטה, הודיע על התפטרותו מתפקידו כראש המפקדה הארצית של ההגנה, אולם נשאר איש הקשר עם האצ"ל ולח"י. בפגישה עם בגין העלים סנה את

⁵³ ועדת א הייתה הוועדה העליונה שבפניה הובאו התוכניות האופרטיביות של תנועת המרי (ללא ציון מפורט של היעד והמקום) והביצוע היה מתקיים רק לאחר אישור הוועדה.

וכל בקשתו הייתה לדחות את ההתקפה על מלון המלך xהחלטת ועדת דוד לכמה ימים. סנה החליט כי הוא עצמו ייסע לפאריס, כדי להשתתף בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, בה יידון המשך המאבק בממשלת המנדט. לפני צאתו את הארץ, ב-19 ביולי, העביר סנה לבגין פתק נוסף, שנאמר בו:

שלום!

שמעתי מחברי על מהלך השיחה האחרונה. אם עודך מחשיב את פנייתי האישית, הריני מבקשך בכל לשון של בקשה להשהות את הפעולות העומדות על הפרק לימים ספורים נוספים.

פיצוץ מלון המלך דוד

בעקבות בקשותיו של סנה, נקבעה ההתקפה על מלון המלך דוד ל-22 ביולי 1946. בגלל קשיי תיאום, החליט לח"י לבטל את תכניתו לפוצץ את בניין "האחים דוד".

היוזמה להקמת מלון המלך דוד בירושלים באה ממשפחת מוסרי, שהתגוררה במצרים והשתייכה לממסד היהודי העשיר ובעל ההשפעה בקהיר ובאלכסנדריה. בחברת המניות שהקימה המשפחה לשם מימון בניית המלון, השתתפו בעיקר אנשי עסקים מצריים וכן יהודים אמידים מרחבי העולם. הבניין, שהתנשא לגובה של שבע קומות, הכיל 200 חדרים מהודרים, ובשנת 1931 נפתח לקהל הרחב. בשנת 1938 הפקיעה ממשלת המנדט הבריטי את כל האגף הדרומי של המלון, ושיכנה בו את מפקדת הצבא ואת מזכירות הממשל הבריטי בארץ-ישראל. הבריטים בחרו במלון המלך דוד בשל מיקומו המרכזי וכן בשל היותו נוח לאבטחה. במרתף המלון הם בנו מרכז קשר צבאי וכן התקינו כניסה צדדית שקשרה את הבניין עם מחנה צבאי שהוקם מדרום למלון ושימש לאבטחתו. פחות משליש מחדרי המלון נשארו לשימוש אזרחי.

לאחר עבודת תכנון ומספר דחיות, התכנסו לוחמי האצ"ל ביום שני, 22 ביולי 1946, בשעה 7 בבוקר, בתלמוד-תורה "בית אהרון" בירושלים. הבחורים הגיעו למקום ביחידות, כל אחד אמר את הסיסמה ונבלע באחת הכיתות. הבאים הבינו כי יוצאים לפעולה, אולם איש לא ידע מהי המטרה. כעבור זמן קצר הגיע הפיקוד הבכיר ורק כאשר הוחל בהסברים, התברר לנאספים כי יוצאים לתקוף את מלון המלך דוד.

לאחר חלוקת הנשק, יצאה החוליה הראשונה לדרך. הייתה זו קבוצת ה"סבלים" בפיקודו של יוסף אבני. תפקידם היה להגיע לסביבות המלון באוטובוס ולחכות ליד הכניסה הצדדית כדי לעזור בפריקת מטעני הנפץ מן הטנדר שיגיע בעקבותיהם. כל ששת ה"סבלים" היו מחופשים לערבים, וזאת כדי לא לעורר תשומת-לב מיוחדת. אחריהם יצאה חוליית הפורצים בטנדר שחיכה בחוץ, עמוס בשבעה כדי חלב תמימים שכל אחד מהם הכיל 50 ק"ג חומר נפץ ומנגנוני הפעלה מיוחדים. בטנדר נסע מפקד הפעולה, ישראל לוי ("גדעון"), שהיה לבוש כמלצר סודני, בעוד אנשי יחידת הפורצים היו מחופשים לערבים. הטנדר נסע ברחובות ירושלים כאשר ברזנט מכסה את כדי החלב ואת הלוחמים וכעבור זמן קצר הגיע אל הכניסה הצדדית הצפונית של המלון, כניסה שהייתה מיועדת להכנסת מצרכי מזון למסעדת "לה

ריג'נס" ששכנה במרתף הבניין. הבחורים התגברו בנקל על השומרים שעמדו ליד השער ומיהרו אל עבר קומת המרתף, שם השתלטו על כל החדרים וריכזו את כל האנשים במטבח המסעדה. אחר חזרו אל הטנדר והעבירו את שבעת כדי החלב אל המסעדה, שם הונחו ליד העמודים שהחזיקו את הבניין. ישראל לוי הפעיל את מנגנוני ההשהיה שהיו מכוונים לפוצץ את המטענים כעבור 30 דקות, ופקד על כל הלוחמים לעזוב את המקום. לעובדים שרוכזו במטבח נאמר לעזוב את הבניין כעבור 10 דקות כדי שלא ייפגעו מן הפיצוץ.

בשעת הנסיגה מן המרתף נפתחה עליהם לפתע אש חזקה, ממנה נפגעו שני לוחמים, ואחד מהם, אהרון אברמוביץ, מת אחר-כך מפצעיו. לאחר ש"גדעון" עזב את המלון, הוא התקרב אל שתי לוחמות (שרה גולדשמיד-אגסי ועדינה חי), שהמתינו בקרבת מקום, והורה להן לבצע את המוטל עליהן. הבנות מיהרו אל תא הטלפון הקרוב ומסרו את ההודעה הבאה למרכזיית המלון וכן למערכת עיתון "פלסטיין פוסט":

"הנני מדברת בשם המחתרת העברית. הנחנו מטען נפץ במלון. עליכם לפנותו מיד, ראו הזהרנוכם".

הודעה נוספת נמסרה לקונסוליה הצרפתית, ששכנה ליד המלון, בה נאמר כי מאחר והוטמנו במלון מטעני נפץ, הם מתבקשים לפתוח את החלונות, כדי שלא ייגרם נזק מהדף האוויר. ההודעות הטלפוניות ניתנו כדי שהבניין יפונה מאדם ולא ייגרמו אבדות בנפש.

כ-25 דקות לאחר שנמסרו האזהרות הטלפוניות, הוחרדה ירושלים מהתפוצצות אדירה שהדיה נשמעו עד למרחוק. כל האגף הדרומי של מלון המלך דוד, על שבע קומותיו, נהרס כליל. מסיבות בלתי ברורות, נשאר עובדי מזכירות הממשלה והמפקדה הצבאית בחדריהם. חלקם לא ידע כלל על המתרחש והחלק האחר לא הורשה לעזוב את הבניין. מכאן מספר הקורבנות הרב שנלכדו בהריסות הבניין.

במשך 10 ימים עסקו אנשי חיל-ההנדסה הבריטי בפינוי ההריסות, וב-31 ביולי נמסרה הודעה רשמית, לפיה נהרגו מן הפיצוץ 91 איש: 28 בריטים, 41 ערבים, 17 יהודים ו-5 אחרים.

העובדה שאנשי המחתרת העברית הצליחו לחדור ללב-ליבו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל וכן מספר הקורבנות הרב, עוררו הדים רבים לא רק בארץ ובאנגליה, אלא ברחבי העולם. תחילה הכחישה ממשלת המנדט את דבר האזהרה הטלפונית, אולם בעדויות בפני שופט חוקר הוברר מעל לכל

ספק כי אכן ניתנה אזהרה טלפונית. יתרה מזאת, הטלפנית של העיתון "פלסטיין פוסט" העידה בשבועה בפני בא-כוח המשטרה, כי מיד לאחר שקיבלה את ההודעה הטלפונית בדבר הפצצות שהונחו במרתף הבניין, טילפנה אל הקצין התורן בתחנת המשטרה. גם אנשי הקונסוליה הצרפתית פתחו את החלונות, כפי שנתבקשו לעשות על-ידי המטלפנת האלמונית, ובכך אישרו שאמנם ניתנה אזהרה בזמן.

כמעט בלתי אפשרי לשחזר את אשר קרה במזכירות הממשלה בחצי השעה שקדמה לפיצוץ, אולם מכל העדויות מתברר כי נמצאו ליקויים רבים בסידורי הביטחון שנקבעו במלון המלך דוד וכן שורה של מחדלים שקרו מרגע שהחלה הפעולה ועד לפיצוץ הגדול. הזלזול באזהרה הטלפונית והעובדה שניתנה צפירת אזעקה וזמן קצר לפני הפיצוץ ניתנה צפירת הארגעה, מראה על ליקויים רציניים במערכת קבלת ההחלטות ועל העדר תקשורת פנימית נאותה.⁵⁴

ראשי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי נתקפו בהלם. הם חששו מתגובה בריטית נגד היישוב, שתהיה אולי קשה יותר מזו של "השבת השחורה", ומיהרו לגנות את הפעולה במלים חריפות ביותר. גילוי-הדעת שפרסמו למחרת היום הביע את: "רגשי זוועתם על מעשה התועבה שלא היה דוגמתו, שבוצע היום על-ידי חבר פושעים". גם דוד בן-גוריון, ששהה אותה עת בפאריס, הצטרף אל המגנים ובראיון לעיתון הצרפתי "פראנס סואר" הודיע כי האצ"ל הוא "אויב העם היהודי".

הגיבוי של הסוכנות היהודית עמד בניגוד גמור לעובדה שפיצוץ מלון המלך דוד נעשה במסגרת תנועת המרי העברי ועל-פי ההוראות המפורשות של משה סנה. לפי בקשת ההגנה, פירסם האצ"ל כרוז ובו קיבל על עצמו את האחריות לפעולה. בכרוז נאמר, בין השאר:

ה. האזהרות הטלפוניות ניתנו בשעה 12.10-12.15. ואם נכונה הודעת השקרנים הבריטיים, כי ההתפוצצות אירעה בשעה 12.37, הרי אף אז עמדו לרשותם 22 (עשרים ושתיים) דקות, כדי לפנות את הבניין מדייריו ועובדיו.

לפיכך נופלת האחריות על האבדות בנפש מקרב האוכלוסייה האזרחית עליהם ורק עליהם.

ו. אין זה נכון, שהמזהירים דיברו "בשם תנועת המרי" [כפי שפורסם בעיתונות]... בעניין זה הננו נמנעים לפי שעה מלמסור הודעה נוספת.

⁵⁴ תאור מפורט של הפעולה, ראה בספרו של המחבר "בלהב המרד".

אך ייתכן, כי – בקשר עם ההסתה הפרועה והפחדנית – יהיה צורך, בזמן המתאים, לפרסם הודעה כזו.
 ז. אנו מתאבלים על הקורבנות היהודיים, אף הם קורבנות טרגיים של מלחמת החופש העברית, שאין טרגית ממנה ואין נעלה ממנה.

ואמנם כעבור שנה פירסם האצ"ל את ההודעה הבאה:

האמת על מלון המלך דוד

[...] ביום ה-1 ביולי – יומיים אחרי ההתקפה הבריטית על "המוסדות הלאומיים" ועל ערינו וכפרינו – הגיענו מכתב מאת המפקדה של "תנועת המרי" ובו דרישה לבצע במהירות האפשרית את ההתקפה על מרכז השלטון אשר במלון המלך דוד ...
 ביצוע ההתקפה נדחה פעמים מספר – הן בגלל סבות טכניות והן לפי בקשת "תנועת המרי". לבסוף אושר תאריך ה-22 ביולי ...
 אף-על-פי כן שודרה כעבור ימים מספר ב"קול ישראל" הודעה, המגנה – בשם "תנועת המרי" – את ההרג הרב במלון המלך דוד שנגרם על-ידי פעולת "הפורשים" ...
 שתקנו במשך שנה שלמה. עמדנו בפני הסתה פרועה, שכמותה לא הייתה בארץ זו. עמדנו בפני הפרובוקציות האיזמות ביותר – ושתקנו. עמדנו בפני חזיון של התחמקות, צביעות ופחדנות – ושתקנו.
 אולם היום, לאחר ש"תנועת המרי" שבקה חיים ואין אפילו תקווה כי תקום לחיים ... בוטלו הסיבות שבגללן שמנו אֵלם לפינו בעניין ההתקפה – אחת ההתקפות האדירות שבוצעו בזמן מן הזמנים על-ידי מחתרת לוחמת – על מרכז השלטון הנאצו-בריטי. עתה מותר לגלות את האמת; עתה צריך לגלות את האמת.
 והעם יראה – וישפוט

תמוז תש"ז 22 ביולי 1947

גרדומים

בעקבות "השבת השחורה" החליט בן-גוריון להפסיק את המאבק המזוין בשלטון הבריטי, ואכן החלטה ברוח זו התקבלה בישיבה של הנהלת הסוכנות היהודית שהתקיימה בפריס ב-5 באוגוסט 1946. המאבק של ההגנה התרכז בהבאת עולים באופן בלתי לגאלי.

לאחר סיום תקופת "תנועת המרי העברי", המשיכו האצ"ל ולח"י את המרד בשלטון הבריטי לבדם. האצ"ל התחזק מאוד מבחינה מוסרית וחומרית. האהדה לאצ"ל בקרב היישוב היהודי בארץ גברה מאוד ומספר המתנדבים לשורותיו הלך וגדל. גם מצבת הנשק גדלה בעקבות ההחרמה שבוצעה במחנות הצבא הבריטי והארגון, שהשתחרר מן המוגבלות שהטילה עליו מפקדת ההגנה, הגביר את מכותיו בבריטים. הפעולות, שנעשו נועזות יותר, פגעו לא רק ביוקרה הבריטית, אלא מנעו את קיום השלטון והסדר בארץ.

בדצמבר 1946, נידון בנימין קמחי, שנתפס לאחר התקפת האצ"ל על בנק עותומן ביפו, ל-18 שנות מאסר וכן ל-18 מלקות. הייתה זו הפעם הראשונה שלוחם המחתרת קיבל עונש משפיל של מלקות. מפקדת האצ"ל ראתה זאת בחומרה רבה ויצאה באזהרה מפני הוצאת העונש אל הפועל. "אם יוצא העונש אל הפועל", נאמר בכרוז שהופץ ברבים, "יוטל אותו עונש על קציני הצבא הבריטי. כל אחד מהם יהיה עלול ללקות 18 מלקות".

הבריטים לא שעו לאזהרות האצ"ל וביום שישי ה-27 בדצמבר 1946 הולקה קמחי בכלא ירושלים 18 מלקות. עם היוודע הדבר, יצאו לוחמי האצ"ל לפעולה. בנתניה הולקה סרן מן הדיביזיה השישית המוטסת, בתל-אביב הולקו שני סמלים בריטיים ובראשון-לציון הולקה סמל נוסף.

יחידה נוספת, שמנתה חמישה לוחמים (יחיאל דרזנר, מרדכי אלקחי, אליעזר קשאני, חיים גולובסקי ואברהם מזרחי) יצאה למשימתה במכונית מפתח-תקווה. לא הרחק מן הכפר וילהלמה נתקלה המכונית במחסום, ולפני שהנהג הצליח להתחמק, ניתכה עליהם אש עזה. מן היריות נפגע הנהג, אברהם מזרחי, שמת לאחר מכן מפצעיו. יתר הארבעה הוצאו מן המכונית והובלו למחנה צבאי סמוך, שם הפשיטום מבגדיהם, היכו והשפילו אותם. לאחר חמישה ימים של עינויים והשפלות הובאו הארבעה לבית-הסוהר המרכזי בירושלים. ב-10 בפברואר 1947, 43 יום לאחר תפיסתם, נפתח משפטם של הארבעה בפני בית-הדין הצבאי בירושלים. הנאשמים לא השתתפו במהלך המשפט, סרבו להשיב על שאלות ולא חקרו את העדים

שהופיעו מטעם התביעה, ובמקום זה הצהירו הצהרות פוליטיות. לוחמי המחתרת הכריזו כי אינם מכירים בסמכותו של בית-הדין לדונם; הם רואים את עצמם בחזקת שבויי-מלחמה ועל-כן רשאים השלטונות לשימם במעצר, אך אינם רשאים להעמידם לדין.

מהלך המשפט היה קצר ועוד באותו יום ניתן פסק-הדין: מוות בתליה למרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני, ומאסר עולם לגולובסקי בהתחשב בגילו הצעיר (בן 17 היה). לאחר קריאת גזר-הדין קמו הארבעה על רגליהם ושרו את "התקווה". הם הובלו לבית-הסוהר המרכזי וצורפו אל דב גרונר שישב בתא הנידונים למוות מאז משפטו שנערך, כאמור, ב-1 בינואר 1947. 48 שעות לאחר מתן גזר-הדין אישר אותו מפקד הצבא בארץ הגנרל ברקר ועוד באותו יום עזב את הארץ. לחץ ציבורי כבד, בארץ וברחבי העולם, הופעל על ממשלת בריטניה לחון את הנידונים למוות, אולם ללא הועיל. הממשלה הייתה נחושה בדעתה להוציא את גזר-דין המוות לפועל ובזאת קיוותה להרתיע את לוחמי האצ"ל ולח"י.

ב-15 באפריל 1947 העבירו הבריטים מכלא ירושלים לכלא עכו את ארבעת הנידונים למוות: דב גרונר, מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני. ההעברה נעשתה בחשאיות רבה, תוך פיזור רמיזות על-ידי השלטונות כי אין להם כל כוונה לבצע את גזר-הדין בזמן הקרוב. כאשר פנה עורך-הדין מקס קריצמן אל שלטונות בית-הסוהר בעכו וביקש הבהרות בקשר להעברה, נאמר לו כי: "... המנהל לא קיבל כל הוראות בדבר ההכנות לביצוע גזר-דין המוות, והנהוג הוא שהנהלת בית-הכלא מקבלת הוראות כאלה ימים מספר לפני הביצוע".

למחרת היום, בשעה 2:45 לפנות בוקר, הגיעו שלושה שוטרים בריטיים ושוטר ערבי אחד אל דירתה של משפחת נחמיה כתריאל מגריל, המשפחה היהודית היחידה שהתגוררה בעכו. מגריל היה תלמיד חכם; הוא נהג לשמש כשליח ציבור לפני האסירים היהודיים בכלא עכו והיה עובר לפני התיבה בשבתות ובחגים. כתריאל מגריל לא הוסמך לרבנות, והיה ידוע בקרב הערבים בכינויו "חכם אבו מוסה".⁵⁵

השוטרים העירו את מגריל משנתו וביקשוהו לבוא עימם לבית-הסוהר. הם סרבו לגלות לו את סיבת בקשתם והאיצו בו שימהר, באומרם כי אין להם פנאי. כששאלם מר מגריל לכמה זמן הוא דרוש להם, השיבוהו "לשעתיים בערך". אז הבין מגריל את פשר הדבר והשיב לשוטרים

⁵⁵ עיתון "הארץ" מיום 17.4.47.

הבריטיים: "אני מסרב ללכת אתכם. עליכם להתקשר בעניין זה עם הרבנות הראשית בחיפה". והשוטרים חזרו כלעומת שבאו. על הוצאתם להורג של דב גרונר וחבריו נודע למר מגריל רק מקץ כמה שעות, משידור רדיו ירושלים.

בשעה ארבע לפנות בוקר העירו את דב גרונר משנתו והוא הובל אל תא הגרדום. בתא נכחו מנהל בתי-הסוהר בארץ, מנהל כלא עכו, רופא וכן שישה קצינים בריטיים. כנהוג בבריטניה ובמושבותיה, שימש מנהל בית-הכלא כתליין, אולם שלא כנהוג – לא נכח במקום רב יהודי. דב גרונר עלה לגרדום ללא וידוי וכך גם יחיאל דרזנר, אליעזר קשאני ומרדכי אלקחי. הארבעה נתלו תוך מחצית השעה, וכל אחד מהם, בהגיע תורו, שר את "התקווה" עד שהעניבה חנקה את גרונו. אל השירה הצטרפו החברים שחיכו לתורם.

כאשר שירת המוצאים להורג נשמעה במעומעם בין כותלי בית-הכלא, קמו כל האסירים היהודיים על רגליהם ושרו בקול גדול את ההמנון הלאומי.



מדכי אלקחי



דב גרונר



אליעזר קשאני



יחיאל דרזנר

על ההוצאות להורג נודע לי ממהדורת החדשות של השעה שבע בבוקר, יחד עם ההודעה בדבר הטלת עוצר ברחבי הארץ. הפסקתי באמצע את ארוחת הבוקר ויצאתי את הבית מן הדלת האחורית לכיוון הפרדסים. את ההלם הראשוני החליפו הכעס והתסכול. עד הרגע האחרון קיוויתי כי הארגון ימצא דרך להציל את חבריו מחבל התלייה, אם על-ידי תפיסת בני-ערובה או בפריצה אל תוך בית-הסוהר. האמנתי כי הבריטים ימצאו סיבה כלשהי לחון את הנידונים ולהמיר את פסקי-דין המוות במאסר-עולם. והנה נגוזו כל התקוות והתליות הפכו לעובדה. ההרגשה הייתה כי הארגון חייב להגיב – ומיד, וזאת לא רק כדי לנקום את נקמת דמם של עולי הגרדום, אלא כדי למנוע מן השלטונות להפוך את עונש המוות לעניין שבשגרה.

מבלי משים, מצאתי את עצמי מהלך באותו שביל בין הפרדסים, בו הייתי נוהג לטייל עם יחיאל דרזנר בהיותו אחראי למחסני הנשק ברמת-גן (הוא החליף את שמוליק, שעבר לתל-אביב עקב מינויו למחסנאי ארצי). כשאחיו צבי נעצר, עזב יחיאל את הבית והפך להיות "פליט". אביו הוזמן למשטרה והוזהר שאם יחיאל לא יסגיר את עצמו, ייאסרו יתר אחיו שנשארו בבית. אולם יחיאל לא נענה לדרישת הבולשת הבריטית והתמסר כולו לעבודת המחותרת. ברמת-גן הכרתיו בכינוי "אהרון", והוא הרבה לבקרני בתקופה הקשה בה נאלצתי להסתגר בביתי כשמחצית גופי נתונה בגבס. בחסות

החשכה נהגנו לטייל בין הפרדסים ולא פעם שוחחנו על בעיותיו האישיות. יחיאל סיפר לי עד כמה קשה לו לחיות כ"פליט". הציקה לו מאוד הבדידות. הוא לא יכול היה להשיג עבודה, כי חשש שיגלו את זהותו, מאידך לא רצה להישאר בחדרו במשך היום כדי שלא לעורר את חשדם של השכנים. וכך היה יוצא את הבית בשעות הבוקר, מסתובב באפס מעשה ברחובות רמת-גן, ומחכה בקוצר-רוח לשעות הערב לתחילת הפעילות המחתרתית. באחד הטיולים עצר לפתע יחיאל ואמר:

"מי יודע מתי תקום המדינה העברית, אולם אם אזכה לראותה, איני רוצה מדליות או פרסים על אשר אני מקריב למענה. כל רצוני הוא להקים בית ולחיות בשקט את חיי כיהודי חופשי בארצו".

יחיאל לא זכה לחיות במדינה העברית שקמה בזכותו ובזכות חבריו לנשק. מרמת-גן הועבר לפתח-תקוה, שם נתמנה מפקד הח"ק (חיל הקרב). כשנה לאחר אותה שיחה בין הפרדסים, עלה יחיאל לגרדום ונקבר בשם "דב רוזנבוים" (לפי תעודת הזהות המזויפת שהייתה ברשותו), וזאת כדי לא לגרום נזק למשפחתו, אשר אף לא נכחה בהלווייתו. כאלמוני לחם וכאלמוני נתן את נפשו למען תקומת עמו במולדתו.

משה ברזני ומאיר פיינשטיין נידונים למוות

ב-17 במרס 1947, ביום בו בוטל המצב הצבאי, דן בית-הדין הצבאי בירושלים את משה ברזני למוות בתלייה. משה ברזני, איש לח"י, נתפס שמונה ימים קודם לכן בשכונת מקור-ברוך בירושלים (לא הרחק ממחנה "שנלר") בעיצומו של המצב הצבאי. בחיפוש שנערך בכליו נמצא רימון והוא הואשם בנשיאת נשק ובכוונה להתנקש בבריגדיר א.פ. דיוויס, האחראי על המשטר הצבאי בעיר, שנהג לעבור באותה סביבה. ברזני הודיע כי אינו מכיר בסמכות בית-הדין לשפוט אותו ועל-כן לא השתתף בדיוניו. ברזני הצהיר הצהרה פוליטית, לפיה רואה העם העברי את הבריטים כשליטים זרים במולדתו. בין היתר אמר:

במלחמה זו נפלתי בשביכם ואין לכם רשות לשפוט אותי. בתליות לא תפחידונו ולהשמידנו לא תצליחו. עמי וכל העמים המשועבדים לכם יילחמו באימפריה שלכם עד חורמה.

המשפט כולו היה קצר; תשעים דקות לאחר תחילת המשפט קרא השופט את גזר-דין המוות. ברזני קם על רגליו ושר את ה"תקווה", אולם השוטרים הפריעו לו בשירתו וסחבוהו ממקומו בכוח. הוא נכבל בידי וברגליו והובא אל תא הנידונים למוות, שם הצטרף אל דב גרונר ושלושת חבריו – אליעזר קשאני, יחיאל דרזנר ומרדכי אלקחי, שגזר-דין המוות שהוטל עליהם כבר אושר על-ידי מפקד הצבא הבריטי הארץ-ישראל שבוע ימים לאחר משפטו של משה ברזני, ב-25 במרס 1947, התכנס שוב בית-הדין הצבאי – הפעם כדי לדון במשפטם של ארבעת לוחמי האצ"ל שנתפסו לאחר ההתקפה על תחנת-הרכבת בירושלים.⁵⁶ במשפט זה נידון מאיר פינשטיין למוות. לפני מתן גזר-הדין אמר:

משטר של עצי תלייה, זה המשטר שהנכם רוצים להשליט בארץ זו, שנועדה לשמש מגדל-אור לאנושות כולה. וברשעותכם האווילית הנכם מניחים כי על-ידי משטר זה תצליחו לשבור את רוח עמנו, העם שכל הארץ הייתה לו לגרדום. טעיתם. תיווכחו כי נתקלתם בפלדה, בפלדה המתחשלת לאש האהבה והשנאה, האהבה למולדת ולדרור והשנאה לשיעבוד ולפולש. פלדה בוערת היא, לא תשברוה. את ידיכם תכוו.

פינשטיין הועבר לבית-הסוהר המרכזי בירושלים והצטרף אל חמשת הנידונים למוות: גרונר, אלקחי, דרזנר, קשאני וברזני. ב-17 באפריל 1947, למחרת התליות בעכו של גרונר, אלקחי, דרזנר וקשאני, אישר מפקד הצבא הבריטי בארץ את גזרי-הדין של פיינשטיין וברזני.

רימון בין לבבות

בתא-הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים גמלה בליבם של פיינשטיין וברזני ההחלטה לפוצץ עצמם יחד עם תלייניהם, בבחינת "תמות נפשי עם פלשתים." וכך כתבו פיינשטיין וברזני מתא הנידונים למוות אל אחיהם, האסירים השפוטים, שישבו בתאים הסמוכים:

אחים, שלום רב. אין זה כי אם עשיתם לא טוב שלא שלחתם לנו את זה. מי יודע אם עד אור הבוקר לא יהיה מאוחר. אל נא תתנו לזמן לעבור כלא היה. שילחו לנו את זה מה שיותר מהר. כל מה שסופר לכם

⁵⁶ פרטים על ההתקפה ועל המשפט, ראה בספרו של המחבר "בלהב המרד".

זה היה רק סערה נפשית שחלפה מהר. אצלנו הכל מוחלט. דרישת שלום לכולם. היו חזקים וגם אנחנו. מ.פ. מ.ב.

"את זה" היו שני רימונים אותם תיכננו פיינשטיין וברזני להטיל על התליינים בבואם לקחת אותם לגרדום. הרעיון לא היה חדש; הוא עלה כאשר דב גרונר ישב בתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים וחיכה שם להוצאת גזר-הדין לפועל. חומר הנפץ הועבר אל תוך בית-הסוהר באמצעות המזון שהיה מיועד לאסירים שקיבלו "יחס מיוחד". כאשר הועבר דב גרונר עם חבריו לבית-הכלא בעכו, נשאר חומר הנפץ בבית-הסוהר המרכזי בירושלים.

לא קל היה לאנשי האצ"ל ולח"י השפוטים למלא את בקשתם של אחיהם הנידונים למוות, אולם כל אחד מהם ידע כי לו הוא במקומם – היה מבקש אותה בקשה עצמה. ביום שבו נתקבל בבית-הסוהר אישור ממפקדת האצ"ל וממרכז לח"י להיענות לבקשתם של פיינשטיין וברזני, ניגשו הבחורים במרץ להכין את הרימונים. הם חתכו את ראש התפוז, הוציאו בעזרת כפית את בשר הפרי ומילאו את החלל שנוצר בחומר נפץ ובפיסות מתכת קטנות. לתוך חומר הנפץ הוכנסו נפצים, מחוברים לפתיל הצתה. לבסוף חובר ראש התפוז למקומו באמצעות קסמי עץ דקים, כך שלא ניתן היה להכיר כי בוצע בו חתך כלשהו.

שלוש פעמים ביום הועבר לנידונים למוות מזון שהוכן על-ידי האסירים שעבדו במטבח. הסוהרים, שבדקו את המזון בקפידה, התרגלו למראה התפוזים ואישרו את העברתם ללא בדיקה מיוחדת. או-אז הוכן סל הפירות שהכיל את שני "התפוזים המיוחדים". האוכל הוכנס לתא הנידונים למוות על-ידי אחד האסירים הפליליים, ובין שאריות המזון שהוצאו מן התא, היה מגולגל פתק קטן:

שלום רב חברים יקרים. קבלנו את ה'עיתונות'. הכול ברור לנו, ואנו שמחים על הזדמנות אחרונה זו שנותנים לנו לקחת חלק בנקמת ארבעת חברינו. באשר לנו – אנו בטוחים כי ארגונינו ינקמו בעדנו במידה ובצורה הנכונה. אולם יתכן שיפתיעו אותנו בהעברה לעכו, ולכן בקשו בחוץ שיכינו לנו גם בעכו דבר כזה, כדי שנהיה בטוחים שאנו עושים זאת. אנו חזקים. שלום רב. מ. פיינשטיין, ומ. ברזני.

ביום שני, 21 באפריל 1947, כשבוע לאחר התליות בעכו, הוטל עוצר על ירושלים, ובעיר נפוצו שמועות כי הגיעה שעתם של פיינשטיין וברזני. בשעה

9:15 בערב, הופיעו קצינים בריטים בביתו של הרב יעקב גולדמן, הרב הראשי של בית-הסוהר, וביקשוהו לבוא אִתָּם לכלא המרכזי. הקצינים לא פירטו את מטרת בואם, אולם היה ברור לכול כי עומדים להוציא להורג את פיינשטיין וברזני. הרב גולדמן הוכנס לתא הנידונים למוות וניסה לעודד את רוחם של שני הלוחמים. כאשר ביקשו השניים מהרב לומר "וידוי", ענה להם: "אתם אינכם זקוקים לווידוי כי טהורים אתם. אני הוא שצריך לומר וידוי בפניכם" ולבקשתו של פיינשטיין, שרו בקול רם את תפילת "אדון עולם". אחר פרצו שני הנידונים למוות בשירת "התקווה" והרב יצא עם מנהל בית-הסוהר, תוך הבטחה שיחזור כדי להיות עם השניים בשעתם האחרונה. פיינשטיין וברזני לא גילו לרב את סודם, אולם הפצירו בו כי לא יחזור בשעת ההוצאות להורג. הרב לא נענה להפצרותיהם, וכדי שלא לפגוע בו החליטו השניים לשנות מתוכניתם המקורית ולפוצץ עצמם לפני בוא התליין. כחצי שעה לאחר צאת הרב מתא הנידונים נשמעו שתי התפוצצויות:

משה ומאיר עמדו חבוקים אחד ביד השני. בידו של משה היו הרימונים, כי ידו האחת של מאיר נקטעה בפעולה בה נשבה. הרימונים היו בין חזיהם, מול לבותיהם. מאיר עישן סיגריה בה הצית את הפתילים וככה התחבקו והוציאו את נשמותיהם בלי עינויים ומתו מות גיבורים .

על-פי הוראת הרב הראשי, הרב יצחק הלוי הרצוג, נקברו השניים בהר-הזיתים בחלקת קדושי פרעות תרפ"ט ופרעות תרצ"ו - תרצ"ח. ליד הקבר הפתוח ספדו לנופלים הרב אריה לוין (רבם של האסירים) ובנימין פיינשטיין, אחיו של מאיר.

עמידתם האמיצה של לוחמי המחתרת בשעתם האחרונה, עוררה כבוד והערצה בארץ ובעולם כולו. דור חדש קם בארץ; דור המוכן להקריב עצמו למען המטרה הנשגבה של שחרור העם והארץ, כששירה על שפתיו. המשורר נתן אלתרמן, שהשתייך אל מחנה המתנגדים לאצ"ל וללח"י, פרסם בעיתון "דבר" שיר תהילה לפיינשטיין וברזני, שעלו בסערה השמימה:

אל נסב את עינינו, לשווא נתכחש
 להודה של אותה שעת-ליל.
 שווא נידום. כי דוברת לשון האש
 בה שרפו את עצמם השניים.

.....
 אל נסב את עינינו. בתא-הדמים
 שעת-קורבן בערה לא דועכת.
 ויכלה היא לשוות לשעות שְׁעָמִים
 עוד חיים עליהם כעל כד ועל לחם.

בשעות שכאלה מפסיד את הקרב
 האויב.
 החורק שיניים.
 לשעה שכזאת, הדולקת לא לשווא,
 נועדו המתים השניים.



מאיר פינשטיין



משה ברזאני

אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר נידונו למוות

ב-28 במאי, כשלושה שבועות לאחר פריצת כלא עכו,⁵⁷ נערך משפטם של אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר שנתפסו במהלך הפעולה. השלושה לא הכירו בזכות בית-הדין לשפוט אותם והעדיפו לנצל את המשפט כדי להצהיר הצהרות מדיניות. ראשון הדוברים היה אבשלום חביב, אשר הישווה את מלחמת המחתרת העברית עם זו של האירים ואמר, בין היתר:

כאשר יצאו נגדכם לוחמי המחתרת האירית ניסיתם להטביע בנהרי-נחלי-דם את ההתקוממות נגד העריצות. הקימותם תליות; רצחתם ברחובות; גירשתם לארץ-גזרה. חשבתם בטיפשותכם הרבה כי בכוח רדיפות תשברו את רוח ההתנגדות של האירים החופשיים, אבל טעיתם. המרד האירי הלך וגבר עד שקמה אירלנד החופשית... תמהים אתם כיצד זה אירע שהיהודים הללו שחשבתם אותם לפחדנים, שהיו קורבן לשחיטות במשך דורות, התקוממו נגד שלטונכם, נלחמים בצבאותיכם ובעמדם בצל המוות – בזים למוות? [...] העוז ותעצומות הנפש נשאבים כאן משני מחצבים: המגע המחודש של הנוער העברי עם אדמת אבותיו, המחזיר לו את מסורת העוז של גיבורי העבר, ולקח השואה המלמד אותו כי אנו עומדים במערכה לא רק על חירותנו, כי אם על עצם קיומנו.

מאיר נקר עמד גם הוא בהצהרתו על "פשיטת הרגל" של המדיניות הבריטית בארץ-ישראל ועל התמוטטות השלטון "אשר פקידיו נאלצים לשבת בגטאות" (רמז לאזורי הביטחון בהם הסתגרו הבריטים). יעקב וייס תקף את המדיניות האנטי-ציונית של הממשלה הבריטית ושלל את עצם חוקיותה של הנוכחות הבריטית בארץ:

עצם הימצאותכם כאן, שהכול מתקוממים נגדה, היא בלתי חוקית. הארץ הזאת ארצנו היא מימים ימימה ולנצח נצחים. מה לכם, קצינים בריטיים, ולמולדתנו? מי שמכם שליטים על אומה עתיקה ושוחרת חופש? ...

⁵⁷ בדבר פרטים, ראה בספרו של המחבר "האצ"ל בחיפה האדומה".

ב-16 ביוני ניתן גזר-הדין: עונש מוות בתלייה לאבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס.

מפקדת האצ"ל נתנה הוראה ליחידות הח"ק לחטוף בני-ערובה כדי להציל את חייהם של הנידונים למוות, אולם הממשלה הבריטית התעלמה מאזהרותיו של האצ"ל ואף מבקשותיהם של מנהיגי היישוב בארץ ושל אישים רבים בעולם, וב-8 ביולי אישר המפקד הראשי של הצבא הבריטי את גזרי-דין המוות שניתנו שלושה שבועות קודם-לכן. כמה ימים לאחר אישור גזר-הדין, תפסה יחידה של האצ"ל בנתניה שני סרג'נטים בריטים בשעה שיצאו מאחד מבתי-הקפה. הסרג'נטים הוכנסו למכונית שחיכתה בקרבת מקום ונלקחו למקום מחבוא שהוכן במיוחד למטרה זו.

חטיפת הסרג'נטים הייתה בתדהמה לא רק את הבריטים, אלא גם את מנהיגי היישוב היהודי בארץ. הם ידעו היטב שהאצ"ל יקיים את אזהרותיו, וחששו מתגובת הצבא הבריטי.

החזקתם של בני-הערובה בידי האצ"ל לא הרתיעה את הממשלה הבריטית, ובשעות הבוקר המוקדמות של ה-29 ביולי הועלו לגרדום בכלא עכו שלושת לוחמי האצ"ל: אבשלום חביב, יעקב וייס ומאיר נקר. יש לציין, כי ההחלטה לבצע את גזרי-הדין נתקבלה בישיבה מיוחדת של הקבינט הבריטי בלונדון, למרות ידיעתם הברורה כי בכך הם חורצים את דינם של שני הסרג'נטים שנלקחו כבני ערובה. על התנהגותם של לוחמי האצ"ל בתא הנידונים למוות לפני עלייתם לגרדום, כותב הרב נסים אוחנה מחיפה, שנתבקש להיות אתם בשעתם האחרונה:

הם לא גילו כל סימני פחד או זעזוע. הם היו אמיצים מאוד... שהיתי עם הנידונים למוות כשעה וכשיצאתי ביקשוני לדרוש בשלום היישוב וביקשו גאולה לעם-ישראל. אני אמרתי להם: אשריכם גיבורי האומה.

הבריטים לא הותירו בפני האצ"ל כל ברירה, ולמחרת היום, ב-30 ביולי, נמצאו שני הסרג'נטים תלויים בחורשה ליד נתניה. הייתה זו חובתו של האצ"ל כלפי חבריו לפעול כדי להפסיק אחת ולתמיד את מחול הגרדומים המטורף שהבריטים בחרו בו. ואמנם מאז תלייתם של שני הסרג'נטים – פסו גרדומים מן הארץ.

תליית הסרג'נטים זיעזעה את ממשלת בריטניה ואת העם הבריטי. העיתונות לא פסקה מלגנות את המעשה, שהשפיע יותר מכל פעולה אחרת על ההחלטות של הממשלה בכל הנוגע לעתיד ארץ-ישראל. הקולונל ארצ'ר

קאסט, מפקידיה הבכירים של ממשלת ארץ-ישראל, אמר בהרצאה שנשא ב 1949 כי: "תליית הסרג'נטים עשתה יותר מכול ליציאתנו מארץ-ישראל".



יעקב וייס



אבשלום חביב



מאיר נקר

מוקשים בדרכים

אחד האמצעים שנקטו הבריטים כדי לפגוע בפעילות המחתרת היה שיתוק דרכי התחבורה הבינעירונית בשעות הלילה. הוכרז עוצר בדרכים החל משקיעת החמה ועד לזריחה, ונאסרה כל תנועת כלי-רכב באותן שעות בין ערי הארץ. בתגובה לעוצר בדרכים, החליט הארגון למקש את הכבישים כדי שגם הבריטים לא יוכלו לנוע בהם בחופשיות. המוקשים היו בצורת אבני דרך וההפעלה הייתה באמצעות מנגנון חשמלי. המפעילים התחבאו בקרבת מקום, וכאשר עברה מכונית צבא או משטרה, היה המוקש מתפוצץ על-ידי לחיצה על כפתור חשמלי.

באחת הפגישות עם הממונים עלי, נתבשרתי שהוחלט לשלב את יחידתי בהפעלת מוקשי הדרכים (באותה עת שולבו גם יחידות מן החת"ם בפעולות נגד הבריטים). הוטל עלי לצאת לסיור מוקדם בסביבות הכפר הערבי "סלמה" (היום כפר-שלם) ולבדוק את האפשרות של הטמנת מוקשים בצד הדרך הראשית העוברת בסמוך לכפר. לקחתי אתי שבתאי ובן-ציון, שני החניכים המצטיינים שזה עתה סיימו את הטירונות, ויצאנו לדרך כאשר לכל אחד מאיתנו אקדח טעון בחגורתו. בסמוך לשעה 11 בלילה הגענו לכפר שנים את שנתו וסמטאותיו היו ריקות מאדם. לפתע נתקלנו בשני צעירים, ששאלו לסיבת הימצאותנו בכפר. הסברנו להם כי אין בכוונתנו להישאר בכפר והמשכנו בדרכנו כדי לבצע את המשימה שהוטלה עלינו. כעבור מחצית השעה, בשעה שחזרנו על עקבותינו, מצאנו על אם-הדרך קבוצה של צעירים. במטרה להימנע מהתנגשות עם הצעירים, אמרתי לשבתאי ולבן-ציון לפתוח בריצה לעבר הפרדס שהיה מעבר לסימטה. לפתע מעד שבתאי ונפל. לשמע צעקותיו עצרתי, וכשראיתי שהערבים נמצאים בקרבתו, שלפתי את אקדחי ויריתי שתי יריות – האחת באוויר והשנייה לעבר קבוצת הצעירים. הערבים הפסיקו את המרדף ושבתאי קם על רגליו והצטרף אלינו. חצינו את הפרדס וצעדנו בשביל לעבר רמת-יצחק כשרוחנו טובה עלינו. לא חלף זמן רב כאשר לפתע נורתה עלינו אש אוטומטית מקצה הפרדס. נשכבנו מיד על הארץ והמתנו לבאות. הצרורות שנורו מתת-המקלע פסקו לרגע ויכולתי להבחין בקבוצה מזוינת שמנתה שישה אנשים. אחד מהם צעק לעברנו "מין הדא" ובתשובה עניתי בערבית כי אנו יהודים. הוא שאל למעשינו ועניתי שאנו נמצאים בדרכנו לתקוף את המחנה הבריטי הסמוך וכי אין לנו שום כוונות לפגוע בערבים. הדובר, כנראה ראש הכנופיה, ביקש שאתקרב אליו כדי שיוכל להיווכח אם אומנם אמת בפינו. בתשובה, הצעתי

שניפגש הוא ואני באמצע הדרך, בהשאירנו מאחורינו את חברינו. לאחר משא ומתן קצר הסכים והחל בצעידה לקראתנו. בן-ציון ושבתאי הפצירו בי לא ללכת לקראת הערבי, כי חששו שברגע שאיחשף – הוא יפתח באש. הסברתי להם כי איני רואה כל מוצא אחר וכי הפגישה הזו יכולה להיות הסיכוי היחיד שלנו לצאת בשלום מכל העניין. בלב כבד קמתי ממקומי וצעדתי לעבר איש הכנופיה. באופן הפגנתי הכנסתי את האקדח לחגורתתי וביקשתי ממנו להוציא את המחסנית מתת-המקלע שהחזיק בידו. בעודנו משוחחים, התקרבו אלינו יתר חברי הכנופיה ובמקביל אמרתי לחברי להצטרף אלינו. המתח שהורגש בתחילת הפגישה הלך והתפוגג, ונראה היה שהם מאמינים לסיפורי, לפיו אנו משמשים יחידת סיור לקבוצה גדולה של אנשי הארגון שעומדים לתקוף את המחנה הצבאי. ראש הכנופיה הביע הערכה לפעולות הארגון ואמר שגם הם שונאים את האנגלים. האווירה הלכה והתחממה ובמהלכה גיליתי עניין ברכישת כלי-הנשק שהיה ברשותם. הערבי סיפר לי שיש להם מחסן גדול של כלי-נשק ובשמחה ימכור לנו כל כמות שנבקש. הצעתי שניפגש שנית על-מנת לדון בפרטים בדבר סוגי הנשק וכמובן – במחיר. כשהרגשתי שהפגישה מתארכת, הסברתי לבן-שיחי שעלינו לחזור מיד, אחרת תבוא הקבוצה כולה לברר מה עלה בגורלנו. נפרדנו בלחיצת ידיים, לא לפני שקבענו פגישה נוספת באחד מבתי-הקפה ביפו להמשך המשא-ומתן. צעדנו לעבר רמת-יצחק ובעיקול הראשון – פתחנו בריצה מהירה כדי להיעלם מעיני הכנופיה. מה רבה הייתה השמחה כשהגענו לבסוף לרמת-גן. החבאנו את הנשק במקום סתר מאולתר ונפרדנו איש איש לביתו.

למחרת היום דיווחתי לממונים עלי את הקורות אותנו וביקשתי רשות לקיים את הפגישה עם ראש הכנופיה. כעבור מספר ימים זומנתי לתדרוך לקראת אותה פגישה. נמסרה לי רשימה של כלי-נשק בהם הארגון מעוניין ונאמר לי לא להסכים בשום פנים ואופן למתן מקדמה כספית על חשבון הרכישה. עלי להודיע כי התשלום יהיה עם ביצוע העסקה. לא בלב קל נסעתי ליפו. ראשית, חששתי שמא הערבי יודיע למשטרה וזו תטמון לי מלכודת בבית-הקפה. בנוסף לזאת, הייתה גם אפשרות שהערבים יחטפו אותי בהנחה שהבאתי כסף לביצוע העסקה. התקרבותי בזהירות לבית-הקפה ומיד זיהיתי את ראש הכנופיה יושב על דרגש ומעשן נרגילה. הוא קם לקראתי וקיבלני כקבל ידיד משכבר הימים. שתינו קפה טורקי ושוחחנו ארוכות על דא ועל הא, כמקובל אצל שכנינו הערבים. לקראת סוף הפגישה, התחלנו לדון בעסקת הנשק. הערבי עיין ברשימה שהגשתי לו ורשם ליד כל כלי את המחיר המתאים. הוא החזיר לי את הרשימה ואמר שעם קבלת

הכסף נוכל לקבל את הנשק. שאלתי אותו מה יקרה אם ייעלם עם הכסף ולא יספק את הסחורה? לכן הצעתי כי התשלום יתבצע עם קבלת הנשק במקום בו נפגשנו לראשונה. בתשובה אמר שאם לא יקבל את הכסף מראש, אנו עלולים לבוא למקום המפגש בכוח גדול ולקחת את הנשק ללא תשלום. כך נמשכה השיחה, שבבסיסה היה חוסר אמון מוחלט בין הצדדים. לפני שנפרדנו, קבענו פגישה נוספת, אשר לא התקיימה מעולם.

ההגנה שבה ומתנכלת לאצ"ל⁵⁸

ראשי המוסדות הלאומיים אף פעם לא השלימו עם קיומם של הארגונים שלא סרו למרותם ועם פירוקה של "תנועת המרי העברי", תכננו את המתקפה הבאה על האצ"ל ועל לח"י. אלא שתקופת "תנועת המרי", בה יחידות של ההגנה שיתפו פעולה עם האצ"ל ולח"י במלחמתם בשלטון הבריטי, הגבירה את האהדה אל ארגונים אלה. לא רק הרחוב היהודי, אלא גם חברי ההגנה ואף חלק ממנהיגו היישוב, התקשו לעכל את המעבר החד בין שיתוף פעולה עם ארגוני המחתרת לבין גינוי פעולותיהם ורדיפת חבריהם. והרי לא הייתה כל פריצת דרך מדינית: שערי הארץ נשארו נעולים והצי הבריטי גויס למלחמה בעלייה הבלתי לגאלית שאורגנה על-ידי ההגנה. אולם בן-גוריון גרס שיש לחזור לכל האמצעים שננקטו בתקופה "הסזון הגדול" אשר קדם להקמתה של "תנועת המרי העברי", כולל שיתוף פעולה הדוק עם הבריטים והסגרת חברי המחתרת לבולשת. חברים בהנהלת הסוכנות היהודית, וכן חברים רבים בארגון ההגנה, התנגדו נמרצות להסגרת לוחמי האצ"ל לבולשת. לכן הוחלט בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית להיאבק באצ"ל ובלח"י ללא שיתוף הבריטים. בהתאם להחלטה זו, יגורשו חברי המחתרות ממקומות עבודה, מבת-ספר ואף ממקום מגוריהם; יוחרמו מחסני נשק וכן ימנעו בכוח מאנשי האצ"ל ולח"י לפעול נגד הבריטים. כל זה בנוסף למסע תעמולתי נרחב נגד דרך מאבקה של המחתרת בשלטון הבריטי ונגד מבצעה.

לשם ביצוע מסע זה, שזכה לכינוי "הסזון הקטן", הוקמה "משטרה חשאית", שהייתה מורכבת מאנשי הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) ויחידות מיוחדות של החי"ש (חיל השדה של ההגנה).⁵⁹

ניתנה הוראה מטעם המטכ"ל להקים בכל סניף וסניף יחידות מגויסות של 10-16 איש לרשות המאבק עם הפורשים...

ב"סזון הקטן" היו מקרים רבים של ון הכאתם פעילי האצ"ל. חוליות היו נקראות לפעולה מבין יחידות החי"ש שבאזור וחשודים בקשריהם עם האצ"ל גורשו לעתים מן השכונה או מן המושבה בה התגוררו. אלא שהפעם, לא כמו בזמן "הסזון הגדול", האצ"ל לא הבליג והשיב מכה תחת מכה.

⁵⁸ פרטים ראה בספרי "הסזון צייד אחים", בהוצאת מכון ז'בוטינסקי.

⁵⁹ ספר תולדות ההגנה, כרך שלישי, עמוד 954.

החטיפות והמכות ההדדיות נמשכו מספר חודשים והתרבו במיוחד בחודשים אוגוסט וספטמבר 1947. חמורה מכול הייתה ההוראה שקיבלו חברי ההגנה למסור למפקדיהם שמות וכתובת של חברי האצ"ל. רשימות אלה התגוללו בבתים פרטיים וכן במשרדים שונים והיה חשש רציני שהן תגענה לידיה של הבולשת הבריטית. ואומנם קרה לא פעם שאדם חשוד בהשתייכות לאצ"ל הצליח לחמוק מיחידת העונשין של ההגנה, אבל נפל בסופו של דבר בידי הבריטים.

שער שלישי
ירושלים

הבריטים מעבירים את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם

עם סיום מלחמת-העולם השנייה הגבירו האצ"ל ולח"י את מלחמתם נגד השלטון הבריטי בארץ. עקב הרחבת פעולות המחתרת, נאלצה הממשלה הבריטית להגדיל את מספר החיילים ששירתו בארץ-ישראל, כדי שיוכלו לשמור ביתר יעילות על מתקני הממשלה והצבא. הגיעו הדברים לידי כך, שכעבור זמן לא רב הגיע מספר החיילים והשוטרים הבריטים בארץ-ישראל לכ-100,000. החזקת מספר כה גדול של מגויסים היוותה מעמסה גדולה מאוד על ממשלת בריטניה, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה ציבורית.

במאבק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, גרמו הקורבנות בנפש לתגובות קשות ביותר בבריטניה עצמה. בכל פעם שנהרגו בארץ חיילים או שוטרים בריטיים, זכה הדבר לפרסום רב בעיתונות הבריטית ובעקבות זאת הועלו שאילתות בפרלמנט הבריטי. ככל שהתגברה מלחמת המחתרת בארץ וגדל מספר הקורבנות הבריטיים, כן גבר לחצה של דעת-הקהל בבריטניה על הממשלה לעזוב את ארץ-ישראל. הגדילו לעשות אימהותיהם של החיילים אשר שירתו בארץ; הן הפגיזו את שר-המושבות ואת שר-החוץ במכתבים, בדרישה להחזיר את הבנים הביתה. מכתבים אלה מצאו את דרכם גם לפרלמנט, שם השתמשו בהם צירי הבית כבסיס לשאילתות שהביכו לא מעט את הממשלה. יש לזכור כי חיילים אלו סיימו זה לא מכבר את שירותם בגיהנום של המלחמה באירופה, ובמקום לחזור הביתה נשלחו לפלשתינה, שנחשבה בעיניהם לארץ גזרה. נוסף למלחמת המחתרת העברית בשלטון המנדט בארץ-ישראל, היה על הממשלה הבריטית להתמודד גם עם בעיות כלכליות קשות ביותר. מלחמת-העולם השנייה פגעה קשות בתשתית הכלכלית של המדינה ולממשלה לא היו האמצעים לשקם את ההריסות. החיילים, שניצחו בקרב, חזרו הביתה לחיי צנע ואבטלה. היה קיצוב במזון ובלבוש, ולא היה מספיק דלק כדי לספק את מלוא צריכת החשמל והתחבורה. ואם לא די בכל אלה, עבר על בריטניה בסוף שנת 1946 ותחילת 1947 חורף נוראי שכמוהו לא ראו הבריטים שנים רבות. הקור והשלג שיתקו לחלוטין את החיים הסדירים בערים ובכפרים. לא היה פחם לחימום הבתים ולאספקת חשמל; בתי-חרושת נסגרו בזה אחר זה ושירותי הרכבות קוצצו באופן דרסטי. הופסק ייצור הבירה וקוצצה אספקת הסיגריות. הגיע המצב לידי כך שהמדינה בעלת מחצבי הפחם הגדולים, נאלצה לשלם במטבע חוץ, שהיה בצמצום, כדי לייבא פחם מארצות-הברית. המצב בבריטניה היה ללא נשוא, והתלות בארצות-הברית הלכה וגברה.

צ'רצ'יל, שהיה באותה תקופה מנהיג האופוזיציה, הכריז בנאומיו בפרלמנט, כי בריטניה שלאחר המלחמה חלשה מכדי לשאת בנטל הרב שנגרם בעקבות מלחמת המחתרת בארץ. צ'רצ'יל טען כי האינטרסים של בריטניה בארץ-ישראל אינם כה חשובים כדי שיצדיקו החזקת 100,000 חיילים ושוטרים, העולים לאוצר הבריטי הריק הון עתק. הוא תבע מן הממשלה לצאת את ארץ-ישראל ללא דיחוי.

ב-19 בפברואר 1947, הכריז בוויין, שר החוץ של בריטניה, כי הוא עומד למסור את בעיית ארץ-ישראל לארגון האומות המאוחדות. כשבוע לאחר הכרזתו של בוויין, הודיע קריץ' ג'ונס, שר המושבות, כי:

אין אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי למסור את המנדט על ארץ-ישראל. אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי לבקש עצה איך אפשר להגשים את המנדט. אם אי אפשר להגשימו במתכונתו הנוכחית, שואלים אנו איך אפשר לתקנו.

באמצע חודש מאי, החליטה עצרת האו"ם למנות "ועדה מיוחדת לארץ-ישראל" (UNSCOP), כדי לחקור את כל הכרוך בבעיית ארץ-ישראל ולהציע הצעות לפתרונה. הישיבה הראשונה של אונסקו"פ התקיימה בארץ ב-16 ביוני 1947, ביום בו ניתן גזר-דין המוות במשפטם של אבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס, שנתפסו בפריצת כלא עכו. זו הייתה קבלת הפנים שערכה ממשלת המנדט הבריטית לוועדה שנתמנתה על-ידי ארגון האומות המאוחדות. לאחר מתן פסק-הדין, הצטרפו חברי הוועדה אל מנהיגים ואישים רבים, בארץ ובעולם, בפנייה אל שלטונות המנדט לחון את הנידונים למוות. אולם ללא הועיל; הבריטים היו נחושים בדעתם להמשיך במדיניות "היד הקשה" ולדכא את הלוחמים העבריים בכוח הזרוע.

אירוע נוסף שהסעיר את העולם כולו בתקופה שבה ישבה ועדת אונסקו"פ על המדוכה, הייתה פרשת האנייה "יציאת אירופה" ("אקסודוס"). ביולי 1947, יצאה האנייה מחופי צרפת ועל סיפונה 4,500 יהודים משארית הפליטה. עם התקרב האנייה לחופי הארץ, פתחו עליה הבריטים באש ואילצו להיכנס לנמל חיפה. בנמל, הועברו 4,500 המעפילים בכוח הזרוע אל שלוש אניות גירוש בריטיות, אולם בניגוד לפעמים קודמות, בהן הועברו המעפילים למחנות מעצר בקפריסין, החליטה ממשלת בריטניה להחזיר את מעפילי "אקסודוס" לאירופה. המסע לאירופה זכה לפרסום בין-לאומי רב והעלה את בעיית הפליטים היהודיים באירופה בכל חריפותה.

מלחמת המחתרת בשלטון הבריטי בארץ ומצב הפליטים היהודיים באירופה השפיעו השפעה רבה על ועדת אונסקו"פ, אשר לאחר ששמעה עדויות של כל הנוגעים בדבר, החליטה להמליץ בפני עצרת האו"ם על סיום המנדט הבריטי וחלוקתה על ארץ-ישראל לשתי מדינות ריבוניות: יהודית וערבית, בעוד אזור ירושלים יהיה נתון למשטר בין-לאומי.

באחד מערבי אוגוסט החמים 1947, נקראתי לפגישה של מפקדי "גונדות" ברמת-גן. בפגישה זו קיבלנו סקירה מקפת על המצב מפי "עמיצור" (בצלאל עמיצור) שהיה באותה עת חבר המפקדה הראשית של האצ"ל. שני נושאים מרכזיים עמדו על הפרק: ה"סזון הקטן", שקיבל תנופה מחודשת, ודיוני הוועדה המיוחדת שנתמנתה על-ידי האו"ם כדי לחקור את בעיית ארץ-ישראל ולהביא את המלצותיה בפני עצרת האו"ם.

הדיונים בנושא ה"סזון הקטן" היו סוערים ונמשכו אל תוך הלילה, כי הפגיעה בחברי הארגון הלכו וגברו והיה צורך בקביעת אמצעי התגוננות ותגובה. כאשר נסתיימה הפגישה, נתבקשתי להישאר במקומי, ולאחר שכל החברים עזבו את החדר, הודיע לי עמיצור שאנשי ה"דלק" (שירות הידיעות של האצ"ל) קיבלו לעיונם רשימה של חברי הארגון שהוכנה על-ידי ההגנה ובה גם שמי. עוד הודיעני עמיצור שהוחלט להעבירני לירושלים, שם אוכל להסתתר מפני ההגנה והבולשת. למחרת היום עזבתי את ביתי ברמת-גן ועברתי לגור בירושלים.

כעבור שנים מצאתי בארכיון ההגנה את המסמך שבגללו הועברתי לירושלים.

לדלפי (ד)
01103

הנידון: סיסמת האצ"ל בקונצרט ברמת-גן

ב-29.6.47 בהפסקה בקונצרט התזמורת הפילהרמונית באמפיתאטרון תלו 2 נערים סיסמת האצ"ל: "זוהי ארצנו. הלאה הכובשים הבריטים". הקהל שרק וצעק "בוז", מתוך הקהל יצא בחור שהוריד את הסיסמא לקול מחיאות כפיים סוערות (ראה "הבוקר" 30.6). במעשה זה השתתפו כ-21 נערים, אשר עלו על גג הבמה ותלו את הסיסמא. על הפעולה ניצח יהודה לפידות.

אכן נתבקשתי להיות אחראי על תליית מודעה גדולה מעל הבמה של האמפיתאטרון של רמת-גן, בשעה שנגנה שם התזמורת הפילהרמונית לכבודם של חברי וועדת האו"ם לענייני ארץ-ישראל. בשלב מסוים היה חשש שחברי ההגנה שהיו במקום יתנכלו לצעירים שטפסו על הסולם. כדי להגן עליהם, חשפתי את עצמי ועמדתי ליד הסולם ומנעתי מחברי ההגנה לבצע את זממם. מסתבר שמישהו מן הנוכחים זיהה אותי וכך הגיע שמי לש"י.

פליט בירושלים

את ירושלים עזבתי, כזכור, בגיל חמש, כאשר הורי עקרו לתל-אביב. בהיותנו בתל-אביב, נהגנו לבקר בירושלים שלוש פעמים בשנה: בחג הפסח, בחג השבועות ובחג הסוכות, וקיימנו בכך את מצוות העלייה לרגל ב"שלושה רגלים". בזיכרוני הייתה ירושלים עיר של חג, יהודים לבושים בבגדי שבת הולכים להתפלל ליד הכותל המערבי.

שמחתי לחזור לירושלים, הגם שהדבר נעשה בגלל אילוצים שלא הייתה לי שליטה עליהם. לא לחגוג באתי הפעם לירושלים, אלא כ"פליט" הבורח מפני הבולשת הבריטית ומפני הש"י (שירות הידיעות של ההגנה). היה עלי לנהוג במשנה זהירות כדי שנוכחותי בעיר לא תבלוט. הייתי צריך להיזהר לא רק מפני הבריטים, אלא אף מפני אחינו בני ישראל. שני סיפורי אליבי בניתי לי כדי להסביר את שהייתי בירושלים: האחד עבור משפחתי ומכרי והשני עבור הבולשת הבריטית. למשפחתי הסברתי כי באתי לירושלים כדי ללמוד באוניברסיטה העברית, ובאשר לבריטים – החלטתי לספר כי באתי לבקר את סבי וסבתי שהתגוררו בירושלים.

הצעד הראשון שעשיתי עם בואי לעיר, היה למצוא חדר מתאים בו אוכל להתגורר ולהמשיך את פעילותי באצ"ל מבלי לעורר חשד כלשהו. החדר חייב היה להימצא בסביבה שקטה, בה הבריטים ממעטים להסתובב. כן הייתה חייבת להיות גישה נוחה לחדר, ומה שחשוב לא פחות – דרך מילוט בשעת סכנה. סירבתי לקבל חדר שהוצא לי על-ידי מפקדי באצ"ל, כי רציתי שאף חברי למחתרת לא ידעו את מקום מגורי. לבסוף, לאחר חיפוש אינטנסיבי, מצאתי חדר שהתאים לדרישותי. החדר היה בשכונת "אחוזה", בדירת משפחת חיה ויעקב הופמן – זוג מבוגר, מסביר-פנים ונעים הליכות. הזוג הופמן היה חסוך ילדים, ומעטים היו האורחים שנהגו לבקרם. הבעל עבד בהנהלת חשבונות באחד המוסדות הדתיים ובשעות הפנאי עסק בלימוד תורה, בעוד האישה עסקה בניהול משק הבית. הכנסתם לא הייתה

גדולה והם חיו בצנעה רבה. שלושה חדרים היו להם בדירתם ואת האחד החליטו להשכיר כדי להגדיל במקצת את הכנסתם החודשית. הסברתי להם כי הלימודים באוניברסיטה כרוכים בעבודה עצמית רבה, אותה אני מתכוון לעשות יחד עם חברי לספסל הלימודים מחוץ לחדרי ועל-כן איאלץ מפעם לפעם לחזור בשעה מאוחרת הביתה. עוד הבטחתי להם שאין בדעתי להזמין אורחים כדי לא להפריע את מנוחתם. הזוג הופמן קיבל את הסברי בהבנה רבה והעסקה נעשתה. הבאתי את חפצי המועטים ונכנסתי לגור בדירתם. החדר היה גדול למדי והיה מצויד במיטה, שולחן קטן, שני כיסאות וארון ישן. יתרונו הגדול של החדר הייתה הדלת הנוספת שהובילה לחצר ואשר יכלה לשמש לי דרך מילוט. למרבה האירוני, היה החדר קרוב מאוד לבית בו גרתי בילדותי בשכונת "גאולה" הסמוכה.

התנאים של חיי המחותרת בירושלים היו קשים. יש לזכור כי ירושלים שימשה מרכז השלטון הבריטי, בה שכנה ממשלת המנדט, מפקדת הצבא, מרכז הבולשת וכן מעונו של הנציב העליון. מטבע הדברים שימשה ירושלים כר פעולה נרחב להתקפות המחותרת על מטרות בריטיות. בירושלים בוצעו מן הנועזות שבפעולות המחותרת. כך פוצץ פעמיים בניין הבולשת המרכזית, נהרס אגף שלם מבניין מלון המלך דוד בו שכנו משרדי הממשלה ומפקדת הצבא, וכן הותקף מחנה הצבא ב"שנלר" בעיצומו של המצב הצבאי שהוטל בזמנו על ירושלים. כתוצאה מן ההתקפות הללו, נקטו הבריטים אמצעי ביטחון מיוחדים והיקשו מאוד על פעילות המחותרת בעיר. הבריטים הקימו בירושלים אזורי ביטחון, שנקראו בפי העם "בווינגרדים", והקיפו אותם בגדרות-תיל גבוהות. משמרות קבועים הועמדו בשערי אזורי הביטחון וכל יוצא ובא נבדק בקפדנות רבה. בנוסף לזאת, הסתובבו ברחובות העיר משמרות צבא ומשטרה, מי ברגל ומי ברכב. מפעם לפעם היה הצבא סוגר קטע רחוב ועורך חיפוש-פתע אצל כל העוברים והשבים שנקלעו במקרה לאותו מקום. ואם לא די בכל זה, הרי שלעיתים קרובות נהגו הבריטים להטיל עוצר לילה על העיר כולה, החל מהשעה שש בערב ועד לשעה שש בבוקר.

בנוסף לכל הקשיים הללו, סבלה ירושלים מכמה חסרונות אובייקטיביים. לירושלים לא היה עורף מתאים לפעילות מחותרתית, דוגמת הפרדסים שהיו בשפע באזור השפלה. ירושלים הייתה מוקפת הרים חשופים, ובסביבתה שכנו כפרים ערביים עוינים. קשה היה לקיים מפגשים בקבוצות בשטח פתוח, כי כל תנועה עוררה מיד חשד והיה חשש שהבריטים יגיעו במהירות למקום. המפגשים נערכו בדרך-כלל בחדרים שנשכרו במיוחד למטרה זו. כדי שלא לעורר חשד, הקפדנו שהפגישות תתקיימנה בקבוצות קטנות ולא

לעיתים תכופות מדי. גם האימונים בנשק התנהלו בחדרים שכורים, ולכן הוגבל האימון לנשק קל וקטן בלבד – אקדחים ותת-מקלעים. לצורך אימונים ברובים או במקלע, היה צורך לשלוח את הבחורים לאחד מסניפי הארגון בשפלה.

היה לי קשה מאוד להסתגל לתנאים המיוחדים של ירושלים, במיוחד לאחר החופש היחסי אליו הורגלתי לפני בואי לעיר. רמת-גן הייתה מוקפת פרדסים, אליהם לא העזו הבריטים להיכנס. הפרדסים שימשו לנו כמקום מפגש, משם יצאנו לפעולות הקרב ולשם חזרנו לאחר ביצוע הפעולה. באדמת הפרדסים חפרנו את מחסני הנשק, ובתי האריזה שימשו לנו כמקום אימונים. עשינו בפרדסים כבתוך שלנו, ובלילות הסתובבנו עם נשק ללא חשש ואף פעם לא הופתענו מביקור בלתי רצוי של המשטרה או הצבא. והנה, לאחר תנאי "לוקסוס" כאלה, מסתובב אני בסמטאות ירושלים, מסתכל שמאלה וימינה לפני היכנסי לחדר כל שהוא כדי לקיים בו פגישה עם חברי לארגון. העברת הנשק לחדר לצורך אימונים הייתה מבצע בפני עצמו. שלא לדבר על הצורך לשמור כל שקט מכסימלי, כדי שלא לעורר את חשדם של השכנים.



מראה רחוב יוליאן (היום רחוב המלך דוד) בירושלים בתש"ח

בהיותי בלתי מוכר בירושלים, הוטל עלי לשכור חדרים חדשים לצורך קיום פגישותינו, והחדר הראשון ששכרתי היה ב"נחלאות". כדי להגיע אל החדר, היה צורך לעבור דרך סמטאות השכונה, והגישה לחדר הייתה ברגל בלבד, מכאן שמשמרות בריטיים ממוכנים לא יכלו להגיע לאליו. החדר עצמו נבנה על עמודים בתוך חצר סגורה, ועל-כן קראנו לו – "העלייה". בעלי החדר גרו בסמוך לו; מתושבי המקום היו, פשוטי-עם סימפטיים. את עיסקת שכירת החדר ערכנו בתקיעת-כף, ללא חתימה על חוזה כלשהו, והוסכם שתשלום של חודשיים יינתן מראש. ריהטנו את החדר בשולחן שהכיל מגירת סתר, כמה כיסאות ומיטת ברזל מכוסה בשמיכת צמר דקה. הרביתי להשתמש בחדר "העלייה" והתיידדתי עם בעלי הבית. הקפדתי לשלם להם בזמן כדי להימנע מחיכוכים מיותרים. פעם, באחד מימי הסתיו קיימתי פגישה בחדר, ולאחריה נשארתי כדי לערוך כמה רשימות. הייתי שקוע בעבודתי, עד כי לא שמתי לב שעוצר-הלילה נכנס לתוקפו. לא רציתי לקחת סיכונים מיותרים, והחלטתי להישאר בחדר ללינת לילה. היה זה ליל סתיו קר, והשמיכה הייתה דקה מכדי לחמם את עצמותיי. כך שכבתי, קופא מקור, מבלי יכולת לעצום עין. לפתע שמעתי דפיקות בדלת. קפצתי מן המיטה, והמחשבה הראשונה שניקרה במוחי הייתה שוודאי באו לאסור אותי. נשארתי במקומי מבלי להוציא הגה, עד אשר שמעתי את קולה של בעלת הבית: "זו אני, פתח בבקשה את הדלת". פתחתי את הדלת בזהירות ומה רבה הייתה הפתעתתי כשראיתי את בעלת הבית ושמיכת-פוך גדולה בידה. היא סיפרה לי כי זו השמיכה שהיא שומרת ליום הכלולות של בתה, ועל-כן אינה בשימוש. "הלילה קר מאוד והשמיכה שלך דקה מדי" אמרה. "קח בבקשה את השמיכה הזאת ממני והתכסה בה". ובלי אומר ודברים השאירה את שמיכת-הפוך ויצאה לדירתה. אותו לילה חיממה השמיכה את גופי אולם יותר מכול חימם את לבי יחסה של האישה העדינה והטובה שכה דאגה לשלומי.

באחד הימים, כאשר הלכתי לתומי ברחוב המלך ג'ורג' החמישי, נחסם לפתע קטע הרחוב על-ידי חיילים בריטים וכל האנשים נתבקשו לזהות את עצמם באמצעות תעודות-זהות. הראיתי את תעודתי לחייל הבודק ולאחר שהלה הפך בה ובדק מכל הצדדים, החליט כי עלי לעבור בדיקה נוספת אצל הקצין. חששתי כי אני מתחיל להסתבך, אולם לא הראיתי כל סימני עצבנות. העובדה שלא הייתי היחיד שנשלח לבדיקה נוספת, עודדה אותי במקצת. הקצין שאלנו למעשי וסיפרתי לו כי באתי לבקר את סבתי (לא יכולתי לספר לו שאני לומד באוניברסיטה העברית מפני שלא היה בידי שום מסמך שיכול לאשר זאת). הקצין שאל לשם סבתי ולכתובת מגוריה ואחר ביקשני לחכות

בצד. בינתיים נחקרו אנשים נוספים, אשר שוחררו לאחר שענו על שאלות החוקר. כאשר נותרתי לבדי, הוזמנתי לחקירה נוספת. הפעם התנהלה שיחה על המצב בארץ, והקצין רצה לדעת את השקפתי הפוליטית ובמיוחד את דעתי על ארגוני הטרור. הסברתי מה שהסברתי ואז נערכה התייעצות, כאשר אחד החוקרים מתבונן בי מן הצד כדי לבחון את התנהגותי. לבסוף הסביר לי הקצין את חומרת המצב בירושלים והמליץ בפני לעזוב את העיר ולהימנע מביקורים נוספים. הודיתי לו על עצתו, לקחתי את תעודת-הזהות שלי ומיהרתי להסתלק מן המקום. למחרת דיווחתי לממונים עלי על המקרה. והחלט כי מוטב שאיעדר מירושלים לזמן-מה. מאחר וחששתי לחזור לשפלה, בחרתי להצטרף לטיול מאורגן לנגב. נסענו בדרכי העפר של הנגב, וביקרנו בהתיישבות היהודית החדשה באזור. כן ביקרנו בעיר עזה, ובדרכנו חזרה נכנסנו למערות בית גוברין. הוקסמתי ממרחבי הנגב, אולם המערות הגדולות השאירו עלי רושם מיוחד. חשבתי לעצמי כי אילו היו מערות אלה קרובות יותר למקום ישוב יהודי, הרי יכולנו לעשות בהם שימוש רב להסתר נשק ואף לאימונים, כפי שוודאי נהגו בני עמנו בעבר. הטיול אפשר לי להשתחרר מן המתח הרב בו נמצאתי עם העברתי לירושלים, ועם סיומו חזרתי במשנה-מרץ לעבודת המחתרת.



אזור הביטחון במגרש הרוסים

עקב מחסור במפקדים, הוטלה עלי האחריות על שתי "גונדות" (מחלקות) וכן פיקוד ישיר על יחידת בנות. הפגישה הראשונה שלי עם הבנות התקיימה בשעות הבוקר של אחת השבתות, בחורשה אשר מאחורי מחנה "שנלר". החורשה הייתה ריקה מאדם, ו"תחיה" (עדינה חי), המפקדת היוצאת, סידרה את הבנות בשורה והעבירה אלי את הפיקוד. הפרידה מן המפקדת האהובה לא הייתה קלה, אולם לא היה זמן לטקסיות יתירה. הפגישה הייתה קצרה, כי חששתי מ"עינא בישא" של אורח בלתי רצוי, וקבעתי שהפגישות הבאות תיערכנה בחסות החשיכה. היה צורך להרבות בשיחות, כדי להסביר את עמדת הארגון למתרחש באו"ם ובמיוחד לתוכנית החלוקה שהוצעה על-ידי ועדת החקירה. אומנם האצ"ל התנגד לחלוקתה של ארץ-ישראל, ואף הביע זאת בהזדמנויות שונות, אולם בדיונים הפנימיים הובהר מעל לכל ספק, כי כאשר תוקם המדינה העברית, אפילו בחלק מארץ-ישראל, יתפרק האצ"ל מנשקו ולוחמיו יצטרפו לצבא העברי שיקום. באשר לירושלים, שאמורה הייתה להיות אזור נאמנות בין-לאומי בחסות האו"ם, הארגון ימשיך את מלחמתו עד אשר העיר תהיה חלק בלתי נפרד מן המדינה היהודית.

באחד הערבים, כינסתי את יחידת הבנות בשדה הריק ליד שכונת סנהדריה, וקיימנו שיחה על המצב. היה זה ליל ירח בהיר, וריח הסתיו עלה מן האדמה. בעוד אנו משיחים באווירה פסטורלית, הופיע לפתע בקצה השדה משוריין בריטי נושא זרקור חזק בצריח. הוריתי לבנות להשתטח על הארץ, כדי שלא להיתפס בקרני הזרקור שסובב במרחבי השדה. והנה ללא התראה מוקדמת, קמה לה "נורית" (רחל ברנדויין) ופתחה בצעידה לעומק השדה. כעסתי על שהפרה את ההוראה לשכב על הארץ, וחששתי שהבריטים יגלוה ובעקבותיה – אל כל הקבוצה, ובמקרה שניתפס, יהיה לי קשה מאוד להסביר לבריטים את מעשי בשדה יחד עם עשר בנות. למזלנו הרב, לא שמו הבריטים לבם למתרחש וכעבור דקות מספר עזבו את המקום. השתררה דממה, ונורית חזרה אל הקבוצה. היא התנצלה, והסבירה לי כי לא שלטה במעשיה, מאחר שלא הצליחה להשתחרר מן ההלם שתקף אותה בהיודע לה שחברתה הטובה "סמדר" (אסתר בנזימן) נלקחה באותו בוקר מבית-הספר על-ידי המשטרה והושמה במעצר. קיצרתי את הפגישה, וליוויתי את נורית לביתה כדי להרגיעה. נורית בלטה מכל חברותיה; היא הייתה תמירה, חטובה, נאה ואינטליגנטית. היו בה שובבות-נעורים והרבה חן. נורית הייתה מסורה מאוד לעבודה בארגון, וכל אשר הטלתי עליה, ביצעה בדייקנות וביעילות. מאחר ששלטה היטב בשפה האנגלית, הוטל עליה, בין יתר תפקידיה, לעמוד בקשר עם עיתונאים זרים. תפקידה היה להעביר אליהם חומר כתוב ולקבל מהם את בקשותיהם ומשאלותיהם.

מאחר והייתה צעירה מאוד, בת 16 בסך-הכול, היא נהגה לצורך הפגישות ללבוש גרבי משי (גרבי ניילון לא היו אז בנמצא) וכן מרחה את שפתיה, כדי שתראה מבוגרת מכפי גילה. באותם ימים ניהלנו פעילות ענפה בקרב העיתונאים הזרים, ונורית הרבתה לבקר אצלם.

באחד הימים, מסרתי לנורית חומר עבור העיתונאי הפנר, שייצג את אחד העיתונאים האמריקאים ולהפתעתי ביקשה שאָלווה אליה. הבקשה הייתה מוזרה ביני, מאחר שנמנעתי מלהיחשף בפני העיתונאים. אולם היא חזרה וביקשה, מבלי לנמק. עמדתי בסירובי, עד שלבסוף לא התאפקה וסיפרה לי כי בפגישתה הקודמת עם אותו הפנר, הוא נתן לה לטעום משקה חריף ולאחר-מכן ניסה "להתעסק" איתה. היא כמובן ברחה על נפשה, ולא סיפרה זאת לאיש. הצטרפתי לפגישה עם הפנר, שהתקיימה בדירתו אשר בשכונת רחביה. הפנר היה עיתונאי אינטליגנטי, בעל תפיסה מהירה והתמצא יפה בסכסוך הארץ-ישראלי. ניהלנו שיחה ארוכה, בה הסברתי לו את עמדת הארגון, כאשר אני נעזר באנגלית הטובה של נורית. עוד בתחילת הפגישה הבהרתי להפנר, כי לפני שישלח את החומר לפרסום, יהיה עליו להעבירו אלינו לשם קבלת אישור. ואומנם כך היה; הפנר כתב מאמר ארוך ויסודי על עמדת הארגון, אלא שלמרבה אכזבתו, פרסומו לא אושר.

ב-29 בנובמבר 1947 התכנסה העצרת הכללית של ארגון האומות המאוחדות, להצביע על תוכנית החלוקה כפי שהוכנה על-ידי ועדת-משנה. היה צורך ברוב של שני שלישים כדי לאשר את ההצעה. ההצבעה הייתה דרמטית וריתקה מיליונים רבים ברחבי העולם אל מקלטי-הרדיו, ובסיומה נתקבלה הצעת החלוקה ברוב של 33 קולות נגד 13 שוללים ו-10 נמנעים. ההחלטה יצרה יצור מוזר; מדינה יהודית המורכבת משלושה חלקים (הגליל המזרחי, שפלת החוף עד אשדוד, והנגב) הקשורים ביניהם בקשר רופף, ומדינה ערבית המורכבת אף היא משלושה חלקים (הגליל המערבי, יהודה ושומרון וחבל עזה, שהיה קשור אל חלק מן הנגב) אשר אף הם קשורים ביניהם בקשר רופף (ראה תרשים). המדינה היהודית חסרה את העיר יפו (שהייתה אמורה להיות חלק מן המדינה הערבית) וכן את ירושלים, אשר לפי ההחלטה, הייתה אמורה להיות נתונה במשטר בין-לאומי בחסות האו"ם.

האוכלוסייה היהודית במדינה העברית המוצעת מנתה פחות מ-500,000 נפש וכללה מיעוט של כ-416,000 ערבים. בין שלושת אזורי השלטון בארץ-ישראל (היהודי, הערבי והבין-לאומי), היה אמור לקום איחוד כלכלי ובפועל אמורה הייתה המדינה היהודית לתמוך במדינה הערבית. באזור שהוקצה למדינה הערבית היה מספר ניכר של יישובים יהודיים, כמו עטרות ונווה-

יעקב מצפון לירושלים, גוש-עציון מדרום לעיר, קליה ובית-הערבה במזרח והר-טוב ממערב לירושלים; ניצנים, יד-מרדכי, כפר-דרום ונירים בדרום הארץ; וכן נהריה, יחיעם וחניתה בגליל המערבי.

ההצבעה בעצרת האו"ם התקיימה במוצאי שבת בחצות לילה לפי שעון ישראל. באותה שבת ערכתי ביקור אצל הורי ברמת-גן ועם שידור תוצאות ההצבעה, ניקרו במוחי שתי בעיות: האחת – שתפרוץ מלחמה, והשנייה – שאנו עדיין לא מוכנים לה. בעוד עניין המלחמה לא היה נתון לשליטתנו, הרי ההכנות למלחמה זו היו נתונות בידינו. עלי הוטלה המשימה לאמן את הבחורים ולהכין קאדר של מפקדים שיוכל לקלוט את המתנדבים החדשים שיבואו בהמוניהם. עול כבד רבץ על כתפי הצעירות, ועל-כן לא יצאתי לרחובות לחוג ולשמוח יחד עם שאר בית-ישראל. נפרדתי מהורי, שעיניהם הביעו דאגה וחרדה, ומיהרתי לחזור לירושלים כדי להתייצב לעבודה, כי הזמן היה קצר ורבה הייתה המלאכה. עם הגיעי העירה, עשיתי פעמי לעבר מלון "אביב". היה זה מלון קטן, בפינת הרחובות יפו ויעבץ, בו שכן משרדו של "אביאל" (אליהו לוי), שהיה מפקדי הישיר באותם ימים. בעל בית-המלון אהד את הארגון, והסכים להעמיד לרשותנו מספר חדרים לפי הצורך. מיד עם היכנסי, נשאלתי היכן נמצאת נורית, מאחר שהייתה אמורה הייתה לשמש אותו ערב קריינית בשידור הרדיו החשאי של הארגון. התברר לי כי לא מצאו אותה בביתה, ואיש לא ידע היכן היא נמצאת. העצבנות הייתה רבה כי שעת השידור הלכה וקרבה והקריינית איננה. ממש ברגע האחרון התייצבה נורית בביתה של גב' דוסט, אשר הסכימה באדיבותה להעמיד את דירתה כאכסניה לתחנת השידור של האצ"ל בירושלים. רק לאחר השידור, בו קריינה נורית בקול צרוד, סיפרה לי כי במוצאי השבת ישבה בביתה עם אביה, הלוא הוא לוי יצחק ברנדווין (המכונה "גנדי"), ויחד הקשיבו למהלך ההצבעה באו"ם. לאחר חצות, כאשר נפלה ההכרעה באו"ם, הם ירדו לרחוב וצעקו "יהודים קומו, יש לנו מדינה!" בעוד הם צועקים, עצרה לידם מכונית משורינת ובתוכה חיילים בריטים. נורית ואביה נתקפו בפחד, שמא הבריטים יעצרו אותם, אולם להפתעתם הרבה ירדו החיילים מן המשוריין, לחצו את ידיהם ובירכו אותם לרגל ההחלטה להקמת המדינה היהודית. בינתיים ירדו לרחוב גברים ונשים והקהל שם פעמיו אל חצר המוסדות הלאומיים שבשכונת רחביה. בדרך עצר משוריין נוסף והפעם הזמין את מיודענו להיכנס אל תוכו ויחדיו נסעו לכיוון בניין הסוכנות היהודית. בעודם נוסעים ברחוב המלך ג'ורג', ביקש "גנדי" את הנהג לעצור, ואמר לבתו לרוץ הביתה ולהביא משם את הדגל הלאומי. הנהג עצר והמתין בסבלנות עד לשובה של נורית, וכך המשיכו לנסוע כאשר דגל הלאום מתנוסס בצריחו של

המשוררין הבריטי. בחצר המוסדות הלאומיים התאסף המון רב, שפתח בשירה וריקודים. לבסוף נשאה גולדה מאירסון-מאיר נאום נרגש ולפנות בוקר התפזרה החבורה ואיש איש פנה לביתו. ביום הראשון בבוקר ירדה נורית שוב לרחוב. הפעם פגשה בחבר כיתה, משה פרנס ויחד עם חברו מצא, עלו על האופנוע ונסעו לתל-אביב. זו הייתה הסיבה שלא מצאנו אותה אותו יום בירושלים.



רחל ברנדויין-לפידות (נורית)



תוכנית החלוקה של האו"ם מיום 29.11.1947

בעוד מדינות ערב דחו את החלטת האו"ם על הסף, ואיימו להשמיד את המדינה היהודית עוד לפני היווסדה, קיבלה הסוכנות היהודית את ההחלטה בברכה ותוך אמונה כי ניתן יהיה לבצע את החלטת האו"ם ללא שפיכות דמים. האצ"ל, לעומת זאת פרסם למחרת קבלת ההחלטה באו"ם שתי הודעות. באחת, שהופנתה אל היישוב היהודי בארץ-ישראל, נאמר, בין השאר:

קדושת שלמות המולדת

ארגון האומות המאוחדות החליט לבתר את מולדתנו. מול המדינה הערבית המוכרת, אשר המשעבד הבריטי הקים על אדמתנו השדודה, מעבר לירדן מזרחה, תיוסף מדינה ערבית שנייה בעבר הירדן מערבה. בארץ-ישראל תהיינה שתי מדינות ערביות ולמדינת היהודים יפרשו לא יותר מ-10% מאדמת המולדת – רובה מדבר שממה. ירושלים, בירת דוד הנצחית, נמסרה לשלטון זרים. [...]

הרינו מודיעים ומכריזים בפני עם ועדה ובפני אומות העולם: ביתורה של מולדתנו הוא בלתי חוקי. הוא לא יוכר לעולם. חתימת מוסדות ויחידים על חוזה הביתור משוללת כל תוקף. היא לא תחייב את עם ישראל. [...]

בהודעה שנייה, שהופנתה למפקדי האצ"ל וחייליו, נאמר בין השאר:

שמחת העם והמחתרת פקודת יום

חיילים, אחיות ואחים, בארגון האומות המאוחדות נפלה החלטת הביתור. והעם צוהל. בל נאשימו. נפשו עורגת לפריקת עול השיעבוד, נפשו צמאה לעצמאות. המושגים: מדינה, ממשלה, צבא, שאנו החדרנום במשך שנים מול ההתכחשות והלעג של שיכורי המדינה דהיום, הפכו ליקרים שבחלומות העם. וכשנאמר, כי אלה יהיו למציאות, צוהל העם. בל נאשימו. הוא סבל

סָבַל אל-אנושי. דמו ניגר כמים. מיליוני בניו הושמדו. כל אויביו קמו עליו להשמידו. עתה נראים לו באופק נחמה ורווחה זמנית, ולקראתן שש ליבו. בל נאשים את העם. אך נצא לקראתו בראש מורם ונאמר: אנחנו, אשר את נפשנו נתנו ללא שיור למען יום הפדות, אנחנו איננו שמחים. ובתוגתנו גדולת שליחותנו ההיסטורית. כי המולדת לא שוחררה. המולדת בותרה.

המדינה, שאליה חתרנו משחר נעורינו; המדינה, שתיתן לעם את חירותו ותבטיח לבניו את עתידם, מדינה זו נשארה עדיין מטרת הדור. לא קל יהיה להגיע אליה. עוד דם רב יישפך למענה. [...]

למחרת ההחלטה בעצרת האומות המאוחדות נפלו הקורבנות היהודיים הראשונים. שבעה יהודים נהרגו ב-30 בנובמבר, ארבעה מהם באוטובוס שהותקף על-ידי ערבים בדרכו לירושלים.

בעוד נמשכת הצהלה ברחוב היהודי, הכריז הוועד הערבי העליון על שביתה כללית לשלושה ימים. מניסיון העבר היה ברור כי שביתה כזו מלווה בדרך-כלל בהפגנות המוניות, אשר במהלכן נערכות התקפות על היהודים.

ב-2 בדצמבר 1947 יצאו בירושלים בשעות הבוקר שתי תהלוכות של ערבים; האחת יצאה משער שכם והאחרת יצאה משער יפו. התהלוכות התאחדו ליד בניין בנק ברקליס ויחד הסתערו לעבר המרכז המסחרי. הפורעים שדדו ובזזו את חנויות היהודים ואחר העלו אותן באש.

מעודדים מהצלחתם בהרס המרכז המסחרי, עברו הערבים להתקפת התחבורה היהודית בירושלים. בשכונת בֶּקֶע נרגמו באבנים מכוניות של יהודים שהיו בדרכן לתלפיות, ורכב יהודי הותקף בדרכו אל העיר העתיקה. מכוניות שהיו בדרכן מתל-אביב נרגמו ברמלה והתחבורה לירושלים הופסקה לפי בקשת המשטרה.

מפקדת ההגנה בירושלים הייתה ערה לעתיד להתרחש, אולם נערכה בכוחות קטנים מדי, ולא עלה בידה לעצור את המתפרעים הערבים.⁶⁰ מעשי האיבה של הערבים לא פסקו, ובחודש דצמבר 1947 נהרגו ברחבי הארץ כ-184 יהודים.

⁶⁰ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 23.

האצ"ל בירושלים מתכונן לבאות

במפקדת האצ"ל בירושלים התקיימו דיונים קדחתניים באשר למקומו של הארגון מלחמה הממשמשת ובאה. מאחר שהניתוק מן השפלה הפך להיות עובדה שיש להתרגל אליה, הרי שכל ההחלטות שנתקבלו היו ברמה המקומית. שתי בעיות מרכזיות הטרידו את המטה בירושלים במיוחד: המחסור החמור בנשק ורמת האימונים שלא התאימה למלחמה גלויה. בעוד שבנושא ההצטיידות, הטיפול היה ברמה הארצית, הרי שבעיית האימונים הייתה בסמכות המחוז. יש לזכור כי בתנאי המחותרת, שעדיין נמצאנו בהם, עיקר השימוש היה באקדחים ותת-מקלעים. היה קשה מאוד להשתמש בירושלים ברובים, והאימונים במקלע נערכו בדרך-כלל באחד מסניפי הארגון בשפלה.

אני נתמנית לאחראי על ההדרכה במחוז. שתי מטלות הוטלו עלי: האחת – להעביר קורסים בהם ילמדו מפקדים וחילים את השימוש ברובים ובמקלע "ברן", שהיה בשימוש הצבא הבריטי ומשם עבר לשימוש בארגון, והשנייה – להכין קאדר של מפקדים אשר יוכלו לקלוט בבוא העת את המתנדבים הרבים שיצטרפו לשורות הארגון. היה עלי למצוא מקומות בהם ניתן היה להתאמן ברובים גם בשעות היום, וזאת מבלי לעורר את תשומת-לב הבריטים, שהיו עדיין בעיר ובשמחה היו עוצרים את אנשינו ומחרימים את נשקינו. אבל הבעיה הקשה ביותר שעמדתי בפניה, ושעליה לא דיברתי עם איש, הייתה קשורה לתפקודה של ידי הימנית. מאז פציעתי באפריל 1946, חל אומנם שיפור ניכר במצבה של היד, אולם עד כדי דריכת הקפיץ של הַבְּרָן לא הגעתי. הקושי הזה כה הטריד את מנוחתי, עד שהחלטתי לעשות מאמץ עליון כדי להתגבר עליו. ביקשתי מן המחסנאי האחראי על הנשק מקלע אחד (לאצ"ל בירושלים היו שני מקלעים בסך-הכול), סגרתי את עצמי באחד החדרים שעמדו לרשותנו, והתאמנתי במשך שעות ארוכות בניסיון למתוח את הקפיץ. לא פעם הגעתי לידי אפיסת כוחות והייאוש החל מכרסם בי. אולם חזרתי וניסיתי פעם אחר פעם, עד אשר ההצלחה האירה לי פנים. הייתי המאושר באדם ומיד התחלתי בארגון הקורסים, קודם למפקדים ואחר-כך לטוראים.

תחילה התנהלו האימונים בחדר "הפטיש" בשכונת שערי-פינה (בקצה שכונת מאה-שערים). החדר היה גדול יחסית וגם הסביבה הייתה אוהדת, כך שהסיכון לא היה גדול מדי. אולם עד-מהרה התברר שאין די בחדר "הפטיש" והוטל על מספר מפקדים לחפש בדחיפות מקומות אימון נוספים.

אחת ההצעות הייתה להשתמש בבית-הכנסת אשר בשכונת הבוכרים. בית-הכנסת שכן במקום שקט והוא עמד ללא שימוש בכל שעות היום. השמש, שהיה אוהד המחותרת, איפשר לאחד הבחורים לשכפל את המפתח, והאימונים התנהלו עם סיום תפילת שחרית ועד שעה שלוש אחר הצהריים, מועד תפילת מנחה. הנשק היה מועבר אל בית-הכנסת מכוסה בשקים ומוחזר למחסן עם תום האימונים. במשך האימונים הוצבו שומרים מחוץ לבית-הכנסת, כדי להזהיר אותנו בהתקרב סכנה. באחד הימים, נכנס השומר בבהלה וסיפר כי יהודי אחד מתעקש להיכנס לבית-הכנסת. הכנסנו את הרובים לתוך ארון הקודש ועשינו עצמנו כאילו אנו לומדים תורה. היהודי נכנס, והסביר לנו שיש לו יום זיכרון וברצונו להדליק נר בבית-הכנסת. לפני לכתו, אמרתי לו שאנו אנשי הארגון, וכי מוטב שלא יספר לאיש את אשר ראה ושמע. הוא בירך אותנו בהצלחה בכל מעשי ידינו והלך לדרכו.

עשרות לוחמים למדו את השימוש ברובה ובברק בבית-הכנסת שבשכונת הבוכרים. אולם השימוש בבית-הכנסת היה מוגבל לימי חול בלבד. בשבתות נמצא פתרון אחר. אחד המפקדים, שלמה שׁוֹבֵל ("צבי") עבד במאפיה של אביו. הוא פתח בפני האצ"ל את דלתות המאפיה בשעות הבוקר המוקדמות, והאימונים נמשכו במשך כל יום השבת. המאפיה הייתה רחבת-ידיים והחום שנבע מן התנור הנעים את השהות במקום בימי החורף הקרים של ירושלים. בשבת הראשונה, בעודנו מתאמנים בחופשיות, נשמעו לפתע דפיקות בדלת. החבאנו מיד את הנשק מתחת לשקי הקמח, ולאחר שהבחורים הסתתרו, פתחתי את הדלת. בפני התייצבה קבוצה של נשים, שאמרו כי באו לקחת את החמים ששמו ביום שישי בתנור המאפיה. הסברתי להם שנתמנית להיות שומר על הקמח, ולאחר שלקחו את סיריהן מן התנור, הלכו לבתיהם. לאחר שחלפה הסכנה, בא לבקרנו צבי מיודענו, והתנצל על ששכח לספר לנו את סיפור החמין שבתנור.

ארגון קורסי המפקדים שהוטל עלי היה מורכב הרבה יותר. הפעם צריך היה למצוא מקום בו תוכל קבוצה בת 16-18 איש לשהות במשך כל היום לתקופה של שישה שבועות. גם הפעם הביא את הפתרון חברנו שלמה שׁוֹבֵל. הוא סיפר לי כי לחברו, כרמלי ברון, יש דירה בקריית-שמואל ברחוב האדר"ת מספר 4 והוא מוכן להעמיד אותה לרשותנו. הסיפור נשמע לי תמוה, והלכתי עם שלמה לפגוש את הבחור ולשוחח אתו. כרמלי סיפר לנו כי הוא עומד לעזוב את ירושלים, ועל-כן החליט להעביר את הדירה לרשותנו. לשאלתי, למי שייכת הדירה, הסביר כי הבית כולו שייך לאביו, והדירה שבקומת הקרקע ניתנה לו במתנה. הסיפור נשמע משכנע, והחלטתי לקיים את קורס "הסגנים" (מפקדי כיתות) באותה דירה, שאת

שמה הסבנו ל"וילה". רק מאוחר יותר התברר לי שהאב לא רק שלא הסכים לכניסתנו לדירה, אלא אף לא ידע על כך, ושהחלטת כרמלי באה לאחר ריב גדול עם אביו. הבן החליט להתנקם באביו – והכניס את אנשי האצ"ל לדירתו. כך או כך, התמקמנו בדירה הקטנה, ריכזנו את כל הרהיטים היפים שהיו בה והעברנו אותם אל המרפסת.

כל אותה עת המשכתי לגור בבית חיה ויעקב הופמן, אשר במשך הזמן הבינו כי עיסוקי לאו-דוקא קשורים עם האוניברסיטה העברית. נוהג הייתי לקום בשעה מוקדמת מאוד בבוקר ולחזור בשעות מאוחרות של הלילה. השתדלתי מאוד לא להפריע את מנוחת בעלי הבית שלי, על-כן ויתרתי על הכנת ארוחת הבוקר ואל השירותים הייתי הולך על קצות האצבעות. חיה הטובה הרגישה שאני עוזב את הבית ללא אוכל, על-כן נהגה לארוב לי, וכאשר עשיתי בחדר האמבטיה, הייתה מתגנבת לחדרי, מניחה על השולחן ספל קפה מהביל וכמה פרוסות עוגה. הייתי נבוך, כי אפילו תודה לא יכולתי לומר לה, מאחר שמיהרה לחזור למיטתה.

עם כניסתנו ל"וילה" שבקריית-שמואל, המעטתי להשתמש בחדרי אשר בשכונת "אחוזה", כי ב"וילה" נשאר החניכים ללון במקום. שני חדרים היו בדירה, האחד גדול יותר, ששימש חדר-אורחים, והשני קטן יותר, ששימש חדר-שינה. במשך היום התנהלו כל הפעילויות של הקורס בחדר הגדול ובבוא הלילה, התארגנו לשינה באופן הבא: הבנים, 12 במספר, פרשו שמיכות על רצפת החדר הגדול, בעוד 4 הבנות התמקמו בחדר-השינה. מאחר שעבורי לא נותר מקום פנוי בחדר הבנים, הוחלט שאני אישן בחדר-הבנות. סבלתי קשות מן הסידור הזה, כי כל הזמן שמעתי את המילים: "תסתובב בבקשה – אני מתפשטת", או לחילופין: "תסתובב בבקשה – אני מתלבשת". יש לציין שנהגנו בפוריטניות רבה ולא היה אף מקרה שבו נוצר "חיכוך" בין הבנים לבנות.

סידורי ההשכמה היו מורכבים במיוחד, מאחר ש-17 איש היו צריכים להסתדר עם בית-שימוש אחד, שהיה ממוקם בחדר האמבטיה. הנהגתי הסדר קשוח מאוד, לפיו כל אחד חייב לסיים את כל סידוריו בחדר האמבטיה תוך חמש דקות. ההשכמה הייתה בשעה 05:00 בבוקר, בשעה 06:40 כולם היו מסודרים בשורה בחוץ ומוכנים לריצת בוקר, ובשעה 08:00 החלו השיעורים שנמשכו עד לשעות הערב המאוחרות. מאחר ולא היו לנו סידורים מתאימים לבישול ל-17 איש, אכלנו שלוש פעמים ביום כריכים. ביום השבת קיבלו החניכים חופשה, וזו הייתה הזדמנות עבורם לאכול ארוחה חמה בבית.

בקורסים למדו החניכים את השימוש בנשק קל והדגש הושם על תת-המקלע, הרובה ומקלע הברן. החניכים עברו גם אימונים בתרגילי שדה, קיבלו הרצאות בתורת הפיקוד וההדרכה, וכן למדו טופוגרפיה.



המחבר בשעת אימונים במקלע ברן

במשך הזמן נכנסנו לחיי השיגרה, כאשר השיעורים נערכים בחדר שתריסיו מוגפים ובחוץ תמיד הסתובב שומר. באחד הימים, הודיעני השומר כי הוא מבחין בתנועה חשודה בקומה השנייה בבית הסמוך. היה זה הבית ברחוב האר"י מספר 28, שחזיתו פונה לרחוב האר"י וחלקו האחורי פונה לבית ברחוב האדר"ת מספר 4. למחרת הודיעני אחד החניכים כי יש לו הרגשה שמישהו הנמצא בבית ממול משקיף עלינו, וביקש רשות לגשת לשם ולברר מי האיש ומה רצונו. כאשר גברו החשדות, הרשיתי לשלושה חניכים לעלות לאותה דירה מסתורית בקומה השנייה. כעבור חצי שעה חזרו הבחורים בתרועת ניצחון: בדירה, בה גרה אישה בודדה, הם מצאו גבר חשוד, ארמני שמתגורר דרך קבע בעיר העתיקה. הם החרימו את האקדח שהיה ברשותו והזהירו אותו לבל יבוא שנית לאותה דירה. צירפנו את האקדח לאוסף האקדחים שהיו ברשותנו, ואני נסעתי העירה לפגישה שהייתה לי במטה

המחוז. כאשר שבתי לעת ערב, חשכו עיני: ה"וילה" הייתה מוקפת על-ידי אנשי ההגנה, שלא הרשו לאיש לצאת או להיכנס. ביקשתי לשוחח על מפקדם והופניתי את זאב שיקלר. הצגתי את עצמי כאחראי ליחידת האצ"ל במקום וביקשתי ממנו הסברים למתרחש. התרחקנו לפינה שקטה, ושם סיפר לי שיקלר כי אנשי האצ"ל החרימו אקדח ממודיע של ההגנה, ובשעה שביקש מהם להחזיר את האקדח, הם דרכו את נשקם וביקשו ממנו להסתלק מן המקום. הסברתי לשיקלר שהבחורים פעלו לפי ההוראות, ואם ייאות להסיר את המצור, אכנס פנימה כדי להסדיר את העניין. לאחר משא-ומתן, הרחיק שיקלר את אנשיו מן המקום, ואני נכנסתי פנימה לדירה והחזרתי לו את האקדח. אלא שבזאת לא תמה הפרשה. שיקלר חזר כעבור זמן קצר והודיע לי כי האישה מן הדירה שממול נעלבה מאוד עקב החיפוש שהבחורים ערכו אצלה ואף האשימוה בעיסוק בלתי מוסרי. לשאלתי כיצד אפשר לתקן את המעוות, ענה כי הדרך היחידה להרגיע את האישה, שאינה פוסקת מלבכות, היא ששנינו נתנצל בפניה. וכך היה. עלינו את האישה ושיקלר פתח ואמר כי בשם ההגנה והאצ"ל הוא מתנצל על החיפוש שנערך בביתה ועל העלבונות שהטיחו בה. בכך תמה הפרשה.



המחבר בשעת אימונים בתת-מקלע סטן

גולת-הכותרת של הקורס היה המטווח שנערך עם סיומו. בבוא הרגע, יצאנו בשעת בוקר מוקדמת לאזור הכפר הערבי הנטוש "שייך באדר" (מקום בו נמצא היום בניין הכנסת), וירינו באש חיה מכל סוגי הנשק שהיה ברשותנו: רובים, תת-מקלעים, מקלע ברן וכן אקדחים. מצב הרוח היה מרומם ומרוב שמחה ירינו יותר מן ההקצבה שקיבלנו למטווח, ולא השארנו די תחמושת למקרה שנותקף. לאחר שסיימנו את המטווח, חזרנו העירה בשורה עורפית, כאשר הנשק על הכתף. עברנו בשכונת רחביה בשירה, והתושבים שהיו עסוקים בהכנת ארוחת הבוקר, הציצו מן החלונות ומחאו לנו כפיים. והנה כאשר הגענו לשכונת קריית-שמואל, בקרבת ה"וילה" שלנו, חלפה על פנינו מכונית צבאית ובה חמישה חיילים בריטים מזוינים. המכונית הצבאית עצרה במרחק כמה עשרות מטרים מאיתנו, ומיד פקדתי על הבחורים לעצור, להשאיר את הנשק על הכתף ולהישאר רגועים (עד כמה שאפשר). להסתער על הבריטים לא יכולנו, כי לא הייתה לנו תחמושת בכמות מספקת לניהול קרב. לברוח מן המקום היה מסוכן, כי החיילים היו מפרשים זאת כחולשה מצידנו והיו עלולים לפתוח באש. מכאן, שהדבר היחידי שנותר לנו היה לעמוד במקום ולחכות להתפתחויות. הערכתי שהבריטים בוודאי חושבים שיש לנו תחמושת בשפע, ומאחר שעלינו עליהם במספר (אנו מנינו 17 איש לעומת חמשת החיילים), הם יימנעו מלהיכנס אתנו לקרב. כך התבוננו האחד בשני במשך מספר דקות ארוכות, עד שלבסוף החליטו הבריטים להמשיך בדרכם ואנו חזרו בשלום ל"וילה". משחק הפוקר הצליח.

בסיום הקורס ציפתה לנו הפתעה נעימה. התברר כי אחד החניכים, "יונה" (משה לרמן), היה מיווד עם משפחת פפרברג, בעלי "מסעדת פפרברג" הידועה בעיר. יונה סיפר לאחד הבנים, שלמה פפרברג, אודות הכריכים שאכלנו במשך כל זמן הקורס ושלא באה אל פינו ארוחה חמה למעלה מחודש ימים. יש לזכור כי הייתה זו תקופה של מחסור וראשית המצור על ירושלים. נכמרו רחמיו של שלמה, ועם סיום הקורס הזמין את כל החבורה לארוחת-מלכים בביתו, שזכרה ליווה אותנו במשך כל זמן המצור על העיר.

לימים נשאתי לנורית, וכאשר בננו הבכור הגיע לגיל שלוש, חיפשנו עבורו גן-ילדים מתאים. אחד ממכרינו המליץ מאוד על "גן חיה" בקריית-שמואל. מה רבה הייתה הפתעתנו במוצאנו שהגן ממוקם ב"וילה" שלנו. כך נסגר המעגל: רמי הקטן למד בגן ששימש את הוריו כמקום אימונים לקראת מלחמת העצמאות הנוראה.

הידרדרות המצב הביטחוני בירושלים

בחודש ינואר 1948 חלה החמרה רבה במלחמה בכל הארץ, אולם בירושלים היה המצב קשה במיוחד. ירושלים הייתה קשורה לשפלה באמצעות כביש צר, שהתפתל ביו ההרים, ומשני צדי הכביש שכנו כפרים ערביים. המצב הטופוגרפי המיוחד של הכביש אפשר לערבים להתנכל בעילות רבה לתחבורה היהודית לירושלים וממנה. אם לא די בזאת, הרי שבמחוז ירושלים נכללו מספר יישובים מבודדים: גוש-עציון בדרום, שהיה מנותק מהעיר. עטרות ונווה-יעקב בצפון והיישוב הר-טוב ששכן במערב, שהיו מנותקים אף הם והתחבורה אליהם הייתה בחזקת סכנה. ולאלה יש להוסיף את קליה וקיבוץ בית-הערבה ששכנו בצפון ים-המלח ושהיו נתונים לפיקוד מחוז ירושלים. ובירושלים עצמה: הרובע היהודי בעיר העתיקה היה מנותק מן העיר החדשה והגישה אליו הייתה באמצעות שיירות שנסעו בחסות הצבא הבריטי. גם השכונות הקיצוניות של העיר (תלפיות ומקור חיים בדרום, הר-הצופים בצפון, בית-וגן במערב) היו מנותקות והגישה אליהם הייתה בחזקת סכנה.

נוכחות הבריטים בירושלים הכבידה אף היא על כוחות המגן בעיר. הבריטים החזיקו בירושלים כוח צבאי רב כדי להגן על מוסדות השלטון וכן כדי להבטיח להם נסיגה מסודרת עם סיום המנדט. הבריטים לא התערבו כאשר הערבים תקפו יהודים, אולם נהגו לבצע חיפושי נשק אצל מגינים יהודיים ולהחרימו ובכך להשאיר את היהודים חסרי מגן. באחד המקרים נכנסו כוחות צבא לאחת העמדות בשכונת נחלת-שמעון ועצרו את חברי ההגנה שנמצאו אותה שעה בעמדה. השוטרים החרימו את הנשק שהיה בעמדה (אנשי ההגנה פעלו על-פי ההוראות שקיבלו ולא גילו כל התנגדות לחיפושים ולהחרמת הנשק). למחרת היום נמצאו גופותיהם של ארבעת המגינים ליד שער הפרחים שבעיר המזרחית.

אסון הל"ה

ב-14 בינואר 1948 נערכה התקפה על גוש-עציון וכתוצאה ממנה נהרגו שלושה מגינים ושנים-עשר נפצעו. מפקד הגוש (עוזי נרקיס) תבע משלוח דחוף של חומרי רפואה עבור הפצועים ומאחר שהכביש לגוש היה בשליטת הערבים, הוחלט במטה המחוז לשלוח את העזרה במסע רגלי. למחרת יצאו לדרכם 35 בחורים מצוידים היטב ועמוסים בתחמושת וציוד רפואי. המחלקה לא הצליחה להגיע לגוש-עציון בחסות החשכה ולפנות בוקר נתגלתה על-ידי

הערבים. היא כותרה על-ידי כוח עדיף ובקרוב העז שהתפתח נהרגו כל אנשי התגבורת. הערבים התעללו בגוויות, שהועברו למחרת היום על-ידי הבריטים לידי המוסדות הלאומיים בירושלים. אבל כבד ירד על היישוב היהודי בירושלים עם היוודע מותם של בחירי בניו.

מכוניות תופת במרכז ירושלים

ב-1 בפברואר התפוצצה מכונית תופת ברחוב הסולל (היום רחוב חבצלת) ליד בניין המערכת והדפוס של ה"פלסטין פוסט", עיתון יומי בבעלות יהודית שיצא בשפה האנגלית. הבניין נהרס ובית-הדפוס עלה באש. בהסתמך על עדי-ראיה, האשימו המוסדות היהודיים בגלוי את הבריטים במעשה הזוועה הזה.

ב-22 בפברואר פקד את ירושלים אסון נוסף, שנודע בשם "אסון בן-יהודה". חיילים בריטיים הצליחו להכניס לירושלים שלוש משאיות ממולכדות, העמידום במעלה רחוב בן-יהודה והסתלקו מן המקום. כעבור שעה קלה הוחרדה ירושלים מקול נפץ אדיר; ארבעה בתים גדולים קרסו תחתיהם. כ-50 יהודים נהרגו בפיצוץ ולמעלה מ-100 נפצעו. ירושלים הייתה בהלם. מחקירת האירוע התברר מעל לכל ספק כי יד חיילים בריטיים הייתה במעשה. פיקוד ההגנה בעיר החליט להבליג, בעוד האצ"ל פירסם הודעה לפיה כל חייל או שוטר בריטי שיימצא באזור יהודי – יִּרָה. חוליות אצ"ל מזוינות הסתובבו ברחובות ופגעו בכל איש צבא בריטי שנקלע בדרכם. באותו יום נורו למוות עשרה חיילים בריטיים וכתוצאה מכך הסתגרו הבריטים בתוך אזורי הביטחון והפסיקו לחלוטין את הסיורים בירושלים היהודית. מאותה עת יכלו הכוחות היהודיים (ההגנה, האצ"ל ולח"י) להסתובב באופן חופשי עם נשק ביד מבלי לחשוש להתנכלות הבריטים.



הפיצוץ ברחוב בן-יהודה

הבריחה דרך צינור הביוב

יומיים לפני הפיצוץ ברחוב בן-יהודה בוצעה אחת הבריחות הנועזות מבית-הסוהר המרכזי בירושלים. אסירי לח"י שישבו בבית-הסוהר, הצליחו לחפור מנהרה שהתחברה אל מערכת הביוב הישנה שנבנתה בעיר. ב-20 בפברואר ירדו לתוך המהרה 8 אנשי לח"י ו-4 אנשי האצ"ל, כולם שפוטים לשנות מאסר רבות, זחלו בתעלת הביוב ויצאו לאוויר החופשי דרך פתח שהיה מחוץ לשטח בית-הסוהר. שם חיכו להם חבריהם, הלבישום בבגדי פועלי מחלקת עבודות ציבוריות וסילקום במהירות מן המקום. אחד מאנשי האצ"ל שברחו, מנחם (מנדל) מלצקי, הוסתר בביתו של לוי יצחק ברנדויין ("גנדי"), ששכן ברחוב יעבץ, סמוך לרחוב בן-יהודה.⁶¹ כאשר אירע הפיצוץ בבוקר ה-22 בפברואר, שהיתי בחדרי אשר בשכונת אחווה, וכשנודע לי מקום הפיצוץ, מיהרתי אל ביתו של "גנדי". שמחתי לשמוע כי איש ממשפחת "גנדי" ו"האורח החשוב", לא נפגע מן ההתפוצצות,

⁶¹ פרטים על הבריחה מבית-הסוהר, ראה בספרי "בלהב המרד", עמוד 290.

ובמיוחד שמחתי כשסופר לי שנורית, בתו של "גנדי", ישנה אותו לילה אצל חברתה סמדר בשכונת רחביה. המחזה שנתגלה לנגד עיני היה מחריד; הגג והתקרה נהרסו כליל, והאבק בדירה היה כה סמיך, עד כי קשה היה לראות את הנוכחים. כולנו הפשלנו את השרוולים, והבחורים שזה עתה סיימו את חפירת המנהרה בכלא, חזרו לחפירת ההריסות בבית "גנדי". עברו עוד ימים לא מעטים, עד שנמצאו החומרים לתקן את הגג והתקרה ובינתיים קיימנו את פגישותינו בדירה "תחת כיפת השמים".

כאשר הגעתי לירושלים, היה לוי יצחק ברנדויין איש האצ"ל לכל דבר, ובביתו התקיימו הפגישות של המפקדה הירושלמית. הוחלט לתת לו את הכינוי "גנדי" בהשראת מועדון החיילים ההודים שהיה בקצה הסימטה.

לוי-יצחק ברנדויין נולד בצפת בשנת 1900, שם גדל והתחנך. הוא היה נצר למשפחת רבנים, נין ללוי-יצחק מברדיצ'ב, שעל שמו הוא נקרא, מלבד לימוד התורה, ספג בבית הוריו גם את אהבת העם והארץ. הוא היה יהודי גא, שסלד מההתרפסות בפני השליט ולא פחד מן הגוי. כבר בנעוריו עמד על משמר הכבוד הלאומי ולחם למען הצדק. הוא היה אחת הדמויות המרכזיות במלחמת הדגים שהייתה בצפת בזמנו. ומעשה שהיה, כך היה: נוהג יהודי היה מימים ימימה לאכול דגים בחג ובעיקר בימים הנוראים. לקראת החגים היו דייגי צפת, יהודים וערבים, יוצאים לכינרת ולירדן כדי להכין מלאי של דגים. במקרה המסופר, החליטו הדייגים הערבים להיפטר ממתחריהם היהודים – הלכו והלשינו עליהם בפני השלטונות הטורקיים כי היהודים קיללו אותם בדתם. קללת הדת המוסלמית הייתה עבירה חמורה מאוד, והנאשם היה צפוי לעונש כבד (יש לזכור שהתורכים היו מוסלמים אף הם). מיד עצרו את הדייגים היהודים והוחלט להעמיד למשפט. הדייגים הערבים חגגו, והכינו מלאי גדול של דגים כדי למוכרם ליהודים. מנהיגי יהדות צפת התכנסו לישיבת חירום לטכס עצה כיצד לשחרר את העצורים. בלחץ משפחת ברנדויין, הוחלט להטיל חרם על הדייגים הערבים, והביצוע הוטל על "הנוער". אל יהיה הדבר קל בעיניכם, כי לא היה תקדים להעדר מטעמי הדג משולחנם של יהודי צפת בחג. לוי-יצחק הצעיר היה אחד ממנהיגי הנערים שפשטו בשוק ומנעו מן היהודיות הכשרות מלקנות דגים אצל הערבים. היה מקרה שבו נודע לילדים על יהודייה אחת שקנתה דג בחשאי – פשטו הללו לביתה, לקחו את סיר הדגים והביאוהו לבית-הכנסת, שם הוכרזו הדגים כאסורים באכילה ובעליהם בוישו ברבים. בהעדר קונים, נרקבו הדגים שנשארו בידי הסוחרים הערבים, והללו החלו לוחצים על מנהיגי היישוב היהודי בצפת לבטל את החרם. נפתח משא-ומתן ארוך

ומייגע, אשר בסופו ביטלו הדייגים הערבים את האשמותיהם נגד עמיתיהם היהודים ורק לאחר שהעצורים שוחררו מהכלא, הוסר חרם הדגים.

בזמן השלטון התורכי, הורשו תושבי הארץ להיות אזרחי מדינות זרות ותקנה זו איפשרה ליהודים ליהנות מכל מיני זכויות-יתר. משפחת ברנדויין הייתה בעלת אזרחות אוסטרו-הונגרית, ובזמן מלחמת-העולם הראשונה, כאשר גבר הרעב בארץ, יצאו לוי-יצחק ורעייתו לאה לבית לורברבוים את הארץ ונסעו לווינה. שם עשה לוי-יצחק חיל, והתמנה למנהל ארגון הג'וינט שעסק בעזרה לפליטים היהודים הרבים שהתרכזו בווינה לאחר המלחמה. למרות הצלחתו בווינה, החליט לוי-יצחק לחזור ארצה והשתקע בירושלים. ושוב היה מראשוני המתנדבים להגנת היישוב היהודי בעיר מפני פורעים ערבים, הן בפרעות תרפ"ט והן בפרעות הדמים של השנים 1936-1939.

נוסף למקום פגישות של המפקדה הירושלמית, היה בית "גנדי" אכסניה לכל איש אצ"ל שהגיע לירושלים ועדיין לא מצא מקום מגורים. לנו, "הפליטים", היה המקום לבית שני, והגברת ברנדויין, שנהגנו לכנותה "גברת גנדי", הסתכנה לא במעט כאשר נתנה מחסה לאנשי האצ"ל. לעיתים שימש הבית גם להסתרת פצועים. כך היה המקרה של "אלימלך" (יהושע גורודנצ'יק), שנפצע באחת הפעולות והועבר לבית גנדי. ד"ר קוק שהוזעק לטפל בפצוע קבע שיש צורך לנתחו כדי להוציא את הקליע שנתקע בישבנו של אלימלך. בדרך-כלל מבצעים ניתוח מעין זה בחדר ניתוח ובהרדמה, אולם מאחר שחששנו להעבירו לבית-החולים, שאלנו את הרופא אם יהיה מוכן לבצע את הניתוח במקום. ד"ר קוק השיב כי אין לו אמצעי הרדמה, אבל מאחר שהקליע לא חדר עמוק, ניתן להוציאו גם בלי הרדמה. שני אנשים החזיקו באלימלך, האחד בידי והשני ברגליו, וד"ר קוק חתך באזמלו והוציא אל הקליע, אלא שאת הצעקות ניתן היה לשמוע גם בקצה הרחוב. לאחר הניתוח, כדי להרחיק את העקבות, לקחנו נורית ואנוכי את הבגדים המגואלים בדם וזרקנו אותם בפחי-האשפה של שוק מחנה-יהודה,

בזאת לא תמו הרפתקאותיה של "אימא גנדי". ביום שישי, ה-21 ביוני 1947 אחר-הצוהריים, שכבה לנוח לאחר שסיימה להכין את השבת ולנקות את הבית. לפתע שמעה דפיקות בדלת, וכשפתחה אותה נדהמה לראות לפניו שוטר, אשר שאל בעברית אם זהו בית ברנדויין. לאחר שענתה בחיוב, שאל השוטר האם יורם בבית ("יורם" היה כינויו של חיים רזניק, ששימש מזכיר המחוז). הגב' ברנדויין הצליחה לשמור על קור רוח ואמרה: "אין פה שום יורם". השוטר התעקש וביקש להיכנס, אולם הגב' ברנדויין מנעה זאת ממנו. השוטר הנבוך עזב את הבית ופנה לדרכו. כעבור דקות מספר הופיע למקום מפקד המחוז, מרדכי רענן. הגב' ברנדויין ספרה את

אשר קרה ותיארה בפניו את השוטר. רענן תפס את ראשו בידיו ואמר: "אוי וי, הרי זהו "קבצן" (הכינוי של אליעזר סודיט, ממפקדי האצ"ל) שזה עתה ברח מבית-הסוהר!" מסתבר כי בכל התכנון המורכב של הבריחה, שכח רענן לספר לגב' ברנדויין על הביקור המתוכנן של "השוטר", ומבלי דעת, שלחה אותו לרחוב יפו – רחובה הראשי של ירושלים, מרחק כמה מאות מטרים בלבד מבית-הסוהר ממנו זה עתה ברח.

אליעזר סודיט צעד במהירות אל הכתובת השנייה שהייתה בידו – ביתה של משפחת גרינוולד, שהחזיקה בית-מלון קטן ברחוב אגן 2 במרכז העיר, לא רחוק מבית ברנדויין. את הדלת פתח יצחק גרינוולד ("בובי"), שלבש מדי חייל של הצי הבריטי. כאשר ראה את אליעזר, אמר: "אתה הוא השוטר שרינה מחכה לו?" הרטה ("רינה") ואחיה יצחק היו חברי האצ"ל וביתם שימש לא אחת לפגישות וכן בית-מחסה לפצועי המחתרת. שם החליף "קבצן" את בגדיו ומאחר יותר הועבר לתל-אביב. "קבצן" נקשר לבית-ברנדויין, וכאשר חזר לירושלים, בחודש יוני 1948 (תקופת ההפוגה הראשונה), ביקש את הזוג ברנדויין לשמש כשושבין כאשר נשא את דרור גוריון חברתו לאישה.

כאשר החלו הקרבות בירושלים לאחר צאת הבריטים את העיר, נתמנה "גנדי" כאחראי לאספקה לבסיסי האצ"ל שהוקמו בעיר. משעשע היה לראותו מסתובב ב"קרקע" (כינוי למועדון בית"ר, שהפך להיות מחסן האספקה הראשי של האצ"ל) עם אקדח בעל קליבר קטן על כרסו המטופחת.



לוי יצחק ברנדויין



לאה ברנדויין

הפיצוץ בחצר המוסדות הלאומיים

ב-11 במרס 1948, החרידה התפוצצות אדירה את מנוחתם של תושבי שכונת רחביה והדיה נשמעו בכל רחבי העיר. הייתה זו מכונית תופת שהתפוצצה בחצר המוסדות הלאומיים וגרמה למותם של 12 ולפציעתם של 44 וזאת נוסף להרס הרב שנגרם לבניינים עצמם.

מחקירת נסיבות המקרה התברר כי נהג הקונסוליה האמריקנית, אנטון דאוד קרמילו, יצר קשר עם שירות הידיעות של ההגנה והבטיח לספק להם נשק תמורת תשלום. הוא הצליח להערים על אנשי הש"י ועל אנשי הביטחון ששמרו על בנייני המוסדות הלאומיים וכך החדיר לתוך החצר את מכונית התופת.

הפיצוץ היכה בתדהמה ובהלם לא רק את תושבי ירושלים, אלא גם את מנהיגיה. אם לאחר התפוצצות מכוניות-התופת ליד ה"פלסטיין פוסט" וברחוב בן-יהודה ניתן לחדור גם למרכז העצבים של השלטון היהודי, הרי שאין כבר מקום בטוח בירושלים כולה.

הערבים הגבירו את פעילותם גם מחוץ לירושלים עצמה, ותקפו את השיירות שיצאו מהעיר אל היישובים המבודדים שהשתייכו למחוז ירושלים. ב-18 במרס יצאה מהעיר שיירת אספקה ליישוב הר-טוב. השיירה כללה ארבע משאיות עמוסות אספקה, מלוות בארבעה משוריינים. השיירה הגיעה להר-טוב ופרקה את מטענה ללא כל תקלה, אולם בדרך חזרה לירושלים הותקפה על-ידי ערבים מזוינים. בחילופי האש נהרגו 11 לוחמים ושני משוריינים אבדו.

יומיים לאחר אסון השיירה, העלו הערבים באש את מפעל המלט "שמשון" שליד הר-טוב ותקפו בריות את היישוב.

גם השיירה שיצאה מירושלים לעטרות הותקפה על-ידי הערבים. שני משוריינים שליוו את השיירה עלו על מוקש, ומהאש העזה שנפתחה על השיירה נהרגו 14 לוחמים ונפצעו 9.

הכישלון ב"נבי דניאל"

ב-26 במרס 1948 יצאה מירושלים שיירה גדולה להביא לגוש-עציון אספקה, ציוד צבאי ולוחמים. הייתה זו השיירה הגדולה ביותר שיצאה אי-פעם לגוש-עציון והיא כללה 33 משאיות מוגנות בשריון ועמוסות באספקה, 4 אוטובוסים מוגנים בשריון, שהעבירו לוחמים בלתי חמושים (הם היו אמורים להחליף את הלוחמים ששהו בגוש) וכן 14 משורייני-ליווי. עם הגיע השיירה לגוש-עציון, פורק המטען במהירות, אלא שבמקום לצאת לדרך

כעבור 15 דקות, כפי שתוכנן מראש, התעכבה השיירה כשעתיים. הסיבה לעיכוב הייתה הניסיון להעמיס על אחת המשאיות גוף של מטוס פייפר שניזוק ונשאר בשטח וכן פר עיקש, אשר הוחלט להעבירו לירושלים.

העיכוב המיותר בגוש-עציון וכן האיחור ביציאה מירושלים, קבעו את גורל השיירה. במשך הזמן הזה הצליחו הערבים להקים מחסומים בדרך מגוש-עציון לירושלים, ופירוקם על-ידי משורייני-הליווי נעשה קשה ככל שהשיירה התקדמה בדרכה. ליד נבי דניאל היא נתקלה במחסום גדול וכוח הליווי לא הצליח לפרקו. בכך נחסמה דרכה של השיירה והמכוניות לא יכלו להתקדם ואף לא לסגת חזרה לגוש-עציון. התפתח קרב קשה והבחורים נאלצו לנטוש את המכוניות ולהתבצר בבית בודד, שרוכזו בו גם הפצועים, שמספרם הלך וגדל.

כאשר הגיעו הידועות בדבר גורל השיירה, הטיל הפיקוד העליון על שאלתיאל להתקשר עם הבריטים ולבקש את עזרתם. הבריטים לא מיהרו להיענות לבקשה, ורק למחרת היום שלחו צבא לחלץ את הלכודים בנבי דניאל. התנאי של הבריטים היה, שהלוחמים יתפרקו מנשקם ויחזרו לירושלים בלתי מזוינים. כל הנשק, כולל המשוריינים, הועבר לידי הערבים.

אבודות היהודים בקרב נבי דניאל הגיעו ל-15 הרוגים ו-73 פצועים. כן אבדו 150 כלי-נשק, כולל 10 מקלעים והיתר רובים ותת-מקלעים. נוסף לזאת אבד הרכב המשוריין של ההגנה: 10 משורייני ליווי, 4 אוטובוסים מוגנים בשריון וכן 25 משאיות בעלי מרכבים משוריינים.

לאחר הכישלון בנבי דניאל, נתקפו מנהיגי היישוב היהודי בירושלים חרדה ושלחו קריאות נואשות לעזרה.

ב-28 במרס, שיגרו אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים מברק אל ראש המחלקה, משה שרתוק, שעשה אותה עת בניו-יורק. במברק נאמר, בין היתר:⁶²

אנו מרגישים כי חובתנו להודיע לך את האמת בדבר המצב הנוכחי בירושלים. מצב האספקה והציוד קרובים לקטסטרופה. לאחר אסון גוש-עציון, איבדנו את כל הרכב המשוריין של עירנו. הקשר עם עטרות, "הדסה" ואפילו תלפיות נעשה פרובלמטי ... תורים ארוכים ללחם, המורל של התושבים בשפל המדרגה ו"הפורשים" [הכוונה לאצ"ל ולח"י] מפיקים תועלת מן המצב ... הסוכנות היהודית איבדה כמעט לחלוטין את סמכותה ומרותה. אנו מפצירים בך לעשות כל אשר לאל ידך כדי

⁶² סת"ה, כרך שלישי, עמוד 1403.

לזרז את המשא ומתן להפוגה וזאת כדי להקל על הסכנה הגדולה המאיימת על ירושלים.

הגדיל לעשות יצחק בן-צבי, יושב ראש הוועד הלאומי (לימים נשיא מדינת ישראל). בתזכיר ששלח בתחילת אפריל לחברי הוועד הפועל הציוני שהתכנס בתל-אביב, נאמר בין השאר:⁶³

ירושלים מנותקת מבחוץ ומבותרת מבפנים.

כבר כיום אין גישה לירושלים ואין יציאה ממנה זה עשרה ימים, אלא על כנפי נשרים [הכוונה לתנועת המטוסים הקלים שפעלו בין תל-אביב לירושלים]. אין אנו רואים כאן את עיתוני תל-אביב, אין שיירות, אין אספקת מזון יציבה, אין דואר סדיר, אין כמעט קשר טלפוני עם נקודות חוץ. אין סיכויים קרובים שהמצב ישתפר, להיפך, יש להניח שהמצב יורע בהרבה. ומבפנים?

העיר מבותרת. העיר העתיקה זה ארבעה חודשים שהיא נתונה תחת שלטון אויב, ושעריה תפוסים בידי ערבים מזוינים. אין יוצא ואין בא, ותושביה היהודים חיים על מנת הצידה הזעומה, המובאת בדרך עקלתון בעזרת הצבא [הבריטי] ומגיניה עומדים בגבורה לשמור על הקיים.

כן מנותקים מן העיר חלקיה הצפוניים והדרומיים. מצפון: "הדסה" והאוניברסיטה העברית נמצאים בטווח ירי האויב, המאיים לשרוף את האוניברסיטה ואת "הדסה", ואף הדרך לבית הקברות בהר-הזיתים חסומה בפנינו. ומדרום – מקור-חיים ותלפיות, רמת-רחל וחוות-הלימוד מנותקים ובקושי רב מחזיקים אנשי המגן קשר עם חלקי העיר הללו.

כל העיר מנותקת, מורגש מחסור בצידה וכבר התחיל הרעב לתת את אותותיו. כל ירושלים נתונה במצב של העיר העתיקה.

ועוד דבר: הסכנה האורבת לירושלים כפולה היא – חיצונית ופנימית. אל נא נשכח, שמחצית תושביה שייכים לעדות המזרח, אשר בקירבם מצאה ה"פרישה" [הכוונה לאצ"ל ולח"י] מזמן קָן לה. ואף היישוב האשכנזי – מחציתו נגרר אחרי ה"אגודה" וכו' ["אגודת ישראל" שהתנגדה לציונות]. כל אלה הם אלמנטים שהמשמעת הלאומית לקויה בקרבם, וכבר התחילה הדמורליזציה – אל נתעלם ממנה. התחילה

⁶³ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמ. 47 – מאי 48, עמוד 559, וכן אצ"מ S40/8/1.

הסתה חריפה נגד המוסדות וכבר היו איומים להקמת מוסדות נפרדים, ואף ניסיונות לצאת בדגלים לבנים ולבקש רחמים מהמושל [הבריטי] ומהערבים ...

בלי תוספת אנשים, צידה ונשק, לא נוכל לעמוד ואנו צפויים בירושלים להכרעה פטלית נגדנו, הכרעה המבשרת כלייה וחורבן ליישוב היהודי בירושלים ...

כישלונה של ההגנה להדוף את התקפות הערבים ברחבי הארץ השפיעה לא רק על היישוב היהודי בארץ-ישראל, אלא גם על ממשלת ארצות-הברית, אשר החליטה לסגת מתמיכתה בהחלטת האו"ם מה-29 בנובמבר. ב-19 במרס הודיע נציג ארצות-הברית במועצת הביטחון, כי מאחר שאין אפשרות ליישם את תוכנית החלוקה בדרכי שלום, יש לדחותה ובמקומה להקים בארץ-ישראל משטר נאמנות בחסות האו"ם.

דיר-יאסין⁶⁴

בחודש מרס 1948 הגיעו מעשי האיבה לשיאם, ונדמה היה שהיישוב היהודי לא יוכל לעמוד במהלומות שהנחיתו עליו הערבים. הכנופיות שלטו בכל דרכי התחבורה הבין-עירוניות. הדרך לירושלים נחסמה והעיר הושמה במצור, וגם היישובים בגליל ובנגב היו מנותקים. ההתקפות על השיירות היו רצחניות, ומספר הקורבנות היהודיים עלה מיום ליום. היוזמה הייתה כולה בידי הערבים, אשר נעזרו לא מעט ב"נייטרליות" של הבריטים, שלא עשו דבר כדי לשמור על החוק והסדר בארץ.

כוחות בלתי-סדירים זרמו מעבר לגבול וחיזקו את הכנופיות הערביות שפעלו בארץ. באזור הצפון פעל קאוקג'י, שהגיע מסוריה בראש כוח גדול, ובאזור המרכז פעלה יחידה גדולה בראשותו של חסן סלמה. בסביבות ירושלים היה מפקד הכוחות הערביים עבדול אל קאדר חוסייני, שנעזר במתנדבים עירקיים שהגיעו מעבר-הירדן וכן בעריקים מן הצבא הבריטי. בארבעת החודשים שחלפו מאז החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר נהרגו ברחבי הארץ כ-850 יהודים, חלקם הגדול בירושלים ובדרך אליה. לאור ההתפתחויות האלה, הוחלט במטה האצ"ל בירושלים לזרז את ההכנות לקראת מלחמה כוללת. הוצאו שתי פקודות, ששינו את דמותה של המחתרת:

- א. הוכרז על גיוס כללי להגדלת השורות.
- ב. הוחל בהקמת בסיסי קבע לקליטת הלוחמים.

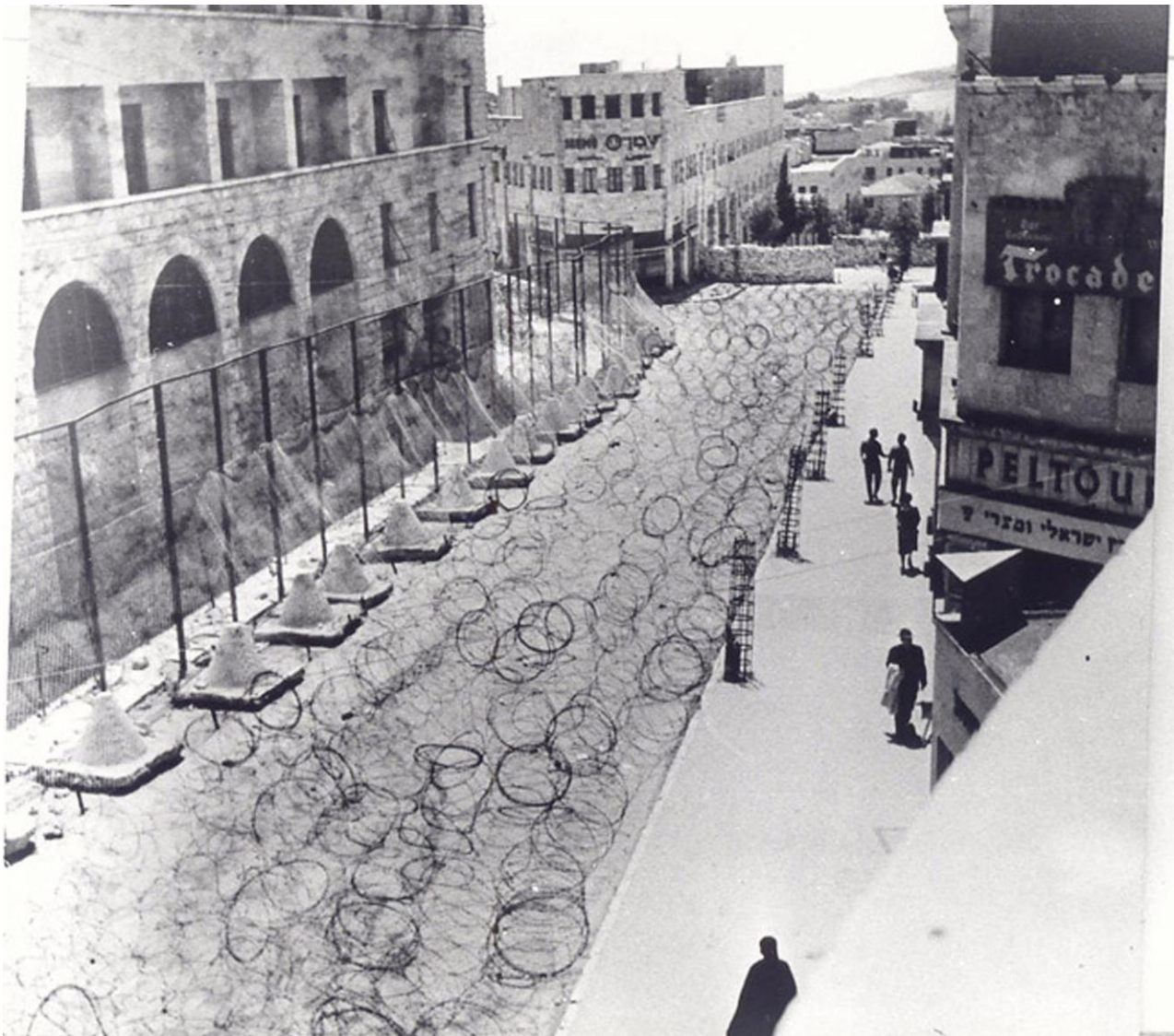
הבסיס הראשון הוקם בשכונת עץ-חיים, בכניסה לעיר, בבניין בלתי גמור של הקבלן פרוסק, אשר בנו יעקב היה חבר האצ"ל. בן-ציון כהן ("גיורא") נתמנה מפקד הבסיס, ושוכנו בו שלושים לוחמים וכן מספר בנות שעסקו בשירותים. גיורא, שהיה יוצא הצבא הבריטי, הנהיג משטר של אימונים ומשמעת צבאית. אחת הפעולות הראשונות שבוצעו על-ידי אנשי הבסיס הייתה השתלטות על שתי משאיות גדולות של הצבא הבריטי, שעל-פי האינפורמציה שהגיעה לאצ"ל, אמורות היו להוביל נשק. כאשר הגיעו המשאיות לכניסה לירושלים, השתלטו עליהן גיורא ואנשיו ללא קושי מיוחד. עד-מהרה התברר כי לא נשק נושאות המשאיות, אלא קמח. שני הנהגים

⁶⁴ תאור מפורט של הקרב שהתנהל בדיר-יאסין ראה בספרו של אורי מילשטיין: עלילת דם בדיר-יאסין.

ומלוויהם הורדו אחר כבוד מן המכוניות, נשקם (שני סטנים ושני רובים) הוחרם ו-300 שקי קמח הועברו למחסני הארגון. קמח זה שימש את הלוחמים במשך כל זמן המצור על העיר.

עוד בסיס הוקם בקצה המזרחי של שכונת מאה-שערים, סמוך לבית-החולים האיטלקי (אזור שהיה נתון בשליטת הערבים). תושבי השכונה שמחו להעמיד לרשות הארגון את האמצעים לאחזקת הבסיס, כדי שלוחמיו יגנו על השכונה בשעת הצורך. בבסיס שוכנה גונדה בפיקודו של ישראל לוי ("נחשון") וכסגנו שימש יעקב עקנין ("עמיאל").

לאחר-מכן הוקם עוד בסיס, בבתי פיינגולד ברחוב יפו, סמוך לאזור הביטחון שכלל את מגרש הרוסים ואת בניין ג'נרלי.



רחוב הנסיכה מרי (היום רחוב שלומציון המלכה). משמאל בניין ג'נרלי

ב-12 במרס חזר יהושע גולדשמיד ("גל") לירושלים, ונתמנה לקצין המבצעים של האצ"ל בעיר. גל שימש מפקד הח"ק (חיל הקרב) בירושלים, אולם בספטמבר 1947, בעקבות "הסזון הקטן", נאלץ לגלות לתל-אביב. הוא היה חייל נועז, והשתתף בפעולות רבות נגד השלטון הבריטי. בפגישה שנערכה בין ראשי האצ"ל ולח"י בירושלים, הוחלט שהגיע הזמן לעבור מהתגוננות למתקפה. המטרה הייתה לכבוש את הכפרים הערבים המקיפים את ירושלים וכיבוש דיר-יאסין היה היעד הראשון.

הכפר דיר-יאסין שכן על גבעה ממערב לירושלים, בגובה 800 מטר מעל פני הים, ובמרחק של 700 מטר לערך מהשכונה היהודית גבעת-שאול. משלט דיר-יאסין חלש על השכונות היהודיות המערביות: גבעת-שאול, בית-הכרם ויפה-נוף ועל הדרך לבית-וגן. כן חלש הכפר על קטע מהכביש המקשר את ירושלים עם תל-אביב. דיר-יאסין שימש מעבר לכוחות שנעו מן הכפרים הערביים עין-כרם ומלחה שבדרום אל הכפרים קסטל וקולוניה, ששלטו על הכביש הראשי ירושלים – תל-אביב.

דיר-יאסין נכלל בכפרים הערביים שיש לתפוס במסגרת מבצע "נחשון", שהחל ב-6 באפריל. ואמנם, בשעה שנערכו קרבות הדמים על הקסטל בתחילת אפריל, זרמה אל שדה הקרב תגבורת ערבית, שעברה דרך דיר-יאסין.

כשנודע למטה ה"הגנה" על התוכנית לכבוש את דיר-יאסין, ביקש שאלתיאל מרענן לתאם את מועד כיבוש הכפר עם ההתקפה החוזרת לכיבוש הקסטל. שאלתיאל אף שיגר מכתב זהה לרענן ולזטלר, שבו אישר את הפעולה בדיעבד. במכתבו של שאלתיאל נאמר:⁶⁵

אל: שפירא [כיניו של זטלר]
מאת: ממ"ז [מפקד מחוז]

נודע לי שאתם מתכוננים לבצע פעולה על דיר-יאסין. ברצוני להעיר את תשומת לבכם לעובדה, שתפיסת דיר-יאסין והחזקתו הנם שלב אחד בתוכנית כללית שלנו. אין לי כל התנגדות שאתם תבצעו את הפעולה בתנאי שיש בכוחכם להחזיק בו. אם אין לאל ידכם לעשות זאת, הריני מזהיר אתכם מפני פיצוץ הכפר, אשר יביא בעקבותיו לעזיבתו על-ידי התושבים ותפיסת החורבות והבתים העזובים על-ידי כוחות זרים. מצב

⁶⁵ י. אופיר, על החומות, עמוד 15.

כזה יכביד במקום להקל על המערכה הכללית וכיבוש שני של המקום יהיה כרוך בקורבנות גדולים של אנשינו. נימוק נוסף שברצוני להביא בפניכם הוא, שאם יימשכו למקום כוחות זרים, יהיה בזה משום הפרעה לתוכנית להקים אוירודרום במקום.

בשעה ששאלתיאל כתב את המכתב לרענן, כבר היה ידוע לשירות הידיעות של ה"הגנה" כי לדיר-יאסין נכנסו כוחות מזוינים, שכללו אנשי כנופיות ומתנדבים עירקיים. היה זה המוכתר של הכפר שנפגש בחשאי עם איש הקשר של הש"י כדי להודיעו שאין לו שום שליטה על הכנופיות שנכנסו לכפר, וכי ההבטחה שדיר-יאסין יהיה כפר שקט אינה עוד בתוקף. הכוחות המזוינים שהשתלטו על הכפר, היוו איום חמור לא רק לשדה התעופה הקטן ששאלתיאל תכנן לסלול בקרבת מקום, אלא גם לשכונות היהודיות הסמוכות ולתחבורה היהודית שנעה על הכביש הראשי לשפלה.

המידע שמסר המוכתר נבע מן ההסכם שהיה לו עם ההגנה לפיו ישמרו היהודים והערבים על יחסי שכנות טובים.⁶⁶

למרות ההסכם, לא הפך דיר-יאסין לכפר שוחר שלום. עקיבא אזולאי, ששימש סגן מפקד אזור גבעת שאול, מספר בעדותו כי אחיו של המוכתר לא תמך בהסכם ומדי פעם נורו יריות לעבר גבעת שאול.⁶⁷ בצרור ידיעות מטעם חטיבת מחוז ירושלים על המתרחש בדיר-יאסין⁶⁸ אנו מוצאים כי כבר ב-28 בינואר 1948 נראתה קבוצה בת 25 איש מתאמנת במורדות הדרום-מערביים של דיר-יאסין וביניהם אדם במדי הלגיון הערבי. בהודעה מה-3.2.48 נאמר, כי קבוצה בת כ-30 ערבים נראתה מתאמנת בנשק. ב-2.4.48 פתחו אנשי דיר-יאסין בצליפות לעבר השכונות היהודיות בית-הכרם ויפה-נוף. עדויות אחרות מספרות על ביצורים שנעשו בכפר ועל נשק רב שנאגר בו; ימים ספורים לפני ההתקפה על דיר-יאסין נמסר על נוכחות לוחמים זרים בכפר, ביניהם חיילים עירקיים ואנשי כנופיות. מחקר ערבי שנערך באוניברסיטת ביר-זית מספר כי הגברים בדיר-יאסין לקחו חלק פעיל בפעולות אלימות נגד מטרות יהודיות וכי בקרב על הקסטל השתתפו רבים מתושבי הכפר לצדו של עבד-אל-קאדר אל-חוסייני.⁶⁹ כן נאמר באותו מחקר שבכניסות לכפר נחפרו תעלות מגן ושלמעלה מ-100 גברים אומנו וצויידו

⁶⁶ ארכיון צה"ל, תיק דיר-יאסין 3/281.

⁶⁷ עקיבא אזולאי איש ירושלים, עמוד 70.

⁶⁸ ארכיון צה"ל, 2504/49/16.

⁶⁹ כנענה שריף (עורך), הכפרים הפלסטינים שנהרסו ב-1948 – דיר-יאסין. מכללת ביר-זית, וכן דני רובינשטין, "הארץ" מיום 11.9.1991.

ברובים (אנגלים וגרמנים) וב-2 מקלעים מטיפוס ברן. הוקם משמר מקומי ובכל לילה שמרו 40 מתושבי דיר-יאסין במשמרות. חבל שכל המידע המודיעיני שהיה בידי הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) לא הועבר לאצ"ל. כשבוע לפני הפעולה, נקראתי לפגישה במטה המחוז בה נכחו רענן, גל וכן "גיורא" (בן-ציון כהן). בפגישה זו סיפר רענן על הכוונה לכבוש את הכפר הערבי דיר-יאסין וכי גיורא יהיה מפקד הפעולה, בעוד אני נתמנית לסגנו. נאלצתי לצמצם את פעילותי בקורס ה"סגנים", שהתנהל אותה עת ב"וילה" אשר בקריית-שמואל, ולהתמסר להכנות לקראת הפעולה. באחת הפגישות שהתקיימה בבית "גנדי", שם שכנה אותה עת מפקדת המחוז של האצ"ל, נכונה לנו הפתעה גדולה: רענן פתח חבילה גדולה שהגיעה מתל-אביב, והוציא ממנה סטנים חדשים מתוצרת עצמית. ההתרגשות הייתה רבה, לא כל-כך מעצם המשלוח, כמו מהעובדה שהאצ"ל בשפלה התפתח עד כדי כך שהוא מסוגל כבר לייצר בעצמו כלי מלחמה. אנו, שחיינו בירושלים בצל השלטון הבריטי, התקשינו להבין את אשר התחולל בשפלה, שזה מספר חודשים התנהלו בה חיים יהודיים ללא שלטון זר (בהתאם להחלטת האו"ם, פינו הבריטים את אזור השפלה ב-1 בפברואר 1948). גנדי ארגן מיד כוסיות יין, בעוד אימא גנדי פתחה לכבוד המאורע פח מלא מלפפונים שכבשה במו ידיה. השקנו כוסיות "לחיים", וזללנו במלוא-פה את המלפפונים הנהדרים שכמוהם לא הגיעו לפינו זה זמן רב. כטוב ליבנו ביין, ביקשתי רשות לירות מספר יריות מאחד הסטנים החדשים. רענן, אשר הצליח בתחילה לשמור על רצינות וקור-רוח, חשש כי היריות יסכנו אותנו (כזכור, הייתה דירתו של גנדי במרכז העיר), אולם לבסוף נתרצה והרשה לירות שלוש יריות. הכבוד נפל בחלקי, ויצאנו כולנו אל המרפסת. כיוונתי את הסטן כלפי השמים ויריתי ירייה בודדת, אולם כאשר סובבתי את הכפתור לירי צרורות, שוב ירה הסטן ירייה בודדת. התקלה הזו רדפה אותנו לא אחת גם בשעת פעולה וגרמה לנו אכזבה רבה.

בשובי ל"וילה" מאוחר בלילה, חשבתי בלבי: כמה חבל שלא שלחו לנו מתל-אביב מקלעי "ברן" במקום הסטנים הללו. האין הם מבינים כי חלפו ימי המחתרת, בהם תת-המקלע היה הנשק המועדף, וכי עתה זקוקים אנו לעוצמת אש חזקה של מקלעים ומכונות ירייה?

יומיים לפני הפעולה נתקיימה תצפית יום בהשתתפות כל מפקדי הכיתות שאמורים היו להשתתף בפעולה ולאחר-מכן נערך סיור לילה. ממקום התצפית אשר בקצה בית-הכרם, הסביר גיורא את התוכנית ואת תפקידו של כל אחד ואחד מהמפקדים. בלילה נערך סיור במסלול הפעולה. הצלחנו להגיע עד קרוב מאוד לכפר מבלי שתושביו ירגישו בכך. הבחורים עצרו רק

כאשר הכלבים התחילו לנבוח, והיה חשש שהנביחות יעירו את השומרים. העובדה שניתן היה להגיע עד סמוך לבתי הכפר, נסכה ביטחון עצמי רב והרגשה שהקרוב יהיה קצר ואפשר יהיה לסיים את המשימה ללא קושי רב.

היציאה לקרב

ביום חמישי 8 באפריל התכנסנו בבסיס "עץ חיים" 70 לוחמי אצ"ל (אנשי הלח"י נפגשו בנפרד בגבעת-שאול). הייתה זו הפעם הראשונה שמספר כה רב של אנשי המחתרת נפגשו בגלוי, מבלי לחשוש משוטרים או חיילים בריטיים. האווירה הייתה חגיגית ומצב-הרוח מרומם; סוף-סוף יוצאים להלום באויב שהנחית על היהודים מכות כה קשות במשך ארבעה חודשים תמימים. העובדה ששני ארגוני המחתרת יוצאים בצוותא הגבירה את הרגשת הביטחון והאחדות, ולכבוד המאורע נבחרה סימת הקרב "אחדות לוחמת".

את המפגש פתח רענן, מפקד מחוז האצ"ל בירושלים. רענן, גבה-קומה ובעל חזות מרשימה, נהג לדבר לאט, בקול עמוק וסמכותי. רענן הסביר כי לכיבוש דיר-יאסין שתי מטרות: צבאית ומדינית. באשר לאספקט הצבאי, הכוונה היא לא רק לשחרר את השכונות המערביות של ירושלים מהאיום של דיר-יאסין, אלא בעיקר להעביר את היוזמה לידינו. יש לעבור ממגננה להתקפה ולהעביר את הקרב לשטחו של האויב. כיבוש הכפר יוכיח לערבים כי מי שמתקיף עלול גם להיות מותקף. הכיבוש יביא גם להעלאת המורל בקרב תושבי ירושלים ויחזיר להם את ביטחונם העצמי שאבד. באשר לצד המדיני, יהיה בכיבוש משום שינוי תפיסה והוא יביא למפנה במלחמה; לא עוד פעולות עונשין, אלא כיבוש לשם החזקה במקום. יידעו העם והעולם כי היהודים אינם מוכנים לוותר על ירושלים, ואם יהיה צורך, יכבשוה בכוח הנשק. (יש לציין, כי במבצע "נחשון", שהחל מספר ימים לפני כיבוש דיר-יאסין, השתלטו כוחות ה"הגנה" על הכפרים הערביים אשר בצדי הכביש כדי לאפשר את העברת השיירות לירושלים).

רענן הוסיף ואמר כי מאחר שמדובר בכיבוש ולא בפעולת עונשין, יש להימנע מפגיעה בערבים שלא לצורך. במיוחד הזהיר חזור והזהר שלא לפגוע בזקנים, נשים וטף. זאת ועוד: כל ערבי שייכנע, אפילו הוא לוחם, יש לקחתו בשבי ולא לפגוע בו בשום צורה שהיא, והוסיף כי "בשבויים יש לנהוג על-פי אמנת ג'נבה". רענן סיפר שכדי למנוע קורבנות מיותרים, הוחלט כי את הפעולה יפתח משוריין מצויד ברמקול, אשר ייכנס לכפר לפני הפתיחה באש. באמצעות הרמקול יודיעו לתושבים כי הכפר מוקף על-ידי אנשי אצ"ל

ולח"י והתושבים נקראים לעזוב את הכפר לכיוון עין-כרם או להיכנע. בהמשך ההודעה נאמר כי הדרך לעין-כרם פתוחה ובטוחה.

לאחר דברי רענן, הועברה רשות הדיבור ליהושע גולדשמיד ("גל"). התוכנית הייתה לתקוף את הכפר בשני ראשים: כוח של שתי מחלקות אצ"ל יתקוף מכיוון בית-הכרם, וכוח של מחלקת לח"י יתקוף מכיוון גבעת-שאול. כמו כן הופרש כוח קטן של כיתה כדי לתפוס את המשלט מדרום לכפר (בכיוון הר-הרצל), ותפקידו למנוע הגעת תגבורת ערבית מעין-כרם וממלחה.

בשעה שתיים אחר חצות הוסעו לוחמי האצ"ל מבסיס "עץ חיים" לבית-הכרם. הכוח צעד לתוך הוואדי, שם התפצלו הכיתות, וכל כיתה עלתה במעלה הטראסות לשטח הפעולה המיועד לה.

יחידת לח"י נערכה בגבעת-שאול ומשם התקדמה לעבר היעד. חלק מן הכוח התקדם מאחורי המשוריין שנשא את הרמקול ונסע בשביל המוביל למרכז הכפר. סמוך לשעה 04:25 הבחינו שומרי הכפר בתנועה חשודה. ואחד מהם צעק בערבית "מחמוד". אחד מלוחמי האצ"ל חשב שפונים אליו בסיסמה "אחדות" וענה בעברית את חלקה השני של הסיסמה – "לוחמת". הערבי פתח באש ובעקבות כך החל ירי מכל הכיוונים.

המשוריין נושא הרמקול התקדם במעלה השביל וכאשר הגיע למבואות הכפר נתקל בתעלה שנחפרה לרוחב הדרך ונאלץ לעצור. הרמקול הופעל וההודעה שנמסרה בו נשמעה רק בכניסה לכפר. מן הבתים הסמוכים נפתחה על המשוריין אש חזקה והיה צורך לחלץ את הלוחמים, ביניהם פצועים, שנתקעו בתוכו. יתר היחידות פתחו בהסתערות, שהייתה מלווה בהתפוצצויות ויריות רבות. התנגדות הערבים הייתה חזקה מאוד, וכל בית הפך לעמדה מבוצרת. הלחימה הייתה קשה והתנהלה מבית לבית. רבים מן התוקפים נפגעו כבר בהסתערות הראשונה, ביניהם מפקדים רבים שצעדו, כמקובל, בראש יחידתם.

כאשר נכבש מרכז הכפר, ריכזו כל הפצועים באחת החצרות, ולאחר חבישה ראשונית נבדקו דרכים לפנותם. בין הפצועים שכב "יפתח" (יהודה סגל), שנפגע קשה בבטנו מצרור כדורים. מעיו יצאו החוצה, אולם הוא היה בהכרה מלאה. כאשר ניגשתי אליו כדי לשאול לשלומו, אמר: "נמרוד, אתה חבר טוב שלי. עשה לי טובה ותקע לי כדור בראש, כי איני יכול לסבול יותר את הכאבים". יפתח הושכב על דלת שנעקרה ממקומה (אלונקות לא היו) וארבעה בחורים נשאוהו לכיוון גבעת-שאול. התברר, כי הדרך הייתה חסומה באש שנורתה מבית המוכתר, שחלש מן הגבעה על כל הסביבה והיה צורך למצוא דרך עקלתון. יפתח הגיע בשלום לגבעת-שאול, משם פונה

מיד לבית-החולים. פצוע נוסף היה גיורא, מפקד הפעולה, שרגלו נפגעה מכדור שנורה מאחד הבתים.

הקרב, שהתנהל בשטח בנוי, היה איטי וגרם אבדות כבדות לשני הצדדים. כדי לשתק את מקורות הירי נאלצו הלוחמים להשתמש ברימונים, ובכמה מקרים אף לפוצץ בתים באמצעות מטען חומר-נפץ. מספר הפצועים הלך ורב ואם לא די בזאת, הרי שגם התחמושת אזלה ולא היה במה להמשיך את הלחימה. למרבה המזל, נמצא באחד הבתים מחסן תחמושת אשר בעזרתה ניתן היה להמשיך את הקרב.

דו"ח על מהלך הקרב הועבר על-ידי רצים אל המטה בגבעת-שאול (מכשירי קשר לא היו אז בידי האצ"ל או לח"י). כמה אנשי לח"י יצאו למחנה "שנלר", וביקשו מיחידה של הפלמ"ח לבוא לעזרת התוקפים. לאחר קבלת אישור משאלתיאל, יצאו אנשי הפלמ"ח במשוריין, שהיה מצויד במקלע ובמרגמה של שני אינטש. עם הגיעם לכפר, ירו לעבר בית המוכתר מספר פגזים וכן צרורות מן המקלע. באותו זמן ממש, ללא תיאום מוקדם עם הפלמ"ח, הסתער יוסף אבני בראש מספר לוחמים על בית המוכתר. ההסתערות עלתה יפה, והבית נכבש וטוהר. עם ההשתלטות על בית המוכתר פסקה האש וכיבוש הכפר הושלם. אבני כל-כך התרגש על שעלה בידו לשתק את האש מבית המוכתר, עד שלא שם לב כי נפצע וכל פניו היו מכוסים בדם. הוא נחבש ופונה מיד לבית-החולים. כאשר ביקרתי בבית-המוכתר מיד לאחר הכיבוש, מצאתי על המרפסת שני ערבים הרוגים לבושים בבגדי נשים ורובים בידיהם.

לפנות ערב באה יחידה מן העיר להחליף אותנו ולקבל לידה את השמירה על הכפר. צעדתי לעבר גבעת-שאול, שם עליתי על אופנוע ודהרתי אל בית החולים כדי לבקר את הפצועים. לתדהמתי גיליתי ששכחתי להסיר מעלי את הרובה והייתה זו הפעם הראשונה שעברתי ברחובה של עיר עם נשק באופן גלוי. היה זה ערב שבת, והיהודים בלבוש חגיגי עשו דרכם לבית-הכנסת. המון אדם שמילא את המדרכות, הריע לי בעוברי ובכך הביע את אהדתו לארגוני המחותרת שיצאו להכות באויב. בהגיעי לבית-החולים המאולתר שלנו, "החלמה", שמחתי לפגוש שם את נורית, שבאה לעזור בטיפול בפצועים.

לימים נתקלתי בארכיון ההגנה במסמך הבא:⁷⁰

⁷⁰ ארכיון תולדות ההגנה, 112/1168.

13.4.48 (רם)

הנידון: מרפאת אצ"ל

בפינת הרחוב רד"ק וברטנורא, בבית יוסף וינברג, נראו בשבועיים האחרונים ריכוזי אנשי אצ"ל...

לאחר ההתקפה על דיר-יאסין, הובאו לבית זה פצועי האצ"ל. בבית זה בקומה השנייה גר רופא למחלות פנימיות בשם ד"ר מ. איצקוביץ – יש לשער שהמרפאה בדירתו.

ביום 11.4.48 נראו בשעות אחצ"ה נכנסים לבניין לאון פרחי רות שניאורסון. היא לבשה חלוק לבן.

ביום 12.4.48 נראתה במקום רחל ברנדויין כשהיא לובשת חלוק לבן. על הגזוזטרה של הדירה ישבו מספר אנשי אצ"ל, כולם לבושים פיג'מות מאותו צבע (כחול עם פסים).

עם סיום הקרב, התברר כי מאות מבין תושבי הכפר נסוגו לעין-כרם, בנצלם את העובדה שהדרך לשם הייתה פנויה. אלה שנותרו בכפר, נכנעו ונלקחו בשבי. השבויים, רובם נשים וילדים, הועלו על משאיות והועברו דרך רחובות ירושלים המערבית למזרח העיר, שם נמסרו לידי אחיהם הערבים.

לאחר תום הקרב, ביום השישי בערב, הסתובבו בכפר עיתונאים זרים שביקשו מידע על אשר אירע. במקום היה גם קלמן ברגמן ("דן"), ששימש מפקד ה"דלק" (שירות הידיעות של האצ"ל) בירושלים והיה חבר מפקדת המחוז. הוא כינס במקום מסיבת עיתונאים מאולתרת, בה סיפר על מהלך הקרב. הוא אמר כי הפעולה בוצעה בידיעת ההגנה, וכי נתנו הוראות חמורות ללוחמים שלא לפגוע בנשים וילדים. כן סיפר על האבדות הרבות שנגרמו כתוצאה מניהול קרב בשטח בנוי וכי אותם תושבים שנכנעו, נלקחו בשבי והועברו למזרח ירושלים. בסיום דבריו אמר כי:⁷¹

[...] כיבוש דיר-יאסין הוא השלב הראשון. בכוונתנו לתקוף, לכבוש ולהחזיק עד אשר כל ארץ-ישראל תהיה שייכת למדינה היהודית... ובאם הבריטים יבואו לכפר, נלחם בהם [...]

ההערה האחרונה באה בגלל החשש שהבריטים ינצלו את העובדה שבכפר ישנו ריכוז גדול של אנשי אצ"ל ולח"י, וינסו לתקוף אותם. ואמנם התברר כי הנציב העליון ערך התייעצות עם מפקד הצבא הבריטי והם החליטו להפציץ

⁷¹ ארכיון משרד המושבות הבריטי, CO 733/477/5

את הכפר מן האוויר. אלא שעד שנעשו הסידורים הטכניים לביצוע ההפצה (מטוסי חיל-התעופה המלכותי כבר הועברו מארץ-ישראל לארצות השכנות), עזבו כוחות אצ"ל ולח"י את הכפר. אגב, נשקלה גם הפעלת כוחות היבשה, אלא שהרעיון נדחה בגלל האבדות הרבות שעלולות היו להיגרם לבריטים בקרב כזה.⁷²

למחרת כיבוש דיר-יאסין הפגזו תותחי האויב, שהוצבו בנבי-סמואל, את שכונת גבעת-שאול. הייתה זו ההפגזה הראשונה על ירושלים, והיא גרמה בהלה גדולה. 3 יהודים נהרגו ו-7 נפצעו. חלק מן התושבים ארזו את חפציהם ונדדו אל קרובים בחלקים אחרים של העיר, אולם עד-מהרה התברר, כי מלבד הרעש הגדול, לא גרמה ההפגזה נזקים רציניים. התושבים הבינו כי השד אינו נורא כל-כך וחזרו לבתיהם. היה זה אות הפתיחה לשורה ארוכה של הפגזות, שהלכו וגברו עם כניסתו של הלגיון הערבי לירושלים, הפגזות שהפילו חללים רבים ושיבשו את החיים הסדירים בעיר. אולם כבר באותו יום שבת התברר לנו, כי הפגזים אינם מסוגלים להרוס את בתי האבן של העיר וכי על-ידי הפגזות בלבד לא ניתן יהיה לכבוש את ירושלים.

הידיעה על כיבוש דיר-יאסין פשטה בעיר, ויהודי ירושלים קיבלוה בסיפוק רב. השמחה הייתה גדולה לא רק משום שעם הכיבוש יכלו תושבי השכונות המערביות לנשום לרווחה, אלא מעצם העובדה שהיוזמה עברה לידי היהודים. כיבוש הכפר היווה השלמה לפריצת הדרך במסגרת מבצע "נחשון", והפיחה תקווה בלב יהודי ירושלים. כיבוש דיר-יאסין החזיר ליהודי ירושלים את הביטחון העצמי שכה חסר להם. הסיסמה "אחדות לוחמת" חדרה לתודעתו של היישוב היהודי בירושלים וסימנה את המפנה שחל בהדיפת התקפות הערבים. בימים שלאחר הקרב, נהרו רבים לבסיס "עץ-חיים" כדי להביע את הזדהותם עם לוחמי האצ"ל.

עובדות ופרשנויות

רבות נכתב ונאמר על אשר אירע בדיר-יאסין, עד כי הקרב שנערך בבוקר ה-9 באפריל הפך להיות "פרשת דיר-יאסין", אולם חשוב לנתח את העובדות ולהפרידן מן הפרשנות.

השאלה הראשונה שחשוב לבררה קשורה במספר האבדות שהיו לערבים בקרב על דיר-יאסין.

⁷² יומנו של גרני (מזכיר ממשלת המנדט), אצל מוטי גולני, ימים אחרונים, עמוד 183.

בשידור הרדיו של האצ"ל, "קול ציון הלוחמת", ששודר מתל-אביב במוצאי-שבת 10 באפריל, נאמר כי לפי ההודעה שהגיעה באלחוט ממפקדת האצ"ל בירושלים, היו לתוקפים ארבעה הרוגים (מספר ההרוגים עלה אחר-כך לחמישה, כאשר "יפתח" הפצוע מת מפצעיו) ו-32 פצועים. בקרב הערבים, נאמר בהודעה, נהרגו מאתיים. (בשידור מאוחר יותר עלה מספר ההרוגים ל-240)⁷³

הידיעה שנמסרה מירושלים בדבר מספר ההרוגים הערביים לא הייתה נכונה. מפקד האצ"ל בירושלים הגזים בהרבה במספר ההרוגים במתכוון, ועשה זאת במסגרת הלוחמה הפסיכולוגית. בעדותו סיפר רענן, כי כאשר הודיע באלחוט למפקדה בתל-אביב על 240 הרוגים ערביים, לא ידע מה היה מספרם המדויק. את המספר 240 בדה מלבו בשעה שידע בבירור כי מספר ההרוגים האמיתי נמוך בהרבה. פרסום מספר מוגזם של הרוגים, גרס רענן, יעורר פחד ומבוכה בקרב ערביי ארץ-ישראל וירתיע אותם מלתקוף את היהודים.⁷⁴ מעניין לציין, כי הוועד הערבי העליון חשב כי פירסום מספר רב של הרוגים ערביים יעורר את הלוחמים הערביים לנקמה ופיח בהם רוח קרב. לכן הלך הוועד הערבי העליון בעקבות האצ"ל והודיע כי בקרב על דיר-יאסין נהרגו 254 ערבים. רק לאחר-מכן התברר להם ששגו, מאחר שהפרסום הכניס פחד בלב הערבים.

בעדותו של יהושע אריאלי (מפקד הגדנ"ע בירושלים, שנכנס עם יחידתו לדיר-יאסין לאחר צאת האצ"ל את הכפר), שהיה אחראי על קבורת גופות, נאמר כי הם קברו כ-80 גופות וכן פוצצו בית אחד שנשארו בו כ-30 גופות.⁷⁵ ובמחקר שנעשה באוניברסיטת ביר-זית נאמר כי מספר ההרוגים בדיר-יאסין הגיע ל-107.⁷⁶

ספירה מדויקת של הקורבנות הערביים נעשתה לאחר הקרב על-ידי שני רופאים, ד"ר ז. אביגדורי (שהיה יו"ר סניף ירושלים של הסתדרות הרופאים בא"י) וד"ר א. דרויאן (ששימש כסגנו). רופאים אלה הופיעו בכפר וביקשו רשות לבדוק את גופות החללים. הם סיפרו כי נשלחו על-ידי הסוכנות היהודית כדי לדווח על התעללות ומעשי נבלה אחרים שביצעו אנשי אצ"ל ולח"י בערבים, אולם אם תינתן להם האפשרות להסתובב בכפר באופן חופשי וללא שום מגבלות, אמרו, יכתבו בדו"ח רק את אשר יראו עיניהם.

⁷³ מנחם בגין, במחתרת, כתבים ד, עמוד 274.

⁷⁴ ראיון המחבר עם מרדכי רענן.

⁷⁵ מכון ז'בוטינסקי, עא 37.

⁷⁶ נענה שריף (עורך), הכפרים הפלסטינים שנהרסו ב-1948 – דיר-יאסין.

וכך אמנם היה: הם עברו מבית לבית באין מפריע, ספרו את כל גופות שהיו בכפר ואף בדקו את סיבת המוות.⁷⁷

מן הדו"ח עולה כי בכפר נמצאו לא יותר מ-46 גופות. כמו כן, נאמר בו כי המוות נגרם על-ידי יריות או פצצות וכי "כל הגופות היו בתלבושות שלהן, האברים היו שלמים ולא ראינו כל סימני התעללות".

אלא שהמספר 240, שפורסם על-ידי האצ"ל, צוטט בכל הפרסומים על כיבוש דיר-יאסין, מבלי לבדוק את אמיתותו. יתרה מזאת, גם אלה שידעו את האמת, העדיפו שלא לגלותה. הם השאירו את המספר 240 (או 254) שהיה נוח להם מבחינה תעמולתית.

עליית קרנו של האצ"ל בקרב הציבור היהודי הייתה לצנינים בעיני מנהיגי היישוב. צריך לזכור כי באותם ימים דן הוועד הפועל הציוני בהסכם עם האצ"ל, אשר ראשי מפא"י התנגדו לו בכל תוקף. זה היה הרקע למסע ההשמצות שנפתח על-ידי הסוכנות היהודית בעקבות כיבוש דיר-יאסין (ראה להלן)

שלושה ימים לאחר הקרב פירסם דוד שאלתיאל כרוז שטנה, מלא השמצות ושקרים, תוך התעלמות מן הדו"ח שקיבל מהרופאים שביקרו בכפר וכן מן הדו"ח שקיבל מיחידת ה"הגנה" שלקחה חלק בקרב. זאת ועוד, בכרוז התעלם שאלתיאל לחלוטין מן העובדה שהוא ידע ואף אישר את הפעולה וכן שכתב במכתבו ל"שפירא", כי כיבוש דיר-יאסין הוא חלק מתוכניות ה"הגנה". לעומת זאת, תיאר את אנשי אצ"ל ולח"י ככנופיית שודדים, שכל מעיינם רצח וביזה. בין השאר נאמר בכרוז כי:⁷⁸

לא לפעולה צבאית התכוונו אירגוני הפורשים בצאתם אור ליום שישי, אם כי בתעמולת לחישה פירסמו בקהל את הבדותה כי הם הולכים להציל את הקסטל. לו לתכלית צבאית נתכוונו ולא להפגנת תעמולה גרידא, הרי היו יוצאים לקיני הכנופיות שבמחוז ירושלים, מקום שם יכלו להקל על המערכה הכבדה בה נתונה הבירה. אולם הם בחרו באחד הכפרים השקטים שבסביבה ... ובמשך יום שלם עסקו חיילי אצ"ל ולח"י בשחיטת נשים וילדים, וכן גברים - לא בשעת פעולה, אלא במתכוון ובמישרין למטרת טבח ורצח בלבד ... הנני להצהיר כי שום יחידות של כוחות הביטחון היישוביים לא לקחו חלק בפעולה זדונה זו.

⁷⁷ ארכיון צה"ל, 54-48 / 500.

⁷⁸ יהושע אופיר, על החומות, עמוד 63-64.

במשפט האחרון מתעלם שאלתיאל במודע מן העובדה שיחידה של הפלמ"ח הגיעה לכפר באישורו ואף הפגיזה את בית-המוכתר במרגמה שהייתה ברשותה. וכך כותב מפקד היחידה, מרדכי ואג ("יאקי"), בדו"ח שנמצא בארכיון צה"ל:⁷⁹

[...] בשעה 03:60 [ה-9 באפריל] הודיעוני על התקפת לח"י ואצ"ל על הכפר דיר-יאסין ועל מצבם המיואש שאין ביכולתם להוציא את פצועיהם. ביקשו נשק חיפוי ממני ואנשים למטרה זו, היות ואין להם בעלי מקצוע לנשק חיפוי (מרגמות). שאלתי את רשות הממ"ז [מפקד המחוז, דוד שאלתיאל] על-ידי קצין המודיעין של הגדוד והתשובה הייתה: עליך לצאת לכפר ולחפות על הוצאת הפצועים בלבד.

תשובת האצ"ל להשמצות של שאלתיאל לא איחרה לבוא, ובכרוז שפורסם מטעמו ישנה הכחשת ההאשמות של ה"הגנה" אחת לאחת. בכרוז נאמר, בין השאר, כי:⁸⁰

דיר-יאסין נכבשה בקרבות עזים. כמעט מכל בית ירו על חיילינו מרובים ומכונות-יריה. עדות לכך, המספר הגדול ביחס של נפגעינו, העולה על כמה עשרות, מלקוח הנשק שנפל לידינו וכן מספר ההרוגים העירקים והסורים שהם חלק מן הצבא הסדיר שחנה שם ... חיילינו נהגו כפי שלא נהג שום צבא לוחם: הם ויתרו על גורם ההפתעה. בטרם החל הקרב הממשי, הזהירו בעזרת רמקול את תושבי הכפר וקראו לנשים ולילדים לעזוב מיד ולמצוא מקלט במדרון ההר [...]. אנו מביעים צערנו הרב על שבין הנפגעים היו גם נשים וילדים, אך אין זו אשמת לוחמינו. הללו עשו את חובתם האנושית ולמעלה מזה [...].

האצ"ל אף פירסם את מכתבו של שאלתיאל אל רענן, לפיו ידע שאלתיאל על-אודות הפעולה ואף אישר אותה. יתרה מזאת, שאלתיאל ציין במכתב כי כיבוש דיר-יאסין הוא חלק מתוכניות ה"הגנה". פרסום המכתב גרם מבוכה רבה בקרב צמרת ה"הגנה" ופגע קשות באמינותו של שאלתיאל.

⁷⁹ ארכיון צה"ל, תיק דיר-יאסין, מ 16/9.

⁸⁰ מנחם בגין, במחתרת, עמוג 276.

דיר-יאסין הפך לשם נרדף למעשי זוועה שעשו היהודים בערבים, ולא אחת נוהגים להשתמש אף במושג "טבח דיר-יאסין".

הכפר הערבי דיר-יאסין שכן במקום בעל חשיבות אסטרטגית רבה, ובמלחמה שנכפתה עלינו על-ידי הערבים, לא היה מנוס מלכבושו. כיבוש דיר-יאסין מצוי בפקודות פריצת הדרך לירושלים (מבצע "נחשון") וכן בתוכניות ההגנה על העיר, ואילולא כבשו את הכפר כוחות אצ"ל ולח"י, היו עושים זאת כוחות ההגנה במועד אחר. כך שכל הדיבורים בדבר היות דיר-יאסין כפר "שוחר שלום", הם פטפוטים בעלמא.

אולם השאלה המרכזית היא האומנם היה טבח בדיר-יאסין והאם הייתה התעללות בגוויות הערבים?

טבח, פירושו הרג בני-אדם חסרי מגן. בשנת 1929, כאשר התנפלו הערבים באישון לילה על יהודי חברון השלווים ושחטום בכל הבא ליד – היה זה טבח. כאשר התנפלו בחודש פברואר 1948 פועלים ערביים בבתי-הזיקוק בחיפה על עמיתיהם היהודים שעה שבאו לעבודה, ורצחו בדם קר למעלה מ-40 יהודים – היה זה טבח. בשתי הדוגמאות, הטבח תוכנן מראש ומעשי הרצח היו בבחינת "סוף מעשה במחשבה תחילה". גם הרצח המתועב של תושבי כפר-עציון בידי חיילי הלגיון הערבי, לאחר שהמגינים נכנעו ונשארו חסרי מגן – היה טבח.

ומה קרה בדיר-יאסין?

ראשית, יש לזכור את ההוראות החמורות שניתנו ללוחמים לפני היציאה לקרב, לא לפגוע בנשים, זקנים וילדים. כמו כן נאמר מפורשות כי כל ערבי שייכנע, אפילו הוא לוחם, יש לקחתו בשבי ולנהוג בו על-פי אמנת-ג'נבה.

שנית, נעשה בדיר-יאסין מעשה ללא תקדים: על מכונית משוריינת הותקן רמקול ובאמצעותו ביקשו התוקפים להודיע לתושבים כי הדרך לעין-כרם פנויה ובטוחה וכי כל מי שיעזוב את הכפר – לא יינזק. על-ידי השימוש ברמקול, ויתרו התוקפים על אחד הגורמים החשובים ביותר בעת קרב – הוא גורם ההפתעה. מפקד המחוז של האצ"ל בירושלים גרס כי יש למנוע קורבנות בקרב האוכלוסייה הערבית אפילו במחיר ויתור על גורם ההפתעה.

שלישית, הכול מודים כי בדיר-יאסין התנהל קרב קשה, בו היו הערבים מבוצרים בבתי האבן של הכפר, בעוד התוקפים חשופים לאש האויב. האש העזה שנורתה מן הבתים אילצה את התוקפים להסתער תוך שימוש ברימונים ובכמה מקרים אף לפוצץ את הבתים. כך קרה שבין ההרוגים נמצאו גם נשים וילדים.

באשר להאשמות בדבר התעללות ומעשי אונס, די לצטט מדו"ח הרופאים בו נאמר, כזכור: " ... כל הגופות היו בתלבושות שלהן, האברים היו שלמים ולא ראינו כל סימני התעללות ..."

עדויות ערבים

כאן המקום לצטט את עדויות תושבי דיר-יאסין, כפי שנתנו 50 שנה לאחר הקרב:

בתוכנית הטלוויזיה של ה-BBC, "50 שנה לסכסוך הישראלי ערבי", רואיין חסן נוסייבה ששימש בשנת 1948 עורך החדשות בערבית בתחנת השידור המנדטורית. הוא סיפר על מפגש שנערך בשער יפו בין ניצולי דיר-יאסין לבין מנהיגים ערביים, כולל חוסיין חלידי, מזכיר הוועד הערבי העליון.⁸¹

"שאלתי את חלידי כיצד עלינו לסקר את סיפור הקרב", נזכר נוסייבה, הגר היום בעמאן.

"עלינו להפיק את המירב מן הסיפור", ענה חלידי. לכן כתבנו הודעה לעיתונות שבה נאמר כי בדיר-יאסין נרצחו ילדים ונאנסו נשים הרות.

אחד מניצולי דיר-יאסין, עבו מחמוד, סיפר באותה תוכנית כי תושבי הכפר מחו על-כך נמרצות באותו זמן:

"אמרנו כי לא היו כל מעשי אונס", נזכר מחמוד.

תשובת חלידי הייתה: "עלינו לומר כך, כדי שצבאות ערב יבואו להציל אותנו מן היהודים".

ביובל ה-50 למדינת ישראל פרסם פאול הולמס, סוכנות הידיעות רויטרס, כתבה בשם: "דיר-יאסין, קורבנות הרובים והתעמולה".⁸² בכתבה עדויות של ערבים, תושבי הכפר דיר-יאסין:

כהכנות למלחמה, נשלחו בסוף 1947 שלושה מאנשי הכפר למצרים. הם חזרו עם 2 מכונות ירייה ו-40 רובים...

מוחמד רדואן, כיום בן 70 טען כי לפי הרשימות שבידיו נהרגו בדיר-יאסין 93 ערבים ולא כמו שפורסם. "לא היו מעשי אונס. זה שקר. לא היו נשים הרות שבטנן בותר. הייתה זו תעמולה בלבד שנאמרה כדי

⁸¹ The Jerusalem Report, April 2, 1998.
⁸² [www.metimes.com/issue 98-16/reg/deir.html](http://www.metimes.com/issue%2098-16/reg/deir.html)

שצבאות ערב יפלשו לארץ-ישראל. בסופו של דבר גרמה התעמולה לכך שהערבים גורשו מארץ-ישראל".

בספרו "מלחמה ללא סוף" מספר המחבר, אנטון לה-גוארדיה, כי ביובל ה-50 למדינת ישראל ראיין את עאיש זיידן, הידוע כחאג' עאיש, שנולד בדיר-יאסין והיה בן 15 בזמן הקרב:⁸³

הוא אמר כי אף פעם לא האמין שמספר הקורבנות היה יותר מ-110, והאשים את המנהיגים הערבים שהגזימו במעשי הזוועה. "לא היו כל מעשי אונס", אמר. "הרדיו הערבי דיווח באותם ימים על נשים שנאנסו ולאחר מכן נרצחו, אבל זה לא נכון. אני מאמין שרוב ההרוגים היו לוחמים וכן נשים וילדים שעזרו ללוחמים. הסיפור האמין היחידי בדבר רצח היה הוצאתם להורג של שישה אנשים במחצבה".

לפרשת דיר-יאסין הייתה השפעה גדולה על מהלך מלחמת העצמאות, וכך סוכם הקרב בספר "תולדות מלחמת הקוממיות", שהוכן על-ידי ענף ההיסטוריה של המטה הכללי של צה"ל:

פרשת דיר-יאסין נתפרסמה בעולם כולו כ"טבח דיר-יאסין", דבר שגרם נזק לשמו הטוב של היישוב בתקופה ההיא. כל צינורות התעמולה הערביים הפיצוה ומפיצים אותה עד היום הזה. אך אין ספק שהיא שימשה גם גורם מסייע להתמוטטות העורף הערבי בתקופה שלאחר-מכן. יותר מן המעשה עצמו, עשה זאת הפרסום שניתן לו על-ידי דוברי הערבים עצמם. הם התכוונו להוכיח לעמם את אכזריות היהודים ולהפיח על-ידי כך אש-דת בקרבם. אך למעשה הביאו מורך בלבם. היום הם מודים בעצמם במשגה. (ההדגשה שלי - י.ל.).

Anton La Guardia, War With out End, Thomas Dunne Books, New York (2000).⁸³



מרכז הכפר לאחר הכיבוש



לוחמי אצ"ל ופלמ"ח ליד המשורין של הפלמ"ח

טבח השיירה להר-הצופים

"יפתח" (יהודה סגל), שנפצע קשה בקרב מצרור כדורים בבטנו, נותח בהצלחה ויצא מכלל סכנה. הניתוח בוצע בבית-החולים "הדסה", אשר שכן ברחוב הנביאים בבניין בית-החולים של המיסיון האנגלי, וזאת משום שהדרך להר-הצופים הייתה כרוכה בסכנות.

התחבורה להר-הצופים עברה אז דרך השכונה הערבית שייח ג'ראח, שהייתה מקום מועד לפורענות. כדי לאפשר תחבורה סדירה, חנתה בשייח ג'ראח יחידה של הצבא הבריטי, שאמורה הייתה לשמור על החוק ועל הסדר ולמנוע פגיעה במכוניות שנסעו להר הצופים וממנו. נוסף לשמירה של הצבא הבריטי, נקטה ההגנה אמצעי ביטחון משלה; המעבר להר-הצופים נעשה באוטובוסים משוריינים, בהם הסיעו את הרופאים והאחיות וכן היה ליווי של משוריינים ובהם כוח מזוין של ההגנה. אף האמבולנסים, שבהם הועברו החולים, היו מצופים בלוחות פלדה.

ב-13 באפריל יצאה לכיוון הר-הצופים שיירה שכללה שני אמבולנסים, שני אוטובוסים, שלוש משאיות וכן שני משורייני ליווי – האחד בראש השיירה והאחר בסופה. מעבר השיירה תואם מראש עם שלטונות הצבא באמצעות ד"ר רייפנברג, איש הקשר של האוניברסיטה, ששימש בזמן מלחמת-העולם השנייה קצין גבוה בצבא הבריטי. הבריטים אמרו לד"ר רייפנברג כי הדרך פנויה ואין כל חשש למעבר השיירה. אולם כאשר הגיעה השיירה לשייח ג'ראח, הומטרה עליה אש עזה מעמדות הערבים. משוריין הליווי השיב באש בלתי-יעילה, שלא הצליחה לשתק את האויב. מן היריות נפגעו צמיגי המכוניות והשיירה נשארה תקועה על אם-הדרך, ללא יכולת להתקדם או לסגת.

החיילים הבריטיים שהיו בקרבת מקום התבוננו במחזה מבלי לעשות דבר כדי לעזור לנוסעי השיירה.

הידיעה על התקפת השיירה הועברה למפקדת ההגנה בירושלים, ובמקום לשלוח יחידה מזוינת לחילוץ השיירה, פנתה ההגנה אל הצבא הבריטי בבקשת עזרה. הבריטים אמנם הבטיחו לעזור, אבל המשיכו להיות פסיביים. כאשר התברר כי הבריטים מתמהמהים, נעשה ניסיון לשלוח כוח צבאי של ההגנה לחלץ את השיירה, אלא שהכוח היה קטן מדי ונשלח מאוחר מדי.

בסופו של דבר הצליחו הערבים להכריע את כוח הליווי של השיירה ולהעלות את המכוניות באש. מתוך 112 הנוסעים, נרצחו 78 ונפצעו 24.

היה זה אסון כבד, שהשפעתו על היישוב היהודי בירושלים הייתה קשה. שוב הוכח, כי אי-אפשר לסמוך על הבטחות הבריטים, אבל האכזבה הייתה בעיקר מן ההגנה, על שלא הצליחה לאבטח את השיירה כראוי. באחד האמבולנסים שכב יפתח, אשר היה בשלבי החלמה מפציעתו והוחלט להעבירו להר-הצופים לטיפול נוסף. האמבולנס שבו שכב יפתח הצליח, תוך תמרונים קשים, לצאת מן השיירה ולחזור העירה. אולם כתוצאה מן הזעזועים הרבים שפקדו את נוסעי האמבולנס קיבל יפתח מכה קשה בבטנו וכל התפרים נפתחו. כעבור זמן קצר נפח את נשמתו.

בסיס עץ חיים

בכניסה לעיר, בשכונת עץ-חיים, הוקם בסיס של האצ"ל. הבסיס הוקם, כאמור, בבניין בלתי גמור של הקבלן פרוסק, אשר בנו יעקב היה חבר האצ"ל.

לאחר כיבוש דיר-יאסין, נתמנתי מפקד בסיס "עץ חיים", במקומו של "ג'ורא" (בן-ציון כהן) שנפצע בקרב. בחזית הבניין היה מגרש גדול, ששימש למסדרים וכן כמקום חנייה לכלי-הרכב השונים שהיו ברשותנו. בחצר היה גם בור מים גדול, ששימש את השכונה כולה בשעת המצור הממושך על ירושלים.

הפעילות המרכזית בבסיס הייתה אימונים אינטנסיביים, תוך שימת דגש על אימוני שדה, הן ביום והן בלילה. יש לזכור כי המלחמה בשלטון הבריטי התנהלה בתנאי מחתרת קשים ביותר, ולא היו לאצ"ל האפשרויות לאימוני שדה. אופי המלחמה בבריטים גם לא הצריך קרבות בשדה פתוח, מאחר שההתקפות בוצעו על-ידי יחידות קטנות והקרב, שהתנהל ברוב המקרים בעיר, חייב היה להיות קצר. היחידה התוקפת, שמנתה לכל היותר כמה עשרות לוחמים, חייבת הייתה לסיים את המשימה תוך דקות ולסגת למקום מבטחים, לפני שיהיה סיפק בידי כוחות גדולים של הצבא והמשטרה להגיע למקום הפעולה.

האימונים בבסיס "עץ חיים" כוּונו לקראת הפלישה של צבאות ערב לארץ-ישראל לאחר סיום המנדט הבריטי. אימוני השדה, שכללו גם זחילה ממושכת בשדה קוצים מבלי להתגלות לאויב, הקיפה לא רק את תושביו הקבועים של הבסיס, שמנו כ-30 לוחמים. קבוצות קבוצות היו באים הבחורים לפרקי זמן קצובים, ולאחר סידרת אימונים, היו חוזרים לבתיהם. השתדלתי מאוד להכניס את החיים בבסיס לשגרה, תוך הקפדת על משמעת וסדר, אלא שהתנאים האובייקטיביים לא היו קלים. תנאי המגורים היו פרימיטיביים והאספקה הייתה מוגבלת. הלוחמים לא קיבלו מדים, למשל, וכל אחד היה חייב להביא בגדים מן הבית. גם שירותי כביסה לא היו, שלא לדבר על מקלחות; לכן נתנו חופשות בתדירות גבוהה יחסית, כדי לאפשר ללוחמים לקבל את השירותים הללו בבתיהם. היו מספר חברים שלא הייתה להם משפחה בירושלים, ויחד היינו הולכים אחת לשבוע לבית-המרחץ הטורקי אשר בנחלאות. מאוחר יותר, שעה שבית-המרחץ נסגר בגלל מחסור במים, נהגנו להתרחץ במעיין אשר בכפר הערבי הנטוש "ליפתה" (מי-נפתוח). הכפר היה בשטח ההפקר, לכן ירדנו אליו עם נשק

וכאשר קבוצה אחת התרחצה במעיין – שמרה עליה קבוצה שנייה שתפסה עמדות בשטח.

לאחר כיבוש דיר-יאסין, השתפר בהרבה מצב האספקה של הבסיס. היה זה כפר עשיר, וכמויות גדולות של מזון (שקי קמח, פחי שמן, קטניות ועוד) הועברו אל מחסן האספקה המרכזי של האצ"ל, "הקרקע", ששכן במועדון בית"ר אשר בשכונת "בני ברית".

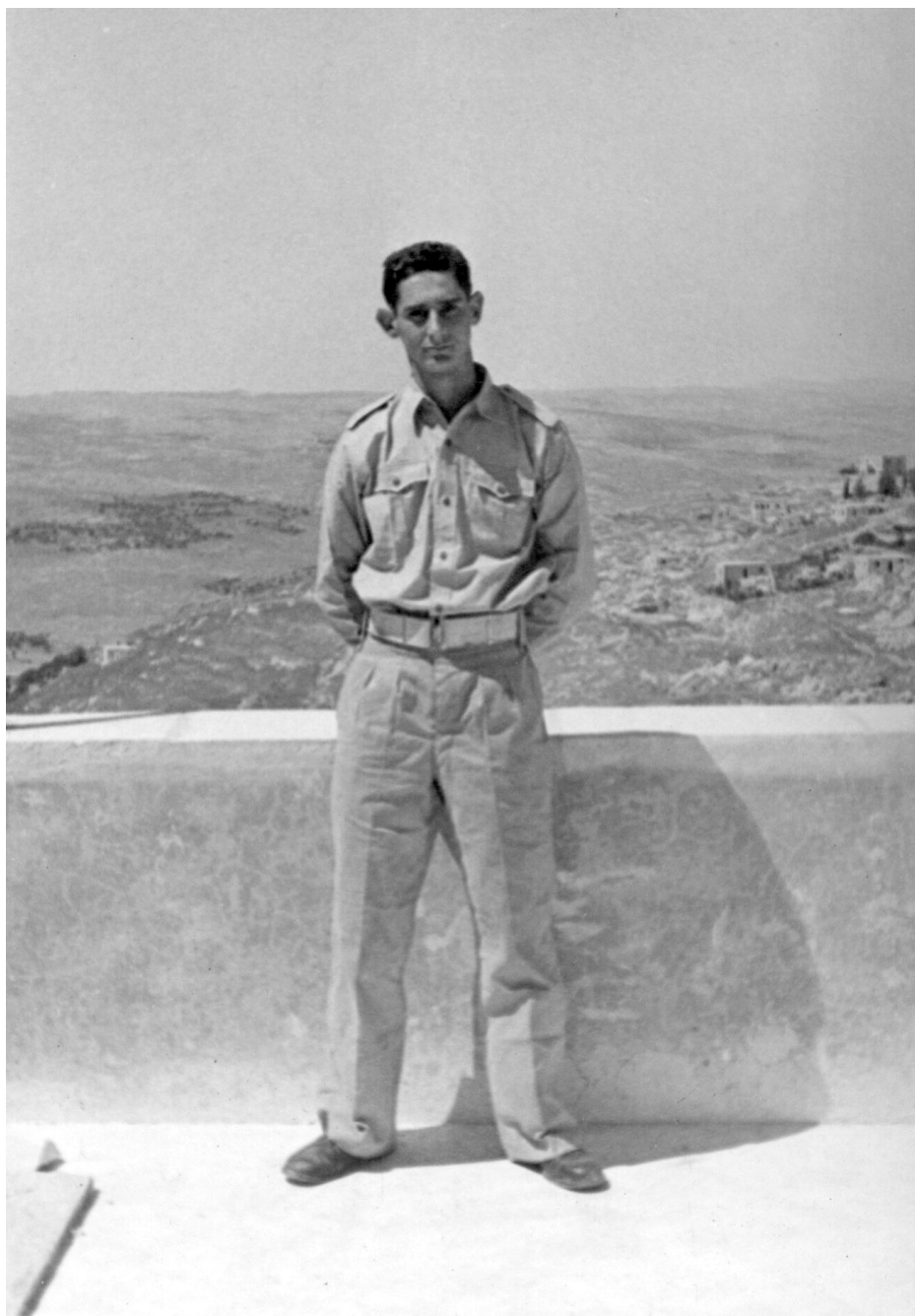
בנוסף לצורכי המזון הרבים, הועברו מדיר-יאסין לבסיס עץ חיים גם עדר של כבשים ולול של תרנגולות. למזלי מצאתי בין אנשי הבסיס לוחם אחד, בצלאל צבי (שכינויו היה "שטייאר אוסטרי" על-שם אקדח מתוצרת אוסטריה שהחזיק), שהיה בעל ניסיון עם כבשים, והוא היה נוהג להוציא מדי בוקר את העדר למרעה. גם "מומחה" לתרנגולות מצאתי, ומדי בוקר היינו עורכים "ספירת מלאי" כדי לוודא שלא נעלמו אי-אלו מקרקרות. החלטנו כי הלול יהיה קודש לפצועים, ומדי יום העברנו עופות לבית-החולים "החלמה" ששכן באותה עת ברחוב ברטנורא 1 פינת רחוב רד"ק, אשר בקריית-שמואל. הייתה זו דירה נטושה, שבעליה עזבו את ירושלים, ומספר ימים לפני ההתקפה על דיר-יאסין, עברה הסבה לבית-חולים. הרופא האחראי היה ד"ר ליאון פרחי, צעיר שעלה מביירות והצטרף לשורות הארגון. ד"ר פרחי נתמנה כאחראי לשירותי הרפואה של האצ"ל בירושלים ובמסגרת תפקידו העביר קורסים נרחבים בעזרה ראשונה וארגן את נקודות איסוף הפצועים בפעולות הארגון. לידו עזר ד"ר גולדשלגר, שהיה רופא ידוע בירושלים. כאחות ראשית ומנהלת בפועל של בית-החולים שימשה "רינה" (הרטה גרינוולד), שהייתה אחות במקצועה ופעילה בארגון. להוריה היה בית-מלון קטן במרכז העיר, אשר שימש מקום מפגש לאנשי הארגון ואף אכסניה לפצועי האצ"ל. ב"החלמה" שוכנו הפצועים קל, בעוד הפצועים קשה הועברו לבית-החולים "הדסה" ששכן ברחוב הנביאים. נהגתי לבקר את הפצועים מדי יום ביומו, ובאותה הזדמנות פגשתי גם את נורית, ששימשה כעוזרת לאחות. האווירה ב"החלמה" הייתה עליזה והאוכל היה בשפע, ובכל זאת שמחו הבחורים לקבל את "תעודת השחרור" מבית-החולים ולחזור לפעילות מבצעית.

מאוחר יותר, כאשר גדל מספר הפצועים, עבר בית-החולים "החלמה" לווילה אגיון, ששכן ברחוב סמולנסקי ובזמן שלטון המנדט הבריטי היה בתוך האזור הביטחון ושימש את הגנרל ברקר (מפקד הצבא בארץ). לאחר צאת הבריטית את ירושלים, מסרה הגב' אגיון את מפתחות ביתה לגב' ריבלין, שעזרה רבות לחברי המחתרת והתמסרה במיוחד לפצועים. הגב' ריבלין (האימא של ראובן ריבלין, לימים יושב ראש הכנסת), בעזרת נטע ברגמן והצוות הרפואי, הפכו את הווילה לבית-חולים. לימים, כאשר ממשלת ישראל

עברה מתל-אביב לירושלים, נרכש הבניין על-ידי הממשלה ושימש כדירת שרד, תחילה של שר החוץ ולאחר מכן – של ראש הממשלה. וכך קרה שהבית בו התאכסן הגנרל ברקר, שלחם בחורמה בארגוני המחתרת, שימש את פצועי האצ"ל, וכעבור שנים גר בו מנחם בגין – מפקד האצ"ל ולימים ראש ממשלת ישראל.

עם התקרב חג הפסח, הוחלט למכור את הכבשים לתושבי ירושלים ולהשאיר רק כמה מהם שישמשו את אנשי הבסיס בחג. עם חיסול העדר והלול, הוסר מטרד גדול שהפריע רבות למהלך החיים התקין בבסיס. יכולתי להתרכז בבעיות האמיתיות ולהפסיק את הבירורים בדבר גורל הביצים (שתמיד נעלמו מן הלול) והאם התרנגולת התורנית מתה מוות טבעי או שמא מישהו דאג לזרז את התהליך.

בערב פסח תש"ח היינו ב"מצב הכן"; כל החופשות בוטלו והיה עלי לארגן את ליל הסדר בבסיס. לקראת החג הוכשרו כל הכלים במטבח, ואת הסדר עצמו ניהל רב, שבא עם אשתו כדי להיות עם הלוחמים. מאחר שהבסיס היה רחוק ממקום מגורי הרב, דאגתי בעוד מועד להכין עבורו חדר מיוחד אשר מיטותיו כוסו בסדינים לבנים. לפני בואו של הרב, נשאתי נאום קצר בפני הלוחמים והשבעתי אותם להתנהג כיאות בשעת טקס ליל הסדר ולהימנע מכל צורה של חילול החג. הבנות ערכו את השולחנות, שכוסו במפות לבנות, ועליהם יין שיספיק ל"ארבע כוסות". בראש השולחן הייתה צלחת גדולה של פסח ובאווירה חגיגית ניהל הרב את ה"סדר", בעוד הבחורים שרים יחד איתו את שירי ה"הגדה". החלק הראשון של "הסדר" עבר בשלום, והרב שיבח בפני את התנהגותם היפה של הבחורים. הגיע זמן "שולן ערוך", והבנות הגישו ארוחה טובה. עם סיום הארוחה, החל היין לתת את אותותיו, וכאשר החל הרב את חלקו השני של "הסדר", פצחו לפתע כמה בחורים בשירי מחתרת. ניסיתי להרגיע את הרוחות, אולם השירה הלכה וגברה והבחורים יצאו מכלל שליטה. איש אל שמע יותר את דברי הרב, אשר הזדרז לסיים את הטקס. עם סיום "הסדר", הודיעני הרב כי שינה את דעתו והחליט לצעוד ברגל לביתו. כל התנצליותיי והפצרותיי לא הועילו – הרב עמד על שלו לחזור לביתו. כשראיתי שאין בכוחי לשנות את החלטתו, יצאתי בלוויית קבוצה של בחורים וליווינו את הרב לביתו בשירה. האווירה בבסיס הייתה טובה וקיימנו יחסים טובים עם השכנים. סמוך לבסיס שכן בית-הספר לעיוורים והתזמורת שלהם הייתה באה מדי ערב להנעים לנו ממנגינותיה.



המחבר על גג בסיס עץ-חיים. ברקע הכפר ליפתה והגבעות עליהן נבנתה השכונה רמות לאחר מלחמת ששת הימים.

ההסכם בין האצ"ל וההגנה

זמן קצר לאחר החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, החליטה הנהלת הסוכנות היהודית להיענות להצעת האצ"ל ולפתוח במשא-ומתן בדבר שיתוף פעולה בין האצ"ל להגנה. המשא-ומתן היה קשה ומייגע, בייחוד בגלל התנגדותו הנמרצת של בן-גוריון ומוסדות מפא"י לכל צורה של הסדר. במסיבת עיתונאים שקיים, אמר בן-גוריון בין השאר:

אין כל משא-ומתן עם הפורשים וגם לא יהיה. אם הפורשים יפרקו את ארגוניהם וימסרו את נשקם, יוכל כל אחד מהם להתנדב להגנת היישוב ככל יהודי אחר, ואם ימצא מתאים – יצורף לשורותיה.

"מפלגת הפועלים המאוחדת" (מפ"ם), שקמה באותם ימים מהאיחוד של "אחדות העבודה" ו"השומר הצעיר", הצטרפה להתנגדותה של מפא"י לכל צורה של הסכם עם אצ"ל ולח"י. "את החשבון עם הפורשים יש לעשות לפני קבלת המדינה", אמר אז אחד ממנהיגי השומר הצעיר. גם ראשי ההגנה היו נגד משא-ומתן עם האצ"ל, והפיקוד העליון הודיע כי:⁸⁴

לארגונים הפורשים יש רק דרך אחת לשתף עצמם כבני העם היהודי במלחמתו על עצמאותו: לפרק את ארגוניהם ולמסור את נשקם לארגון ההגנה ולהיכנס אישית לארגון ההגנה.

עוד קודם שהמשא-ומתן הגיע לסיומו, קמו בשטח הסדרים מקומיים של שיתוף-פעולה בין לוחמי האצ"ל ללוחמי ההגנה. הרקע לכך היו מעשי האיבה של הערבים, שהלכו וגברו בכל חלקי הארץ. בתחילת אפריל 1948 התכנס הוועד הפועל הציוני בתל-אביב ודן, בין השאר, בהסכם עם האצ"ל. היה זה לאחר כיבוש דיר-יאסין ובן-גוריון גייס את תומכיו לטרפד את ההסכם. "ראו מה מסוגלים אנשי האצ"ל לעשות. אין לעשות אתם שום הסכם!" אמרו תומכי בן-גוריון. לעומתם, ענו מחייבי ההסכם: "זה מה שקורה כאשר באין הסכם, פועלים ה'פורשים' לבדם. אילו היה הסכם, לא היה קורה מה שקרה".⁸⁵ בסופו של דבר אישר הוועד הפועל הציוני את ההסכם עם האצ"ל; 32 נציגי מפא"י ומפ"ם הצביעו נגד, אולם 39 הנציגים של יתר המפלגות הצביעו בעד ההסכם ובן-גוריון נשאר במיעוט בשאלה זו. ואלה פרטי ההסכם:

⁸⁴ סת"ה, כרך שלישי, עמוד 1554.

⁸⁵ עיתון "הארץ" מיום 12.4.1948.

- א – עמדות האצ"ל תהיינה נתונות למרותו של מפקד החזית הממונה מטעם ההגנה שיעביר למפקדיהן את הוראותיו באמצעות מפקד שיתמנה על-ידי האצ"ל.
- ב – תוכניות ההתקפה בחזית א' (הערבית) ותוכניות התגובה בחזית ב' (הבריטית) תהיינה טעונות אישור מוקדם. פרטיהן, ביחס לאובייקט ולזמן, יתבררו בפגישות אישיות של הנציגים והמומחים. כמו כן יהיה האצ"ל מוכן לבצע תוכניות שתוטלנה עליו.
- ג – את חברי האצ"ל יחייב העיקרון של התנגדות לניסיון לפרוק מעליהם את נשקם. בנסיבות מיוחדות יתחשבו חברי האצ"ל, הניצבים בעמדות מגן, במצבן של עמדות ההגנה הקרובות.
- ד – לא תבוצענה פעולות החרמה של כסף בשטח הנתון לשמירה יהודית. מאידך לא יופרע האצ"ל באיסוף כספים חופשי והמוסדות יאשרו, הן בארץ והן בתפוצות הגולה, כי אין אצ"ל מקבל מהם כל הקצבה מן המגביות הנערכות לצורכי הביטחון הכלליים.
- ה – התוכניות לרכישת נשק תעובדנה מתוך התייעצות משותפת ותבוצענה מתוך הסכמה הדדית.
- ו – ההסדר העקרוני הזה יהיה טעון, בטרם ייכנס לתוקפו, הבהרה ביחס לאי-אלה פרטים. על הנציגים והמומחים יוטל להבהיר פרטים אלה.

ההסכם היה אמור למלא חלל ריק שנוצר עד להקמתה של המדינה העברית בארץ-ישראל. כזכור, הכריז האצ"ל כי עם קום המדינה יתפרק מנשקו בשטח המדינה היהודית ולוחמיו יצטרפו לצבא העם. לא כן באשר לירושלים, אשר אמורה הייתה להיות תחת שלטון בין-לאומי בחסות האו"ם.

ב-13 במאי 1948, יום לפני צאת הבריטים את ירושלים, יזם רענן פגישה עם שאלתיאל. הפגישה התקיימה במשרדי הקרן-הקיימת-לישראל, ונוכחו בה מטעם האצ"ל מרדכי רענן (מפקד המחוז) ויהושע גולדשמיד (קצין המבצעים) ומטעם ההגנה – דוד שאלתיאל (מפקד המחוז) וציון אלדד ("נמרוד") (קצין המבצעים).

רענן הסביר לשאלתיאל כי לאצ"ל לוחמים רבים, אולם הם חסרים נשק ותחמושת. מתוך אחריות לגורלה של ירושלים, הוא החליט להעמיד את לוחמי האצ"ל תחת פיקוד ההגנה, תוך שמירה על עצמאות ארגונית. שאלתיאל הסביר לרענן את תוכניתו הצבאית לקראת צאת הבריטים את ירושלים, אשר קיבלה את שם הצופן "מבצע קלשון" (ראה להלן). שאלתיאל

הטיל על האצ"ל להשתלב ב"קלשון צפון" ולכבוש את בית-הספר לשוטרים ושייח' ג'ראח העלית. כעבור זמן הסביר שאלתיאל את החלטתו זו:⁸⁶

הערכנו את כוחו של האצ"ל ב-250 איש מזוינים, כוח ניכר בירושלים בתקופה ההיא. הערכתי שכוח זה יכול למשימה. לא רציתי להפקיד בידם רובע של העיר המיושב ביהודים, כדי שלא יבססו בו שלטון ממשי משלהם.

על יחסו של שאלתיאל אל האצ"ל ניתן ללמוד מן הדברים שאמר ברבות הימים:⁸⁷

[...] הייתי חייב לשמור על ההסכם עם הפורשים. לו היו בידי כוחות מספיקים, הייתי מכניס אותם למחנה-ריכוז; אולם ניתנה לי הוראה מן הפיקוד העליון לשתפם בפעולה.

מן הראוי לציין כי במשך כל מהלך המלחמה קיבל האצ"ל את מרותו של שאלתיאל ומילא בנאמנות את כל המשימות שהוטלו עליו. גם ברגעים של חילוקי-דעות קשים, כמו בשאלת גורלה של העיר העתיקה, לא חרג האצ"ל מן ההסכם שנעשה עם שאלתיאל, ולא היה אף מקרה אחד של הפרת משמעת או ניסיון להשתמט מאחריות.

⁸⁶ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 229.

⁸⁷ שם, עמוד 313.

מבצע "קלשון"

מבצע "קלשון" תוכנן לקראת צאת הבריטים את ירושלים. שתי מטרות היו למבצע: האחת, להשתלט על הבניינים השייכים ליהודים ושהוחרמו בזמנו על-ידי הבריטים כדי להקים את אזורי הביטחון (הידועים בשם "בווינגרד"), והמטרה השנייה – ליצור רצף טריטוריאלי עם השכונות היהודיות המנותקות. תוכנית המבצע הייתה הגנתית בעיקרה, ונועדה לשמור על הקיים ולהגן על היישוב היהודי בירושלים. לא היה במבצע "קלשון" כל ניסיון לנצל את ההזדמנות שנוצרה ולהשתלט על ירושלים כולה.

ביצוע מבצע "קלשון" נעשה באמצעות שני מטות: מטה צפון ומטה דרום. על מטה צפון הוטל להשתלט על הבניינים במרכז העיר, שהיוו את אזור הביטחון הבריטי, ואשר כללו את "מגרש הרוסים", בניין ג'נרלי, בניין הדואר ובניין אפ"ק ("בנק אנגלו-פלשתינה", שהפך ברבות הימים ל"בנק לאומי לישראל"). המשימה האחרת שהוטלה על מטה צפון הייתה להשתלט על בית-הספר לשוטרים ועל שי"ח ג'ראח העילית, כדי ליצור קשר עם הר-הצופים. על מטה דרום הוטל לתפוס את הבניינים ששימשו את אזור הביטחון בטלביה וכן ליצור קשר טריטוריאלי רציף עם השכונות המנותקות ימין-משה, תלפיות ורמת-רחל.

בעוד שהדגש במבצע "קלשון" הושם על יצירת קשר עם השכונות היהודיות המנותקות (תלפיות ורמת-רחל בדרום והר-הצופים, בצפון), לא נזכרה בפקודות המבצע יצירת קשר עם הקהילה היהודית הגדולה ביותר שהייתה מנותקת – הרובע היהודי בעיר העתיקה. לא היה כל תכנון במסגרת מבצע "קלשון" להבטיח רצף טריטוריאלי עם 1,700 תושביו היהודיים של הרובע, שהיו נתונים במצור קשה מזה מספר חודשים.

בבוקר יום השישי, 14 במאי 1948 הבחין הזקיף שעמד על משמרתו בבסיס האצ"ל אשר בבתי פיינגולד, כי הבריטים נערכים ליציאה מ"מגרש הרוסים". ואכן, לאחר טקס פרידה קצר בארמון הנציב, עזבו הבריטים את ירושלים בשתי שיירות: שיירה אחת נעה דרך שי"ח ג'ראח צפונה לרמאללה ומשם אל היעד הסופי – חיפה. השיירה השנייה נעה דרומה דרך בית לחם-חברון-באר שבע לכיוון רפיח. כל שיירה הייתה מורכבת מכ-250 כלי רכב, שהובילו את שארית הפקידות הבריטית שנותרה בירושלים וכן את יחידות הצבא שאבטחו את השיירות.



המסדר האחרון בארמון הנציב (משמאל הנציב העליון)

עם צאת השיירות את העיר תמו שלושים שנות השלטון הבריטי בירושלים. מיד לאחר שהחייל הבריטי האחרון עלה על המשאית, יצאו לוחמי האצ"ל את בסיס פיינגולד, בפיקודו של יהודה טרייביש ("מנשה"), הסתערו לעבר בניין ג'נרלי, שנמצא ריק מאדם והניפו את הדגל הלאומי על האריה המכונף המצוי על גג הבניין.⁸⁸ לאחר תפיסת בניין ג'נרלי, חצו הבחורים את רחוב יפו, ופנו לעבר "מגרש הרוסים".

⁸⁸ בניין ג'נרלי נבנה ב-1934 כבניין משרדים על-ידי חברת הבנייה האיטלקית דה-פארו בסגנון בנייה שהיה מקובל באיטליה בשנות השלושים. ב-1946 נכלל הבניין באזור הביטחון ג' וכל דייריו היהודיים נאלצו לעזוב אותו ולחפש להם משרד במקום אחר.



השיירה של הנציב העליון עוברת ליד מלון המלך דוד (מימין)

כזכור, נתפס מתחם "מגרש הרוסים" על-ידי הבריטים והפך להיות אחד המקומות המבוצרים ביותר בארץ. בתחום המבוצר שכנה הבולשת המרכזית, שהותקפה ונהרסה מספר פעמים על-ידי האצ"ל ולח"י וכן שכנה בו המשטרה הבריטית, שהטילה את חתיתה על ירושלים כולה. בקצה "מגרש הרוסים" שכן בית-הסוהר המרכזי, בו נכלאו לוחמי המחתרת. לוחמי האצ"ל שפרצו ל"מגרש הרוסים" שמו פעמיהם לבניין בית-הסוהר המרכזי. הבניין עצמו היה ריק מאדם, כי כל האסירים הועברו משם על-ידי הבריטים עוד קודם-לכן (האסירים היהודיים הועברו למחנה המעצר בעתלית והוחזקו שם עד צאת הבריטים את הארץ). בין לוחמי האצ"ל שפרצו ל"מגרש הרוסים" היו כאלה שבילו תקופות שונות בין כותלי בית-הסוהר. הם הרגישו סיפוק מיוחד להגיע שוב למקום כלאם, הפעם עם נשק ביד ולא עם אזיקים על-ידיהם ושלשלאות קשורות לרגליהם. לאחר תפיסת אזור בית-הסוהר המרכזי, פנו הבחורים לעבר שכונת מוסררה, אולם כאן נתקלו באש חזקה, שמנעה את התקדמותם. בינתיים הגיעו למקום כוחות של ההגנה ומפקדם הודיע למנשה כי עליו לעזוב את

האזור ולהעביר את הפיקוד להגנה, שבהתאם לתוכנית מבצע "קלשון" הייתה אמורה להחזיק במקום.

בעוד מתנהל הוויכוח במתחם "מגרש הרוסים", פשטה בעיר הידיעה על נטישת הבריטים כאש בשדה קוצים, וכוחות יהודיים החלו בהתקדמות לעבר השטחים שפוננו. בשכונת "מאה שערים" היה, כזכור, בסיס לאצ"ל. יהושע לנדנר ("אלקים"), שהיה אחד ממפקדי הבסיס, מספר בעדותו כי בשעות הבוקר יצאו לוחמי הבסיס והסתערו לעבר השטח שהתפנה על-ידי הבריטים. יהושע ואנשיו חתכו את גדר התייל שהקיף את בניין בית-החולים האיטלקי ופרצו פנימה, והניפו את הדגל הלאומי על הגג.⁸⁹ לאחר סיום תפיסת בית-החולים האיטלקי, המשיכה יחידת האצ"ל לעבר שכונת מוסררה הסמוכה. אולם התקדמותם נעצרה, ועל-פי הוראת מפקדת ההגנה הם נאלצו לחזור לבסיסם, מאחר ושכונת מוסררה לא נכללה במסגרת מבצע "קלשון".

באותה עת שהיתי עם יחידתי בבסיס "עץ חיים" וחיכיתי להוראות, שלא איחרו לבוא. נצטוויתי לצאת עם אנשי לבתי פאג", הסמוכים לשכונת סנהדריה, כדי לקחת חלק בכיבוש בית-הספר לשוטרים. הלוחמים עלו על המשאית הגדולה מתוצרת "לילנד" (שהוחרמה בזמנו מן הבריטים כשהיא עמוסה בשקי קמח) ויצאנו לדרך. רחובות ירושלים היו שוממים מאדם, ורק למשמע שירת "עלי בריקדות"⁹⁰ שבקעה מהמשאית, נפתחו חלונות הבתים ויהודים נדהמים שרבבו ראשם החוצה ובראותם את לוחמי האצ"ל, מחאו לנו כף.

לאחר סקירת השטח, התברר לי כי אין בכוחה של יחידתי לכבוש את בית-הספר לשוטרים והוחלט לרכז במקום כוח גדול יותר. לקראת הצוהריים הגיעו למקום עוד שתי יחידות, האחת בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא"), שזה עתה החלים מן הפציעה שנפצע בקרב על דיר-יאסין, והאחרת בפיקודו של יהודה טרייביש ("מנשה"). כן הגיע למקום יהושע גולדשמיד ("גל"), אשר לקח את הפיקוד על המבצע כולו.

⁸⁹ הבניין דמוי ארמון נבנה ב-1912 על-ידי אגודה מסיונרית איטלקית והוא מזכיר את מבנה ה"פלציו ווקי" שבפירנצה. בבית-החולים היו 100 מיטות והוא נוהל על-ידי צוות איטלקי. בזמן מלחמת-העולם השנייה הוחרם הבניין, שנחשב רכוש אויב, והוא שימש אכסניה לחיל התעופה הבריטית.

⁹⁰ המקור של "עלי בריקדות" הוא שיר ביידיש, "אויף דה קנונען", שהיה נפוץ בקרב הפרטיזנים היהודים. מיכאל אשבל, שנידון למוות יחד עם יוסף שמחון, עיבד את השיר לעברית בשבתו בתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים. בעוד שגיבורת השיר היידישי היא "מריאן", הרי שבשיר העברי הגיבורה היא "שרה הקטנה".

הערכת אנשי ההגנה ששהו במקום במשך כל הזמן הייתה, כי הערבים הצליחו להיכנס למחנה בית-הספר לשוטרים מן השער המזרחי. גל החליט לפעול בזהירות והתקדמות לעבר המחנה נעשתה בשלושה ראשים. כל יחידה הצטיידה במספריים מיוחדים לחיתוך גדר התיל שהקיפה את המחנה, כדי לחדור פנימה ללא מכשולים. למרבה המזל, נמצא המחנה ריק מאדם והתברר כי השמועות בדבר כניסת יחידה ערבית למחנה לא היו מבוססות. נערכה סריקה במחנה, ובחלק מן הביתנים נמצאו שולחנות ערוכים ועליהם שאריות של ארוחת הבוקר אשר הבריטים לא הספיקו לסיימה. במחנה נמצאו גם מחסן תחמושת וכמויות דלק ניכרות. אבל למי היה זמן להתעסק בכגון אלה. לאחר סיום הסריקה הראשונית, ריכז אליו גל את שלושת מפקדי הגונדות שהשתתפו במבצע וכולנו עלינו על גג הבניין המרכזי שבמחנה. גל, שעמד שם כמצביא, שטח בפנינו את תוכניתו להמשך הפעולה. הוא פקד עלינו להתקדם בשלושה ראשים לעבר שיח' ג'ראח, כאשר בכל יחידה יהיו כתריסר לוחמים מצוידים בנשק קל. ניסיתי להסביר לגל כי יש בכך סיכון רב מידי וכי עליו להקצות לכל יחידה יותר לוחמים וכן עוצמת אש גדולה יותר. אולם גל היה במצב של אופוריה, וכל נימוק שהעליתי היה ללא הועיל. בלית ברירה יצאנו לדרך, כאשר עלי הוטל החלק הקשה ביותר, בגלל השטח הפתוח שהפריד בינינו לבין היעד. ירדתי מגג הבניין ופניתי אל יחידתי. מצב הרוח היה מרומם וכאשר ביקשתי מתנדבים למשימה שהוטלה עלינו, כולם כאחד ביקשו להתנדב.

יצאנו לשטח וכשהתחלנו להתקדם, נפתחה עלינו אש צלפים. נאלצנו לשכב על הקרקע ולהתקדם בזחילה בתוך שדה הקוצים. הייתה זו הפעם הראשונה בה יישמו הבחורים את אשר למדו באימונים האינטנסיביים שקיבלו בבסיס, והעובדה שאיש לא נפגע מיריות הצלפים, גרמה להם סיפוק רב.

התנגדות הערבים הייתה חלשה ולעת ערב חברו שלושת הכוחות ושיח' ג'ראח העילית הייתה בידינו. בו בלילה הועלתה להר-הצופים תגבורת, שכללה לוחמים וציוד, כדי לחזק את מגיני ההר.

עם רדת הערב, הוחלפנו על-ידי יחידה אחרת וגונדתי חזרה לבסיס עץ-חיים. הייתי נרגש מאוד מכל אשר עבר עלי אותו יום, והרגשתי צורך לחלוק את חוויותי עם נורית. יצאתי ל"וילה" אשר בשכונת קריית-שמואל, שם השתתפה נורית בקורס "סגנים". הצעירים שתו בצמא את סיפורי, והרבו בשאלות באשר להתקדמות הכוחות במבצע "קלשון". אגב, רק בערב נודע לי כי בשעה שתקפנו את שיח' ג'ראח, הכריז דוד בן-גוריון בתל-אביב על הקמתה של מדינת ישראל. אכן החלום הפך למציאות.

בשעה שהאצ"ל פעל בבית-הספר לשוטרים ובשייח' ג'ראח, פעלו יחידות של ההגנה בדרומה של ירושלים ותפסו את טלביה וכן את אזור הביטחון הבריטי שהשתרע עד לבניין "דוד" (המצוי בפינת הרחובות ז'בוטינסקי וקרן-היסוד), בואכה ימין משה.

לח"י, שלא הגיע לידי הסדר עם מפקד ההגנה בירושלים, פעל באופן עצמאי. מיד עם צאת הבריטים את העיר, התקדם כוח של לח"י במעלה רחוב יפו ותפס את בניין בנק ברקליס (הוא בניין העירייה) ומשם ניסו לוחמי לח"י להתקדם לעבר העיר העתיקה, אולם נתקלו באש עזה ונגרמו להם אבדות רבות. יהושע זטלר, מפקד לח"י בירושלים, פנה אל שאלתיאל בבקשת עזרה, באומרו כי בתוספת כוח לא גדולה, ניתן להערכתו להיכנס לעיר העתיקה ולהתחבר עם הרובע היהודי שם. שאלתיאל השיב את פניו ריקם בטענה כי היעדים שתפס לח"י אינם כלולים במסגרת מבצע "קלשון". משאלתיאל פנה זטלר אל רענן וביקש תגבורת מן האצ"ל, אולם כאן התברר לו כי כל יחידות האצ"ל היו רתוקות למשימה שהוטלה עליהן במסגרת מבצע "קלשון", דהיינו, כיבוש בית-הספר לשוטרים ופתיחת הדרך להר-הצופים. מאוכזב, חזר זטלר לאזור בניין ברקליס ופקד על הנסיגה. רק בהמשך תפסו כוחות ההגנה שנית את בניין ברקליס ונכנסו אף למנזר נוטרדם.

באותה עת שהתה בירושלים ועדת ההפוגה הקונסולרית, שנתמנתה על-ידי מועצת הביטחון של האו"ם ותפקידה היה לדאוג להפסקת-האש בירושלים. הוועדה הייתה מורכבת משלושה קונסולים ששירתו בירושלים: קונסול בלגיה (ז. נויאנהויס), שכיהן כיושב ראש, הקונסול של ארצות-הברית (ת. ואסון) והקונסול של צרפת (ר. נוויל).

בבוקר ה-14 במאי, בעיצומו של מבצע "קלשון", כתב ולטר איתן, מן המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, אל יו"ר ועדת ההפוגה בירושלים:

91

הנני להודיעך כי הכוחות המזוינים היהודיים קבלו הוראה לא לתקוף או לנוע לתוך אזורים בירושלים המאוכלסים בערבים, כל עוד יהודים או רכוש יהודי אינם מטרה להתקפה במקומות אלה. בתנאים אלה הסוכנות היהודית מסכימה להורות על הארכת הפסקת-האש בירושלים, כדי לאפשר לוועדת ההפוגה את ההזדמנות לבצע את המשא ומתן להפוגה.

92

⁹¹ אצ"מ, S 25/8176.

⁹² ב-8 במאי 1948 הצליח הנציב העליון להשיג את הסכמת הערבים והיהודים להפסקת-אש כללית בירושלים, אשר נמשכה עד צאת הבריטים את העיר.

במשך הלילה נמשכו חילופי האש בין הצדדים, ולמחרת היום נמשך מבצע "קלשון" והתרכז בדרום העיר. נתפסו המושבה הגרמנית, בקעה וכן מחנה אלנבי. בכך הוסר המצור על תלפיות.

המשא-ומתן בין הצדדים לשביתת-הנשק נמשך וכתוצאה ממנו ניתנה ב-16 במאי פקודת הפסקת-אש. הכוחות היהודיים נצרו את נשקם, אולם הירי הערבי המתמשך נתן עילה להמשכו של מבצע "קלשון" ולכיבוש תחנת הרכבת, בית-הדפוס הממשלתי וכן מחציתה של השכונה הערבית אבו-טור. עם כיבוש אבו-טור, נוצר קשר יהודי רציף מקיבוץ רמת-רחל ותלפיות בדרום ועד הר-הצופים בצפון. גם המצור על מקור-חיים ושכונת ימין-משה נפרץ. לעומת ההישג החשוב הזה, **לא נוצר קשר עם הרובע היהודי בעיר העתיקה – הוא לא היה כלול במסגרת מבצע "קלשון"**.

מבצע "קלשון", שנמשך שלושה ימים, תם ולא נשלם. יצחק לוי (לויצה), ששימש מפקד בכיר ב"הגנה" בירושלים בתש"ח, מסכם את מבצע "קלשון" במלים הבאות:⁹³

אפשר לומר כי במבצע "קלשון" נקרתה לידינו הזדמנות פז לכבוש את ירושלים ולחסום את המבואות אליה. הזדמנות זו לא נוצלה כראוי. הבריטים הסתלקו; מולנו עמדו כוחות בלתי סדירים, ללא מנהיגות צבאית וללא נשק כבד. בגישה נועזת יותר ניתן היה להשתלט תוך יום-יומיים על ירושלים כולה [...].

ב"ספר הפלמ"ח" נאמר על אותם שלושה ימים של מאי:⁹⁴

[...] האנגלים פינו את העיר, ו"אזורי הביטחון" שהיו בידיהם עברו לרשותנו. הערבים בעיר לא התאוששו מאז תבוסתם בקרבות קטמון ובפועל לא היה בירושלים כל כוח ערבי לוחם. אולם מתוך שיקולים מדיניים מסוימים וחוסר יזמה מצד הכוחות היהודיים, בוזבזה, לדעתי, אפשרות צבאית ודאית של כיבוש העיר כולה [...].

בעיצומן של ההכנות לקראת מבצע "קלשון" הגיעו בשורות איוב מגוש עציון. אור ל-12 במאי פתח הלגיון הערבי בהתקפה גדולה על הגוש על-מנת לכובשו. יחידות הלגיון הערבי הופקדו על הבטחת השיירה הבריטית

⁹³ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 228-234.

⁹⁴ ספר הפלמ"ח, כרך שני, עמוד 929.

שאמורה הייתה לעשות את דרכה מירושלים לכיוון חברון ומשם לנוע לעבר רפיח. גוש-עציון היווה איום פוטנציאלי על מעבר השיירה ועל-כן הוחלט לכובשו. קדמה להתקפה הפגזה כבדה על העמדות הקדמיות של כפר-עציון ועל הכפר עצמו. המגינים לחמו בחירוף-נפש וניסו לעצור את שריון האויב שהתקדם, אולם הכוח העדיף של הלגיון הערבי הסיג את המגינים מן העמדות הקדמיות אל תוך כפר-עציון. המגינים לחמו באומץ ובעוז, אולם לא יכלו לכוח העדיף של הלגיון. מספר הנפגעים הלך ורב, והשריון שפרץ את השער ונכנס אל תוך כפר-עציון, הכריע את הקרב. המגינים התרכזו ליד בית-הספר, הניחו את נשקם וחיכו לבוא הערבים, כאשר דגלים לבנים מונפים על הבניינים מסביב. חיילי הלגיון הערבי הגיעו לבית-הספר ופקדו על המגינים לעמוד בידיים מורמות. צלם שהיה בין הערבים צילם את המגינים שנכנעו. מיד לאחר זאת התקרב אחד המשוריינים, פתח באש ורצח את הלוחמים היהודים וזאת לאחר שהניחו את נשקם.

רק 4 מתוך 133 מגיני כפר-עציון הצליחו להימלט, אולם נתפסו מאוחר יותר ונלקחו בשבי. הארבעה היו עדים לטבח מגיני כפר-עציון.

עם נפילתו של כפר-עציון, הוכרע גורל הגוש כולו. מעין-צורים הבריקו לשאלתיאל כי אין להם כל סיכוי להחזיק מעמד וכי בדעתם לנצל את החשיכה כדי לפנות את המקום ולצעוד רגלי לירושלים. בתשובה למברקם, הודיע שאלתיאל כי הוא נמצא במגע עם הצלב האדום הבינלאומי, אשר אנשיו עומדים לצאת לגוש-עציון כדי להסדיר את הכניעה.

ביום ה-14 במאי 1948 תמה הלחימה בגוש-עציון. מתוך 541 לוחמים ששהו בגוש-עציון, נהרגו 157, ו-375 לוחמים הלכו בשבי.⁹⁵

⁹⁵ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 114.

המערכה על העיר העתיקה⁹⁶

מאז ומתמיד ישבו יהודים בירושלים, ויהודי הגולה נהגו לבוא לירושלים כדי לבלות בה שארית ימיהם ולהיקבר באדמתה.

בסוף המאה ה-19, הגיע מספר היהודים בעיר העתיקה ל-19 אלף, והם היוו רוב בעיר. אלא שהעיר העתיקה הייתה קטנה מכדי להכיל את כל היהודים שהתדפקו על שעריה והחלה היציאה מבין החומות ובנייתה של ירושלים החדשה. נוצר תהליך שבמהלכו מספר היהודים בירושלים כולה הלך וגדל, אולם מספרם בעיר העתיקה הלך וקטן. תהליך היציאה מבין החומות החל בתחילת המאה העשרים ונמשך עד מלחמת תש"ח. בעוד שבשנת 1900 היו בעיר העתיקה 19 אלף יהודים, ומחוץ לחומות גרו רק 16 אלף, הרי שכעבור עשר שנים (בשנת 1910), גרו בעיר העתיקה 16 אלף יהודים, ומחוץ לחומות עלה מספרם ל-29 אלף. בשנת 1931 ירד מספר היהודים בעיר העתיקה ל-5,500, ובתחילת מלחמת העצמאות לא עלה מספרם על 2000 נפש. בעלי היוזמה והאפשרות יצאו אל מחוץ לחומות, בעוד אשר בעיר העתיקה נשארו מעוטי היכולת, וכן אלה שנזקקו לתמיכת תושבי העיר החדשה. (ראה טבלה).

תמורות בגודל היישוב היהודי בעיר העתיקה לעומת היישוב היהודי מחוץ לחומות⁹⁷

שנה	1880	1900	1910	1931	1948
בעיר העתיקה	19,000	15,000	16,000	5,500	2,000
בעיר חדשה	2,000	16,000	29,000	48,500	98,000
ירושלים כולה	21,000	31,000	45,000	54,000	100,000

בתחילת המאה ה-20 השתרע היישוב היהודי בעיר העתיקה על שטח של כ-120 דונם, ובשנת 1948 הצטמצם הרובע היהודי למחצית השטח ולא עלה על 60 דונם!

עם התחדשות הציונות, היו פְּניה של העלייה הדתית לירושלים, בעוד העלייה "החילונית" פנתה ליישוב החקלאי של ארץ-ישראל. היחס של אנשי

⁹⁶ תאור מפורט של הקרבות שהתנהלו בעיר העתיקה ראה אצל אהרון לירון, ירושלים העתיקה בקרב ובמצור.

⁹⁷ רמי יזראלי, עידן 2, עמוד 28 (מרכז רחל ינאית)

העלייה השנייה לירושלים היה אמביוולנטי; מחד-גיסא, סימלה ירושלים בעיניהם את מלכות ישראל מימי דוד ושלמה, תקופה שבה היו היהודים ריבוניים על אדמתם בארץ-ישראל. ומאידך-גיסא בָּזוּ החלוצים הסוציאליסטים ל"יישוב הישן" שהתרכז בירושלים ורצו לבנות את היהודי החדש, עובד האדמה.

החלוצים ראו בקשר הרגשי לירושלים דבר שעבר זמנו, עניין "ריאקציוני". חלוצי העלייה השנייה הדירו רגלם מירושלים, וברל כצנלסון, למשל, ביקר לראשונה בירושלים רק תשע שנים לאחר עלייתו ארצה.

לאצ"ל, לעומת זאת, היה יחס מיוחד אל ירושלים. לגבי האצ"ל, ירושלים הייתה מרכז הארץ והעם, והעיר העתיקה – מרכז ירושלים. בזמן פרעות 1936-1939 יסד האצ"ל את "פלוגת הכותל" בעיר העתיקה, אשר חבריה הגנו על הרובע היהודי מפני פורעים ערביים ואִפשרו את המשך התפילות ליד הכותל המערבי. ביומנה של "פלוגת הכותל", רשם המשורר הלאומי אורי צבי גרינברג:

מי שישלוט בעיר העתיקה, ישלוט על הארץ כולה.

על-פי החלטת העצרת הכללית של האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, אמור היה לשרור בירושלים שלטון נאמנות בין-לאומי בחסות האו"ם. עם התפתחות הקרבות בחודשים הראשונים של שנת 1948, החלו להתעורר ספקות לגבי יכולת האו"ם לכפות את בינאום ירושלים ונוצר הצורך לחזק את ירושלים מבחינה צבאית, כדי שתוכל לעמוד נגד התקפות הערביות. כבר ב-3 בדצמבר 1947 הותקף בשער יפו אוטובוס שעשה דרכו אל הרובע. יהודי אחד נהרג ושמונה נפצעו. באותו יום נורו היריות הראשונות על הרובע היהודי.

הכוח הלוחם ברובע היהודי באותם ימים היה זעום והיה צורך דחוף לתגברו. מדיון שנערך עם רענן, מפקד האצ"ל בירושלים, הוחלט להכניס יחידה של הארגון לתוך העיר העתיקה. ביקשתי לעמוד בראש היחידה הזו, אולם בקשתי נדחתה ובמקומי הוחלט לשלוח את יואל פרידלר ("אמנון"), אשר זה מקרוב הגיע לירושלים מגבעתיים. את אמנון הכרתי היטב עוד מימי פעילותי ברמת-גן. יחד השתתפנו בקורס "סגנים" (מפקדי כיתה) ויחד יצאנו לפעולה לשיתוק תנועת הרכבת בדרום הארץ. לאחר שנפצעתי, היה זה אמנון שתמך בי כאשר צעדנו במסע המפרך בחולות לכיוון בת-ים. בתקופת "הסזון הקטן" ניסתה חולייה של ההגנה להתנכל לו ועל-כן עזב את ביתו ועבר לירושלים. כך הצטלבו דרכינו ואמנון נתמנה לאחד המפקדים בגונדתי.

ב-10 בדצמבר יצא יואל פרידלר ("אמנון") בראש יחידה בת 10 לוחמים אל העיר העתיקה ונתמנה מפקד האצ"ל ברובע. באותו יום נכנסו לרובע שתי מחלקות חי"ש (חיל-השדה בהגנה) ובהן 60 לוחמים, בפיקודו של ישראל פונט, שנתמנה מפקד ההגנה במקום.

למחרת בוא התגבורת לעיר העתיקה, עברו אנשיה את טבילת-האש הראשונה. בשעות הבוקר ניסו הערבים לפרוץ לרובע בחיפוי אש מנשק קל. מגיני הרובע נכנסו לעמדות והדפו את ההתקפה. חילופי היריות נמשכו 7 שעות וההתקפה נסתיימה רק לאחר הריגתו של המפקד הערבי. מאש היריות נהרגו שני יהודים ואחד נפצע.

כניסת הצבא הבריטי לעיר העתיקה

בעקבות קרב היריות בין הערבים ליהודים החליטו השלטונות הבריטיים להכניס לעיר העתיקה כוח צבאי. שתי מחלקות של חיילים בריטיים התפרסו בין היהודים לערבים, תוך תפיסת חלק מעמדות היהודים. במהלך תפיסת העמדות נערך גם חיפוש, הוחרמו כלי-נשק ו-15 בחורים נאסרו. הם שוחררו כעבור מספר ימים בהתערבות הסוכנות היהודית.

הצבא הבריטי הזהיר שיפעיל כוח נגד הצד שיפתח באש. אלא ש"הנייטרליות" הבריטית הייתה מאוד חד-צדדית והפעלת הכוח הייתה בעיקר נגד מגיני הרובע. מדי פעם בפעם נערכו חיפושים ברובע היהודי והוחרם נשק, בעוד הערבים הסתובבו עם נשק באופן גלוי מבלי שיאונה להם כל רע. מלבד היחס העוין של החיילים הבריטיים, הרי שעם כניסתו של הצבא לעיר העתיקה שרר שם שקט בדרך-כלל.

הקשר עם הרובע היהודי בעיר העתיקה נעשה באמצעות שיירות, שעברו בתחילה דרך שער יפו, אולם עם התגברות התנכלויות הערבים, הוסבו לשער ציון (דרך זו הייתה פחות מסוכנת, כי לא עברה דרך שכונות ערביות). עם כניסת הצבא לעיר העתיקה, לקחו הבריטים על עצמם את ליווי השיירות, אולם מנעו העברת נשק ולוחמים לרובע היהודי.

הבריטים שאפו להקטין את הכוח היהודי בעיר העתיקה ככל האפשר. לשם כך היו מבצעים מפעם לפעם מעצרים, ובודקים בקפדנות את זהות העצורים. בחורים שזוהו כתושבי הרובע הקבועים שוחררו לבתיהם, בעוד אלה שבאו מן העיר החדשה – גורשו מן הרובע (איש, אגב, לא מנע מן הערבים להעביר נשק ולוחמים לעיר העתיקה).

לימים עצרו הבריטים את יואל פרידלר ("אמנון"), יחד עם יצחק אהרונוב ("יהודה"), שהיה מתושבי הרובע. אהרונוב טען כי הוא ופרידלר אחים הם,

אולם הבריטים לא שוכנעו בנקל והחליטו להשאיר את שניהם במעצר עד בירור העניין. מיד עם היוודע בעיר דבר מעצרו של אמנון, הוחלט לשלוח לרובע היהודי מפקד מחליף, והתפקיד הוטל על איסר נתנזון ("גדעון").

מספר ימים לאחר בואו של גדעון לעיר העתיקה השתכנעו הבריטים שאמנון ויהודה הם אכן אחים ושחררו את שניהם.

"גדעון" נכנס לעיר העתיקה שלא באמצעות השיירה השבועית, שאורגנה על-ידי הסוכנות היהודית ולוותה על-ידי הצבא הבריטי. בתיווכו של רומק, איש לח"י, שהיה בעל מהלכים רבים בקרב הבריטים, הצליחו לשחד את אחד הקצינים הבריטיים ותמורת 20 לירות א"י, העביר הקצין את גדעון במשוריין של הצבא אל תוך הרובע היהודי. באותו משוריין הועברה גם חבילה ארוזה היטב, שהכילה תת-מקלע וכמה אקדחים.

על יומו הראשון של איסר בעיר העתיקה, מספרת מלכה גרינברג-נתנזון:

98

בבוקר אותו יום נשלחתי על-ידי אמי לקנות דבר מה בחנות המכולת. בצאתי מן הבית, ראיתי בקצה הסימטה גבר בלונדיני עם עיניים כחולות, לבוש חליפה ובעל תספורת קצרה כמקובל בצבא הבריטי. הייתי בטוחה כי לפני אנגלי לבוש בבגדים אזרחיים, שבא לרגל אחר הכוחות המזוינים ברובע. מיהרתי למלא אחר שליחות אמי ורצתי למטה האצ"ל כדי להזהיר את חברי מפני ה"אנגלי" שמסתובב בשטח. לתדהמתי, ראיתיו יושב בחדר המטה, ולפני שהספקתי לומר את דברי, הציגו אחד החברים: "תכירי בבקשה את המפקד החדש שלנו".

איסר נתנזון נולד בשנת 1917 ברומניה, שם הצטרף לתנועת-הנוער בית"ר. בסוף שנות השלושים היה איסר קשור עם העלייה הבלתי-לגאלית, שאורגנה על-ידי בית"ר והאצ"ל. במשך שנתיים ימים עבד איסר "על הים", בהביאו עולים מרומניה אל חופי הארץ. לבסוף הורשה אף הוא לנחות ומיד עם עלייתו ארצה, הצטרף לפלוגת העבודה של בית"ר בראש-פינה. בפלוגות העבודה עסקו החברים בעבודה חקלאים לפרנסתם ובזמנם החופשי התאמנו בנשק במסגרת האצ"ל. בתקופת מלחמת-העולם השנייה התגייס איסר לצבא הבריטי, כפי שעשו חברים נוספים מתנועת בית"ר. איסר לחם בחזית האיטלקים ועם שחרורו מן הצבא, נשאר לתקופה קצרה באיטליה, שם החל את לימודי המתמטיקה והפיסיקה באוניברסיטה של מילנו. עם שובו ארצה, נרשם לאוניברסיטה העברית בירושלים לשם המשך לימודיו.

איסר לא הספיק לסיים אל לימודיו בירושלים, כי נקרא לשרת כמפקד כוח האצ"ל בעיר העתיקה.

השקט בעיר העתיקה לא האריך ימים. בחודש ינואר 1948 תקפו הערבים את "בתי ורשה" ופוצצו את העמדה שהייתה שם. הבריטים התבוננו במתרחש ונשאר "ניאוטרליים".

בתקופה שבה הייתה העיר העתיקה מאוכלסת ביהודים רבים והרובע השתרע על שטח גדול, היה בית-החולים "ביקור חולים הישן" בתוך הרובע. עם יציאת חלק מיהודי העיר העתיקה, הצטמק שטחו של הרובע היהודי ובית-החולים נשאר מחוץ לרובע. הגישה אליו חייבה מעבר דרך אזור מאוכלס בערבים והטיפול בהעברת העובדים והחולים נעשה קשה מיום ליום. לכן הוחלט בפיקוד ההגנה לפנות את בניין בית-החולים ולהעביר את יושביו אל הרובע פנימה. הפינוי תוכנן ל-20 בינואר 1948 והבריטים קיבלו על עצמם את השמירה על הביטחון. קבוצת לוחמים, ביניהם כמה אנשי אצ"ל, יצאה לפקח על הפינוי, אולם בגלל נוכחות כוחות בריטיים באזור, לא היו הלוחמים מזוינים. לפתע יצא ערבי מזוין ופתח באש על היהודים, בעוד החיילים הבריטיים עומדים מן הצד ולא מתערבים במתרחש. ארבעה אנשים נפגעו מן היריות, ביניהם אמנון שנפל שותת דם. שלושה מן הפצועים הצליחו להגיע למקום מחסה, בעוד אמנון נשאר מוטל על הארץ. בשלב זה חלה התערבות בריטית, אולם עד שהועבר אמנון לבית-החולים, הוא איבד דם רב וכעבור מספר שעות מת מפצעיו.

עם מותו של אמנון איבדתי חבר ורע.

למחרת היום, ערכתי ביקור ניחומים אצל אחותו, שהתגוררה בשכונת שערי-חסד. היה זה ערב גשום וקר בתום הביקור כאשר ירדתי במדרגות החיצוניות שהיו רטובות מן הגשם, מעדתי ונפלתי על ידי הימנית. היד כאבה מאוד, אולם קיוויתי שהכאב יחלוף עם הזמן. כשהגעתי לחדרי בשכונת אחווה, התברר לי כי היד התנפחה מאוד והכאבים הלכו וגברו. אותו לילה לא יכולתי לישון מרוב כאבים, ולמחרת היום הלכתי אל ד"ר טרוי (אורטופד ידוע בירושלים, שנהג לטפל בפצועי המחותרת), שקבע כי ידי נסדקה וכי יש לשים אותה בגבס. לא הייתי מאושר מקביעתו של הרופא, אולם בהיעדר חלופה, הושמה היד הימנית בגבס. חזרתי לחדרי כדי לנוח, ובמהרה התברר לי כמה קשה לתפקד ביד אחת. הייתי צריך למצוא שיטה מיוחדת כדי להתפשט ולהתלבש, אבל לבעיה אחת לא מצאתי פתרון והיא – לשרוך את הנעלים. כמה חסר לי אחי אריה, שכל כך עזר לי כשידי הימנית יחד עם חצי גופי היו נתונים בגבס. חיה, בעלת הבית הטובה, ראתה אותי בהיכנסי והציעה את עזרתה, וזאת מבלי לשאול אף שאלה. בעלה, לעומת זאת, שאל

אותי בשקט, באיזה פעולה נפצעתי. סיפרתי לו את האמת, אולם הוא לא השתכנע. רק אז הבנתי כי עומד אני בפני בעיה רצינית, וכי יהיה עלי לנקוט באמצעי זהירות, כדי שלא להתבלט יתר-על-המידה, שמא עוד איעצר בידי הבריטים. במהרה התברר לי כי איש לא היה מוכן להאמין שבחור צעיר מסוגל סתם כך, ללא שום סיבה מיוחדת, להחליק על אבני ירושלים ביום גשם ולסדוק את ידו. בלית-ברירה נאלצתי להשלים עם הגרסה שנפצעתי באחת הפעולות ובגלל הסודיות איני רשאי להודות בכך.

בגלל היד הסדוקה, לא יכולתי לאמן את חניכי בנשק, ועסקתי בעבודה מנהלית ובשמירת הקשר עם היחידה שלנו בעיר העתיקה, שם התבססו גדעון כמפקד האצ"ל ברובע.

בחודשים הראשונים של שנת 1948, שררה מתיחות בין האצ"ל לבין ארגון ההגנה. כזכור, התנהל משא-ומתן, ביוזמת האצ"ל, לשיתוף-פעולה בין שני הארגונים, אלא שהוא נמשך תקופה ארוכה ורק בחודש אפריל אישר הוועד הפועל הציוני את ההסכם עם האצ"ל.

עוד לפני חתימת ההסכם הארצי, הביא איסר נתנזון ("גדעון") לידי "שבירת הקרח" ביחסים עם ההגנה בעיר העתיקה. גדעון הבין כי כדי שהרובע יוכל לעמוד בפני התקפות הערבים, יש להביא לאיחוד מלא בין כל הכוחות היהודיים בעיר העתיקה. למרות המשקעים מן העבר, יזם גדעון מגע עם מפקד ההגנה ברובע (תחילה היה זה אברהם הלפרין, ולאחר-מכן – משה רוסנק), והציע הסדר שמרכזו היה שיתוף-פעולה מלא בין שני הארגונים.

במשך חודש אפריל התנהלו מגעים בין האצ"ל להגנה בעיר העתיקה בדבר הסכם פורמלי בין שני הארגונים. האצ"ל הסכים שאנשיו יקבלו את מרות מטה הרובע ושמפקד הרובע יהיה איש ההגנה. כל אשר ביקשו היה שגדעון יהיה סגנו. שאלתיאל התנגד לזאת בכל תוקף, והאצ"ל ויתר גם בנקודה זו. ב-4 במאי נחתם הסכם בין שני הארגונים⁹⁹.

לאחר חתימת ההסכם, הצטרפו 44 לוחמי האצ"ל ולח"י אל כ-70 לוחמי ההגנה ויחד היוו את הכוח הלוחם המשותף של הרובע היהודי בעיר העתיקה. אל לוחמי שני הארגונים הצטרפו במהלך הקרבות צעירים ומבוגרים מתושבי הרובע, שתרמו תרומה חשובה להגנתו.

עם פרוץ הקרבות ניטשטשו ההבדלים בין חברי ההגנה והאצ"ל. סמכויותיו של גדעון, מפקד האצ"ל במקום, נקבעו לא בהתאם להסכם הכתוב, אלא

⁹⁹ מכון ז'בוטינסקי, כ 45/9.

מתוקף אישיותו ואומץ לבו. לוחמים משני הארגונים קיבלו את מרותו, גם ללא תואר של "סגן מפקד הרובע".

עוד לפני חתימת ההסכם הפורמלי בין שני הארגונים, יצאו ב-16 בפברואר אנשי ההגנה, יחד עם אנשי האצ"ל, לפוצץ את אחת מעמדות הערבים. הפיצוץ לא היה מושלם, אולם חשיבותה של פעולת התגמול היה – שיתוף-הפעולה המלא בין ההגנה לאצ"ל.

המנהרה

שיתוף הפעולה בין האצ"ל להגנה הלך והתהדק, ובמסגרתו הציע האצ"ל לפוצץ במשותף את מרכז השוק הערבי בקצה רחוב היהודים.

אנשי האצ"ל גילו תעלת ביוב צרה ופעילה, שהובילה מרחוב היהודים לצומת השוק הערבי. ההצעה הייתה לשלוח את אחד הבחורים כדי להניח מטען חומר-נפץ בקצה התעלה, מתחת לשוק.

התוכנית נתקבלה על דעת מטה ההגנה, ואנשי האצ"ל החלו בעבודת חפירה באחת החנויות, כדי להתחבר אל תעלת הביוב. לאחר שנוצר קשר עם תעלת הביוב, ירד יצחק אהרונוב ("יהודה") והתקדם בתעלה עד למקום ההתחברות עם השוק הערבי. הוא חזר מסיורו, אולם לפני שפתח בדיווחו, הפשיטוהו מבגדיו והכניסוהו למקלחת. לאחר שנתנקה משארית הזוהמה שדבקה בו, סיפר כי ניתן להגיע באמצעות התעלה עד היעד ולהניח בו את המוקש. למחרת היום ירד יהודה שנית לתעלה, הפעם עם הפצצה שהוכנה בעוד מועד. אלא שבינתיים גאו מי הביוב והצואה שמילאה את התעלה מנעה את התקדמותו. הוא הצליח לחזור לפתח התעלה כל עוד נפשו בו. בזאת נסתם הגולל על התוכנית כולה.

התנהגותו של יהודה, איש האצ"ל, דבקותו במטרה ורוח ההקרבה שגילה, זכו להערכה רבה בקרב כל לוחמי הרובע. כדי למנוע אפשרות של ניצול תעלת הביוב על-ידי הערבים, מוקשה התעלה על-ידי חבלני האצ"ל.

לקראת צאת הבריטים

חודש אפריל, שהיה שקט יחסית, נוצל לאימונים ולהערכות לקראת צאת הבריטים את ירושלים. באותו חודש הוכנסו לרובע מספר שיירות ובהן מזון, בגדים ואף כמויות קטנות של נשק קל וחומר-נפץ. בסוף אותו חודש הועבר לרובע גם משדר חדש, שאיפשר קשר רציף בין הרובע לבין העיר החדשה במשך כל ימי הקרבות. נוסף לנשק שהוברח עם מצרכי המזון, הצליחו אנשי

הרובע לקנות מן הערבים, באמצעות מתווכים ארמניים, תת-מקלעים ותחמושת. אלא שכמות הנשק לא הספיקה, ובמיוחד היה מחסור במקלעים ומכונות-ירייה. מרדכי ויינגרטן (ששימש כמוכתר הרובע) הודיע למטה ההגנה בעיר כי בעזרת שוחד ניתן להעביר לרובע נשק וגם לוחמים. כדי להוכיח זאת, העבירה בתו יהודית, מקלע מסוג "לואיס" וכמות מסוימת של תחמושת. במטה המחוז לא ניצלו את הדרך שהציע ויינגרטן, ולא די בזאת שלא שלחו נשק, אף כסף לא העבירו.

במחצית השנייה של חודש אפריל התנהלו באו"ם דיונים בדבר שביתת-נשק בירושלים ולחילופין – הפסקת-אש בעיר.

ב-28 באפריל שלח משה שרתוק, ששהה אותה עת בארצות-הברית, מברק אל בן-גוריון, בו נאמר כי הושג באו"ם הסכם להפסקת-אש בעיר העתיקה.¹⁰⁰

נציגי הוועד הערבי העליון והסוכנות היהודית, בתאום עם מועצת הנאמנות, הסכימו להמליץ לקהילותיהם:

(1) כל הפעולות הצבאיות ומעשי האלימות בתוך העיר העתיקה, יופסקו.

(2) הפקודות להפסקת האש יוצאו בהקדם האפשרי.

(3) ועדה ניאטרלית תפקח על ההפוגה ותדווח למועצת הנאמנות.

(4) שני הצדדים ינסחו את התנאים להסכם שביתת הנשק הקבועה.

בעקבות מברקו של שרתוק, פירסמה ההגנה ב-2 במאי 1948 פקודה המורה על הפסקת-אש בעיר העתיקה. מאותו יום, שררה בעיר העתיקה הפסקת-אש, שנמשכה עד צאת הבריטים את העיר.

מבצע "שפיפון"

מבצע "שפיפון" תוכנן ליום סיום המנדט הבריטי בירושלים. מטרתו העיקרית של המבצע הייתה להרחיב את שטח הרובע היהודי ולהגביר את כושר ההתגוננות שלו על-ידי תפיסת עמדות בעלות חשיבות אסטרטגית. מבצע "שפיפון" כלל שלושה שלבים: השלב הראשון – תפיסת העמדות של הצבא הבריטי שהתפנו עם צאת הבריטים את ירושלים (רוב העמדות

¹⁰⁰ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמבר 1947 עד מאי 1948, עמוד 693.

הללו היו בידי היהודים לפני כניסת הצבא לעיר העתיקה); השלב השני – כיבוש עמדות מפתח בגבול הרובע, שהיו חיוניות להגנת הרובע; והשלב השלישי – פיצוץ הבתים סביב הרובע, כדי ליצור שטח פתוח שיכביד על כוחות האויב לתקוף את הרובע.

בחודש מאי מנתה אוכלוסיית הרובע היהודי בעיר העתיקה כ-1,700 נפש, רובם זקנים, נשים וטף. ברובע היו כ-110 לוחמים (כשליש מהם אנשי אצ"ל והיתר מן ההגנה) וכן כ-50 אנשי שירותים שגויסו מקרב תושבי הרובע. מצבת הנשק בעיר העתיקה ב-13 במאי 1948:¹⁰¹

רובים	תת-מקלעים	מקלעים	מרגמה 2"	סך-הכול
17	42	2	1	62

לכל רובה היו 300 כדור, ולכל מקלע – 500 כדור. נוסף לזאת היו ברובע 374 רימוני הגנה, 126 רימוני התקפה וכן כמות של כ-200 ק"ג חומר-נפץ (שנתרם על-ידי לח"י).

הנשק בעיר העתיקה הספיק לצייד רק כ-60% מן הלוחמים. אבל חמור יותר היה היעדר נשק כבד, כמו מכונת-ירייה או מרגמה 3". כן בלט היעדרו של נשק אנטי-טנקי מסוג כלשהו.

לקראת צאת הבריטים את העיר דרש מפקד ההגנה ברובע שישלחו לו ללא דיחוי 50 לוחמים מאומנים ומזוינים היטב, כדי שיוכל לעמוד בפני המשימות שהיו לפניו. בקשתו הושבה ריקם.

אם לא די היה במחסור בלוחמים, כלי-נשק ותחמושת, נוספה גם בעיית האוכלוסייה האזרחית. בכל אזורי הספר, פונתה האוכלוסייה האזרחית עם התקרבו שעת הקרב, וזאת משתי סיבות: האחת – כדי למנוע פגיעה שלא לצורך באוכלוסייה שאינה לוחמת, והאחרת – נוכחות אוכלוסייה אזרחית מהווה גורם מפריע בשעת קרב. מלבד העובדה שיש למצוא מקורות כדי לספק את צרכיה של אוכלוסייה אזרחית (במיוחד חמור הדבר בתנאי מצור), הרי שבשעת סכנה נוטה אוכלוסייה זו לפאניקה ויוצרת אנדרלמוסיה אשר מונעת מן הלוחמים לבצע את תפקידם.

אולם מה שנכון היה לגבי הנשים והילדים בגוש-עציון, למשל (שם הם פונו בעוד מועד), לא תפס לגבי העיר העתיקה. לא די בכך שלא חיפשו דרכים לפנות את הנשים והילדים מן העיר העתיקה, אלא אף מנעו מהם לעשות זאת בכוחות עצמם. עוד בחודש ינואר, עם תחילת המצור, הורה בן-גוריון

¹⁰¹ אהרון לירון (אלטשולר), ירושלים העתיקה בקרב ובמצור, עמוד 141.

לדוד שאלתיאל למנוע בכל מחיר יציאת יהודים מן העיר העתיקה. ואמנם בכל פעם שהייתה מגיעה שיירה לעיר העתיקה, היו מטילים אנשי ההגנה עוצר על הרובע היהודי, כדי למנוע מן התושבים להצטרף למכוניות לאחר פריקת המטען ולנסוע לעיר החדשה. למרות האמצעים החמורים שנקטו אנשי ההגנה, הצליחו כמה מאות יהודים לצאת בדרכים שונות את העיר העתיקה.

עם צאת הבריטים את העיר העתיקה, שלח שאלתיאל אל מפקד הרובע היהודי את המברק הבא:¹⁰²

תפוס את עמדות הצבא, אך אל תפתח באש ואל תהיה הראשון לפתיחה. עמדות הצבא שהיו בשטח היהודי, מגיעות לנו בלי ספק. שמור על כללי שביתת הנשק, כי בהם תלוי המשך השיירות בחסות הצלב האדום. תגבורת בנשק ובאנשים לא תוכל לקבל לפי שעה. בכל פעולותיך, הבא בחשבון את הכוחות שלך.

יש לשים לב להערה במברק, הדנה בתגבורת לרובע מן העיר החדשה: "...תגבורת בנשק ואנשים לא תוכל לקבל לפי שעה..." הסיבה נעוצה בכך, שהמערכה על העיר העתיקה לא הייתה בעדיפות גבוהה אצל שאלתיאל. כותב על כך יצחק לוי (לויצה):¹⁰³

הפיקוד הירושלמי ניצב בפני דילמה קשה: העיר העתיקה, עם כל חשיבותה ההיסטורית והדתית, לא הייתה שדה-קרב עיקרי שבו תוכרע המערכה על ירושלים, על-כן ניתן היה להקצות רק חלק מוגבל מן הכוחות להגנת הרובע היהודי ... בה בשעה שרירה הייתה ההנחה כי בירושלים העתיקה, לפחות, על אתריה הקדושים, תתגשם תוכנית הבינאום, ובהתאם לכך נתקבלה בברכה יוזמת האו"ם וועדת הקונסולים לשביתת נשק בעיר העתיקה. למאמץ הדיפלומטי להשיג שביתת-נשק בעיר העתיקה, נודעה השפעה הרסנית על החלטות פיקוד המחוז בכל הקשור למצבו של הרובע היהודי.

ב-13 במאי עזבו הכוחות הבריטיים את העיר העתיקה. לפני עוזבם, מסרו את המפתח של שער-ציון לידי ויינגרטן (שכיהן כמוכתר הרובע היהודי).

¹⁰² יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 42.

¹⁰³ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 35.

בשעות אחר-הצוהריים עזב החייל הבריטי האחרון את האזור והכוחות היהודיים נערכו לפעולה. מבצע "שפיפון" החל. תחילה נתפסו, ללא התנגדות, כל העמדות שהיו בידי הצבא הבריטי. לאחר-מכן השתלטו הכוחות היהודיים על שער-ציון וכן על הכנסייה היוונית שברובע הארמני, אשר כונתה בפי המגינים "עמדת הצלב". מגדל הכנסייה היוונית התרומם מעל בתי הרובע הארמני וחלש על מרבית הרובע היהודי, על שער-ציון וכן על הדרך בין הרובע לשער-ציון. מכאן של"עמדת הצלב" הייתה חשיבות אסטרטגית עליונה, והמחזיק בה – שלט על הרובע.

השלב הראשון של מבצע "שפיפון" עבר במהירות וללא כל התנגשות עם כוח ערבי כלשהו.

הערבים הרגישו בפעילות הבלתי-רגילה של היהודים ופתחו באש מבוקרת. יש לזכור, כי הפסקת-האש שהוכרזה בזמנו בירושלים, הייתה עדיין בתוקף ועל ביצועה פיקחה ועדת ההפוגה שהקימה מועצת הביטחון של האו"ם.¹⁰⁴

עם רדת החשכה פסקו היריות, ואל העיר העתיקה נכנסו שני נציגים של ועדת ההפוגה האחד יהודי (ויקטור כהן, שעבד כפקיד בקונסוליה הצרפתית) והאחר – ערבי. הם באו לברר את תלונת הערבים, לפיה הפרו היהודים את הסכם הפסקת-האש. הנציג היהודי ניצל את פגישתו עם מפקדי הרובע, ומסר להם כי ב"מוסדות" (דהיינו, בסוכנות היהודית) חושבים כי בעיר העתיקה לא תהיה מלחמה וכי הם מקווים שתוך יום-יומיים יוכלו לארגן שיירה לרובע.¹⁰⁵

בזמן שהותם של נציגי ועדת ההפוגה בעיר העתיקה, התנהל במפקדת הרובע היהודי דיון מייגע עם הפטריארך הארמני, שדרש לפנות את הכוחות שתפסו את עמדת "הצלב". הוא טען כי מדובר במקום קדוש, וכי הוא מתחייב לשמור על נייטרליותו של המקום. מפקד ההגנה, משה רוסנק, התנגד בכל תוקף לפינוי העמדה, שהייתה חיונית להגנת הרובע. הפטריארך התקשר טלפונית אל דוד שאלתיאל,¹⁰⁶ אשר הודיע באלחוט לרוסנק לפנות מיד את עמדת "הצלב". העמדה פונתה עוד באותו לילה. כעבור יומיים, התאמת חששו של רוסנק ועמדת "הצלב" נתפסה על-ידי כוחות ערביים.

¹⁰⁴ בראש הוועדה עמד הקונסול הכללי של בלגיה, ז'אן ניואנהויס, וחברי בוועדה היו קונסול ארצות-הברית תומס ואסון וקונסול צרפת ונה נוויל.

¹⁰⁵ אהרון לירון (אלטשולר), ירושלים העתיקה בקרב ובמצור, עמוד 459.

¹⁰⁶ מעניין לציין כי בימי הלחימה נמשך הקשר הטלפוני עם העיר העתיקה באמצעות המרכזיה שהייתה בעיר החדשה.

ב-14 במאי 1948, עם עזיבת אחרון הבריטים את ירושלים, החל מבצע "קלשון". באותו יום הכריז בן-גוריון מעל במת מוזיאון תל-אביב על הקמתה של מדינת ישראל, וצבאות ערב החלו פולשים לארץ-ישראל. ברובע הארמני בעיר העתיקה עסקו הערבים בביצור עמדותיהם, ולאחר שהשלימו את מלאכתם, פתחו באש לעבר שער-ציון. הבחורים שהחזיקו בשער נאלצו לנוטשו ורק עם חשכה הצליחו לתפוס את השער מחדש. מלבד האירוע הזה, היה ה-14 במאי שקט יחסית והכוחות עסקו בהתארגנות ובביצורים. אבודותינו באותו יום היו הרוג אחד וארבעה פצועים. ה-15 במאי התחיל בשקט יחסי, אלא שלא עבר זמן רב ושוב הותקפה עמדתנו בשער-ציון באש מהרובע הארמני. כתוצאה מהתקפה זו, שוב נעזב השער.

לפנות ערב חל מפנה בלחימה בעיר העתיקה, ואשליית הפסקת-האש נגזזה חיש מהר. הערבים פתחו בהפגזה כבדה על העמדות ברובע, ואחר-כך אף פוצצו את עמדת "בתי-ורשה". כפעולת תגמול, תיכננו המגינים פיצוץ עמדה ערבית ולפני הביצוע ביקשו אישור ממפקדת המחוז, אולם האישור לא ניתן. כאשר ההפגזה הערבית נעשתה אינטנסיבית יותר, ביקש רוסנק ממטה

המחוז לסייע בהפגזה נגדית באמצעות מרגמות של "3. בתשובה, קיבל רוסנק את המברק הבא:

בתשובה לבקשת אש מסייעת לעיר העתיקה, לרגל המשא והמתן המתנהל עתה, מטעמים פוליטיים, לא נוכל למלא את בקשתכם. הפעילו בעצמכם ממה שברשותכם.

החל מ-15 במאי לפנות ערב, נעלמה כלא-הייתה הפסקת-האש בעיר העתיקה.



עמדת הצלב

ב-16 במאי החלה ההתקפה הכללית על הרובע היהודי בעיר העתיקה. הערבים התאוששו מן ההלם של היומיים הראשונים, ונקטו יוזמה לאורך כל החזית. לוחמי הרובע עברו למגננה. כוחות ערביים תפסו את כל הרובע הארמני והתבצרו בעמדת "הצלב". הם המטירו אש עזה לכיוון שער-ציון ועמדת המזבלה הסמוכה, ושתי העמדות החשובות הללו ניטשו על-ידי לוחמי הרובע. מצפון פרצו הערבים לעמדת "ורשה" ופוצצה, והמגינים נאלצו לנוטשה.

הערבים פרצו מכיוון הרובע הארמני לרחוב חב"ד ומשם ניסו להסתער על רחוב היהודים. האזרחים פונו מרחוב חב"ד, ושוכנו בבית-הכנסת התת-

קרקעי ע"ש יוחנן בן-זכאי. הפינוי לווה במהומה רבתי. נוצרה אנדרלמוסיה והבהלה אחזה בכול. הרבנים התכנסו, והחליטו לדרוש כניעה, כדי למנוע שחיטה כללית, כפי שקרה בגוש-עציון ימים מועטים קודם-לכן.

בכל ההמולה שנוצרה, התארגנו המגינים למלחמה בשתי חזיתות; מצד אחד – לעצור את התקדמות הערבים, ובו-בזמן לעצור את הפאניקה שאחזה באזרחים. המצב הקשה נתן את אותותיו בפיקוד הרובע, ומברקי ייאוש זרמו מרוסנק אל מטה המחוז. באחד המברקים אף נשקלה כניעה, שלא אושרה על-ידי שאלתיאל. כדי לעודד את המגינים, הודיע שאלתיאל כי תגבורת לרובע יצאה לדרך.

עם רדת החשכה פסקה האש. הערבים עסקו בביזה ואחר העלו באש את העמדות שתפסו. במשך הלילה נטשו הערבים את האזור שכבשו, וחזרו למקומותיהם להחליף כוח. המגינים ניצלו התנהגות מוזרה זו של הערבים ותפסו מחדש את מרבית העמדות שנאלצו לסגת מהן במשך היום.

אבודות המגינים בלחימה של ה-16 במאי היו כבודות: 3 הרוגים ו-18 פצועים. נוסף לזאת היו 21 נפגעים בין האזרחים.

ה-17 במאי היה יום הלחימה הקשה ביותר.

בשעות הבוקר הפעילו הערבים רמקול והודיעו באמצעותו לתושבי הרובע כי עליהם להיכנע עד שעה עשר בבוקר, ולא – יושמד הרובע. בשעה עשר בדיוק החלה הרעשה כבדה ואחריה נורתה אש עזה מנשק אוטומטי. בעקבות ה"ריכוך", נערכה הסתערות כללית על הרובע היהודי. הערבים כבשו שנית את רחוב חב"ד, ועמדות נפלו בזו אחר זו. הערבים המשיכו בהתקדמותם, אולם נבלמו ברחוב היהודים על-ידי לחימה אמיצה ועקשנית של המגינים. אחר-הצוהריים חודשה ההתקפה וכל העמדות המקוריות של הקטע המערבי נפלו בידי האויב.

עם רדת החשכה פסקו היריות והמחזה מן היום הקודם חזר על עצמו; לאחר שהערבים סיימו את הביזה ושריפת העמדות – נטשו את האזור שכבשו וחזרו למקומותיהם.

אבודות המגינים בקרב של אותו יום היו 3 הרוגים ו-13 פצועים. בין הפצועים היה גם גדעון, שבאחת מהתקפות-הנגד שאירגן נורה בידו מצרור כדורים.

מספר המגינים הבריאים הלך ופחת, והנותרים היו תשושים מרוב מאמץ ומתח. מסיבה זו תפסו בחזרה רק חלק מן העמדות שנעזבו בלילה על-ידי הערבים.

מספר הנפגעים הכללי בהרוגים ובפצועים, היה גבוה מאוד. למעלה ממחצית הלוחמים נפגעו, ופצועים רבים חזרו לעמדות לפני שהחלימו. גם

מצב התחמושת היה בכי רע. פגזי המרגמה בת "2 אזלו כבר ביום הראשון ללחימה וכמות התחמושת הקלה ירדה לשפל – כ-10 כדורים לכל רובה. כאשר הרימונים הלכו ואזלו, הגה גדעון את הרעיון לייצר רימונים ברובע עצמו. הוא פנה אל יצחק אהרונוב ("יהודה"), אשר פיקד על בית-המלאכה המאולתר. הוא נעזר בכמה מן המורים שהגיעו לרובע עם השיירה האחרונה שנכנסה לעיר העתיקה, ומאחר שלא נותר עבורם נשק, נשאר בעורף יחד עם האזרחים. קבוצה של נערים עברה מבית לבית ואספה קופסאות-שימורים, והמורים מילאו אותן לאחר-מכן במסמרים ובחומר-נפץ. אל תוך חומר-הנפץ הוכנס נפץ מחובר אל פתיל השהיה, שבקצהו נקשר ראש של גפרור. המגינים היו מציתים את הרימון על-ידי שפשוף ראש הגפרור, והוא פעל כרימון רסס לכל דבר. במשך ימי הלחימה בעיר העתיקה יוצרו על-ידי המפעל המאולתר למעלה מאלפיים וחמש מאות רימונים! בעזרתם הצליחו המגינים להדוף את התקפות הערבים. ללא רימונים אלה, לא היו מסוגלים לוחמי הרובע להחזיק מעמד זמן רב כל-כך.

ניסיונות להצלת הרובע היהודי

ב-17 במאי פנה שאלתיאל אל מפקד חטיבת "הראל", יצחק רבין, וביקש את עזרתו במאמץ שייעשה בלילה לפרוץ לעיר העתיקה. לפי התוכנית שעובדה בפיקוד המחוז, ירוכז עיקר המאמץ בכיוון שער יפו. תפקיד יחידת הפלמ"ח היה לבצע פעולת הסחה בכיוון הר-ציון, ואם יעלה בידיהם – אף לכבוש את ההר.

לאחר חצות הלילה יצא הכוח העיקרי מ"בית טאנוס" לכיוון שער יפו. בהתקפה השתתפו 4 מחלקות – שלוש של החי"ש ואחת של האצ"ל בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא"). אנשי החי"ש נכנסו לתוך שלושה משוריינים, ומחלקת האצ"ל נשארה לחיפוי וכעתודה. שני משוריינים התקרבו לחומה ופתחו באש, בעוד המשוריין עם החבלנים ניסה להתקרב ליעד. אולם הערבים פתחו באש עזה על המשוריינים; הכדורים פגעו בצמיגים ואף חדרו את השריון. מספר הנפגעים הלך וגדל, והמשימה הייתה – חילוץ הפצועים עם הבריאים. הערבים הפעילו מרגמות ומקלעים וכל האזור הפך להיות שדה קטל. ההתקפה נכשלה עוד לפני שהחלה. כאשר מספר הנפגעים הגיע לשלושים (6 הרוגים ו-24 פצועים), הוחלט להפסיק את המבצע ובחיפוי של יחידת האצ"ל, נסוג הכוח לכיוון "בית טאנוס".

הפלמ"ח יצא למשימתו והתקיף את הר-ציון. רצה הגורל ודווקא פעולת ההסחה עלתה יפה והר-ציון נכבש בסערה. ההתקפה החלה בליל ה-17 במאי, ופעולות הטיהור נמשכו עד צוהרי ה-18 בחודש.

הפלמ"ח פורץ לעיר העתיקה

ב-18 במאי הוחלט לנצל את הצלחת הפלמ"ח ולנסות לפרוץ אל תוך העיר העתיקה דרך שער-ציון. הידיעה הועברה באלחוט אל מטה הרובע, והמגינים החלו מיד בהכנות כדי לכוון את לוחמי הפלמ"ח אל הרובע.

בשעת לילה מוקדמת, בין ה-18 ל-19 במאי, עלה להר-ציון כוח של הפלמ"ח יחד עם יחידה שמנתה 80 איש בפיקודו של מרדכי גזית, עמוסים בציוד צבאי ורפואי עבור הרובע. לאחר חצות, החלו הפלמ"חאים בהפגזה כבדה מן ה"דוידקה" שהעלו קודם-לכן להר-ציון. נוסף להפגזה, המטירו אש מנשק אוטומטי אל תוך העיר העתיקה. נוצרה בהלה בקרב הערבים, שפתחו במנוסה מאזור שער-ציון. חבלנים פוצצו את השער ולאחר קרב קצר, נכנסה מחלקה של הפלמ"ח אל תוך העיר העתיקה. הפגישה עם לוחמי הרובע הייתה נרגשת ביותר, אולם לא היה זמן להחליף חוויות, כי הקרב היה עדיין בעיצומו.

בבוקר ה-19 במאי הודיע עוזי נרקיס (מפקד כוח הפלמ"ח בהר-ציון) לשאלתיאל, כי הפלמ"ח מתכוון לעזוב את שער-ציון, וכי על שאלתיאל לשלוח מיד יחידה להחליפם. שאלתיאל אסר על נרקיס לעזוב את שער-ציון עם יחידתו. חילופי הדברים בין השניים היו קשים ביותר, והקשר ביניהם נותק בטריקת דלת.

נרקיס לא שעה לדברי שאלתיאל, ויחידת הפלמ"ח נטשה את שער-ציון וירדה מן ההר מבלי שכוח אחר בא להחליפה. כתוצאה מכך, השתלטו הערבים על שער-ציון והרובע היהודי בעיר העתיקה שוב הובא במצור. את תהפוכות אותו יום, מתארת מלכה גרינברג-נתנזון:¹⁰⁷

הידיעה על פריצת שער ציון עברה במהירות הבזק בין כל העמדות. כאשר נכנסו ראשוני הפלמ"ח אל תוך העיר העתיקה, התבוננו בהם המגינים ולא האמינו למראה עיניהם. השמחה וההתלהבות לא ידעו גבול. הנה סוף סוף הגיעה התגבורת המיוחלת. עשרות בחורים נכנסים דרך שער-ציון וארגזי תחמושת על כתפיהם. לא יהיה צורך עוד לספור כל כדור שיוצא מן הרובה או הסטן. אפשר יהיה להמטיר על האויב אש

¹⁰⁷ ראיון המחבר עם מלכה נתנזון.

שוטפת ולשתק את עמדותיו. אפשר יהיה לפנות את הפצועים לבתי-חולים מסודרים בעיר ולנתחם בחדרי ניתוח מודרניים. גם את האוכלוסייה האזרחית אפשר יהיה לפנות, וכל המאמץ יופנה נגד האויב. הפלמ"ח הפיח אמונה מחודשת בלב המגינים והתחושה הייתה שלאחר התארגנות התגבורת, אפשר יהיה לצאת להתקפות-נגד מסיביות ולא להסתפק בהתגוננות בעמדות.

עברו אך שעות בודדות, והקערה התהפכה על פיה. שער-ציון נסגר שוב, והרגשת המחנק של המצור החלה מעיקה שוב. תרמה להרגשה זו גם הפגזת התותחים הנוראה, הקשה ביותר מאז החלו הקרבות. התקווה הגדולה הלכה ונמוגה, ובמקומה החל לחלחל הייאוש. מי יודע אם יצליח הפלמ"ח לפרוץ שנית? האמנם גורל גוש-עציון יחול גם על הרובע היהודי בעיר העתיקה?

אין להבין את נטישת שער-ציון אלא על רקע היחסים המעורערים ששררו בין הפלמ"ח לבין שאלתיאל. מטה הפלמ"ח היה אחראי לדרך המקשרת את ירושלים לתל-אביב, ולא היה כפוף ישירות למטה מחוז ירושלים. יתרה מזאת, הפלמ"ח לא העריך את יכולתו הצבאית של שאלתיאל וחלק על מהלכיו. לעומת זאת, התלונן שאלתיאל על חוסר המשמעת של הפלמ"ח ועל הדרך הפרטיזנית שבה ניהל את מבצעיו. בין הפלמ"ח לשאלתיאל שרר חוסר הערכה הדדי, שגבל בשטנה של ממש.

הרובע היהודי שנית במצור

שלוש שעות היה שער-ציון פתוח; השער נפרץ ב-19 במאי בשעה 03:30 וננטש בשעה 06:30. במשך שלוש שעות אלה, הוכנסה לרובע יחידה שמנתה 80 איש, מצוידים ב-60 רובים צ'כיים ו-20 תת-מקלעים מטיפוס טן.

לפני שהפלמ"ח פרץ את שער-ציון, נכנסו משער-האריות שתי פלוגות של הלגיון הערבי, אשר הגדילו את כוח הלגיון בעיר העתיקה לכדי גדוד. המלחמה בעיר העתיקה הפכה מאותו יום להיות נגד צבא סדיר, מאומן ומצויד היטב, ולא עוד נגד כנופיות ערביות בלתי-מאורגנות.

התגבורת שקיבלו לוחמי הרובע, באנשים ובציוד, לא עמדה בשום יחס לתגבורת שקיבלו הערבים בעיר העתיקה. לעומת הרובים וה"סטנים" שהביאה התגבורת היהודית, הכניס הלגיון הערבי לקרב על העיר העתיקה מרגמות, תותחים, מכונות-ירייה וכמות גדולה של תחמושת. לערבים בעיר

העתיקה היה יתרון כמותי ואיכותי ברור על היהודים. עם נטישת שער-ציון, נותר הרובע היהודי ללא עורף וללא רזרבה בכוח אדם ובציוד צבאי. לעומתם, היה לחיילי הלגיון שלחמו בעיר העתיקה קשר רציף עם מחנות הלגיון בעבר-הירדן, על מחסני החירום שלו.

עם כניסתו של הלגיון הערבי לעיר העתיקה, חל שינוי בטקטיקה של האויב. עבדאללה אל-תל, מפקד הגדוד הערבי שלחם בעיר העתיקה, נמנע מלהסתער על העמדות היהודיות של הרובע, כפי שעשו הכנופיות הערביות לפניו. עבדאללה אל-תל העדיף לנצל את הנשק הכבד שעמד לרשותו ולהטיל על הרובע היהודי מטר של פגזים במשך כל שעות היום והלילה. הפגזות אלו הכבידו מאוד על תנועת המגינים, והייתה להן גם השפעה פסיכולוגית קשה, בייחוד על האזרחים הרבים שישבו במרתפים ושמעו את רעם ההתפוצצויות. לאחר הפגזת התותחים והמרגמות, היו חבלני הלגיון מתקרבים בהיחבא אל עמדה יהודית, מניחים מטען חומר-נפץ ומפוצצים אותו. רק לאחר הפיצוץ, היו חיילי הלגיון מסתערים על העמדה לכובשה. באופן כזה פוצצו חבלני הלגיון בית אחר בית ועמדה אחר עמדה. התקדמותם הייתה אמנם איטית, אבל היא הקטינה מאוד את מספר הנפגעים בקרב חיילי הלגיון.

ההפגזות הקשות, מספרם הרב של הנפגעים וההתקדמות האיטית של הלגיון, השפיעו באופן קשה על אנשי הרובע ובעיקר על האזרחים. בעוד הלגיון ממשיך בהתקפתו, שלחו רבני הרובע, הרב ישראל זאב מינצברג והרב חזן, מברקי ייאוש לרב יצחק הרצוג, רבה הראשי של ארץ-ישראל, וליצחק בן-צבי, יושב-ראש הוועד הלאומי:¹⁰⁸

היישוב על סף הטבח. בשם האוכלוסייה – עזרה נואשת. נהרסו בתי כנסת ונשרפו כל ספרי התורה שבהם ... זעזעו את המוסדות העליונים ואת העולם כולו והצילו אותנו.

למחרת היום גברו התקפות הלגיון. חבלניו פוצצו בית אחר בית, בעודם מתקדמים בחיפוי אש מקלעים המשתקת את עמדות המגינים. ממטה הרובע משגרים קריאות נואשות לעזרה, ובתשובה מודיעים מפיקוד המחוז כי הלילה ייעשה ניסיון פריצה דרך שער-ציון. כולם מחכים בדריכות ובכיליון עיניים לבוא הלילה, אולם השער נשאר סגור ומסוגר. גם ניסיון פריצה זה מסתיים בכישלון.

¹⁰⁸ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 154.

עוד יממה נוראה עברה, והסיכוי לעזרה הולך ונמוג. השחר הגיע ועמו – ההרג וההרס. המצב הלך והחמיר. הלגיון ממשיך בהתקדמותו באיטיות אך בעקביות. פיצוץ עמדות המגינים גורמות אבדות רבות, ובעקבות מספר הנפגעים הרב נוצר מחסור חמור בלוחמים. רבים מן הפצועים עזבו את בית-החולים וחזרו לעמדות כדי לתרום את חלקם בהדיפת האויב, אבל אפילו בהתנהגות הירואית זו לא היה די כדי לעצור את התקדמות האויב.

ככל שהמצב החמיר, גבר לחץ האזרחים לכניעה. ב-26 במאי הכניסו הערבים נשק חדש למערכה – קריאות באמצעות רמקול אל תושבי הרובע. בהודעה ניתנה ליהודים ארכה של 7 שעות כדי להיכנע, ולא – ייהרס הרובע כולו. האזרחים צרו על מטה הרובע ודרשו מרוסנק לקבל את הצעת הערבים ולהיכנע מיד, כדי להציל את אלה שנותרו עדיין בחיים. רוסנק הודיע בחצות לילה לפיקוד בעיר, שאם לא תבוא עזרה בו בלילה, ייכנע הרובע בשעה 05:00. כן דרש להפעיל את הצלב האדום הבין-לאומי כדי להסדיר את פינוי האזרחים.

השחר של ה-27 במאי עלה והתגבורת לא הגיעה. רוח הלוחמים נפלה והיה ברור לכולם כי הקץ קרב. האויב פתח בהסתערות על רחוב היהודים, ובקרב נואש ניסו שרידי הלוחמים להגן על עמדת חורבת רבי יהודה החסיד, אך הדבר לא עלה בידם וה"חורבה" נכבשה על-ידי הערבים. בשעות אחר-הצוהריים נשמעה התפוצצות אדירה – האויב פוצץ את ה"חורבה". הפיצוץ הנורא הזה סימל את סיומו של הקרב על הרובע היהודי בעיר העתיקה.

למחרת היום, ב-28 במאי 1948, יצאו שני רבני הרובע, ישראל זאב מינצברג וחזן, כדי לנהל משא-ומתן עם נציגי הלגיון הערבי על תנאי הכניעה. קציני הלגיון דרשו מן הרבנים להביא למשא-ומתן את נציג ההגנה וכן את ויינגרטן. לאחר מספר שעות של דיונים, בנוכחות נציג האו"ם ד"ר אסקרטה¹⁰⁹, נחתם הסכם הכניעה. על ההסכם חתמו מן הצד היהודי מפקד הרובע משה רוסנק יחד עם ויינגרטן. את הערבים ייצג עבדאללה אל-תל, ובשם האו"ם חתם ד"ר פבלו אסקרטה על הסכם הכניעה, שנכתב באנגלית ובערבית.

129 פצועים (84 לוחמים ו-45 אזרחים) היו מוטלים בבית-החולים כאשר כבש הלגיון את הרובע היהודי. באשר לבריאים, עבדאללה אל-תל ציווה לרכז את הלוחמים ולהפרידם מן האזרחים. 40 איש הסתדרו לפניו בשורה.

¹⁰⁹ שליח האו"ם שעמד בראש ועדה שהייתה אמורה לפקח על ביצוע החלטת האו"ם לבינאום ירושלים.

זה היה מספר הלוחמים שנשארו בריאים והמשיכו בלחימה עד הרגע האחרון. מפקד הלגיון לא האמין למראה עיניו. "הולכתם אותי שולל", אמר. "אילו ידעתי מה כוחכם, הייתי בא אליכם במקלות".

בערבו של אותו יום הועברו הפצועים וכן הנשים, הזקנים והטף דרך שער-ציון אל העיר החדשה. 290 גברים נלקחו בשבי, מהם: 69 לוחמים (כולל פצועים קל), 20 אנשי הגדנ"ע ו-201 אזרחים. השבויים הועברו ל"קישלה" ולמחרת היום הוסעו במשאיות לעבר-הירדן המזרחי.

בכך באה אל קיצה מלחמת ההוד והגבורה של מגיני הרובע היהודי .

הלגיון הערבי תוקף את ירושלים

ב-15 במאי 1948 לפנות בוקר, עבר הלגיון הערבי את הירדן דרך גשר אלנבי והגיע ליריחו. משם פנה עיקר הכוח לכיוון רמאללה בדרך עפר, שהוכנה בעוד מועד על-ידי הפיקוד העליון של הלגיון. ביריחו נשאר גדוד אחד, בפיקודו של עבדאללה אל-תל, ששימש לשמירה על האזור וכן לעתודה (גדוד זה הועבר כעבור מספר ימים לעיר העתיקה והוא שכבש את הרובע היהודי).

חלק מן הכוח שהגיע לרמאללה, המשיך בדרכו למשולש שכם – ג'נין – תול-כרם. בשלב זה התפרש הלגיון להגנה על השטחים שתפש והפיקוד העליון המתין להתפתחות הקרבות בארץ כדי להחליט על צעדיו הבאים. כזכור, התנהל בירושלים באותם ימים מבצע "קלשון"; הכוח היהודי תפס את השטחים שנעזבו על-ידי הבריטים והצליח ליצור רצף טריטוריאלי עם השכונות הנצורות. הערבים שברחו מן העיר המערבית, התרכזו בעיר העתיקה ומנהיגיהם לחצו על המלך עבדאללה לשלוח את צבאו לירושלים. תחילה היסס המלך, אולם כאשר גבר הלחץ שלח המלך ב-17 במאי מברק אל גלאב, מפקד הלגיון הערבי, ששהה ברמאללה. במברק הייתה הוראה מפורשת לתקוף את ירושלים מצפון. כעבור שעה, קיבל גלאב מברק נוסף, הפעם ממיניסטר המלחמה, ובו דרישה חד משמעית לתקוף את ירושלים מכיוון רמאללה. גלאב השתמט מביצוע הפקודה וניסה בכל כוחו לדחות את ההתקפה על ירושלים. הוא עשה זאת משתי סיבות; האחת – צבאית והאחרת – מדינית.

עיקר כוחו של הלגיון הערבי היה ביחידות השריון והארטילריה שלו. אלה, כידוע, אינם יעילים בקרבות בשטח בנוי. זאת ועוד, גלאב ידע כי לחימה בשטח עירוני תובעת קורבנות רבים, במיוחד לאור העובדה שחיילי הלגיון התאמנו כל הזמן בשטח פתוח ולא היה להם כל ניסיון בלחימה בשטח בנוי. לבעיה הצבאית נוספה גם הבעיה המדינית. אמנם גלאב היה כפוף למלך עבדאללה (הוא פרש לגמלאות מן הצבא הבריטי זמן קצר לפני צאת הבריטים את הארץ), אולם הוא המשיך לייצג את האינטרסים של בריטניה באזור, שממשלתה תמכה בבנאום ירושלים ושאפה למנוע את התערבות הלגיון הערבי בקרבות בעיר.

יש גם לזכור כי הלגיון הערבי היה תלוי מבחינה לוגיסטית בצבא הבריטי בכל הנוגע לאספקת נשק וחלפים, מחסני תחמושת, בתי-מלאכה, בתי-חולים ועוד. הלגיון הערבי היה צבא קטן וללא עתודה של כוח אדם ונשק

כבד ובמאי 1948 פעלו בארץ-ישראל המערבית רק כ-5000 מחיילי הלגיון. הקשר היחידי עם מחסני הצבא הבריטי היה דרך תעלת סואץ, אולם המצרים, ששלטו בתעלה, מנעו העברת חומרי מלחמה לנמל עקבה עבור הלגיון הערבי.

גלאב גם חשש כי הסתבכות הלגיון בקרבות רחוב בירושלים תפגע ביכולתו לשלוט ביהודה ושומרון ובכך תסכן את תוכניתו של עבדאללה לספח שטח זה לממלכת ירדן. נוסף לזאת לא היה לגלאב כל ביטחון שיוכל לגבור על היהודים ולכבוש את ירושלים.

היסוסיו של גלאב הביאו לכך שמלך ירדן עקף את מפקד הלגיון ופקד ב-17 במאי על עבדאללה אל-תל ישירות להיכנס לעיר העתיקה. מרגע זה לא הייתה לגלאב כל ברירה, והוא נאלץ לתקוף את ירושלים, כדי ליצור חבירה עם הכוחות שנכנסו לעיר העתיקה. לפי עדותו של גלאב, כוונתו הייתה לכבוש את שייח' ג'ראח ולהגיע עד לשער שכם ובכך ליצור רצף טריטוריאלי בין העיר העתיקה לבין כוחות הלגיון ברמאללה.¹¹⁰

הקרב על בית-הספר לשוטרים

כזכור, תפסו כוחות האצ"ל ב-14 במאי את בית-הספר לשוטרים ושייח' ג'ראח העילית. לאחר טיהור השטח, ביקש שאלתיאל מרענן שהאצ"ל ימשיך להחזיק במקום, תוך התחייבות שההגנה תבצר את השטח וכן תספק לאצ"ל יחידה מצוידת בנשק נגד שריון. קלמן ברגמן ("דן"), שהיה חבר מפקדת האצ"ל בירושלים, נתמנה מפקד האזור.

תפיסת מחנה צבאי בריטי בידי האצ"ל לא היה עניין של מה בכך; היא סימלה את ניצחונה של המחתרת העברית במלחמתה נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. חלק מן הפיקוד נתפסו לאופוריה, שהשכיחה לרגע את העובדה שבית-הספר לשוטרים נמצא בקו החזית הראשון. למחנה הוזמנו אנשים בלתי מזוינים, שלא תרמו מאומה להגנת המקום. גם הקשר עם מפקדתו של שאלתיאל לא היה תקין, ומפקד המחנה לא ידע כי ב-14 במאי פונו היישובים עטרות ונווה יעקב, ששכנו צפונית לבית-הספר לשוטרים והיוו הגנה מסוימת על צפון ירושלים.

ב-16 במאי, יומיים לאחר תפיסת המקום, הודיע שאלתיאל לרענן כי בכוונתו לכבוש את הכפר הערבי שועפאט בכוח משותף של האצ"ל וההגנה. המטרה הייתה להרחיק את החזית ולעכב את התקפת הלגיון הערבי על

ירושלים. מחלקה של האצ"ל חיכתה לכוח ההגנה, אולם לפנות בוקר הודיעו ממפקדתו של שאלתיאל על דחיית הפעולה.

קצב בניית הביצורים לא השביע את רצונו של מפקד המקום. אמנם הוצבו שיני דרקון על הכביש המחבר את ירושלים עם רמאללה, וחבלני האצ"ל פיזרו מוקשים נגד רכב וכן מוקשי דריכה, אולם לדעת קלמן ברגמן לא היה די בכך. העובדה שלא נחפרו תעלות קשר ואף יחידת הפיאט (הנשק האנטי-טנקי של אותם ימים) הועברה, לפי החלטת שאלתיאל, למקום אחר, היו בבחינת "הקש ששבר את גב הגמל" וברגמן ביקש לשחררו מתפקיד מפקד האזור. את מקומו כמפקד המחנה תפס אליהו מרידור ("ברוך"), בעוד יהושע גולדשמיד ("גל") טיפל בכל האספקטים הצבאיים.

ב-19 במאי, פתח הלגיון הערבי מעמדותיו בשועפאט בהרעשה כבדה על בית-הספר לשוטרים ועל עמדות האצ"ל בשייח' ג'ראח. בחסות ההפגזה, ממרגמות "3 ותותחים בני 6 ליטראות, התקדם טור משוריין, שכלל שישה משוריינים נושאי תותח ומקלעים. הטור המשוריין עקף את שיני הדרקון שהונחו על הכביש והמשיך את דרכו בשדה. אשר ברנבלום ("דן"), האחראי על העמדה הקיצונית בשייח' ג'ראח, ניסה לעצור את השריון באמצעות ירי מן הברן שהיה ברשותו. אולם התותח ומכונת הירייה של הלגיון הכריעו אותו ולאחר שחלק מאנשיו נפגעו, לא נותרה לו ברירה והוא נאלץ לסגת לבית-הספר לשוטרים.

עם תחילת ההפגזה, הורה אליהו מרידור לפנות את השטח מכל אדם שאינו נושא נשק, בעוד הלוחמים המזוינים נקראו אל העמדות. בהיעדר תעלות קשר, נעו הבחורים חשופים ומספר הנפגעים הלך וגדל. מגדל השמירה, שהכיל את יחידת מקלע הלואיס, נפגע מפגז ועלה באש. ואם לא די בכל אלה, הרי שיהושע גולדשמיד ("גל"), שניסה לארגן את ההגנה על המחנה, נפגע על-ידי פגז ונהרג.

במטה הפיקוד, שהתמקם באחד מבתי שכונת פאג"י, היו אליהו מרידור וכן רענן, שהגיע למקום כדי להשתתף בבחינות הסיום של קורס מפקדים, שהיו אמורות להיערך אותו בוקר במחנה. מרידור ורענן, בלוויית יהושע (מתי) גרוס ("עצמון") (מהנדס במקצועו, שהיה אחראי על הביצורים במקום), עלו על גג הבניין כדי להשקיף על המתרחש. לפתע פגע פגז במעקה הבניין; כף רגלו של עצמון נקטעה ורענן נפצע קל מרסיסי אבן וטיח. רענן ומרידור הורידו את עצמון מן הגג, אולם בעוברם בחדר המדרגות, התפוצץ לידם פגז נוסף; הפעם נפגע מרידור מרסיסי טיח ואיבד את עינו הימנית. ניתנה פקודת נסיגה וכל הכוח ששהה בבית-הספר לשוטרים נסוג לעבר בתי פאג"י.

בקרב על בית-הספר לשוטרים נהרגו שישה לוחמים ונפצעו חמישה-עשר. בשעה שנערך הקרב על בית-הספר לשוטרים, שהיתי בבסיס "עץ חיים", ויחידתי שימשה כעתודה קרבית. בשעת הצוהריים הוזעקנו לעזרת המגינים, וכשהגענו למקום, היה כבר בית-הספר לשוטרים בידי הלגיון הערבי. הצטרפנו לבניית קו הגנה שני ליד בתי פאג"י, ונתמנית למפקד האזור. לאחר שהלגיון התמקם בבית-הספר לשוטרים, הוא ניסה להתקדם לעבר בתי פאג"י, אולם נעצר לאחר שתפס בית עזוב שהיה לא הרחק מעמדותינו. הטור המשוריין של הלגיון המשיך את דרכו לעבר שער שכם, ועוד באותו יום יצר חבירה עם הכוחות הערביים שלחמו בעיר העתיקה.

המשוריינים של הלגיון חנו ליד הקונסוליה הבריטים שבמזרח ירושלים, עובדה שלא מנעה מן הקונסול הבריטי לטלפן למפקדת ההגנה ולבקש שלא להפגיז את שטח הקונסוליה.¹¹¹ עם רדת החשכה, החזיר גלאב את משורייניו לשועפאט, בחששו להשאירם במשך הלילה בשטח בנוי בקרבת קו החזית, וההתקפה על ירושלים היהודית נמשכה רק למחרת היום.

את הלילה ביליתי באחת הדירות בבתי פאג"י, שהפכנו למטה החזית. התושבים עזבו את בתיהם, והמעטים שנשארו עזרו לנו במסירות ובנאמנות. בסמוך למטה, ריכזו התושבים מזרנים, עליהם יכולנו להניח את ראשינו ולישון מעט בתורנות. גם אוכל בישלו לנו, אולם ההפתעה הגדולה ביותר הייתה אספקת חלב טרי שהגיע ישר מעטיני הפרה. הסתבר כי לאחד מתושבי פאג"י הייתה רפת, אשר בימים כתיקונם שיווקה את תוצרתה ליהודי ירושלים. מאחר שבזמן הקרבות לא היה אפשר לשווק את החלב העירה, הוא חולק בין הלוחמים שלא ראו חלב טרי זה מספר חודשים. וכך קרה שהמים היו במשורה, אולם החלב הטרי היה בשפע, בבחינת "מים שאל – חלב נתנה".

הלילה עבר בשקט יחסי, ואפשר לנו להירגע ממפלת יום האתמול ולארגן מחדש את הכוחות. הבוקר החל בהרעשה כבדה, מלווה באש מנשק אוטומטי. עוד אנו מנסים לנחש את צעדו הבא של האויב, נכנס למטה בריצה יוסף שבתאי צלניקר, וסיפר כי טנק של הלגיון החל להתקדם לעבר עמדותינו. הודעתי מיד באלחוט על המתרחש, וביקשתי שישלחו לנו נשק אנטי-טנקי, כדי שנוכל להתמודד עם השריון של האויב. צלניקר פנה לשוב לעמדתו, על אף הפצרותי שיחכה עד שתשכך מעט ההפגזה. הוא אמר בשובבות: "אני כבר יודע לרוץ בין הפגזים", ולפני שהספקתי לעצור בעדו, יצא בריצה את המטה. לפתע שמענו התפוצצות אדירה, וכאשר פתחנו את

¹¹¹ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, כרך I, עמוד 49.

הדלת, מצאנו את צלניקר מוטל על הקרקע פצוע בראשו. הבחורים שנכחו במקום נתקפו בהלם ועמדו ללא נוע. הראשונה שהתאוששה הייתה "צוריה" (אסתר הורן), הבחורה היחידה שהייתה במטה ושימשה כחובשת. צוריה צעקה על הבחורים ופקדה עליהם להכניס את הפצוע פנימה לחדר. הם השכיבוהו על אחת המיטות, אולם מצבו היה אנוש ולא ניתן היה להצילו. כעבור זמן קצר, נפח יוסף שבתאי צלניקר את נשמתו.

בינתיים קיבלתי הודעה כי למקום הגיע משוריין שלנו מצויד בתותח, ומפקדו מבקש לשוחח עם האחראי במקום. יצאתי החוצה ולמראה המשוריין (שהועבר לידי ההגנה בידי אחד החיילים הבריטים שערק על רכבו) חשבתי בלבי: "הנה סוף סוף גם לנו יש שריון, ועתה נוכל להתמודד עם הלגיון כשווים עם שווים". אולם שמחתי לא ארכה זמן רב. מפקד המשוריין יצא מן הרכב, וכשאיש לא עמד לידנו, סיפר לי כי נותרו לו בסך הכול שלושה פגזים, לכן הוא רוצה להימנע מליצור מגע עם האויב. לשאלתי "מדוע אם כן באת לכאן?" ענה שעצם נוכחותו במקום תעלה את המורל של הלוחמים. לא סיפרתי לאיש את תוכן השיחה, ובמקום השמחה למראה המשוריין, מילאו את לבי דאגה וחרדה. למזלנו הרב, עצר הטנק של הלגיון את התקדמותו, ולאחר שהות-מה, נסוג על עקבותיו תוך כדי ירי תותח ומכונת-ירייה.

למחרת החלה הרעשה כבדה של מרגמות ותותחים על כל אזור חזית הצפון. באותו יום, 20 במאי, התקדם טור משוריין לעבר רחוב שמואל הנביא. יחידה של ההגנה, שהייתה מצוידת בפיאט, הצליחה לפגוע במשוריין החוד ולשתק אותו. פגזים נוספים פגעו בעוד שני משוריינים והטור פתח בנסיגה. כך נסתיים הניסיון הראשון של הלגיון לחדור לתוך ירושלים, בהשאירו מאחור שלושה משוריינים פגועים.

גלאב, מפקד הלגיון הערבי, מתאר את הקרב הזה ומספר כי לא הייתה לו כל כוונה לתקוף את ירושלים העברית באותו יום. לדבריו, השיירה פשוט טעתה בדרכה, ובמקום לנוע לעבר שער שכם, פנתה לרחוב שמואל הנביא.

היעד העיקרי של הלגיון באותו יום היה כיבוש מנזר נוטרדם. לטענתו של גלאב, הייתה למנזר חשיבות אסטרטגית גדולה, מאחר שהוא חולש על שער שכם, ועלול היה לסכן את חופש התנועה של הכוחות הערביים במקום.¹¹² בניסיון הראשון לכיבוש נוטרדם, התקדם טור משוריינים לעבר המנזר בחסות הפגזה קשה של האזור. בחיפוי אש כבדה שנורתה מן המשוריינים, נע חיל הרגלים והחל בהסתערות על המנזר. בקבוק מולוטוב, שנזרק מן הקומה השנייה של הבניין, פגע באחד המשוריינים, העלה אותו באש והטור

Sir John Bagot Glubb, A Soldier With The Arabs, p. 240.¹¹²

כולו נעצר. אנשי ההגנה שהחזיקו בבניין פתחו באש מנשק קל על הלגיונרים המסתערים, וגרמו להם אבדות כבדות. בכך נבלמה ההתקפה והכוחות הערביים נסוגו.

ההתקפה הראשונה של הלגיון הערבי על ירושלים העברית עלתה לו ביוקר רב. מלבד אבדות בהרוגים ופצועים, איבד הלגיון ארבעה משוריינים שלא היה להם תחליף. בכך התאמתו חששותיו של גלאב מפני הפעלת השריון בשטח בנוי.

הדיפת התקפת הלגיון ברחוב שמואל הנביא ובמנזר נוטרדאם, העלתה את המורל בקרב מגיני העיר. הלוחמים התגברו על ההלם הראשון של לחימה בשריון, וההישגים של היום הראשון נסכו הרבה ביטחון בקרב המגינים.

היום שלמחרת החל אף הוא בהפגזה קשה ובהמשכה התקדמה יחידה של חיל הרגלים מכיוון בית-הספר לשוטרים לעבר פאג"י. הלגיונרים הצליחו להגיע עד לגדר בית-הקברות בסנהדריה, אולם נהדפו על-ידי יחידה של האצ"ל שהחזיקה במקום. באחת העמדות הוצב גם בן-ציון רוטנשטיין, שהיה בעל אזרחות אמריקאית. כחייל משוחרר (הוא שירת בצבא האמריקאי בזמן מלחמת-העולם השנייה), קיבל מן הממשלה האמריקאית מלגת לימודים, אותה ניצל ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים. עם פרוץ הקרבות, נקראו כל האזרחים האמריקאים לעזוב את הארץ, אולם בן-ציון, יחד עם מספר חברים (ביניהם משה ברודצקי וגרשון קרמר), לא נענו לקריאה והעדיפו להישאר. הם הצטרפו לשורות האצ"ל והשתתפו בהגנת העיר. באותו יום קרב, נשלח בן-ציון מן העמדה למסור למטה פרטים על התקדמות האויב. בשעה שעשה את דרכו בחזרה לעמדה בתוככי בית-הקברות, ניתכה עליו אש עזה, והוא צעק בקול:

"חבר'ה, תנו חיפוי, אני קופץ לקבר".

החברים פתחו באש לעבר מקורות הירי ובן-ציון הצליח לקפוץ לאחד הקברים הפתוחים וכך ניצל (הקברנים נהגו לכרות מראש קברים בבית-הקברות ולהשאירם פתוחים לשעת הצורך). מאוחר יותר, במסגרת מבצע "קדם" (ראה להלן), נפצע בן-ציון בידו והובהל לבית-החולים.

ביום בו הסתערו חיילי הלגיון על עמדותינו בסנהדריה, נערכה ההתקפה השנייה על מנזר נוטרדאם. הפעם הצליחה פלוגת רגלים, בחיפוי ארטילריה ושריון, לחדור לתוך חצר המנזר. בחצר, נתקלו הלגיונרים באש עזה, ולאחר שסבלו אבדות כבדות, נסוגו מן המקום.

ב-21 במאי בשעת לילה (הדרך לסנהדריה הייתה חשופה לעמדות הלגיון ועל-כן המעבר נעשה בחסות החשכה) הוחלפה הגונדה שלי בגונדה אחרת, בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא").
כעבור יומיים היינו שוב בדרכנו לחזית, הפעם לקיבוץ רמת-רחל.

הקרב על רמת-רחל

לאחר צאת הבריטים את הארץ, פלש הצבא המצרי לארץ-ישראל והטור הצבאי הגיע עד לעיירה הערבית אַשְדוּד. שלוחה של הטור הזה, בפיקודו של עבד אל-עזיז, פנתה לבאר-שבע, ומשם המשיכה לחברון ועצרה בבית-לחם. באותה עת שהתה באזור חברון יחידה של הלגיון הערבי שאבטחה את נסיגת הבריטים מירושלים ולא חזרה לבסיסה אשר בעבר-הירדן. נוסף ליחידות הצבא המצרי והלגיון הערבי, שהו באזור כוחות בלתי-סדירים, אשר קיבלו נשק ואימון מידי קציני הלגיון הערבי. לרשות הכוחות הערביים עמד, מלבד הנשק האישי, גם נשק כבד שכלל מרגמות "3", תותחים, משורייני קרב ואף כמה טנקים.

היחידה הירדנית, בכוח של פלוגה, עמדה תחת פיקוד מטה החטיבה, שעבר מירדן לרמאללה. לפי עדותו של עבדאללה אל-תל, אסרה מפקדת החטיבה על פלוגה זו להשתתף במבצע צבאי כלשהו של הכוחות המצריים. למרות איסור זה, שיתפו כוחות הלגיון פעולה עם המצרים והעמידו עצמם לפקודת עבד אל-עזיז, שהפך להיות מפקד הכוח הערבי כולו באזור שמדרום לירושלים.¹¹³

עזיז, שפעל ללא תיאום עם מפקדת הלגיון הערבי ברמאללה, החליט לתקוף את ירושלים מדרום. היעד הראשון בהתקפה זו היה כיבוש קיבוץ רמת-רחל. הקיבוץ ממוקם על גבעה, החולשת על הכביש המקשר את בית-לחם עם ירושלים ומכאן חשיבותו האסטרטגית.

קיבוץ רמת-רחל נוסד בשנת 1926. כעבור שלוש שנים, בפרעות תרפ"ט, נהרס היישוב על-ידי הערבים, אולם שוקם מחדש כעבור זמן קצר. בתחילת מלחמת העצמאות הייתה רמת-רחל מנותקת משאר חלקי ירושלים, ורק לאחר צאת הבריטים את העיר, הוסר המצור מעל הקיבוץ.

רמת-רחל שכנה בקצה מובלעת, מוקפת משלושת עבריה בכוחות האויב: מדרום – העיר בית-לחם, ממזרח – הכפר הערבי העוין סור-באחר וממערב – מנזר מר-אליאס, שנתפס על-ידי הערבים ושימש עמדה קדמית של הצבא המצרי (ראה תרשים להלן). רצועה צרה קישרה את רמת-רחל עם שכונת ארנונה ומשם לתלפיות.

ב-21 במאי הופגזה רמת-רחל קשות. מבני משק רבים נפגעו ופרות רבות נהרגו ופגריהן נותרו ברפת. הייתה זו ההפגזה הראשונה על הקיבוץ, והפגיעות הרבות השפיעו קשות על 80 מחברי המשק שהגנו על המקום.

¹¹³ זיכרונות עבדאללה אל-תל, עמוד 134-135.

למחרת חודשה ההפגזה ביתר-שאת. מגיני רמת-רחל לא עמדו במתקפה הערבית ולאחר שהדפו מספר התקפות על יישובם, נסוגו לתלפיות. הערבים נכנסו לקיבוץ והחלו בביזה. היו אלה כפריים שבאו מהכפר סור-באחר הסמוך, חלקם הגדול בלתי-מזוינים. הם הוציאו מן הבתים כל דבר שניתן לנשיאה, ובעיקר התרכזו בבעלי-החיים (בפרות ובתרנגולות) ובמצרכי מזון. המהומה הייתה רבה.

לעת ערב, הגיעו לתלפיות שתי מחלקות מגדוד "מוריה" ומיד יצאו לשחרר את רמת-רחל. הם הסתערו על הקיבוץ, הניסו את הערבים הרבים שהיו שם, וכבשו את המקום ללא קרב. רמת-רחל הייתה שוב בידי היהודים. מיד עם השחרור, החזירו את חברי הקיבוץ כדי לשמור על המקום ואנשי גדוד "מוריה" חזרו לבסיסם.

למחרת היום, ב-23 במאי, חזר הסיפור על עצמו. לאחר הפגזה קשה ואש מנשק אוטומטי, נסוגו חברי הקיבוץ שנית. הערבים נכנסו בעקבותיהם והמשיכו בביזה. בערב, שוב הגיעה תגבורת אשר הסתערה על הנקודה וכבשה אותה מידי הערבים. רמת-רחל הייתה שוב בידי היהודים.¹¹⁴

באותו יום, פנה שאלתיאל אל רענן וביקש ממנו להקצות שתי מחלקות לצורך פעולה נרחבת בדרום. דובר על כוח בן שש מחלקות (שתיים של האצ"ל וארבע של ההגנה), אשר יפשוט על מוצבי האויב באזור רמת-רחל. רענן נענה לבקשתו של שאלתיאל, ושתי מחלקות נבחרו למשימה, האחת בפיקודי והשנייה בפיקודו של יהודה טריבייש ("מנשה"). נצטוויתי להגיע עם יחידתי אל בסיס היציאה שנקבע בשכונת טלביה ולהמתין שם להוראות נוספות. כשהגענו למקום התברר לנו כי הבניין בו אמורים אנו להתאסף, שימש בתקופת המנדט הבריטי כבית-דין צבאי, בו שפטו את חברינו לתקופות מאסר ארוכות ואף למוות בתלייה. הייתה הרבה אירוניה בעובדה שבמקום בו הובלו חברינו כבולים באזיקים ובשלשלאות כדי להישפט בפני קציניו של השלטון הזר, עומדים עתה לוחמי האצ"ל נכונים לקרב. המעמד הזה היה סמל נוסף לניצחון המחתרת העברית על השלטון הבריטי בארץ-ישראל.

שעה ארוכה חיכינו באולם בית-הדין הצבאי, עד אשר נמסר לי כי הפעולה הגדולה בוטלה, ובמקומה הוטל עלינו להגן על רמת-רחל. האכזבה הייתה גדולה, אולם את הנעשה לא ניתן היה להשיב. הוחלט כי שתי המחלקות יהיו תחת פיקודי, בעוד "מנשה" יצטרף למטה פיקוד דרום ששכן בתלפיות. לאחר התארגנות קצרה, עלו הבחורים למשאיות ועשו את דרכם לכיוון

¹¹⁴ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 256-258.

תלפיות. שלמה חביליו, מפקד חזית הדרום, קיבל את פני הבאים והסביר למפקדים את המצב באזור.

לאחר קבלת הנשק מידי אנשי ההגנה, יצאנו בחצות לילה בשורה עורפית לכיוון רמת-רחל. היה זה ליל ירח בהיר, השמים מלאי כוכבים ושקט פסטורלי מסביב. לרגע נדדו מחשבותי. הרגשתי כאילו יצאנו לטייל ברחבי הארץ, וכי לא קיימת מלחמה כלל. רק כשהגענו לתחום הקיבוץ, התעוררתי מחלומי, ולאחר שקיבלתי הסברים ממפקד היחידה ששחררה את המקום מידי הערבים, יצאה התגבורת את המשק בדרכה חזרה לבסיסה.

עם כניסתנו לקיבוץ, התגלה לעינינו מחזה מעורר זוועה. עשרות רבות של גופות ערבים, חלקם עדיין אוחזים בידיהם תרנגולות מתות, היו שרועים על הארץ. פגרי פרות ותרנגולות היו פזורים בכל רחבי המשק, והצחנה הייתה קשה. הסתבר כי בגלל האירועים התכופים שאירעו שם, לא היה סיפק בידי אנשי ההגנה לקבור את המתים. בכמה מקומות היו ניסיונות לשרוף את הגופות כדי להקל במקצת על הצחנה, אולם ללא הועיל.

בנוסף לשתי המחלקות של האצ"ל, הייתה במקום יחידה בת כ-15 איש של ההגנה, בפיקודו של משה ירקוני. הלוחמים חולקו לעמדות השונות, בעוד הפיקוד והרזרבה מוקמו בחדר האוכל של הקיבוץ. הלילה היה שקט יחסית. פה ושם נשמע קול נפץ של פגז תועה או צרור יריות מנשק אוטומטי, אבל לא היה בכל אלה כדי למנוע שינה מן הבחורים העייפים, ולאפשר להם להחליף כוח לקראת הבאות.

למחרת, ב-24 במאי, נערכה ההתקפה הצבאית הגדולה על רמת-רחל. עבד אל-עזיז, מפקד הטור המצרי, תכנן את ההתקפה מאז התמקם בבית-לחם. היה זה הקרב היחידי בכל מלחמת העצמאות, שבו יחידה של הלגיון הערבי פעלה בשיתוף מלא עם המצרים. הדבר נעשה ביוזמת עבדאללה אל-תל, וכאמור ללא אישור מפקדת הלגיון הערבי.

בשעה 11:00 התקדם משוריין ערבי מכיוון מנזר מר-אליאס לעבר רמת-רחל. מקלע הלואיס שמוקם על גג חדר האוכל, פתח באש והוציא את המשוריין מכלל פעולה. אנשי המשוריין יצאו מתוכו כשדגל לבן בידיהם, והאש לעברם פסקה מיד. הערבים ניצלו את הפסקת האש, ובחסות הדגל הלבן ברחו מן המקום לעבר עמדותיהם. השמחה בקרב המגינים הייתה רבה, אולם למרבה הצער התברר כי הקפיץ של הלואיס התקלקל והמקלע יצא מכלל פעולה. נשלחה הודעה באלחוט למטה חזית דרום על אשר אירע, בלויית דרישה לשלוח באופן דחוף נשק אנטי טנקי. בתגובה, נשלח לקיבוץ מקלע ברוך, אשר כעבור זמן לא רב יצא אף הוא מכלל שימוש.

הערבים פתחו בהרעשה כבדה על הקיבוץ ממרגמות ותותחים. עמדת התצפית שעל גג חדר האוכל נפגעה וגם הקשר עם העמדות, שהיו פזורות בשטח המשק, הלך והשתבש. בשעה 14:00 התקדם טור משוריין מכיוון מר-אליאס שכלל 9 משוריינים וטנק אחד ומאחוריהם חיל הרגלים. מיד הועברה הידיעה באלחוט לפיקוד דרום והובטחה תגבורת.

בעוד השריון המצרי מתקדם, פתח חיל הרגלים הירדני בהתקפה מכיוון הכפר סור-באחר (ראה תרשים). הם הצליחו לכבוש את העמדה המזרחית הקיצונית והדרך לחדר האוכל הייתה פתוחה בפניהם. יוסף פרנקנטל ("יפרח") נשלח עם כיתת לוחמים לכבוש בחזרה את העמדה, אולם כעבור דקות מספר חזר אחד הלוחמים לחדר האוכל וביקש לשלוח ליפרח עזרה. אספתי מסביבי מספר בחורים ויצאתי בראשם לעזרת יפרח וחבריו. בריצה עברנו את השטח הפתוח שבין חדר האוכל והעמדה שנפלה. לפתע נשמע פיצוץ עז, ומצאתי את עצמי יחידי מול אחד ממבני המשק. התברר כי פגז התפוצץ מאחורי, פגע בחלק מן הבחורים ובודד אותי מהם. בעוד אני עומד ותוהה, יצא לקראתי מאחורי הבניין לגיונר מזוין. התבוננו האחד בשני ושנינו היינו כמשותקים. כל האירוע הזה נמשך לא יותר משבריר של שנייה. קפצתי אל מאחורי הקור ורוקנתי מחסנית שלמה מן הסטן שהיה בידי. הייתי מנותק בתוך רמת רחל המנותקת. ניסיתי את מזלי האחרון, ובחיפוי של שני רימונים שזרקתי אל מעבר לקיר, רצתי בכל כוחי אל עבר חדר האוכל, כשמסביבי מתפוצצים פגזים ומעל ראשי שורקים כדורים. בהגיעי בשלום לחדר האוכל, התברר לי כי אין כל ידיעות בדבר גורלם של יפרח וחבריו. בינתיים התקדם הטנק שנע מכיוון מנזר מר-אליאס וחסם את הדרך לארנונה. בכך הושלם המצור על רמת-רחל.



ההתקפה על רמת רחל

קיימתי הערכת מצב, והתברר כי כמחצית משטח הקיבוץ נכבשה על-ידי הלגיון הערבי. החילונו בהקמת קו הגנה חדש, במטרה לעצור את הלגיון ולמנוע ממנו לכבוש את חדר האוכל, שהיה מבצרנו האחרון. בעודי עומד בפתח חדר האוכל ומחלק הוראות לבחורים, ראיתי לפתע קבוצה של כ-20 לגיונרים צועדים לעבר חדר האוכל. התבוננתי בירדנים שהתקדמו בצורה בלתי מסודרת, צעקו וצרחו וחלקם אף החזיקו את ידיהם מורמות כלפי מעלה. בלט ביניהם מפקדם, שהחזיק אקדח מסוג פרבלום וירה באוויר. המחשבה הראשונה שניקרה במוחי הייתה כי הערבים שבו את יפרכ וחבריו, וכי הם מובלים לפני הלגיונרים בידי מורמות כדי למנוע מאתנו לפתוח באש. פקדתי מיד להפסיק את האש, עובדה שהגבירה את שמחתם

(מאוחר יותר התברר לי כי הלגיונרים הניחו שחדר האוכל נכבש על-ידי המצרים, והעובדה שלא ירינו עליהם חיזקה אצלם הנחה זו). קבוצת הערבים העליזה התקרבה לחדר האוכל ועדיין לא יכולנו לזהות בבירור אם אומנם יפרח וחבריו נמצאים ביניהם. עמדתי בפני ברירה קשה ביותר: אם נירה, אנו עלולים לפגוע בחברינו. לעומת זאת עם לא נירה – יכבוש האויב את מעוזנו האחרון. כשקבוצת הלגיונרים הגיעה למרחק קצר מחדר האוכל, הם פנו אלינו לפתע בשאלה בשפה הערבית:

"מי אתם?"

לשאלתי מי מהבחורים דובר ערבית, ענה בחיוב נסים אלבז (יליד עיראק, שבילדותו עלה ארצה עם משפחתו). לבקשתי, ענה נסים בערבית צחה:

"אחים אנחנו ומחכים לכם. מדוע התעכבתם זמן רב כל כך?"

לבסוף, כאשר אי אפשר היה להמתין עוד, צעקתי בכל כוחי בעברית אל עבר הקבוצה המתקדמת:

"יפרח, שכב על הארץ, אנו יורים!"

ומיד לאחר זאת באה הפקודה: "אש", והבחורים שהיו לידי ירו בכל כלי הנשק שהיו בידיהם. מטר הכדורים הפתיע את האויב, רובם נפגעו והיתר נסו בבהלה, בהשאירם את הנפגעים מוטלים על הארץ. כך בלמנו את התקדמות הלגיון לעבר חדר האוכל. לאחר הקרב התברר כי במטר היריות נהרג מפקד היחידה הערבית, ומותו גרם לדמורליזציה בקרבם.

בעוד אנו עוסקים בבלימת התקדמות הלגיון, הגיעו ידיעות מהצד המצרי על התקדמות השריון לעבר הקיבוץ, כאשר הם יורם בתותחים במסלול ישיר על עמדותינו. העמדת שסבלה יותר מכול הייתה נקודת-התצפית שעל גג חדר האוכל. הפצועים ירדו מן הגג בזה אחר זה, אולם על התצפית לא יכולנו לוותר. מספר הפצועים שרוכזו על רצפת חדר האוכל הלך וגדל, ולרוע המזל גם החובש היחיד נפצע. ואם לא די במספר הנפגעים הרב, הרי שגם התחמושת הלכה ואזלה. מצבנו היה בכי רע. כאשר נדמה היה לי כי השריון עומד לפרוץ אל תוך שטח הקיבוץ, שלחתי את אחד הבחורים אל השער, כשהוא מצויד בבקבוקי מולוטוב. בעודי מחכה לידיעות מן השער, הודיעוני כי

כאשר הבחור התקדם לאיטו, התפוצץ לידו פגז שפגע בבקבוקי המולוטוב והבחור נכווה בכל חלקי גופו.

השריון הפסיק את התקדמותו, וגם החזית המזרחית עם הלגיון התייצבה במקצת. ניצלתי את השקט היחסי והלכתי לבקר את הפצועים, ששכבו על הרצפה בחדר האוכל. שקט שרר בחדר, רק פה ושם נשמעה אנחת כאב. ניגשתי אל אחד הפצועים קשה ושאלתי: "מה שלומך?" בתשובה אמר: "אני מאוד צמא, אולי תוכל להביא לי קצת מים". מיהרתי אל הכד הגדול שעמד בפינה, ומה רבה הייתה אכזבתי משהתברר לי כי הכד ריק ולא נשארו מים אפילו עבור הפצועים. ניסיתי לנחמו, אולם לא הייתי צריך לטרוח הרבה. כל אשר ביקש, שאמסור לבחורים הנלחמים בחוץ שלא יניחו את נשקם. עקב מספרם הרב של הפצועים, הועמדנו בפני בעיה קשה של מחסור בלוחמים. אחד המפקדים, שנפצע אף הוא, פנה במלים נרגשות אל חבריו הפצועים:

"אם הערבים יצליחו להגיע עד לחדר האוכל, יחזיק כל אחד בנשק ונילחם עד הכדור האחרון".

היה זה "דניאל" (משה ברודצקי), אשר שימש קצין בצבא האמריקאי בזמן מלחמת-העולם השנייה. דניאל הגיע ארצה כדי ללמוד באוניברסיטה העברית, ועם פרוץ הקרבות הצטרף לאצ"ל. דניאל נפצע בהיותו בתצפית על גג חדר האוכל, ולאחר שנחבש נשאר בחדר האוכל יחד עם יתר הפצועים.

לאחר הביקור אצל הפצועים, יצאתי אל החורשה הקטנה שנמצאה ליד שער הכניסה לקיבוץ. היה זה בשעות אחר הצהריים המאוחרות, כאשר המצרים פתחו לפתע בהפגזה קשה. שכבנו על הארץ, ובכל פעם שהתפוצץ לידינו פגז, נשמע רעש מחריש אוזניים ולאחריו נפל על ראשינו ברד של אבנים קטנות ועפר. לאחר ההתפוצצות, הרים כל אחד את ראשו לראות מה נעשה סביבו, כי ההרגשה הייתה שרק אתה נשארת בחיים והכול סביבך נהרס. ירדנו לתעלת הקשר וספרנו את הפגזים המתפוצצים. לפתע ניגש אלי אחד הבחורים, ומרוב התרגשות לא היה מסוגל לדבר. לאחר שנרגע במקצת, סיפר כי הטנק, ובעקבותיו המשוריינים, החלו להתקדם לעבר הקיבוץ. ניגשתי אל קצה החורשה וליד הגדר הכן נתגלה לנגד עיני מחזה מחריד: מולי עמדה מפלצת-פלדה היורקת אש-תופת ואני שוכב בין העצים אין-אונים. לאור המצב החדש החלטנו לחסוך בתחמושת, שהייתה במשורה, ולא לירות אלא כאשר חיל הרגלים יפתח בהסתערות. הפקודה הייתה לכוון

היטב, כדי שכל כדור יפגע במטרה. וכך היה; חיל הרגלים, שהתקדם מאחורי השריון, פתח בהסתערות, ורק אז ירינו בכל כלי-הנשק שעמדו לרשותנו. לאויב נגרמו אבדות רבות וההסתערות נבלמה.

ניהלנו עם המצרים מלחמה פסיכולוגית. שכבנו בשקט, ויצרנו את הרושם כאילו יש בידינו פיאט (נשק אנטי-טנקי של אותם ימים), שטווח הירי שלו קטן יחסית, וכי אנו מחכים עד שהשריון יתקרב יותר כדי שהפגיעה בו תהיה מדויקת. כנראה שכך אומנם חשבו המצרים, כי הרי אין לעלות על הדעת, שניתן להגן על משלט כה חשוב ללא נשק אנטי-טנקי! והכן השריון נשאר עומד על מקומו מבלי להתקרב יתר-על-המידה. כך שכבנו מול השריון, כל אחד ומחשבותיו, כל אחד וחשבון-הנפש הפרטי שלו. הפצרתי בבחורים להחזיק מעמד, ביודעי שעם חשכה תבוא התגבורת ואנו נינצל. עם רדת השמש הופנו פנינו לעבר ארנונה, כי משם אמורה הייתה הישועה לבוא. אולם מאומה לא קרה. רק בשעה עשר בלילה (בירושלים היה שעון קיץ שהקדים בשעתיים) נשמעו קולות מכיוון ארנונה. הייתי משוכנע שסוף סוף מגיעה התגבורת, ומה רבה הייתה הפתעתי כאשר נפתחה עלינו אש חזקה מאותו כיוון. פקדתי על הבחורים לא להשיב אש, כי חשתי שחברינו פתחו בירי מתוך טעות ואסור לנו לירות לעברם. עמדתי ליד שער הקיבוץ וצעקתי בקולי קולות לעבר היורים:

"אנחנו יהודים, תפסיקו לירות!"

לא היה לי ברור עם הם שמעו את צעקותי, אולם הירי פסק. היחידה שהייתה מורכבת מלוחמי פלמ"ח וגדוד מוריה, התקרבה בזהירות רבה למשק. רק בהגיעם לידי מרחק דיבור, הבחינו בנו והבינו כי יהודים אנחנו.

הפגישה בין לוחמי ההגנה והאצ"ל הייתה נרגשת מאוד. בחורים התחבקו בעוז, למרות שלא הכירו איש את רעהו. אני נקראתי אל מכשיר האלחוט וההוראה שקיבלתי הייתה לפנות את רמת-רחל ולצעוד, יחד עם הפצועים קל, לעבר תלפיות. בעוברנו ליד "ארמון הילדים" (כינוי לעמדה הקיצונית של שכונת ארנונה) פגשנו להפתעתנו את יפרח וחבריו. הם סיפרו לנו שלא יכלו להגיע לחדר האוכל בגלל האש החזקה שנורתה עליהם. לכן נסוגו לעבר השדה הפתוח, וזחלו במשך מספר שעות עד אשר הצליחו להגיע ל"ארמון הילדים".

הפצועים קשה הועברו מאוחר יותר באמצעות אמבולנסים. בסך-הכול נפצעו 35 איש, מהם 5 פצועים קשה. מאיר סילבר ("הלל"), שנעדר אותו לילה, נמצא כעבור יומיים הרוג באחת העמדות. הוא היה יליד דרום

אפריקה, בן יחיד להוריו, שעזב את ביתו והתנדב לשורות האצ"ל בירושלים. הלל הוכשר בדרום אפריקה להיות טייס, אולם בירושלים עבר "הסבה" לחיל הרגלים. הלל התחבב על כולם, לא מעט בזכות חוש ההומור המיוחד שלו. הידיעה על מותו הייתה קשה מנשוא לבני-משפחתו, ואמו נפטרה זמן קצר לאחר-מכן.

בתלפיות ערכו לנו קבלת פנים חמה. ישבנו בגינה של בית-הקפה "היוזם", וכל אחד מאתנו קיבל פרוסת לחם עם סרדין וכן מים עם מיץ ממותק. לאחר מנוחה, הגיעו שתי משאיות ה"לילנד" הגדולות שהובילו אותנו לבסיס.



מראה חדר האוכל בקיבוץ רמת-רחל

למחרת קמתי עם הרגשה מוזרה של התפרקות מן המתח הרב בו הייתי שרוי. נסעתי העירה למפקדת המחוז, כדי לדווח לרענן על הקורות אותנו ברמת-רחל. הרחובות היו ריקים מאדם ופה ושם נשמעה התפוצצות של פגז, אבל איך אפשר להשוות זאת עם ההפגזה המרוכזת שהונחתה עלינו ברמת-רחל.

הפגישה עם רענן הייתה נרגשת מאוד, במהלכה סיפר לי כי בשעות המאוחרות של אחר-הצהריים התפרסמה ברדיו הודעה מטעם מפקדת ההגנה, לפיה רמת-רחל נפלה בידי האויב וגורל המגינים אינו ידוע. תרמה לכך קבוצה קטנה של לוחמים (ביניהם האלחוטאי היחידי, איש ההגנה, שעמד לרשותנו) שניצלה את המהומה שנוצרה עם פריצת הלגיון לקיבוץ ונסוגה לעבר שכונת ארנונה. כדי להצדיק את מעשיהם, סיפרו כי רמת-רחל נפלה וגורל מגיניה לא ידוע (ואולי חשבו כך בתום לב). לדברי רענן, הוא לא האמין לידיעה, ולחץ על שאלתיאל לשלוח לנו עזרה. תשובתו של שאלתיאל הייתה כי אין כל אפשרות להגיע לרמת-רחל באור יום וכי התגבורת תגיע עם חשכה. בסיום הפגישה נתבקשתי לכתוב דו"ח מפורט על מהלך הקרב.

115

שמתי פעמי לבית-הקפה "אלנבי" ברחוב המלך ג'ורג' כדי לכתוב את הדו"ח. "אלנבי" היה בית-הקפה היחידי בעיר שהיה פתוח במשך כל ימי המצור. המקום שימש למפגש ללוחמים ששהו בעיר מספר שעות של חופשה, ושם ניתן היה לקבל גלידה (שהוכנסה לקופסאות קרטון קטנות שהיו מיועדות למשחה שחורה, ושימשו במקום גביעים), וכן מים עם מיץ ממותק ולעיתים גם ספל תה. יכולתו של בית-הקפה לתת שירות לחיילים נבעה מן העובדה שהוא קיבל חשמל הודות למפעל ייצור נשק של ההגנה ששכן במרתף הבניין. בהיכנסי לבית-הקפה בחרתי לי שולחן מרוחק וישבתי מכונס בתוך עצמי, שקוע בהרהורים. בעודי לוגם מן התה שהזמנתי, ניגש אלי בחור צעיר לבוש אזרחית, ופתח בשאלה:

האם רצונך בסיגריות אנגליות מתוצרת "פליירס" [מתוצרת בריטית]?
שאלתי: "כמה יש לך?"
ענה הבחור: "אני יכול לספק כל כמות שתרצה וזאת בתנאי שיש לך מספיק כסף".

השיחה עם הצעיר הוציאה אותי בבת-אחת משלוותי. לא יכולתי להאמין למראה עיני. הנה עומד לפני בחור צעיר ועוסק בספסרות, בעוד בני גילו מקריבים את נפשם על הגנת העיר. שלפתי את אקדחי וביקשתי ממנו להתלוות אלי. הבאתי אותו לבסיס "עץ חיים" והכנסתיו לחדר-המעצר. הבחור נכנס להיסטריה ורק לאחר שנרגע מן הצעקות והצרחות, הודעתי לו כי התנאי היחידי לשחרורו יהיה החרמת כל הסיגריות שהיו ברשותו. תחילה סירב, אולם כאשר ראה שסופו להישאר במעצר, הסכים. ליוונו אותו למחסנו, וחזרנו משם על כמות גדולה של סיגריות. בו בערב, חילקתי את הסיגריות יקרות המציאות ללוחמים ששהו בעמדות.

למחרת היום הודיע דובר הסוכנות היהודית כי ההסתערות המצרית על דרום ירושלים נבלמה וכי "אנשי האצ"ל שהגנו על רמת-רחל גילו גבורה רבה". דוד שאלתיאל הרחיק לכת וציין כי בבלימת ההתקפה המצרית הצילה יחידת האצ"ל את דרום ירושלים כולה.

על הפגישה המרגשת של המגינים עם אנשי התגבורת, סיפר יוסף עוזיאל בעיתון "בטרם", מ-15 ביולי 1948:

הגענו לרמת-רחל. מי אמר שהאצ"ל נסוג? אכן, יחידות מועטות עמדו בקרב-גבורה כזה שבו עמד האצ"ל ברמת-רחל. יום תמים היו מבודדים ומנותקים ועמדו בפני הסתערות המונית של הלגיונרים וחיל מצרי סדיר, אף לאחר שנאלצו להפקיר את עמדותיה הקיצוניות של רמת-רחל ולהתבצר בבניין הגדול של חדר האוכל. אחרי נסיגתו המהירה של האצ"ל משייח' ג'ראח, פיקפקנו בכושר הקרבי של חייליו – אך עמידתם ברמת-רחל איחתה את הקרע; לב דיבר אל לב ולחיצת ידיהם של אנשי האצ"ל הנצורים גילתה לנו מה רבה אהדתם לנו. הפצועים הרבים שהתגוללו על הריצפה התעודדו: מי אתם? תגבורת? באמת באתם? – יחי החי"ש! ... עיני רבים מאתנו נתלחלו קמעה למראה הפצועים הרבים שהמשיכו ללחום אף בהיותם על סף הייאוש! "אין דבר, חברה, אתם חוזרים! התעודדו!" אצ"ל נפרד מאתנו: "החזיקו מעמד כמונו, אל תיסוגו". אל פחד, חייכנו, החי"ש לא ייסוג.

בפקודת יום מיוחדת של מנחם בגין נאמר:

י"ח אייר תש"ח המפקד העליון ללוחמי ירושלים

המפקד העליון של הארגון הצבאי הלאומי צווה להעביר את ברכתו לחיילי אצ"ל בירושלים; ובפרט למשתתפים בקרב על רמת-רחל, אשר באומץ ליבם ובעמידתם האיתנה הצילו את הנקודה היהודית ואת כל חזית דרום ירושלים.

כעבור שלושה ימים, הוציא מפקד מחוז ירושלים פקודת סדר מיוחדת:

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל מחוז ירושלים
כ"א אייר תש"ח

פ.ס. מיוחדת

הנני מציין את עמידתם האמיצה והחיילית של סמל נמרוד [יהודה לפידות], ראש קבוצה דניאל [משה ברודצקי] ושאר חיילי ומפקדי הגונדות שעמדו בפני כוח עדיף ללא כל הקבלה ביחס לכוחם ויכלו להם. כבוד רב הנחלתם למעמד [כינוי לאצ"ל] בעמידתכם זו ובדמכם בלמתם את התקדמות האויב לבירתנו הנצחית. קבלו את ברכתי.

מפקד המחוז

על הקרב כותב יצחק לוי (לויצה), חבר ארגון ההגנה, שחקר את קרבות תש"ח בירושלים:¹¹⁶

[...] בשעות בוקר הוחלפה יחידת האצ"ל שהגנה על רמת-רחל ביחד עם מחלקת חי"ש, משום ריבוי נפגעים. כמחצית מאנשי האצ"ל נפגע, חמישה מהם קשה. הם פעלו היטב, בפיקודו של יהודה לפידות וזכו לשבחים.

¹¹⁶ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 258.

מאז הקרב על רמת-רחל, התייצבה החזית בירושלים. הלגיון הערבי לא נקט יותר יוזמה לתקוף את העיר מן הצפון, ואף אסר על יחידותיו שבדרום לשתף פעולה על הצבא המצרי. מלבד יוזמות מקומיות, הפך הקרב על ירושלים למלחמת עמדות, בה השתתף האצ"ל לאורך כל החזית.

הפוגה ראשונה

במשך כל זמן הקרבות התנהלו במוסדות האו"ם דיונים בדבר הפסקת-אש או הפוגה בארץ-ישראל. אולם כל עוד ידם של הערבים הייתה על העליונה, הם דחו את מועד ההפוגה בתקווה שיצליחו להביס את היהודים בשדה הקרב. במיוחד קשה היה המצב בירושלים; העיר הייתה במצור, והמחסור היה גדול. מצרכים חיוניים, כמו מזון או דלק לבישול, חולקו בקיצוב. כל נפש צוידה בפנקס תלושים אשר זיכו אותה במנת מצרכים מתאימה. מנת הלחם ל-130 גרם הייתה 160 גרם ליום לנפש, וכאשר החמיר המצב, ירדה מנת הלחם ל-130 גרם ליום. כל אדם קיבל חמישית כיכר לחם ליום! אספקת החשמל לבתים הופסקה, כדי לחסוך בדלק, ולצורך בישול ואפייה חולק לתושבים נפט בהקצבה. היו מקרים בהם יצאו תושבי ירושלים לשדה לקושש עצים, ששימשו לבישול בחצרות הבתים. בהיעדר חשמל, לא היה אפשר להפעיל את הרדיו, וכדי לספק לתושבים מידע על הנעשה, הותקנו במקומות שונים בעיר 26 רמקולים שחוברו למקלטי-רדיו במקומות בהם סופק חשמל. באמצעות רמקולים אלה שידרה תחנת השידור "קול ירושלים" חדשות מן החזית וכן הודעות ממטה ההקצבות בדבר חלוקת מצרכים.

במאי 1948 החל מטה האצ"ל בירושלים בהוצאת עיתון "החרות", בעריכת יהושע אופיר. העיתון שימש מקור אינפורמציה ללוחמים ולאזרחים כאחד. העיתון חולק ליחידות השונות וצעירים מפלוגת הנוער חילקו אותו בקרב האוכלוסייה, גם בשעת ההפגזות הקשות על העיר. הופעת "החרות" תרמה רבות לעידוד הרוחות בירושלים.

מחסי "המדפיס הממשלתי" שימשו מקור לא-אכזב לנייר עבור העיתון. ההדפסה נעשתה בדרך-כלל במכונה חשמלית, וכאשר נותק זרם החשמל, בוצעה עבודת ההדפסה בעבודת-כפיים פרימיטיבית.

כל שירותי האוטובוסים נפסקו, וכן חל איסור על השימוש במכוניות פרטיות. לשירות הציבור הועמד מספר קטן של מוניות, ובשעת חירום פעלו האמבולנסים. כדי לשמור על הסדר בשעת חלוקת המצרכים, אורגנו במסגרת "משמר העם" גברים ונשים משוחררי גיוס (שבחודש יוני הגיע מספרם ל-3,200). הם תרמו תרומה חשובה ביותר לשמירה על שגרת החיים האזרחיים בירושלים, ורבים מהם אף נפגעו מהפגזות האויב.



מראה רחוב יפו ליד משטרת מחנה יהודה

מאז צאת הבריטים את העיר, הופסקה גם זרימת המים בבתים. כרגיל קיבלה ירושלים את מימיה ממעינות ראש-העין, ליד פתח-תקווה, והמים הוזרמו לבירה בעזרת שלוש תחנות שאיבה (אחת באזור לטרון ושתיים במעלה הכביש משער-הגיא לירושלים). כל עוד היו הבריטים בארץ, נשמרו תחנות השאיבה על-ידי הצבא, אולם ביום שהבריטים עזבו את ירושלים ניתקו הערבים את הצינור. למרבה המזל, היו רוב הבתים בירושלים מצוידים בבורות מים והיהודים השכילו למלא אותם במים בעוד מועד. ב-14 במאי היה בעיר מלאי של 115,000 ממ"ק מים, כמות שהייתה אמורה להספיק לארבעה חודשים (במנות של 10 ליטר ליום לנפש). כל בורות המים ננעלו והמים חולקו לתושבים באמצעות מכלים מיוחדים שהועמסו על מכוניות משא או על עגלות רתומות לסוסים.



חלוקת מים בירושלים הנצורה



חלוקת מים

ככל שהתארך המצור והמלאי במחסנים הצטמצם, גברה העצבנות בקרב חברי ועדת המצב. במברקיו של דב יוסף (שעמד בראש ועדת המצב) לבן-גוריון, היה תיאור קודר של המצב בעיר. באחד המברקים, כותב דב יוסף:¹¹⁷

"לאחר בדיקה מדוקדקת התברר לנו שכל הקמח בעיר יספיק לנו במנות מצומצמות לשבעה עשר יום ... לאחר שבועיים לא יהיה לתושבים מה לאכול. עליך לפעול בהתאם". וכעבור זמן קצר: "אינני רוצה להוסיף קשיים לקשייך, ואני משתדל לחזק את לב העם בעיר, אבל נותר לנו מזון רק לימים מעטים בלבד, וכל איחור נוסף כרוך בסכנה ...".

ב-7 ביוני הגיעה העצבנות לשיאה, ודב יוסף כותב לבן-גוריון:¹¹⁸

¹¹⁷ דב יוסף, קרייה נאמנה, עמוד 160-161.
¹¹⁸ שם, שם.

האם עלינו להסתפק בתקוות ובסיכויים? זה שבועות שאני מזהיר וחוזר ומזהיר על ההכרח לשלוח לנו אספקה, ודבר לא הגיע אלינו ... הצלחת לשלוח דברים אחרים – כגון תחמושת – ואם כן למה לא מזון? ... אני חוזר ומזהיר אותך, שאם לא נקבל קמח עד יום ב', יהא בירושלים רעב על כל תוצאותיו המובנות מאליהן.

הידיעות שהגיעו מירושלים דרבנו את בן-גוריון לרכז כוחות כדי לעשות מאמץ לפרוץ את הדרך לעיר. באותם ימים של חודש יוני, הלכו וגברו השמועות בעיר כי כוחותינו הצליחו לעקוף את לטרון ולחדש את הקשר של ירושלים עם השפלה. זכורני שבאחד מביקורי הלילה שערכתי אצל יחידתי ששמרה בפאג"י, חזרה השאלה אצל כל הבחורים:

"האם אומנם נפרץ המצור? הנכון שכבר הגיעה השיירה לירושלים?"

קשה היה לי לאכזב את הלוחמים העייפים ולכן אישרתי את השמועות, למרות שלא היו בידי שום ידיעות מוסמכות. חזרנו מפאג"י לאחר חצות, ועשינו את דרכנו לבסיס "עץ חיים" במשאית בה באנו. היה עלינו לעבור שדה פתוח, שקישר את סנהדריה עם שכונת רוממה. מאחר שהשדה היה חשוף לאש האויב, נסענו ללא אורות. לפתע הרגשנו בזעזוע חזק, שהטיל את כל יושבי תא הנהג (חמישה במספר) לכל הכיוונים. אני עפתי עד לתקרה וקיבלתי מכה חזקה בראשי, והאחרים נפגעו בחלקי גוף שונים. התחושה הראשונה הייתה שעליהו על מוקש, אולם לאחר בדיקה יותר יסודית, התברר שהיה זה סלע גדול שגרם לזעזוע הנוראי. לאחר שהתאוששנו, יצא הנהג (היחידי שלא נפגע) והחל במבצע החילוץ. למזלנו הוא הצליח להטות את המשאית ולהזיזה מן הסלע. המשכנו בנסיעה איטית, ועשינו דרכנו ישירות לבית-החולים כדי לקבל עזרה ראשונה. לאחר בדיקת רופא, התברר כי פצעינו לא היו קשים, ולאחר חבישה מתאימה הורשינו להמשיך בדרכנו. אצלי נתגלו חתכים בראש, וזכיתי לחבישה אימתנית. הגענו לבסיס לקראת השעה שלוש לפנות בוקר, וניסינו לנוח מהרפתקאות הלילה. אולם כעבור שעתיים בלבד התעוררתי לקול מהומה גדולה. כשירדתי לחצר, התגלה לנגד עיני מחזה מרהיב – חמישה ג'יפים עמוסים בנשק ובאנשים הגיעו מן השפלה בדרך-לא-דרך. בראש הקבוצה עמד "גידי" (עמיחי פאגליון), אותו הכרתי עוד בתקופת פעילותי בח"ק (חיל הקרב) של רמת-גן. ההתרגשות הייתה רבה, ולאחר חיבוקים ונשיקות, הם ספרו לנו על דרך "בורמה" העוקפת את לטרון ואשר בשלב זה ניתן להעביר בה ג'יפים

בלבד. גידי הציג לי את "צ'נקי" (דוד בריסק), שהיה מומחה למרגמות עוד מתקופת שירותו בצבא הבריטי. היה זה ה-9 ביוני, יומיים לפני תחילתה של ההפוגה הראשונה עליה הוחלט במועצת הביטחון. צ'נקי הנמרץ סיפר כי הביא איתו מרגמה של "3 יחד עם פגזים. הוא ביקש להתקינה במקום מתאים, כדי שאפשר יהיה להפגיז את עמדות האויב עוד לפני כניסת ההפוגה לתוקפה. מרוב התרגשות, התעלמנו לחלוטין מן העייפות הרבה, והתחלנו בפריקת המטען היקר. מיששנו את הכלים וסירבנו להאמין למראה עינינו: הנה סוף סוף גם אנו מקבלים נשק, שכה חסר לנו בכל ימי הקרבות. לאחר שנרגענו קמעה, ביקש גידי לקיים דיון עם רענן לקראת המשך פעילותנו בירושלים. תחילה העברתי את צ'נקי עם המרגמה לבסיסנו בבתי פיינגולד, בשכונת "נחלת-שבעה", ומשם הופגזה העיר העתיקה לראשונה ממרגמות של האצ"ל. לאחר מכן יצאתי למטה המחוז כדי להשתתף בדיון עם גידי.

באותו דיון סוכם שבערב נצטרף עם חמשת הג'יפים שלנו לשיירה של ההגנה, שתצא עד לקרבת בית-סוסין (ליד גבעה חולית, שעדיין לא הייתה עבירה למשאיות) ושם נפגוש את המשאיות שיגיעו מן השפלה. המטען יועבר מן המשאיות אל הג'יפים, שיחזרו עמוסים לירושלים. גידי היה אמור לחזור עם השיירה לתל-אביב, ואני נתמנית מפקד הג'יפים של האצ"ל. בשעה היעודה נפגשתי עם יצחק לוי (לויצה), שהיה אחראי מטעם ההגנה על השיירה כולה, וקיבלתי ממנו הנחיות לגבי המסע. נסענו לגבעת-שאול, ומשם בדרך רומית שהובילה עד למוצא (בכך עקפנו את קטע הכביש שהיה חשוף לאש תותחי הלגיון, שהתמקם בנבי-סמואל הסמוכה). עברנו את הדרך עד לשער הגיא בשלום, ושם פנינו שמאלה (דרומה) בכביש שהוביל להר-טוב, וכעבור קילומטר וחצי פנינו ימינה (מערבה) בדרך עפר מלאה טרשים. ראשיתה של הדרך הייתה במישור, ולא התעוררו כל בעיות מיוחדות. אולם במהרה הגענו אל גבעה חולית, שלא הייתה עבירה אפילו לג'יפים. הבחורים נאלצו לרדת מן המכוניות ולדחוף אותן במעלה ההר. למעלה חיכו המשאיות עם המטען, שהועבר לג'יפים כדי לקחתו לירושלים. ההמולה הייתה רבה, צעקות וצווחות ואנשים רצים הלוך ושוב. ההרגשה הייתה שאיש אינו שולט במצב, אולם התברר כי היה איזה שהוא סדר בכל הבלגן הזה, והכול בא בסופו של דבר על מקומו בשלום. לאחר חיפושים ובירורים מצאנו את המשאיות שלנו, ובמהרה התחוויר לי כי לא נוכל להעביר בג'יפים את כל המטען ובנוסף לזאת גם את האנשים הרבים שרצו לעלות לירושלים. היו אלה ירושלמים ששוחררו מבתי-המאסר והמעצר, ועז היה רצונם לחזור אל משפחותיהם. הבחירה הייתה קשה ואכזרית, והבחורים

צרו על גידי כדי שיאפשר להם לנסוע לירושלים. גידי השתמט מן ההחלטה הבלתי נעימה והפנה אותם אלי, בטענה שאני האחראי על השיירה שלנו. נאלצתי להיות "הרשע" ולהגביל את מספר הנוסעים, אך לא הייתה זו מלאכה קלה. העמסנו על הג'יפים יותר מאשר יכלו לשאת, ורק לאחר שג'יפ אחד התהפך, החילונו להוריד חבילות ולהחזירן לתל-אביב. הבחורים סירבו לחזור לשפלה, ובמקרה אחד ספרתי 10 איש תלויים על המשא שהועמס על הג'יפ. גידי וחלק מחבריו המשיכו את דרכם לתל-אביב, ואני התבוננתי בהם בקנאה רבה. מאוד רציתי לבקר את משפחתי וחברי ברמת-גן, אותם לא ראיתי חמישה חודשים, וברצון הייתי מעביר את הפיקוד על הג'יפים למישהו אחר ומצטרף אל הנוסעים לתל-אביב. אבל החובה הייתה מעל לכול.

נסענו באיטיות רבה בשביל שהוביל את כביש הר-טוב—שער-הגיא. בדרכנו פגשנו בעשרות רבות של חיילים, שכל אחד מהם נשא על כתפו ציוד צבאי. היו אלה עולים חדשים, שלא שלטו בשפה העברית ולא היה להם מושג כמה קרובים היינו לגבול. גם פרדות הלכו בשביל ומשא כבד על גבן. מפעם לפעם נשמעו יריות, ופה ושם התפוצץ פגז בודד. הלילה היה בהיר ויפה, והמסע הלילי של ערב-רב מזוין בשדה הפתוח, הזכיר לי מערבון אמריקאי (חסרו רק העגלות הכבדות הרתומות לסוסים).

הגענו בשלום אל הכביש, והוריתי לנהגים להגביר את המהירות, כי רציתי להגיע לירושלים לפני עלות השחר. בהגיענו לקריית-ענבים, עצרו אותנו זקיפים שעמדו על הכביש. היו אלה אנשי הפלמ"ח, שביקשו לערוך בדיקה במטען שלנו. הסברתי להם שאנו אנשי האצ"ל, ולא הרשיתי להם לגעת בחבילות. לאחר דין-ודברים, שללו באיומים של פתיחה באש, אפשרו לנו להמשיך מדרכנו. מאוחר יותר נודע לי, כי הפלמ"ח התאונן על-כך ששאלתיאל קיפח אותם באספקה צבאית ועל-כן נהגו לעצור את השיירות שנסעו לירושלים ולהוריד מכל מכונית "מעשר" לסיפוק צורכיהם.

מאמצי ועדת הפוגה להכריז על הפסקת אש נמשכו כל ימי הקרבות. ב-22 במאי החליטה מועצה הביטחון על הפסקת אש מיידית בכל החזיתות; מדינת ישראל קיבלה על עצמה לקיים את ההחלטה, אולם היא נדחתה על-ידי הערבים והמלחמה נמשכה בכל עוזה. ב-29 במאי שוב החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש, אולם גם החלטה זו נדחתה על-ידי הערבים. רק כאשר התברר לערבים כי ניצחונם אינו בהישג-יד, הם קיבלו את החלטת מועצת הביטחון והסכימו לקיים בארץ הפוגה לתקופה של ארבעה שבועות, החל ב-11 ביוני 1948. את המשא-ומתן בין הצדדים ניהל המדינאי השבדי, הרוזן פולקה ברנדוט, שנתמנה על-ידי האו"ם מתווך בין היהודים והערבים.

ההפוגה נתקבלה בברכה ובהקלה רבה על-ידי תושבי ירושלים, אזרחים וחיילים כאחד. החיילים, ובמיוחד אלה שהשתייכו ליחידות הלוחמות, היו עייפים מן הלחימה הקשה, שנמשכה יומם ולילה ללא הפוגה. הם היו עייפים גם מן המתח הנפשי, בהיותם עדים לחוויה הנוראה של חבר שנפגע. תרם למתח גם תסכול של אין-אונים, שנבע ממחסור תמידי בנשק ובלוחמים. האזרחים, שחיו כל ימי הקרבות בחרדה נוראה, יצאו מן המקלטים החשוכים וקיבלו את שיירות הג'יפים עמוסי המזון בשמחה ובתרועה. סוף סוף פסקו ההפגזות, שגבו מחיר דמים גבוה מאוד מן העומדים בתור לחלוקת מים או מצרכים חיוניים אחרים. אפשר יהיה לצאת לאוויר החופשי, להוציא את הילדים לטיול קצר ולבקר קרובים ומכרים, מבלי לחשוש לפגז תועה. התגברה התקווה כי בעזרת ההפוגה והקשר שנוצר עם השפלה, ניתן יהיה להחזיר את החיים בירושלים למסלולם הרגיל. מי יודע, אולי יחזרו לזרום מים בברזים? ואולי אפשר יהיה להאיר את הבית באמצעות נורות החשמל שעמדו ללא שימוש זמן כה רב? וחשוב מכול, אולי אפשר יהיה גם לגוון את המזון ולהגדיל באופן משמעותי את כמותו?

מיד עם תחילת ההפוגה, הציב הרוזן ברנאדוט את אנשיו בעמדות-מפתח, כדי שיוכלו לפקח באופן יעיל על ביצוע הפסקת-האש על-ידי הצדדים הלוחמים. פתיחת הכביש הראשי לירושלים לצורך העברת מצרכי מזון הייתה נתונה בידי ועדת ההפוגה, אלא שזו נתקלה בקשיים רבים. הערבים, ששלטו באזור לטרון, נקטו תכסיסי השהיה ומנעו את העברת השיירות. תחילה התווכחו לגבי מקום הצבת תחנות הביקורת ותהליך הביקורת. אולם הבעיה העיקרית הייתה דרישתם להטיל פיקוח גם על השיירות שעברו ב"דרך בורמה", ועד שהעניין לא יוסדר, לא הרשו מעבר מכוניות בכביש הראשי. צה"ל צפה בעיה זו מראש, ובעוד מועד הוסע נציג האו"ם לכל אורכה של "דרך בורמה", כדי שייווכח שאמנם נסללה הדרך לפני תחילת ההפוגה ועל-כן אין היא בת-פיקוח. אחר ערמו הערבים קושי נוסף, בטענה שהכביש הראשי חובל בזמן הקרבות ואינו עביר למכוניות. דב יוסף שלח פועלים מירושלים לשער-הגיא כדי לתקן את הכביש, ורק ב-19 ביוני, שמונה ימים לאחר תחילת ההפוגה, נפתח הכביש הראשי לתנועה ושתי שיירות אספקה יצאו לירושלים בפיקוח האו"ם. השיירות, שנעו בכביש לירושלים, נבדקו על-ידי משקיפי או"ם בעת העמסתן וכל התכולה נרשמה בקפדנות. בפעם השנייה נבדקו המכוניות בדיקה שטחית בלבד בתחנת הביקורת אשר בשער-הגיא.

בעוד השיירות נעות בכביש הראשי, נערכו דיונים מתישים בין דב יוסף לבין המתווך לגבי כמות המזון שמותר להעביר לירושלים. הקו שהנחה את

ברנאדוט היה, כי "מלאי המצרכים החיוניים לא יהיה גדול בתום ההפוגה משהיה בראשיתה". פירוש הדבר, שיהודי ירושלים צריכים להמשיך ולהסתפק בכמויות המזון המקוצצות שקיבלו בזמן המצור, בעוד שדב יוסף טען כי יש לספק לתושבים כמות מזון רגילה כפי שצורכים תושבי העולם המערבי. החל ויכוח קטנוני על מספר הקלוריות שרשאים יהודי ירושלים לקבל בכל יום. דב יוסף פעל כפרקליט מנוסה והביא נימוקים מנימוקים שונים להגדלת מספר הקלוריות לנפש ליום, בעוד ברנאדוט עשה כמיטב יכולתו להקטין את מספר הקלוריות. כאשר דב יוסף טען כי בארצות-הברית המנה הנורמלית היא 3,900 קלוריות ברוטו לנפש ליום, ענה לו מקדונלד (נציגו של ברנאדוט) כי בסין חיים מיליוני אנשים על סף רעב. השיב לו דב יוסף: "אנו מעדיפים לחיות לפי דוגמת ארצות-הברית ולא לפי דוגמת סין". גם מספר תושבי ירושלים היהודיים היה נתון במחלוקת, כאשר חברי ועדת ההפוגה מנסים כל הזמן להקטין את המספר ועל-ידי כך להקטין את כמות המזון שמותר להביא העירה. לבסוף התפשרו הצדדים והוסכם כי כל תושב מ-108 אלף התושבים שחיו בירושלים המערבית יקבל 3,100 קלוריות ביום. כן הורשתה אספקת דלק לירושלים.

עם פתיחת הדרך וחיידוש הקשר עם השפלה, רצו רבים מתושבי ירושלים לעזוב את העיר, מי לביקור קרובים ומי כדי לברוח מהסבל ומהסכנה. מיד עם תחילת ההפוגה ננקטו אמצעים מיוחדים כדי למנוע עזיבה המונית. כל מי שביקש לנסוע לתל-אביב היה זקוק לרשיון מיוחד מטעם "ועדת ירושלים", ורשיונות כאלה היה קשה מאוד להשיג. למרות כל הקשיים, הצליח מספר ניכר של תושבי ירושלים לעקוף את המחסומים ולנטוש את העיר.

כזכור, התקינו הבריטים בזמנו צינור שהוביל מים ממעיינות ראש-העין לירושלים באמצעות שלוש משאבות. לאחר צאת הבריטים את העיר, הפסיקו הערבים, ששלטו בראש-העין ובמשאבות אשר בלטרון, את הזרמת המים לירושלים. על-אף שהיו אמורים לחדש את אספקת המים באותו צינור, נמנעו הערבים מלעשות זאת. הם הבינו היטב את חשיבות המים לירושלים ולכן, למרות כל הלחצים, לא חידשו את אספקתם, ובחודש אוגוסט, לאחר שמהנדסים יהודים הצליחו לתקן את תחנת השאיבה בלטרון, פוצצה חיילי הלגיון והוציאה מכלל שימוש. אולם במקביל לדיונים עם הרוזן ברנאדוט, החלה חברת "מקורות" בהתקנת צינור מים ב"דרך בורמה". הצינור קישר את הבארות שבאזור רחובות עם תחנת השאיבה ליד שער הגיא, שהייתה בשליטת כוחותינו. כעבור חודשיים של עבודה, ב-11 באוגוסט, החלו לזרום מים בצינור החדש וירושלים ניצלה מן הצמא.

למרות הפיקוח של משקיפי האו"ם, זרמה לירושלים כל הזמן תגבורת צבאית בציד ובאנשים, הרבה מעבר למוסכם עם המתווך. בדרך כלל השתמש צה"ל ב"דרך בורמה" להעברת ציוד צבאי, בעוד הכביש הראשי לירושלים, שעבר דרך לטרון, שימש להעברת מזון וסחורות אחרות שיועדו לאזרחי העיר.

גם האצ"ל בירושלים קיבל תגבורת גדולה בנשק ובלוחמים מן השפלה. כאשר ביקשתי מרענן חופשה קצרה כדי לנסוע לרמת-גן ולבקר את הורי, וגם כדי לנוח קצת מכל אשר עבר עלי במהלך הקרבות, הוסבר לי כי נוכחותי בירושלים חיונית היא, בגלל הארגון מחדש שהאצ"ל עובר בירושלים. הוחלט לרכז את כל הבסיסים שהיו מפוזרים בעיר, ולהקים מחנה אחד גדול עבור הגדוד הירושלמי. הוטל עלי למצוא מקום מתאים, והכן לאחר חיפושים רבים, בחרתי בשכונת קטמון שהייתה נטושה וניתן היה ללא קושי לחסום בה מספר רחובות. אגב, בנוסף ליחידות הירושלמיות שלחמו בעיר, הצטרפו לגדוד כוחות נוספים שהגיעו מן השפלה.

עם תחילת ההפוגה נשאר עדיין לוחמי אצ"ל לא מעטים שלא הספיקו להצטרף לצה"ל, וחלק מהם ביכר לעלות לירושלים ולהצטרף לכוחות האצ"ל ששמרו על עצמאותם הארגונית בעיר. היו מקרים שלוחמי אצ"ל, שהגיעו ברכב למחסום שהוקם ליד קיבוץ חולדה, לא הורשו להמשיך בדרכם, בטענה שישנה הוראה מפורשת מן המטכ"ל למנוע מהם את המעבר לירושלים. במקום פרצו ויכוחים קולניים, מלווים באיומים של פתיחה באש, אולם לידי התנגשות של ממש לא הגיעו. אנשי האצ"ל מצאו דרכים חלופיות ולעתים אף צעדו ברגל עד ירושלים, עמוסים בנשק שנשאו על גופם.

מאחר שנמנע מן האצ"ל להעביר נשק ברכב שנע ב"דרך בורמה", נמצאה דרך להעבירו באמצעות הכביש הראשי. כך קרה, למשל, שיוסף בג'יו, איש אצ"ל לשעבר, שימש נהג משאית שהובילה מצרכי מזון לירושלים. לאחר שסיימו להעמיס על המשאית שלו את שקי הבצל, נסע בג'יו לבסיס אצ"ל בפתח-תקווה ושם הוסיפו שקים מלאים בנשק, שהוטמנו מתחת לשקי הבצל. המשאית עברה את הביקורת של פקחי האו"ם ללא קושי, ובירושלים עשה תחילה בג'יו את דרכו לבסיס האצ"ל ורק לאחר שהנשק נפרק, נסע למסור את מטען הבצל. בג'יו לא היה בודד; מספר נהגים עשו כמוהו והעבירו נשק עבור האצ"ל בירושלים.

בראש "גדוד מספר 6" של האצ"ל בירושלים עמד נתן-ניקו גרמנט ("שמשון") שחזר זה לא מכבר מגלות במחנות המעצר באפריקה; יהושע ברנדיס-הכהן שימש סגנו, מנחם שיף ("זאב") שימש קצין מבצעים ויחיאל אוהב-עמי ("עידו") שימש שלישי הגדוד. הגדוד כלל שלוש פלוגות קרביות:

פלוגה מספר 1, בפיקודו של יהודה לפידות ("נמרוד"); פלוגה מספר 2, בפיקודו של צבי קניג ("ישי"); ופלוגה מספר 3, בפיקודו של אליעזר סודיט-שרון ("קבצן"). כן כלל הגדוד פלוגת רגמים, בפיקודו של דוד בריסק ("ברוך" או "צ'נקי"); משטרה צבאית (האחראי היה קלמן ברגמן "דן"), יחידת מודיעין בפיקודו של רפאל סבן וכן שירותי-עזר.

ברחוב רמב"ן 14 ברחביה היה בסיס הבנות, אשר שירתו בעיקר ביחידות הקשר ובשירות הרפואי. האחראית על בסיס הבנות הייתה אָמה גרמנט ("אביגיל"). הבניין נמצא נטוש, מאחר שבעליו הלא-יהודים עזבו את ירושלים עם תחילת הקרבות.

בקטמון (היום רחוב הפורצים 27) היה בסיס הנוער, ובו צעירים בני 15-17 שעסקו בשירותי עזר כמו: הדבקת כרוזים, שליחויות וכן תפקידים שונים בבסיסים. הם עברו אימונים בנשק, וחלקם אף השתתפו בקרבות. פנחס טוכמן ("רון") שימש מפקד פלוגת הנוער, ובהמשך החליף אותו דוד הורן ("גיל") ורון עבר לשמש מזכיר המחוז.

עם תחילת התארגנות הגדוד וקבלת הנשק מתל-אביב, הוחל באימונים אינטנסיביים. על מלאכת האימונים ניצח צ'נקי, שבנוסף להיותו מומחה למרגמות, עסק בהדרכה בזמן שירותו בצבא הבריטי. פלוגה מספר 1 בפיקודי, שרבים מלוחמיה נפגעו במהלך הקרבות, הייתה הפלוגה הראשונה שנכנסה לבסיס בקטמון ועברה שם ארגון מחדש. לאחר סיום אימוני הפרט, הכיתה והמחלקה, הוחלט לקיים אימון פלוגתי, שאמור היה לסגור את סדרת האימונים המפרכת. בעוד המחלקות מסתערות על הגבעות של שיח' באדר (שם מצוי היום משכן הכנסת), הגיעו הידיעות הנוראות בדבר השמדתה של אניית הנשק "אלטלנה".¹¹⁹

אין זה המקום לדון בפרשת "אלטלנה", אולם מן הראוי לציין את ההשלכות שהיו לטרגדיה של האנייה על האצ"ל בירושלים. על סיפון האנייה שהפליגה מצרפת היו 900 לוחמים ונשק רב, שכלל: 5000 רובים; 250 מכונות ירייה; 3 מיליון כדורים; 3000 פצצות-אוויר; 5 זחל"מים ומאות טונות של חומר נפץ. בדיונים שנערכו בעוד האנייה בלב ים, הציע פיקוד האצ"ל בתל-אביב לממשלת ישראל, כי 20 אחוז מן הנשק שהיה באנייה יועבר לשימוש האצ"ל בירושלים. נציג משרד הביטחון הסכים להצעה זו, אולם כאשר האנייה התקרבה לחופי הארץ, השתבשו העניינים והאנייה הופצה ועלתה באש מול חוף תל-אביב. מחנות האצ"ל פורקו על-ידי חיילי צה"ל, מפקדים רבים נעצרו ויתר הלוחמים הועברו למחנה הקלט.

¹¹⁹ על פרשת "אלטלנה", ראה ספרו של שלמה נקדימון, אלטלנה, הוצאת עידנים, 1978.

כאמור, הגיעתני הידיעה על השמדת האנייה כשהייתי בעיצומו של תרגיל פלוגתי. למקום הגיע רענן וסיפר כי יש חשש שהאצ"ל יותקף גם בירושלים. כדי למנוע זאת, החליט להפגין כוח על-ידי עריכת מצעד ברחובות העיר. המשימה הוטלה עלי, בטענה שפלוגתי הייתה מגובשת ומאורגנת יותר מן הפלוגות האחרות, שהיו בשלבי התארגנות שונים. ניסיתי להשתמט מן המשימה בטענות מטענות שונות, אולם מאומה לא עזר. בלית ברירה כינסתי את כל הפלוגה במגרש המסדרים אשר בבסיס בקטמון והתארגנו למסע. בראש המצעד נסע משוריין, ואחריו נעה הפלוגה, מחלקות מחלקות. הקהל הרב, שהתאסף על המדרכות, הריע לנו בעוברנו ברחובות ירושלים. בכיכר ציון עצרנו, ואליאל דרור-פריימן, מוותיקי התנועה הרביזיוניסטית, נשא מעל אחת המרפסות נאום חוצב להבות. כל הזמן חששתי מפרובוקציה מצד ההגנה, ולכן כל הלוחמים, מלבדי, נשאו רובים ללא תחמושת. המצעד, שעבר ללא הפרעות, הסתיים בשירת "התקוה" אדירה, ומה שמחתי לחזור לבסיס כשהכול היה כבר מאחורי.

פרשת "אלטלנה" לא הפריעה להתארגנות הגדוד בבסיס קטמון. מפקדים בכירים המשיכו להגיע מן השפלה וזרם הנשק לירושלים לא פסק. מצבת הנשק גדלה לאין שיעור, וקשה היה להשתחרר מן המחשבה, כמה שונים היו יכולים להיות פני הדברים, אילו נשק זה היה עומד לרשות האצ"ל בירושלים חודשיים מוקדם יותר. במקום 2 מקלעי ברן שהיו רכוש האצ"ל בזמן הקרבות, הגיע מספר המקלעים בסוף תקופה ההפוגה ל-40! מספר הרובים גדל מכמה עשרות למאות רבות. נוספו 5 מכונות ירייה מטיפוס בראונינג, מרגמות בקוטר "3 עם מלאי של אלפי פגזים וכן 2 פיאטים. לקראת חידוש הקרבות היה הגדוד בתקן מלא, מאומן, מצוייד, מאורגן כראוי ומוכן לקראת הבאות.

במשך כל תקופת ההפוגה נמשכו הפגישות בין נציגי האצ"ל לנציגיו של שאלתיאל בעיר. האצ"ל המשיך למלא את כל המשימות שהוטלו עליו, והמטה בראשותו של דב יוסף המשיך לספק לאצ"ל אספקה ושירותים. לאחר הטבעתה של האנייה "אלטלנה", נוצר מתח בין הצדדים ובמטה האצ"ל חששו שגם בירושלים ינסה בן-גוריון לחסל את הארגון בכוח הזרוע. בנוסף לזאת, באה פרשת המרגלים הבריטיים, שהעיבה עוד יותר על מערכת היחסים העדינה בין האצ"ל להגנה.

מאז שפרצה המלחמה גברו בירושלים השמועות בדבר קיומם של מרגלים המדווחים לערבים על הנעשה בירושלים העברית. בזמן ההפגזות התרבו הפגיעות הישירות במתקנים בעלי חשיבות אסטרטגית, ושירותי המודיעין של ההגנה ושל האצ"ל התרכזו בעובדי חברת החשמל הירושלמית, שידעו

את מיקומם של המפעלים האסטרטגיים אשר קיבלו אספקת חשמל על-פי הוראות ראשי ההגנה. האווירה בעיר הייתה קשה, ושירותי המודיעין התאמצו ללכוד את המרגלים. ההגנה עצרה את אחד מקציניה, מאיר טוביאנסקי, שעבד כפקיד בכיר בחברת החשמל הירושלמית ונחשד שסיפק ידיעות לאויב. טוביאנסקי הועבר מירושלים וב-30 ביוני 1948 הועמד בפני בית-דין שדה, שמצא אותו אשם בריגול ודן אותו למוות. מיד לאחר מתן גזר-הדין, הוצא טוביאנסקי להורג. שנה לאחר מכן, ב-1 ביולי 1949, כתב בן-גוריון לאלמנתו של טוביאנסקי שבעלה "היה חף מפשע, ופסק הדין וביצועו הם טעות טרגית". בארי, שהיה אחראי להוצאתו של טוביאנסקי להורג, הועמד למשפט ונמצא אשם בהריגה.¹²⁰

ב-7.7.48, יום לפני בואו של שמואל כץ לירושלים,¹²¹ עלה המודיעין של האצ"ל על חמישה פקידים בריטיים שעבדו בחברת החשמל והתגוררו במושבה הגרמנית. בידי החמישה נמצא משדר רב-עוצמה, שבאמצעותו שדרו לעמיתיהם בעיר המזרחית. הם הואשמו במסירת ידיעות לאויב והושמו במעצר בתחום הגדוד בשכונת קטמון. בחקירה הודה אחד העצורים במעשים שיוחסו לו ובדברי עצור שני נמצאו סתירות רבות. שלושת האחרים הכחישו בתוקף כל קשר לריגול. במטה האצ"ל הובעה הדעה שיש להעמיד את העצורים הבריטיים בפני בית-דין צבאי, אולם שמואל כץ, שבדק את חומר החקירה, היסס לעשות זאת.

בינתיים פתחה ממשלת בריטניה במסע תעמולה נרחב לשחרור העצורים. מאחר שבריטניה לא הכירה עדיין במדינת ישראל, היא פנתה לממשלת ישראל באמצעות הקונסול הבלגי בירושלים, ששימש יושב-ראש ועדת הקונסולים לשביתת-הנשק. ממשלת בריטניה פנתה גם לרוזן ברנדוט וכן למועצת הביטחון של האו"ם. טענתה הייתה כי לישראל אין רשות להעמיד את חמשת העצורים הבריטיים לדין וכי על הישראלים להעביר את העצורים לידי האו"ם. ממשלת ישראל ענתה כי תעשה כל אשר ביכולתה כדי להביא לשחרור העצירים הבריטיים ודב יוסף, הממונה על ירושלים מטעם ממשלת ישראל, הפעיל לחץ כבד על נציגי האצ"ל להעביר לידיהם את העצורים. דב יוסף אף איים כי הצבא יפעל לשחרר את העצורים בכוח. במקביל הודיע דב יוסף כי גם להגנה יש חומר-האשמה נגד החשודים.

בהודעה לעיתונות שנמסרה על-ידי דובר הרשות היהודית בירושלים ב-13.7.48 נאמר:

¹²⁰ על פרשת טוביאנסקי, ראה בספרו של שבתאי טבת "כיתת יורים בבית ג'ז".

¹²¹ שמואל (מוקי) כץ נתמנה נציגו האישי של בגין בירושלים ובתור שכזה היה האחראי הראשי על כוח האצ"ל בעיר.

"אנו מבינים שישנן עדויות על האשמות רציניות נגד חמשת הפקידי הבריטים של חברת החשמל הירושלמית העצורים בידי האצ"ל. נעשים ניסיונות לסדר את העברת האנשים הללו לידי ממשלת ישראל, כדי לברר את ההאשמות נגדם ואם ימצאו יסודות לכך – להעמידם למשפט".

רק לאחר שדב יוסף מסר התחייבות מפורשת להעמיד את חמשת הבריטים לדין, הסכים מטה האצ"ל להעבירם לידי השלטונות היהודיים בירושלים. ניקו גרמנט נשם לרווחה; החזקתם של העצורים בבית-מעצר מאולתר הפריעה לחיי השגרה של הגדוד ולהכנות לקראת הקרבות שמשמשו ובאו. שניים מתוך החמישה, סילבסטר והוקינס, הועמדו בפני בית-המשפט המחוזי, בעוד יתר השלושה שוחררו מאחר שהתובע הכללי לא מצא ראיות מספיקות נגדם. סילבסטר נמצא אשם ונידון לשבע שנות מאסר, בעוד חברו הוקינס יצא זכאי. בית-הדין לערעורים איפשר לסילבסטר להינות מן הספק וביטל את פסק-הדין של בית-המשפט המחוזי. בזאת תמה פרשת חמשת פקידי חברת החשמל הבריטיים שנתפסו על-ידי האצ"ל.

קרבות "עשרת הימים"

ההפוגה, שנמשכה שישה שבועות, הסתיימה ב-8 ביולי 1948. עם חידוש הקרבות, חל שיפור קיצוני במצב-רוחם של היהודים בירושלים, אזרחים וחיילים כאחד. במשך תקופת ההפוגה הוזרמו לעיר כמויות גדולות של מזון ומצרכים, והתקנת צינור המים לבירה הייתה בעיצומה. הוסרה תחושת המצור שכה העיקה, הוסר החשש מפני הרעב והצמא, ונעלמה הרגשת האין-אונים מול ההפגזות האיומות שתבעו את קורבנותיהם מדי יום ביומו. חידוש הקשר עם השפלה הגביר את הביטחון ואת האמונה שלא אלמן ישראל.

הזרמת הנשק וחומרי המלחמה לירושלים, באמצעות "דרך בורמה", גרמה למהפך ביחסי הכוחות בעיר. היחידות הצבאיות עברו ארגון מחדש, והשורות המדולדלות מלאו במתנדבים חדשים שהגיעו מן השפלה. הלוחמים העייפים החליפו כוח ועברו אימונים אינטנסיביים בנשק החדש שהגיע העירה. כדי להבין את משמעות השינוי שחל בצידוד הכוחות בירושלים, מן הראוי להשוות את מצבת הנשק בעיר לפני ואחרי ההפוגה הראשונה. מספר הרובים הוכפל, ומספר המקלעים גדל מ-28 ל-150! אולם השינוי במצב הנשק הכבד היה דרמטי יותר: 6 מקלעים בינוניים לפני ההפוגה לעומת 16 לאחריה, 2 פיאטים לפני ההפוגה לעומת 24 לאחריה.

¹²² מצבת הנשק בירושלים

8.7.1948	15.5.1948	
1800	1011	רובים
1020	502	תת-מקלעים
150	28	מקלעים קלים
16	6	מקלעים בינוניים
25	24	מרגמות 2"
13	4	מרגמות 3"
13	2	דוידקה
17	2	פיאט

¹²² יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 474.

מצבת הנשק הכבד בירושלים

8.7.1948	15.5.1948	
6	-----	מרגמות כבדות
3	1	תותח נ"ט 2 פאונד
1	-----	תותח 75 מ"מ
1	-----	תותח 37"

לעומת התחזקות היהודים בירושלים, חל אצל הערבים תהליך הפוך. הלגיון הערבי נחלש הן בכוח-אדם והן בנשק, בעיקר בתחמושת ארטילרית. את הלוחמים המנוסים שנפגעו בקרב היה צורך להחליף במגויסים חדשים ובלתי מנוסים. באשר לנשק, יש לזכור כי הלגיון הערבי היה תלוי באספקה ממחסני הצבא הבריטי, אולם בריטניה התחייבה למלא אחר החלטת מועצת הביטחון שהכריזה על אמברגו של נשק על כל אזור הלחימה בארץ-ישראל. המצב הגיע לידי כך שהמלך עבדאללה ביקש מגלאב פחה, מפקד הלגיון הערבי, להתלוות אל שר החוץ הירדני שיצא ללונדון לשכנע את ממשלת בריטניה לשלוח לצבא ירדן נשק ובעיקר פגזים למרגמות ותותחים. לאחר דיונים ממושכים, החליטה ממשלת בריטניה שלא להיענות לבקשת המלך עבדאללה והשיבה את פני שליחיו ריקם. היה זה לא במעט כתוצאה מן הלחץ שהפעילה ממשלת ארצות-הברית על הבריטים שלא להפר את החלטות מועצת הביטחון. במברק ששלח שגריר ארצות-הברית בלונדון אל משרד המדינה בושינגטון נאמר, כי לפי האינפורמציה שהגיעה לידי ממוקורות ירדניים, יש ללגיון אספקה ופגזים שיספיקו ללחימה של ימים ספורים בלבד.¹²³ אינפורמציה דומה שלח נחום גולדמן, שהיה נציג הסוכנות היהודית בבריטניה, אל בן-גוריון בתל-אביב.

עם סיום ההפוגה הראשונה היה הכוח היהודי בירושלים חזק בהרבה מן הכוח הערבי בעיר. המורל בקרב הלוחמים היהודים היה גבוה, והכול חיכו למתקפה היהודית שאמורה הייתה להתחיל ב-8 ביולי 1948. באותם ימים (ב-11 ביולי) כינס דובר הצבא מסיבת עיתונאים ובה הודיע כי בירושלים קיים הסכם בין הצבא, האצ"ל ולח"י בדבר תיאום הפעולות הצבאיות באזור ירושלים. כזכור, ההסכם בין האצ"ל ובין ההגנה הושג יום לפני צאת הבריטים את העיר ונשמר במשך כל ימי הקרבות. החידוש הפעם היה

¹²³ מסמכי משרד החוץ האמריקאי, שנת 1948, כרך 5, עמוד 1204.

בהצטרפותו של ארגון לח"י להסכם. יש לציין כי גם לח"י התחזק מאוד בירושלים, בעקבות תגבורת משמעותית שקיבל מן השפלה הן בלוחמים והן בנשק.

במטה האצ"ל חיכו בקוצר-רוח לתחילת הקרבות. כבר בימים האחרונים של ההפוגה, נפגשו נציגי האצ"ל (מרדכי רענן ומנחם שיף) עם שאלתיאל וקצין המבצעים שלו. נציגי האצ"ל הציעו לכבוש את העיר העתיקה בכוחות משותפים. על תשובתו של שאלתיאל מספר מנחם שיף בעדותו:¹²⁴

שאלתיאל טען שלעיר העתיקה אין חשיבות מבחינה צבאית ועל-כן, לא זה המבצע החיוני ביותר. הצעתו הייתה לחכות עד תום ההפוגה ורק אז יראה כיצד יתפתחו העניינים. הוא נטה לפעולה בדרום, נגד המצרים. הסברתי לו כי בעיית העיר העתיקה איננה צבאית גרידא, אלא בעיקרה לאומית-מוסרית. טענתי גם שכיבוש העיר העתיקה היה מנתק את כוחות הערבים הלוחמים בלטרון מן הבסיסים שלהם ביריחו.

גם יצחק לוי (לויצה) מציין כי:¹²⁵

לדעת שאלתיאל תפקידם העיקרי של כוחות המחוז היה ונשאר להגן על העיר. עם זאת הוחלט ליזום כמה מבצעי התקפה מקומיים ... מכל האפשרויות בחר שאלתיאל במבצע מוגבל בגזרת בית-וגן. הוא סיפר לי כי בחר כמקום הפעולה את המרחב הדרומי-מערבי, בכוונה להרחיב את פרוזדור היציאה מירושלים. אמרתי לו, כי יש טעם במבצע כזה רק אם יסתיים בכיבוש בית-ג'אלה ובית-לחם, אך שאלתיאל החליט להסתפק בפעולה מוגבלת ונזהר ממבצע בעל תנופה.

עם פרוץ הקרבות, ב-8 ביולי 1948, לא היו ללגיון הערבי כל תוכניות התקפה. הוא נקט קו הגנתי בלבד וצימצם את עוצמת ההפגזות שהונחתו על העיר. אולם שאלתיאל, למרות יתרונו הצבאי הברור, ראה את עיקר תפקידו בהגנה סטטית על ירושלים. להוציא יוזמה מקומית מוגבלת בכפרים הערביים מלחה ועין-כרם, שאף שאלתיאל להגיע למצב של רגיעה. הוא דחה כל הצעה לפעולה צבאית מקיפה בצפון העיר או במזרחה. בעדותו

¹²⁴ מכון ז'בוטינסקי, עדות מנחם שיף.

¹²⁵ לוי יצחק (לויצה), תשעה קבין, עמוד 306.

בפני ענף ההיסטוריה של צה"ל, מספר ציון אלדד, ששימש קצין המבצעים של מחוז ירושלים:

לא ידוע לי על הוראות מבצעיות בגזרתנו, אשר ניתנו מצד המטכ"ל. אני מצדי לא קיבלתי הנחיות מסוג זה ממפקד המחוז, לכן גם לא תוכננה בירושלים תוכנית אופרטיבית מקיפה לקראת הקרבות.

לאור התחמקויותיו של שאלתיאל, הועלתה האפשרות שהאצ"ל יתקוף את העיר העתיקה באופן עצמאי, ללא שיתוף עם כוחות ההגנה. הוזמנתי למטה הגדוד, יחד עם יתר מפקדי הפלוגות, כדי לדון באפשרות כיבוש העיר העתיקה. "שמשון" (נתן-ניקו גרמנט), מפקד הגדוד, הציג את הבעיה ואחריה סיפר "זאב" (מנחם שיף), קצין המבצעים של הגדוד, על הפגישות עם שאלתיאל ועל סירובו לתת תשובה ברורה בדבר שיתוף כל הכוחות בהתקפה מוחצת על העיר העתיקה. למרות שהגדוד שלנו היה בתקן מלא ומצויד היטב, הסיכון בפעולה עצמאית היה גדול מדי. יכולנו לבצע התקפת מחץ נועזת ולפרוץ אל תוך העיר העתיקה, אולם לא היה אפשר לצפות מראש כיצד יתפתח הקרב. חסרנו את העתודות הדרושות לקרב מסוג זה, ולכן לא היה מנוס מן המסקנה שאין בכוחנו לתקוף את העיר העתיקה ללא עזרה מצד שאלתיאל.

הדיונים שניהלנו הגיעו ככל הנראה לידיעתו של שאלתיאל, אשר חשש שנבצע את ההתקפה על העיר העתיקה בעצמנו, ובפגישות הנוספות שניהל עם נציגי הארגון, שינה לפתע את גישתו. הוא הסביר כי החליט לתקוף את העיר העתיקה בכוחות משותפים, אולם קודם לכן ביקש שהאצ"ל יפריש כוחות כדי לכבוש את הכפר הערבי מלחה. נוסף לזאת ביקש שאלתיאל כי האצ"ל ימשיך להחזיק בעמדות בהר-ציון וכן בבתי פאג"י בצפון העיר. מטה האצ"ל נענה לבקשותיו של שאלתיאל בחוסר התלהבות, תוך תקווה כי לאחר ביצוע המשימות הללו, ייצאו בכוחות משותפים לכיבוש העיר העתיקה.

על יחסו של שאלתיאל לאצ"ל ניתן ללמוד מעדותו הבאה:¹²⁶

לאצ"ל וללח"י הוקצתה הגיזרה הדרומית [מלחה ובית-מזמיל] ... הם היוו עדיין כוח והייתי חייב לשמור על ההסכם עם הפורשים. לו היו בידי כוחות מספיקים הייתי מכניסם למחנה-ריכוז; אולם ניתנה לי הוראה מן

הפיקוד העליון לשתפם בפעולה. אצ"ל לא ביצע שום פעולה עצמאית מאז דיר-יאסין. מוטב להעסיקו במסגרת התכנון שלנו מלהניח לו לבצע פעולות עצמאיות על דעת עצמו.

עם חידוש המלחמה הוטל על פלוגתי להחזיק בהר-ציון, ולשם ביצוע המשימה נאלצתי לשלוח להר שתי מחלקות. הקשר עם הר-ציון נעשה בחסות החשכה, כי במשך היום שלט הלגיון על הגישה להר מעמדותיו אשר על חומת העיר העתיקה. עם רדת הלילה, עליתי עם אנשי אל ההר וערכנו סיור להכרת השטח. לאחר ביקור בעמדות, עליתי אל ראש המגדל של כנסיית דורמציון, ממנו ניתן היה להשקיף על העיר העתיקה, והתבוננתי בעצב ברובע היהודי שנהרס כליל בידי הלגיון הערבי. ברדתי מן המגדל, סיירתי באולם הגדול, תוך שאני מתפעל מהאקוסטיקה המיוחדת שלו, ולאחר מכן נשאתי פעמי אל קומת המרתף. בעודי יורד במדרגות, נתקלתי לפתע בשני נזירים גרמנים אשר מנעו ממני את הכניסה למרתף. הוסבר לי כי שאלתיאל הרשה להם להישאר בכנסייה, ואסר על החיילים להפריע את מנוחתם. כאשר שאלתי את מפקד ההר,¹²⁷ באם ידוע לו מה יש במרתף הכנסייה, נענית כי נאסר עליו לרדת לשם ולכן אין לו מושג מה יש שם. ברדתי מן ההר יצרתי קשר על מפקדתו של שאלתיאל, והסברתי כי נוכחותם של הנזירים הגרמנים על הר-ציון מהווה סיכון ביטחוני גבוה. בתשובה נאמר לי כי הבעיה היא מדינית ולא צבאית, והורדת הנזירים מן ההר עלולה להביא לידי משבר עם העולם הנוצרי. לא השלמתי על התשובה שקיבלתי, כי לא יכולתי להשתחרר מהוראותיו של שאלתיאל לכווחותינו בעיר העתיקה לנטוש את הכנסייה היוונית ברובע הארמני, צעד שקירב את קצו של הרובע היהודי (ראה לעיל).

באותו לילה נערכה בהר-ציון התקפה קשה על עמדותינו. הדיוק בפגיעות עורר אצל הלוחמים את החשד שהאינפורמציה המדויקת שיש ללגיון על מיקום העמדות מקורה במישהו שנמצא על ההר, ונפוצו שמועות כאילו הנזירים הגרמנים מעבירים ידיעות לאויב. בעקבות שמועות אלה, ביקשתי רשות לערוך חיפוש במרתף המנזר, אולם נעניתי בשלילה. כאשר למחרת הלילה התחזקה ההתקפה על עמדותינו, החלטתי שמחובתי לעשות מעשה. ירדתי למתחם הגדוד בקטמון וטלפנתי למטה המחוז של האצ"ל, במטרה לשוחח עם רענן (מפקד המחוז) ולטקס יחד עצה. מן הצד השני של הקו ענה

¹²⁷ כעיקרון הקפיד שאלתיאל שהפיקוד ישאר בידי איש ההגנה, גם כאשר רוב הלוחמים היו אנשי האצ"ל.

לי קול בלתי-מוכר שהזדהה בשם "מוקי" (היה זה שמואל-מוקי כץ, שכאמור הגיע לירושלים כנציגו האישי של מנחם בגין ונחשב לאיש הבכיר ביותר של הארגון בירושלים). הסברתי למוקי את בעיית הנזירים בהר-ציון, וביקשתי רשות לבצע "תרגיל" שיביא להערכתי להורדתם מן ההר. להפתעתי הרבה, קיבלתי את אישורו ומיד טלפנתי לסגני, מסעוד ביטון, שנשאר על הר-ציון, והודעתי לו כי באם עד הבוקר לא יורדו הנזירים מן ההר, הוא רשאי להוציא אותם להורג. כמובן שלא הייתה לנו כל כוונה לפגוע בנזירים בצורה כלשהי, אבל ניצלנו את העובדה שהשיחה להר-ציון עוברת באמצעות המרכזייה שנמצאת בידי כוחות ההגנה שבימין-משה ושהם נוהגים להאזין לכל שיחותינו. ואכן, מיד לאחר ששמעו את ההוראות שמסרתי למסעוד ביטון, הם הודיעו על-כך למפקדתו של שאלתיאל וזה האחרון התקשר עם מוקי כץ והזהירו להימנע מלנקוט בפעולה כלשהי שעלולה לפגוע בנזירים. מוקי ענה שיברר את העניין ושאל אותי מה ישיב לשאלתיאל. הצעתי שיסביר לשאלתיאל כי הדרך היחידה לשמור על שלומם של הנזירים היא להורידם מן ההר. התפתח ויכוח קשה, שנמשך עד לאחר חצות לילה, אולם בסופו של דבר נתקבל האישור ולמחרת בבוקר הורדו הנזירים אחר כבוד מהר-ציון.

הקרבות בהר-ציון היו קשים, כי העמדות של שני הצדדים היו בטווח זריקת רימונים. מכאן גם מספר הנפגעים הרב, והצורך בערנות מרבית ביום ובלילה. באחד הימים עליתי להר-ציון וקיימתי דיון במטה, ששכן באולם המרתף בו נמצא לפי המסורת קברו של דוד המלך. לפתע נכנס אחד הלוחמים, חיוור כסיר, ומרוב מתרגשות לא היה מסוגל לדבר. ניסיתי להרגיעו וכל אשר הצלחתי להוציא מפיו הייתה מילה מגומגמת אחת:

"ע-ר-ב-י".

הבנתי שערבים נכנסו לעמדה בה שמר אותו חייל, ורצתי מיד עם "יפרח" (יוסף רונן-פרנקנטל), שעמד לידי, כדי לראות מה קרה בעמדה. בהגיענו למקום התברר לנו כי הבחורים שהיו בתורנות שמירה, עסקו בשתיית קפה, כאשר לפתע נכנס לעמדה חייל הלגיון הערבי אשר תעה בדרכו, ומיד משהבחין בטעותו, פנה לאחור. ניגשנו לעמדת הירי, והספקנו לראות את הלגיונר מטפס על גדר האבנים כדי להגיע אל עמדת האויב. "יפרח", שראה את הלגיונר ראשון, פנה אלי ו"כיבד" אותי בחיסולו. כיוונתי את הרובה לעבר חייל הלגיון, אולם בשום פנים ואופן לא יכולתי ללחוץ על ההדק. התבוננת בלגיונר ולפתע נשתכחה ממני המלחמה האיומה. ראיתי לפני אדם, אשר

תעה בדרכו ונכנס לעמדתנו ללא כל כוונות זדון. לא מצאתי כל סיבה לפגוע בו. כך המשכתי להתבונן בלגיונר, עד אשר נעלם מנגד עיני. "יפרח", שהיה עד למתרחש, נעץ בי את מבטו, אולם לא אמר דבר.



המחבר עולה להר ציון

במשך ההפוגה, התנהל משא-ומתן עם הירדנים, בתיווך הרזן ברנדוט, בדבר פירוז הר-הצופים ובית-החולים אוגוסטה ויקטוריה. ב-7 ביולי, יום לפני תחילת הקרבות, נפגש דוד שאלתיאל עם מפקד הדיוויזיה של הלגיון הערבי, הבריגדיר לאש, ושניהם חתמו על הסכם הפירוז. על-פי ההסכם, יונף דגל האו"ם על בנייני האוניברסיטה העברית ועל בית-החולים "הדסה", והכוחות הצבאיים על ההר יוחלפו בכוח של שוטרים. האספקה להר וכן החלפת השוטרים יוסדרו על-ידי שיירות שיגיעו להר אחת לשבועיים.

למחרת החתימה על ההסכם הורדו מהר-הצופים, בחסות האו"ם, כל אנשי ההגנה על ציודם ובמקומם הועברו אל ההר 70 לובשי מדי שוטרים. להר-הצופים חשיבות אסטרטגית רבה. הרכס חולש על העיר העתיקה וכן על הדרך המקשרת את ירושלים עם יריחו. הסכם הפירוז והוויתור על עמדה אסטרטגית כה חשובה, חיזק במטה האצ"ל את הסברה כי לשאלתיאל לא היו כל כוונות לכבוש את העיר העתיקה. הפירוז מסביר גם את העובדה כי כל התוכניות ההתקפיות של שאלתיאל היו לכיוון דרום וכי לא הוכנה כל תוכנית לתקוף את עמדות הלגיון הערבי בצפון ירושלים.

כיבוש מלחה

אור ליום 14 ביולי הותקפה מלחה על-ידי פלוגה של האצ"ל, אליה צורפו שתי מחלקות מפלוגת יהונתן (של ההגנה) בפיקודו של מיכאל גרוס. מפקד כוח האצ"ל היה אליעזר סודיט ("קבצן") וסגנו בן-ציון כהן ("גיורא"). בבית-וגן הוצבה סוללת מרגמות, שהופעלה בפיקודו של דוד בריסק ("צ'נקי") מן האצ"ל.

לאחר הפגזה כבדה של הכפר הגיע תור חיל-הרגלים, שהתקדמו בשלושה ראשים: שתי מחלקות פלוגת יהונתן שהתפרסו באיגוף ממזרח לכפר, כוח בפיקודו הישיר של "קבצן" התפרס ממערב לכפר, וכוח נוסף בפיקודו של "גיורא" שתקף את מרכז הכפר. יש לזכור, כי השטח בין בית-וגן לבין מלחה היה זרוע מוקשים רבים והיה צורך בנקיטת אמצעי זהירות מיוחדים כדי לא לדרוך על אחד מהם. מיד לאחר ההפגזה פרצו חילופי אש עזים ויהודה סלונימסקי, שהסתער עם הכוח של "גיורא", נהרג מאש האויב. הכוח התוקף המשיך להתקדם בשלוש זרועות וכעבור כמה שעות לחימה נשברה התנגדות הערבים והאויב נסוג.

עם עלות השחר נתפס הכפר כולו. "קבצן" ארגן את יחידותיו בפאתי הכפר ומחלקה אחת, בפיקודו של אריה אפשטיין-אשל ("יריב"), נשלחה לכבוש את משלט אל-ראס מדרום לכפר. לאחר מכן פתחו הערבים בהפגזה כבדה על הכפר וכוח רגלים הסתער על מחלקתו של אשל. בהתקפת-הנגד הזו הצליחו הערבים לכבוש את משלט אל-ראס ואנשי מחלקתו של "יריב" פתחו בנסיגה בלתי מאורגנת לעבר הכפר. הם התרכזו בבית קיצוני על הגבעה, אולם במהרה התברר כי היו חשופים לאש האויב ומספר הנפגעים הלך וגבר. הפצועים הועברו למערה שנמצאה בסמוך והיתר נסוגו למרכז הכפר. הערבים המשיכו בהסתערות והגיעו עד למערה. הם גילו את הפצועים ששכבו חסרי אונים ודקרו אותם למוות. רק לוחם אחד נשאר בחיים; ערמת

החללים כיסתה את גופו ובגלל הדם הרב שניגר עליו, חשבוהו הערבים למת. עם רדת חשכה, זחל מן המערה לכיוון הכפר וחבריו מצאוהו מוטל בשדה. מפיו נודע את אשר אירע במערה.

הערבים הגיעו עד פאתי הכפר, אולם נסוגו כתוצאה מהתקפת-הנגד שאורגנה על-ידי אליעזר סודיט וצבי קניג שבא עם התגבורת. מלחה חזרה לשליטה יהודית.

סיכום הקרב היה עגום: 17 הרוגים ופצועים רבים.

גם לאחר כיבוש הכפר מלחה, לא מיהר שאלתיאל לתקוף את העיר העתיקה. הוא טען בעדותו כי "הניח שההפוגה השנייה לא תבוא לפני סוף יולי וזה הזמן העומד לרשותו".¹²⁸ גם ההיסטוריון נתנאל לורך כותב כי:¹²⁹

מתוך ההנחה שההפוגה השנייה לא תמהר לבוא, כפי שמיהרה למעשה, נקבע יום האפס לכיבוש העיר העתיקה לסוף חודש יולי.

אולם מסתבר שבן-גוריון לא הניח "שההפוגה השנייה לא תמהר לבוא". ההיפך הוא הנכון. הערכתו הייתה כי:

יש להניח שבסוף השבוע או בשבוע הבא יטילו עלינו הפוגה – וזו תוכל להיפך לגמר המלחמה בפועל. עלינו, אפוא, לנצל הימים המועטים שנשארו למלחמה בוודאות – אני משער עד יום ה' או ו' [15 או 16 ביולי 1948].¹³⁰

¹²⁸ יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 313.

¹²⁹ נתנאל לורך, תולדות מלחמת הקוממיות, עמוד 264

¹³⁰ ד. בן-גוריון, יומן המלחמה, עמודים 581-582.

מבצע "קדם"

רק כאשר היה ברור כי ההפוגה תיכנס לתוקפה תוך פחות מארבעים ושמונה שעות, החלו בירושלים בהכנות לקראת המבצע לשחרור העיר העתיקה. ביום החמישי, 15 ביולי, כינס שאלתיאל את מפקדי המחוז הבכירים והודיע להם לראשונה על מבצע "קדם". באותו יום עצמו, החליטה מועצת הביטחון על הפסקת-אש בארץ.

בעוד מתנהל הקרב על מלחה, הגיע לירושלים עמיחי פאגלין ("גידי"), יחד עם שרגא עליס ("חיים טויט") ויצחק סגל ("ירחמיאל"). השלושה עשו דרכם ישירות אל שמואל כץ ו"גידי" פתח ואמר:

"מה עם העיר העתיקה? מדוע עד היום לא התקפנו את העיר העתיקה?"

שמואל כץ הסביר לאורחים את השתלשלות העניינים, אבל הוסיף והציע שגידי וחבריו יבדקו את האפשרות לתקוף את העיר העתיקה ללא עזרת צה"ל (מאז ההפוגה נשבעו לוחמי ההגנה אמונים לצה"ל וההגנה פסקה מלהתקיים כארגון). גידי וחבריו פנו מיד למטה הגדוד בקטמון וביקשו ללמוד את תנאי החזית הגובלת עם העיר העתיקה. צוינו בפניהם שלושה מקומות שמהם ניתן לתקוף את העיר העתיקה: האפשרות האחת – הר-ציון, שבו החזיקו יחידות האצ"ל ועל-כן ניתן היה להשתמש בו כבסיס להתקפה. החיסרון הגדול היה ריחוקו של הר-ציון מן העיר והקלות היחסית שבה ניתן היה לנתק את המקום מבסיסי האצ"ל בעיר, הן על-ידי הלגיון והן על-ידי כוחות צה"ל. באותם ימים הייתה הגישה להר-ציון נעשית רק בחסות החשכה, מאחר שבמשך היום שלטו חיילי הלגיון הערבי מעמדותיהם שעל החומה על הדרך שהובילה להר. לאחר שאפשרות ההתקפה מהר-ציון נפסלה, יצאה החבורה לבדוק את האפשרות השנייה – התקפה ממזר נטרדם, החולש על השער החדש. השמועה בדבר הסיור הגיעה לאוזניו של שאלתיאל, וניתנה הוראה חמורה ליחידה ששלטה במזר לא לאפשר לאנשי האצ"ל לסייר במקום. כך נפסל גם מזר נטרדם כנקודת יציאה להתקפה על העיר העתיקה. האפשרות השלישית הייתה התקפה חזיתית על שער יפו, אולם לאחר שיקול דעת וניתוח הכישלון של התקפה דומה על-ידי כוחות ההגנה ב-17 במאי, נדחתה גם האפשרות הזו. בנוסף לזאת הוסבר לגידי שהתקפה בהשתתפות גדוד אחד בלבד מהווה סיכון גבוה מדי, כי במקרה

של סיבוך במהלך הקרב, לא תהיה כל אפשרות לשלוח תגבורת. לא נותר אפוא אלא לחכות בסבלנות עד אשר יודיע שאלתיאל על מימוש הבטחתו להתקפה משולבת על העיר העתיקה.

ביום חמישי, 15 ביולי, החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש בירושלים. כאמור כינס שאלתיאל באותו יום את מפקדי המחוז הבכירים והודיע להם לראשונה על הפעלתו של מבצע "קדם" לכיבוש העיר העתיקה. למחרת היום קיבל שאלתיאל שני מברקים. האחד מבן-גוריון, שנאמר בו:

131

מועצת הביטחון החליטה שמחר בבוקר [דהיינו בשבת, 17 ביולי] ברבע לפני השעה שש, צריכה האש להיפסק בירושלים, וביום שני בבוקר באותה שעה בכל הארץ. הוועדה הקונסולרית בירושלים מונתה על פיקוח הפסקת האש. עליך להתקשר מיד עם קבלת הודעה זו ולהודיע שבפקודת ממשלת ישראל אתה מפסיק את האש בהתאם להחלטה, בתנאי שהוועדה תודיע עד 12 בלילה, או שעה יותר מאוחרת לפי ראות עיניך, שהערבים קיבלו ההפוגה והפסיקו האש ברבע לפני שש לפי שעון ישראל.

המברק השני נשלח על-ידי יגאל ידן ובו נאמר:

בעקבות מברק שר הביטחון, שנשלח אליך בעניין ההפוגה, עליך לשקול מה תוכל לעשות הלילה. האפשרויות הנראות: שיח' ג'ראח או ראש גשר בעיר העתיקה. במקרה שרק אחת האפשרויות בת-ביצוע עד ההפוגה, יש לבצע את שיח' ג'ראח.

שאלתיאל זימן אליו את נציגי האצ"ל ופרש בפניהם את תוכניתו, לפיה תותקף העיר העתיקה בשלוש זרועות: האחת – גדוד בית-חורון, בפיקודו של מאיר זורע (זרו), תפרוץ מהר ציון ותתקדם צפונה. השנייה – גדוד של האצ"ל, שיפרוץ דרך השער החדש ויתקדם לעבר שער שכם; והזרוע השלישית – יחידה של לח"י, שתפרוץ בחומה בין השער החדש לשער יפו. שלושת הכוחות ייפגשו בתוך העיר העתיקה, וכדי למנוע התנגשות ביניהם הוקם קשר אלחוט בין כל היחידות ודיווח רציף על מצב ההתקדמות של כל אחת מהן.

למבצע ניתן השם "קדם" והוא היה אמור להתחיל ביום השישי בשעה 22:00. ההנחה היסודית הייתה כי במשך הלילה ניתן יהיה ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה. נציגי האצ"ל שאלו מה יהיה גורל החלטת מועצת הביטחון בדבר הפסקת-אש בשבת בשעה 05:45? על כך ניתנה תשובתו של שאלתיאל: "אם חילופי האש ימשכו, נמשיך במבצע מבלי להתחשב בהחלטת מועצת הביטחון".

באשר למצב הערבים בעיר העתיקה, אנו מוצאים בדו"ח מודיעין את הדברים הבאים:¹³²

פחד תקף את הערבים ורבים עוזבים את המקום, כי חוששים מפגזים של היהודים... ההתמרמרות גדולה. אין אפשרות מחיה... מים לא חסר, אולם אין במה לשלם עבור הלחם... הייאוש תקף את הערבים. חוששים לפלישה יהודית. המצב הצבאי אינו מזהיר. שמירה חלשה מסביב לעיר העתיקה ותו לא. לפי המשקיף הניאטרלי, הערבים לא יוכלו להחזיק מעמד עם תהיה התקפה רצינית.

ביום שישי, 16 ביולי, התקיימה ישיבה במטה הגדוד בהשתתפות: מפקד הגדוד (ניקו גרמנט) וסגנו (יהושע ברנדיס-הכהן), שלושת מפקדי הפלוגות (יהודה לפידות, צבי קניג ואליעזר סודיט), מנחם שיף (קצין המבצעים), דוד בריסק (האחראי על הרגמים), שרגא עליס ויצחק סגל. את הישיבה ניהל עמיחי פאגלין ("גידי"), שהסביר את פרטי התוכנית. הועלתה שאלת הפסקת-האש, שאמורה הייתה להיכנס לתוקפה בשבת בבוקר. בתשובה נאמר מפורשות כי שאלתיאל התחייב בפני נציגי האצ"ל שאם חילופי האש ימשכו – תימשך ההתקפה על העיר העתיקה ולא תהיה הפסקת אש בשעה 05:45.

לאחר הדיון במטה, יצאה החבורה לסיור בשטח ומעל הגג של מנזר נוטרדם נפרסה העיר העתיקה בכול הדרה. שוב חזר גידי על פרטי התוכנית, אולם מאחר שלא נותר זמן לערוך סיור לילה, הוא הציע שאחד הלוחמים מהיחידה שהחזיקה במנזר ושהכיר היטב את השטח, יוביל את היחידה הפורצת אל השער החדש.

הוחלט שאני אעמוד בראש יחידת החוד שתמנה 45 איש, ושתפקידה יהיה לפרוץ לתוך העיר העתיקה ולהחזיק בראש גשר כדי לאפשר את כניסת יתר הכוחות. לאחר הפריצה אמור היה להיכנס צבי קניג עם פלוגתו,

¹³² ארכיון צה"ל, 54,500/48.

בעוד אליעזר סודיט, שפלוגתו סבלה אבדות קשות בזמן כיבוש מלחה, יישאר בבניין נוטרדם וישמש כעתודה.

השמועה בדבר ההתקפה הממשמשת ובאה עשתה לה כנפיים, ובגדוד שררה אווירה של חג – הנה יוצאים סוף-סוף לשחרר את העיר העתיקה. כל אחד ביקש להתנדב לפעולה, ואנשי המחלקה מפלוגתי שזה עתה ירדה מהר-ציון הודיעו במאורגן כי הם מוותרים על החופשה ומבקשים לצרפם למבצע. הלוחמים, חמושים מכף רגל ועד ראש במיטב הנשק של אותם ימים, עמדו שורות שורות על מגרש המסדרים של הגדוד והאזינו לפקודת היום, שנכתבה בידי שמואל כץ:¹³³

חיילי הארגון הצבאי הלאומי!

היום הוטל עליכם מבצע היסטורי וגורלי. אתם הולכים לכבוש את ירושלים העתיקה, עיר-קודשנו, בירת-דוד, בירת ממלכתנו, מרכז עמנו הנצחי. רבים וגדולים המבצעים וההישגים של חיילי הארגון הצבאי הלאומי, אשר קמו למען שחרור עמנו ומולדתנו, אך לא היה תפקיד צבאי אשר ידמה לתפקיד אשר עליכם למלא כאן על חומות ירושלים. ביניכם נמצאים חיילים אשר התנדבו מכל קצות העולם, דוברי שפות שונות ורבות. בשביל חלק מכם הייתה ירושלים חלום שחלמתם במרחקים, אגדה שינקתם בימי ילדותכם, אגדה על מלכים ולוחמים וזוהר וקדושה. לחלק מכם ירושלים היא חייכם היום-יומיים ותקוות חייכם למחר.

במבצעכם הלילה אתם קושרים את העבר עם העתיד; את החלום עם המציאות, אשר גם היא תהיה נצחית: ירושלים עיר בירתנו, עיר השלום אשר בה יחודשו לנו ולבנינו זוהרה וקדושתה.

חיילי הארגון הצבאי הלאומי!

אתם שגמרתם דף עגום בתולדות עמנו, נקראים היום לכתוב דף חדש של זוהר וגבורה.

עלו והצליחו, וירושלים לנו תהיה לנצח!

לאחר סיום המסדר עלו הלוחמים על המשאיות, ובשירה אדירה של "היום שרה הקטנה" שמו פעמיהם לעבר בניין בנק ברקלייס ומשם צעדו לעבר מנזר נוטרדם. יצחק סגל ("ירחמיאל") נתמנה מפקד כוח האצ"ל, וחיילי

¹³³ ראה אצל שמואל כץ, יום האש, עמוד 440.

שלוש הפלוגות, שתפסו את מקומם במרתף המנזר, חיכו בקוצר רוח לבאות. הזמן שנותר עד שעה 20:00, שעת תחילת ההפגזה על העיר העתיקה, נוצל לשינון תוכנית הפעולה ובעיקר הפרטים שהיו דרושים כדי למנוע התנגשות מיותרת בין כוחות האצ"ל לכוחות לח"י שאמורים היו לפעול בקרבת מקום. בשעה 22:00, לאחר שעתיים של ריכוך ארטילרי כבד, אמורה הייתה יחידת החוד לפרוץ את השער החדש ולסלול את הדרך בפני יתר היחידות. אולם מה רבה הייתה האפתעה כאשר הגיעה השעה 20:00 ולא נשמעו קולות הירי הארטילרי. ההודעה שהגיעה באלחוט אמרה כי שעת האפס נדחתה, תחילה לשעה 23:00 ואחר-כך – לחצות לילה. הדחייה גרמה אכזבה קשה, כי היא צמצמה את זמן הלחימה בחסות החשכה והקטינה את הסיכויים ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה לפני עלות השחר. בשעה 23:00 החלה ההרעשה, אולם הקצב הלך ונחלש עד אשר פסק לחלוטין. ההודעה באלחוט אמרה כי שעת האפס נדחתה שוב והפעם לזמן בלתי ידוע. השמחה שליוותה את הלוחמים עם היציאה לפעולה, פינתה את מקומה לאכזבה וייאוש; ההרגשה הייתה שעומדים להחמיץ הזדמנות היסטורית לשחרר את עיר דוד. הזמן זחל לאיטו והבחורים שכבו בשקט על רצפת מרתף המנזר, כל אחד נתון למחשבותיו. המוראל הלך ודעך והספק תפס את מקום התקווה הגדולה. לפתע, בשעה 02:30, הגיעה הפקודה לצאת לדרך, ובמקביל החלה הפגזה כבדה שהייתה אמורה לשתק את אש האויב ולאפשר לפורצים גישה נוחה אל השער. צעדנו בזהירות בין הריסות הבתים עד שהגענו סמוך לחומת העיר העתיקה, אלא שההפגזה לא נפסקה, והפגזים נפלו לא רחוק מאתנו. ביקשתי באלחוט להפסיק את ההפגזה, כדי לאפשר לבצע את הפריצה. בתשובה נאמר לי כי לח"י וגדוד "בית-חורון" כבר פרצו ולכן עלי לפרוץ מיד. סמוך לשעה שלוש לפנות בוקר ניגשו החבלנים, בפיקודו של יוסף דנוך-אבני ("אבני"), אל השער והניחו את חומר-הנפץ. כעבור זמן קצר, נשמעה התפוצצות חזקה, והשער נפרץ. אבני התקרב לשער, ומצא כי מאחוריו מצויה גדר אבנים שיש לפוצצה. ביקשתי כמות נוספת של חומר-נפץ, וכשזו הגיעה, פתחו שני מקלעי הֶבְּזָה שהוצבו על גג המנזר באש חזקה על חומת העיר העתיקה. בחסות האש הזו הגיחו החבלנים והניחו בשנית את מטעני חומר-הנפץ ליד גדר האבנים ופוצצוה. הודעתי באלחוט כי השער נפרץ, וביקשתי להודיעני עד היכן נכנסו יתר הכוחות. אינפורמציה זו הייתה חיונית להמשך הקרב, כי לפי התוכנית היה על לח"י לתפוס את בניין קולג' "האחים", החולש על השער החדש. ללא תפיסת בניין זה, יכול היה האויב לשטוף את השער באש ולמנוע מאתנו הכנסת כוחות אל תוך העיר העתיקה. נתבקשתי להמתין לתשובה, וכעבור

מספר דקות הודיעוני באלחוט כי לח"י לא הצליחו לפרוץ וגם גדוד "בית-חורון" עדיין שוהה בהר-ציון. התברר כי אנו היינו היחידים שהצלחנו לפרוץ את חומת העיר העתיקה, והפקודה שקיבלתי הייתה להכניס את הכוח פנימה ולנסות לפעול באופן עצמאי. אולם בינתיים האויב התאושש, והיחידה הראשונה ששלחתי פנימה נפגעה עד אחד. הודעתי למפקדת האצ"ל כי להערכתו, בזמן הקצר שנוותר לנו ללחימה עד עלות השחר, אין לנו שום סיכוי ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה. התשובה הייתה כי עלי להיכנס פנימה בכל מחיר. ביקשתי לשוחח עם עמיחי פגלין ("גידי"), שהיה המפקד הבכיר במטה האצ"ל, והסברתי לו כי אם נפרוץ אל תוך העיר העתיקה, ניכנס למלכודת מוות.

"גידי", אמרתי באלחוט, "אם נמלא את פקודתך, אף אחד מאתנו לא יחזור חי ולא יהיה מי שיספר את תוכן שיחתנו. אני משאיר את גורלנו למצפונך".

גידי ביקש ממני להמתין, ולאחר שקיים התייעצות במטה, הודיע לי כי הוא משאיר את ההחלטה בידי. כעסתי מאוד, כי ראיתי בכך חוסר הגינות. חרה לי שהפיקוד הבכיר לא היה מוכן לקבל על עצמו את האחריות להחלטה כה חשובה, והטיל זאת על כתפי הקטנות. בינתיים הופיע אבני, ובהתרגשות רבה אמר לי:

"נמרוד, השער פתוח! מדוע אינך פוקד עלינו להיכנס פנימה?"

לא סיפרתי לו את תוכן השיחה שהייתה לי באלחוט. כל אשר ביקשתי ממנו היה לסמוך עלי ועל שיקולי. ריכזתי את היחידה בחורבה, שהייתה צמודה לחומה, וחיכיתי לבאות. ההחלטה הייתה קשה וכואבת. לסגת – לא רציתי, ולתת את הפקודה להיכנס פנימה – לא יכולתי, כי חסתי על חייהם הצעירים של הבחורים. כך ישבנו באותה חורבה, עד אשר האיר השחר ובשעה 05:45 לפנות בוקר קיבלנו פקודת נסיגה.

כעבור זמן נודע לי את אשר אירע ביתר המקומות. גדוד "בית-חורון" נערך בימין-משה, ועם חשכה עלה הכוח להר-ציון. הגדוד היה מצויד בפצצה מיוחדת, בעלת מטען חלול בצורת קונוס, שאמורה הייתה ליצור פרצה בחומה. פצצת הקונוס הייתה כבדה מאוד, והחבלנים לא היו מסוגלים להעלותה להר-ציון בשלמותה. על כן נאלצו לפרקה ולהעבירה בשני חלקים. התוצאה הייתה שפצצת הקונוס הגיעה להר ציון רק בשעה שלוש לפנות

בוקר. היו גם קשיים בהעברת הקונוס אל החומה, ובסופו של דבר פוצץ הקונוס רק בשעה חמש לפנות בוקר. הפיצוץ היה אמנם חזק מאוד, אולם הותיר על החומה רק כתם פיח גדול.

בעקבות כישלון הקונוס בהר-ציון, מתעוררות מספר שאלות חמורות. הרי משקלו וגודלו של הקונוס לא היו בגדר סוד. מדוע, אם כן, לא טרחו להעבירו להר-ציון לילה לפני ההתקפה? כיצד זה מבססים פעולה שלמה על פצצה שלא נוסתה כהלכה? או שמא נעשה הכול כדי שגדוד "בית-חורון" לא יפרוץ לעיר העתיקה?

גם כוחות לח"י צוידו בפצצת קונוס והמכונית שהובילה אותה נפגעה מפגז שהתפוצץ ליד בנק אנגלו-פלשתינה (היום בל"ל), לא הרחק מן החומה. פרצה דלקה גדולה, שפגעה גם במכוניות נוספות שהיו בקרבת מקום. תחמושת התפוצצה והקליעים עפו לכל עבר. יחידת לח"י קיבלה קונוס נוסף והחבלנים הצליחו לשאת אותו על כתפיהם ולהצמידו לחומה. אלא שגם במקרה זה הייתה התפוצצות גדולה, שרק פייחה את החומה. קצין המבצעים של שאלתיאל הציע לצייד גם את יחידת הפורצים של האצ"ל בפצצת קונוס; אולם לאחר שהתברר לי כי הפצצה לא נוסתה אף פעם בפעולה מבצעית, ביקשתי לוותר עליה ולהשתמש לצורך פיצוץ השער החדש בחומר-נפץ קונבנציונלי, שהוכיח את עצמו עשרות פעמים בעבר.

עם תחילת הפעולה, הורה קצין המבצעים של שאלתיאל לאצ"ל להציב את מרגמותיו ב"מגרש הרוסים" ולהפגיז משם את העיר העתיקה. צ'נקי התנגד נמרצות להוראה זו, בטענה כי "מגרש הרוסים" קרוב מדי לחזית ואנשיו עלולים להיפגע. אולם מחאותיו של צ'נקי לא מצאו אוזן קשבת ואת אשר יגור – בא לו: פגז אויב פגע בסוללת המרגמות שהוצבה ב"מגרש הרוסים" ושניים מן הרגמים, ג'ו (יוסף) כהן וצבי קרינסקי, מעולי האנייה "אלטלנה", נהרגו. צ'נקי עצמו נפצע קשה מרסיסים שפגעו בגופו, ובן-ציון רוטנשטיין (מתנדב מארצות-הברית) נפצע בידו.

המטה הכללי של כל הפעולה שכן בבניין המושל ברחוב יפו 34, סמוך ל"מגרש הרוסים". המטה היה קשור בקשר אלחוטי אל מפקדת האצ"ל, ששכנה בבניין "בנק ברקלייס"; אל מפקדת לח"י, ששכנה בבניין בנק אנגלו-פלשתינה; ואל מטה גדוד בית-חורון, ששכן בהר-ציון. רענן ייצג את האצ"ל במטה הכללי, אולם לא היה לו קשר ישיר עם מטה האצ"ל שבבניין "בנק ברקלייס". את המידע על מהלך הקרב קיבל רענן מציון אלדד, שפקד על הפעולה כולה. משיחות האלחוטי, התקבל במטה הראשי הרושם כאילו התקדמנו כ-100 מטר בתוך העיר העתיקה, והצלחנו ליצור ראש גשר (לי לא היה כל חלק במסירת מידע זה). והנה, כאשר התקרבה שעת ההפוגה,

הודיע אלדד על נסיגת כל הכוחות. רענן התערב מיד, ודרש לקיים את ההסכם שהיה לו עם שאלתיאל, לפיו תימשך הלחימה אם יימשך הקרב בתוך העיר העתיקה. אלדד הסביר לרענן כי הוא חייב למלא את פקודת שאלתיאל, שעזב את המטה סמוך לשעה חמש לפנות בוקר ולא נודע מקום הימצאו. לפי עדותו של רענן, הודיע לו אלדד כי אם האצ"ל ימשיך את הקרב ללא רשות, ישתלטו כוחותיו על השער החדש ולא יאפשרו הזרמת תגבורת ליחידת האצ"ל, שתישאר לכודה בתוך העיר העתיקה.¹³⁴

דב יוסף, שאינו חשוד באהדה לאצ"ל, שופך אור על שאלת הפסקת-האש בשעה 05:45 של אותו בוקר. וכך הוא כותב:¹³⁵

עוד שאלה מתעוררת כשאנו בודקים את כשלוננו לחזור ולכבוש את העיר העתיקה. מתוך תזכיר שכתבתי אז מתברר, שהייתה לנו זכות חוקית להמשיך בהתקפה, שהתפתחה לטובתנו, גם לאחר שעה 5:45 באשמורת הבוקר של יום השבת. ביום שישי בשעה שש בערב נפגשנו, סגן אלוף שאלתיאל ואני, עם יושב ראש ועדת ההפוגה והודענו לו, ששאלתיאל קיבל הוראה מממשלתנו להפסיק את האש בשעה 5:45 למחרת בבוקר, אם נקבל עד חצות-הלילה הודעה מוועדת ההפוגה שגם הערבים מסכימים להפסקת האש ... למעשה לא קיבלה וועדת ההפוגה כל תשובה רשמית מצד הערבים ... ברור שאילו המשכנו בקרבות אותו בוקר, לא הייתה מועצת הביטחון יכולה למצוא בנו אשמה מוצדקת... כששאלתי את שאלתיאל למה הפסיקו כוחותינו לירות בשעה 05:45, השיב שאלו היו ההוראות שקיבל.

התכנון של מבצע "קדם", מתחילתו ועד סופו, היה מכוון למניעת כיבושה של העיר העתיקה. תחילה, דחיית מועד הפעולה ללילה האחרון של הקרבות. אחר-כך, דחיית שעת האפס משעה 22:00 לחצות לילה, ומחצות – לזמן בלתי-מוגבל ולבסוף ניתנה פקודת היציאה לקרב רק ב-2:30 לפנות בוקר. העיכובים בהעברת הקונס להר-ציון, והפעלתו רק בשעה חמש לפנות בוקר! התפקוד הלקוי של שני הקונססים (האחד שהופעל בהר-ציון על-ידי חבלני גדוד בית-חורון, והאחר שהופעל על-ידי לח"י), אשר פייחו את החומה במקום לבקעה. ולבסוף, כאשר התברר שהאצ"ל הצליח לפרוץ את השער החדש, ונדמה היה לשאלתיאל כי נוצר ראש גשר בתוך העיר העתיקה, הוא

¹³⁴ ראיון המחבר עם מרדכי רענן.

¹³⁵ דב יוסף, קרייה נאמנה, עמוד 254.

פקד על נסיגה כללית ואף איים לכלוא את יחידת החוד בתוך העיר העתיקה (ובכך לגזור את דינם למוות), אם יעז האצ"ל להמשיך בקרב. מעניין לציין, כי מלכתחילה נקבע מבצע "קדם" ל-15 ביולי (היום שבו, לפי הערכתו של בן-גוריון, הייתה אמורה להתחיל ההפוגה השנייה). ברגע האחרון הודיע שאלתיאל על דחיית ההתקפה ביממה שלמה, למרות (ואולי בגלל) שבאותו יום נתקבלה החלטת מועצת הביטחון בדבר דחיית ההפוגה בירושלים לבוקר ה-17 ביולי.¹³⁶ והנה במקום להקדים את המבצע – דחווה! האם מקרה הוא שמבצע "קדם" תוכנן כך שתהיה החלטת מועצת הביטחון אשר תהיה – ההתקפה על העיר העתיקה תחל רק בלילה האחרון של הקרבות?

וכך מסכם את המבצע דן שיפטן בספרו "האופציה הירדנית":¹³⁷

[...] באותו יום (15.7.48) הועלתה בפני בן-גוריון לראשונה אפשרות אופרטיבית של כיבוש העיר העתיקה, והוא הפגין כלפיה יחס צונן. הוא עצמו לא יזם דיון. ישורון שיף (מפקד גדוד "מכמש") ויצחק לוי (לויצה) "באו מירושלים לבקש שתי פלוגות לכיבוש העיר העתיקה". ביומנו העיר על כך בן-גוריון: "משה דיין היה מתאים לזה – אבל הוא, כמדומני, יורד לדרום בשעה זו". בן-גוריון לא היה צריך לנחש. הוא עצמו הכריע יום קודם לכן לשלוח את גדוד הפשיטה הממוכן 89 לדרום, לאחר שפסל אפשרות של העברת כוחות אחרים לנגב מחשש שיפגעו במאמץ להקמת המסדרון לירושלים. הוא עצמו קבע כי אין לתגבר את הנגב על חשבון "כיבוש לטרון ושיחרור ירושלים", והוציא מן המערך בחזית זו דווקא את הכוח שהיה, על-פי שיפוטו שלו, מתאים ביותר לשחרור העיר העתיקה [...] רק כאשר כבר היה ברור כי ההפוגה תיכנס לתוקפה בתוך פחות מארבעים ושמונה שעות, החלו בירושלים ההכנות לקראת המבצע לשחרור העיר העתיקה. למבצע הוקצו רק שעות אחדות, בלילה שבין ה-16 ל-17 ביולי, כאשר ההפוגה נועדה להיכנס לתוקפה בירושלים ב-05:45 בבוקר ה-17 בחודש. במקום הגישה העקיפה, שאפיינה את התיכנון המקורי (לפעולה בת שלושה או ארבעה ימים) נבחרה, מחמת לחץ הזמן, התקפת מצח.

אפילו פעולה מאולתרת זו, אשר סד הזמן צימצם את סיכויי הצלחתה למינימום, לא באה, ככל הידוע, ביוזמת ההנהגה המדינית או הצבאית

¹³⁶ דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, עמוד 254.
¹³⁷ דן שיפטן, האופציה הירדנית, עמוד 142-144.

העליונה. אפילו כאשר הסתבר כי נותרו רק ארבעים ושמונה שעות עד להפוגה, העדיף הרמטכ"ל תוכנית אחרת (שייח' ג'ראח) לביצוע מידי. מעורבותו האישית של בן-גוריון התמקדה הפעם באזהרות, בהטלת מגבלות על הפעולה ובהבעת פיקפוקים בדבר תוצאותיה, ולא בהמרצת הביצוע או הבטחת תנאים מדיניים ואסטרטגיים להצלחתה, כפי שידע לעשות במקרים אחרים. כאשר נודע לו על ההכנות הנעשות בירושלים לקראת אפשרות כיבוש העיר העתיקה, שלח (5.7) מברק בהול לדוד שאלתיאל אודות "סכנה הרת אסונות שחיילינו ישדדו ויחללו מקומות קודש נוצריים ומוסלמיים. אם יש סיכוי ממשי לכיבוש עליך להכין כוח מיוחד נאמן וממושמע שישמור על המבואות ויאסור על החיילים להיכנס לעיר העתיקה. כדאי לשם כך למקש את כל הכניסות ולהודיע על כך". בנימה של ספק ופיקפוק כתב כי יש לאחוז באמצעי הזה "אם יש סיכוי ממשי של כיבוש". דעתו לא נתקררה עד ששלח מברק נוסף, שהורה לשאלתיאל "להשתמש בלא רחמים במכונת-יריה נגד כל יהודי, ובייחוד נגד כל חייל יהודי, שינסה לשדוד או ינסה לחלל מקום קדוש נוצרי או מוסלמי".

לאחר שקיבל בן-גוריון את הדו"ח על כישלון הפעולה, כתב ביומנו "מדוע המרה פקודתנו לעזוב העיר העתיקה ולכבוש שייח' ג'ראח". האמנם המרה שאלתיאל את פקודתו של בן-גוריון? מוזר ששאלתיאל לא רק שלא ננזף, אלא שלאחר ימים מספר קיבל מבן-גוריון מכתב מלא שבחים על תפקודו כמפקד מחוז ירושלים!

מבצע "קדם" לא נכשל, כי מלכתחילה לא נועד לכיבוש העיר העתיקה! הייתה זו אחיזת-עיניים, שתוכננה היטב על-ידי שאלתיאל. הרעיון של מבצע "קדם" לא נולד אלא כדי לפתות את האצ"ל למבצע משותף, כביכול, ולמנוע ממנו על-ידי כך פעולה עצמאית לכיבוש העיר העתיקה. גורל העיר העתיקה נחרץ לא בגלל חולשה צבאית, אלא כתוצאה מהחלטה מדינית.



השער החדש לאחר הפיצוץ

אחרית דבר

למחרת הניסיון הכושל לפרוץ את שערי העיר העתיקה הייתי במצב רוח קשה. יצאתי עם נורית לעמק המצלבה וביישבנו על אחד הסלעים, סיפרתי לה את הקורות אותי בליל ההתקפה על השער החדש. בניתוח האירועים לא יכולתי להשתחרר מן ההרגשה כי הוחמצה הזדמנות היסטורית לשחרר את עיר דוד. התחושה הייתה כי הכישלון לא נבע מחוסר יכולת צבאית, אולם בהיעדר מידע, לא יכולתי לדעת את אשר התרחש מאחורי הקלעים. מהלך הקרב הצביע על איזו יד מכוונת שמנעה מאתנו להיכנס לתוך העיר העתיקה ולהתקדם לפי התוכנית. למרבה הצער, לא היה אפשר להחזיר את הגלגל אחורנית.

עם תחילת ההפוגה השנייה, תמה המלחמה בעיר, וכישלון מבצע "קדם" הנציח את חלוקתה של ירושלים – העיר העתיקה נשארת בידי הערבים. אומנם היו פה ושם הפגזות ויריות לעבר העיר החדשה ואף היו הרוגים ופצועים, אולם הקרבות לא התחדשו. החיים בגדוד האצ"ל נכנסו לשגרה של חוסר מעש וההרגשה של חוסר תכלית בקיומנו העצמאי החלה לחלחל בלב החברים. התהלכתי עם תחושה מוזרה של חוסר צדק – בעוד אשר בזמן הקרבות הקשים של המצור היה מחסור חמור בנשק ונאלצנו להסתפק בהתגוננות במפני התקפות הלגיון הערבי, הרי עתה, כאשר יש בידנו נשק רב ומשוכלל, אנו יושבים בחיבוק-ידיים ולא עושים דבר. גם העייפות הפיזית והנפשית עשתה את שלה והחלטתי שהגיע הזמן לצאת לחופשה. בקשתי לנסוע לשפלה אושרה ובהתאם להסדר עם שלטונות צה"ל בירושלים, קיבלתי תעודה שאפשרה לי להצטרף לשיירה הצבאית שיצאה לתל-אביב (יש לזכור שבאותם ימים לא הורשו תושבי ירושלים לעזוב את העיר אלא באישור מיוחד ממשרד המושל הצבאי).

מ.ס. סדורי 42
תאריך 16/9/48

פקוח על התנועה וההובלה
מחוז ירושלים

צו תנועה - אנשי צבא
(תפקיד) (חופשה) (חדרה)

אסמכתא לצו התנועה - 8/4/8

אל ופצה 8/4/8 מ.ס. יתידה Sike

עליך להופיע ב- ירושלים ארוס ביום 16/9/48 בטעה 16°

על מנת לנסוע אל - תל-אביב דרך כביש מס. 2

אמצעי נסיעה 3 איל

בהגיעך תתיצב בפני קצין התנועה ב- בית הדר, חדר מס. 242
והצג את צו התנועה הזה לשם סדור נסיעתך חזרה.

הערות: א. מותר לך לשאת אתך אך ורק מזודת יד אחת או תרמיל.
ב. אסור לך בהחלט לנסוע לכל דרך אחרת אלא בזו אשר נקבעה.

כל העובר על הוראה זו יענש בכל חומר הדין!

קצין התנועה
מחוז ירושלים

טופס פתה 1/
3000 - 9/48

א/סה.

נסענו באוטובוס צבאי שעשה את דרכו ב"דרך בורמה", אשר שוכללה לבלי הכר. לא הייתה זו אותה דרך שהכרתי בנוסעי בה לראשונה יום לפני ההפוגה. הגבעה החולית, שלא הייתה עבירה אף לג'יפים, כוסתה ברשת ברזל, והאוטובוס הצליח לעבור אותה ללא קושי. הטרשים סולקו מן הדרך והנסיעה עברה ללא תקלות. אנשי חיל ההנדסה של צה"ל עשו לילות כימים כדי להכשיר את הדרך למעבר כלי-רכב והם ראויים לכל המחמאות על עבודתם הקשה והיעילה. אולם הדרך לא הייתה סלולה עדיין ותנועת המכוניות פיזרה אבק סמיך שחדר לכול מקום. בעודי עוצם את עיני בתוך ענני האבק, ניסיתי לתאר לעצמי את הפגישה הצפויה עם משפחתי ברמת-גן; מי יפתח לי את הדלת, את מי אפגוש בבית, כיצד נראים אבא ואימא שלא ראיתים זה שישה חודשים ארוכים? לא עבר זמן רב והגענו אל כביש לטרון - מסמייה, משם עשינו דרכנו לעבר קיבוץ חולדה. עצרנו ליד המחסום וחייל עלה על האוטובוס כדי לבדוק את טופסי החופשה שלנו. לבסוף תמו

תלאות הדרך והגענו לתל-אביב, מאובקים ולבנים, כאילו יצאנו זה עתה מתוך שק קמח. האוטובוס הגיע עד בית-הדר, בו שכנו משרדי צה"ל, ומשם עשיתי את דרכי לרמת-גן. מאחר שלא יכולתי להודיע מראש על בואי, היה הביקור הפתעה גדולה לכולם. את הדלת פתחה אימא, שחיבקה אותי בחוזקה ועיניה מלאות דמעות שמחה. אבא הגיע מאוחר יותר – הוא התנדב עם מכוניתו להסיע קצינים וחיילים בתפקיד. אחותי הגדולה רבקה שירתה בחיל התחבורה ואחי אריה שירת כחייל בחטיבת "גבעתי".

אותו ערב נשארתי בבית וניסיתי לענות על השאלות הרבות שהומטרו עלי. רק אז נודע לי כי בשעת נפילתו של הרובע היהודי, נפוצו ברמת-גן שמועות שגם אני בין הלוחמים בעיר העתיקה וגורלי לא ידוע.

בשבת הלכתי עם אבא לבית-הכנסת ובהתרגשות רבה בירכנו יחדיו את "ברכת הגומל".

למחרת היום נסעתי לתל-אביב. העיר הייתה תוססת ומאורעות המלחמה לא ניכרו בה. הרחובות היו סואנים, בתי-הקפה והמסעדות המו מאדם והחנויות היו מלאות כל טוב. השפע נראה בכל מקום ומלבד חיילים במדים שהסתובבו ברחוב, לא הורגשה המלחמה בעיר. ירושלים הרעבה והמופגזת, ללא תאורה וללא מים זורמים בברזים, נראתה כמשהו דמיוני ובלתי מציאותי.

בכל מקום כאשר אמרתי שאני בא מירושלים, נתקבלתי בכבוד-מלכים. כל אחד ניסה לעזור, אפילו בענייני כספים. באותה עת החליפה הממשלה את שטרי הכסף המנדטוריים בשטרות ישראליים. הציבור, שחש מערכו של כסף הנייר, אגר מטבעות, שמא ערך המתכת יהיה גדול מן הערך הנקוב על המטבע. כתוצאה מכך נעלמו המטבעות מן השוק ובחנויות הזבנים לא היו מוכנים לתת עודף בכסף קטן. נקלעתי למצב מביך, כי לא היה בידי לשלם בבית-הקפה אלא בשטרות ניר. אולם ברגע שאמרתי כי זה עתה הגעתי מירושלים, השתנה מיד היחס אלי. במקרה אחד, סירב בעל בית-הקפה לקבל תשלום, באומרו כי זו תרמתו הסמלית לִסְבֵּל שעברנו בירושלים. במקרה אחר הוציא הזבן ממקום מחבוא מטבעות כסף ונתן לי כדי שיהיה לי בשעת הצורך.

אחד מבתי-הקפה שבטיילת על שפת הים, הוסב למועדון עבור לוחמי האצ"ל. שם פגשתי חברים מתקופת היותי ברמת-גן וההתרגשות הייתה רבה. בעודי יושב ומשוחח עם חברים, הופיע לפתע שמוליק קרושניבסקי, שזה מקרוב חזר ממחנה המעצר מגילגיל אשר בקניה. שמוליק עלה במשקל וסיפר לי כי עקב התזונה המאוזנת והמנוחה הרבה, הצליח להחלים ממחלת המלריה ממנה סבל עקב התנאים הקשים של המחתרת לפני מעצרו. גם את

חברי וידידי יוסף קינדרלרר-ילדור פגשתי בבית-הקפה שעל שפת הים. הוא השתייך לגדוד האצ"ל שהצטרף לחטיבת "גבעתי" ונלחם באזור אשדוד, כדי לבלום את התקדמות הצבא המצרי שנע לעבר תל-אביב. יוסף נפצע בקרב בצוארו ופגישתנו התקיימה ימים מספר לאחר ששוחרר מבית-החולים.

אולם הפגישה הנרגשת ביותר הייתה לי עם מנחם בגין, מפקד הארגון. בגין, שזה מקרוב יצא מן המחתרת, עמד בראש מפלגה חדשה בשם "תנועת החרות, מיסודו של הארגון הצבאי הלאומי", והיה עסוק בהכנות לבחירות הכלליות הראשונות שעמדו בפתח. משרד "תנועת החרות" שכן באותה עת ברחוב יהודה הלוי, במקום ששימש את מטה האצ"ל לפני פירוקו. משרדו של בגין שכן בקומה העליונה והכניסה לחדרו הייתה מדלת צדדית שפנתה למרפסת. המשרד עצמו היה מרוהט בצנעה רבה – שולחן-כתיבה פשוט, כמה כסאות ואצטבאות גדושות בספרים. הייתה זו הפעם הראשונה שנפגשתי עם מפקד האצ"ל פנים אל פנים וכמובן שהייתי נרגש מאוד. כאשר נכנסתי לחדר, היה בגין רכון על שולחנו, עסוק בכתיבה. הוא הרכיב משקפיים עם עדשות עבות, גידל שפם עבות והרבה לעשן. על פניו ניכר המתח של הימים הקשים שעברו עליו מאז פרשת "אלטלנה". גם העובדה שחמישה ממפקדיו הבכירים של האצ"ל היו עדיין עצורים, הכבידה מאוד על האווירה (החמישה היו: יעקב מרידור, אליהו לנקין, בצלאל עמיצור, הלל קוק ומשה חסון). בגין קם לקראתי, לחץ את ידי בחום, חיבקני והזמין אותי לשבת. הוא הרעיף שבחים על עמידתנו בקרבות הקשים בירושלים וביקש שאספר לו על הקרב ברמת-רחל. אחר שוחחנו על עתיד הגדוד הירושלמי. הסברתי לבגין כי הבחורים מסתובבים באפס-מעשה ויהיה קשה להמשיך כך לאורך זמן. הוספתי כי לדעתי מן הראוי לשקול את פירוק הגדוד ולהסדיר את הצטרפותנו לצה"ל. בגין גרס כי כל עוד קיימת סכנה לבנאום ירושלים יש להמשיך ולקיים את הגדוד. להערכתו, נוכחות כוחות האצ"ל בעיר תרתיע את האו"ם מלהפוך את ירושלים לאזור הנתון לשליטה בינלאומית. לכן יש לדחות את פירוק הגדוד עד שתתבהר התמונה.

בזמן העדרי, חלו שינויים אישיים בצמרת הפיקוד בירושלים, הן בצה"ל והן באצ"ל. משה דיין מתמנה מפקד חטיבת "עציוני" במקומו של דוד שאלתיאל ובאצ"ל החליף יצחק אבינועם (שחזר ממעצר בגלות אפריקה) את רענן, שביקש לשחררו מתפקיד מפקד המחוז. אבינועם היה מפקד מחוז ירושלים בזמן המחתרת ונעצר בתחילת שנת 1947, יחד עם סגנו שמואל תמיר ועם מרדכי ארציאלי.

גם בגדוד האצ"ל חלו שינויים: מפקד הגדוד נתן-ניקו גרמנט פרש מתפקידו ובמקומו נתמנה "אליצור" (יצחק פרידמן).

ב-3 באוגוסט 1948, הגיע בגין לביקור בירושלים. בערב הוא הופיע לראשונה באסיפה פומבית, שהתקיימה ב"כיכר ציון" שבפינת הרחובות יפו ובן-יהודה. קרוב לשעתיים האזין קהל אלפים לנאומו של בגין, שניצב על גזוזטרה במלון "תל-אביב". (בניין המלון נבנה על-ידי האחים קוקיא כבית מגורים ובשנת 1926 שכר אותו טודרוס ורשבסקי ויסד בו את מלון "תל-אביב". לימים הייתה הבעלות על המלון בידי משפחת לנדנר-ורשבסקי, וב-1958 הוסב השם למלון "רון"). אנשי המשטרה הצבאית של האצ"ל יצרו חגורה סביב המלון כדי לשמור על מפקדם, וכל הסביבה הייתה מקושטת בדגלי הלאום. בתחילת דבריו, אמר מנחם בגין:

"חומת העיר העתיקה אינה גבול ירושלים, הירדן אינו גבול ארצנו והים אינו גבול עמנו".

היום שלמחרת הוקדש לביקור במתחם הגדוד הירושלמי בקטמון, שהסתיים במסדר רב רושם בו לקחו חלק כל יחידות האצ"ל בירושלים. בגין מסר את דגל האצ"ל למשמרת הגדוד והמסדר עמד דום בשעה שקרא את שמות חללי הארגון שנפלו במלחמת השחרור. הרשימה פתחה בעולי הגרדום ונסתיימה בחללי אלטלנה וחללי ההתקפה על העיר העתיקה. אחר נשא בגין נאום, בו נאמר, בין היתר:

היום הזה הנני מפקיד בידכם את דגל הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. תחת דגל זה נלחמו לוחמי השחרור במשך כל שנות מלחמתם; תחתיו צעדו אלפי צעירים שאהבת המולדת הביאתם למלחמת השחרור ושנשבעו שלא להניח את נשקם מידם עד ליום הניצחון; תחתיו עלו לגרדום גיבורי הארגון הצבאי הלאומי שכמותם לא קמו מימי בר-כוכבא. על קיפוליו נחרתה באותיות דם ואש המטרה הנצחית: מולדת חופשית בשני עברי הירדן, שלטון צודק לאזרח ולגר ושיבת ציון לדורשי ציון. [...]

בירושלים, שטרם נכללה במדינה ועדיין איננה הבירה, קיים ויוסיף להתקיים הארגון הצבאי הלאומי על חטיבותיו, מפקדיו, חייליו ודגלו. רק כאשר תחזור ירושלים לישראל, ללא כל הסתייגות, ניהפך לחיילי צבא ישראל ולאזרחים, ניפרד מדגלנו ונפקידו בידי האומה שתשמרנו לדורי דורות, כי הוא-הוא שהעלה אותה מעבדות לחירות. [...]



המחבר צועד בראש פלוגתו

לאחר הנאום, צעדו בסך הפלוגות הקרביות, פלוגת הבנות, פלוגת הנוער והאוצרון. הלוחמים הצדיעו למפקד ולמפקדה ואחר התפזרו למקומותיהם. הייתה זו הפעם הראשונה שכל יחידות המחותרת הירושלמיות הופיעו בגלוי, והמחזה היה מרגש מאוד. המסדר כולו הונצח במצלמותיהם של עשרות הצלמים שנוכחו במקום

אחר-הצוהריים נערכו תחרויות ספורט, ובמרכזן משחק כדורגל בין פלוגה א' (בראשותו של "נמרוד") לפלוגה ג' (בראשותו של "קבצן"). בסיום, הוענק הגביע לפלוגה א' המנצחת. הצלמים שנוכחו במקום.



בגין סוקר את המסדר. משמאלו רענן ומאחוריו המחבר.

לאחר ביקורו של בגין בירושלים, חזר הגדוד לחיי השגרה האפורים. לבחורים לא הייתה תעסוקה (מלבד שתי מחלקות ששירתו בהר-ציון ובפאג"י) והיה ברור כי לא תהיה אפשרות להמשיך בקיום הגדוד למשך זמן רב. באותם ימים החל משא-ומתן בין יצחק גרינבוים (שר הפנים בממשלה הזמנית) לבין נציגי הארגון בדבר שילובו של הגדוד הירושלמי במסגרת הצבא. הוצע כי האצ"ל יתפרק ולוחמיו יצטרפו לצבא, על יחידותיהם ומפקדיהם. דרישה נוספת של נציגי הארגון הייתה כי יחידות אלה לא יישלחו אל מחוץ לירושלים.

ביומן המלחמה של בן-גוריון מיום 10 באוגוסט 1948, נאמר:

אחר הצהריים ישיבת השבעה [וועדת גרינבוים]. האצ"ל בשלו – הצעתי להתרות בהם ואם לא יישמעו – לחסל אותם בכוח. יצאתי לשם כך לפנות ערב לברר המצב בירושלים.

על ביקורו בירושלים, כותב בן-גוריון ביומנו: ¹³⁸

תומכי אצ"ל בעיר – "נטורי קרתא" במאה-שערים ובית-ישראל, וקצת משכונת גאולה הגובלת בבית-ישראל, ושכונת מחנה-יהודה ו"הנחלאות": נחלת-ציון (ספרדים), נחלת-אחים (תימנים), זכרון-יוסף (כורדים), שכונת-הבוכרים (בוכרים רבים באצ"ל) ... האהדה לאצ"ל גברה מאוד, בייחוד מאז בואו של בגין לירושלים. בין החיילים שלנו [בעיר] יש 15% שתומכים בהם, כלומר לא יקבלו פקודה לירות בהם. חלק אולי גם יתמוך בהם בפועל. גם במשטרה הצבאית (280 איש) יש חשודים. משה דיין סבור שמוטב לשלוח הנה משטרה צבאית מתל-אביב ... משה סבור שהצבא הירושלמי לא יפעל נגד אצ"ל. לא רק מפני קרובים רבים – אלא שעד עכשיו פעלו יחד מתוך הסכם ... אפילו אנשי המטה אינם מבינים מדוע לא לפעול יחד עם אצ"ל. שאלתי משה מהו הכוח הדרוש – אם יהיה הכרח לפעול בכוח? משה סבור שהם יתבצרו, ימקשו הסביבה שלהם, ונחוצים שני גדודים מחוץ לירושלים (עם כוח שריון בשני הגדודים) על מפקדיהם.

סיכמתי: הש"י יבדוק כל אנשי המטה והמפקדים. שום חשוד לא יישאר בעמדת מפתח, במרכז אינפורמציה, ובמקום שמטפל באצ"ל. להחליף המ.צ., לבדוק המשטרה ולהוציא כל לוקח-שוחד ואיש אצ"ל. יישלח איש מהמטה לעבד תוכנית פעולה, להעריך הכוח הדרוש והציוד הנחוץ.

הידיעות בדבר הכוונה לחסל את האצ"ל בכוח הגיעו אל שירות הידיעות של האצ"ל ושמאל כץ נתן הוראה להכריז על מצב חירום. מפקדי הפלוגות נקראו למטה ובישיבה הוחלט לבצר את שטח המחנה ולעשות את כל ההכנות כדי להדוף את ההתקפה. שמואל כץ הסביר כי אין כל כוונה להסתבך במלחמת אחים, אולם ההכנות הגלויות יהוו לדעתו כוח מרתיע. ואמנם כך היה. בדיון שהתנהל במטה הגדוד הבעתי את החשש שעצם ביצור המחנה עלול לגרור אותנו לחילופי אש עם חיילי צה"ל, אולם בסופו של דבר מילאתי את ההוראות וביצרתי את מתחם פלוגתי. למחרת היום יצאתי בשנית לרמת-גן לחופשה קצרה.

המשא-ומתן עם ועדת גרינבוים נמשך ובמקביל המשיך משה דיין בהכנות לחסל את האצ"ל בכוח הזרוע. בתחילת חודש ספטמבר הגיע גרינבוים להסכם עם האצ"ל. ההסכם סיפק את הדרישות העיקריות של הממשלה

¹³⁸ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 644.

(פירוקו של האצ"ל), וכלל גם את העיקרון אשר לשמו המשיך האצ"ל את קיומו. ואלה עיקרי ההסכם:

האצ"ל יתפרק ואנשיו ייכנסו לצבא הגנה לישראל.
 יחידות האצ"ל תישארנה בשלמותן בשורות הצבא, וליכודן לא ייפגם.
 יחידות האצ"ל לא תישלחנה אל מחוץ לירושלים.
 שבועת-הנאמנות אשר יישבע כל חייל וחייל תחייב אותו לשרת בירושלים ולא מחוצה לה.
 תנאים אלה יהיו בתוקפם כל זמן שקיים שלטון עברי ממשי בירושלים.

יצחק גרינבוים הביא את סיכומיו עם האצ"ל לדיון בממשלה הזמנית, אולם לא הצליח להשיג רוב להצעותיו. ראש הממשלה התנגד לכל הסכם עם האצ"ל ותבע את פירוק הארגון וגיוס חבריו לצה"ל ללא תנאי. הוא אף לא שלל שימוש בכוח לצורך פירוק האצ"ל. גרינבוים, שחשש ממלחמת אחים, איים בהתפטרות מן הממשלה אם יוחלט להפעיל כוח נגד הארגון. לאחר שמספר שרים הצטרפו לדעתו של גרינבוים, הציע ראש הממשלה לדחות את המשך הבירור ולסכם את הדיון בישיבה נוספת. אלא שבינתיים התנקשו כמה מחברי לח"י (שהסתתרו תחת השם "חזית המולדת") בחייו של הרוזן פולקה ברנאדוט, המתווך מטעם האו"ם, וכל הקלפים נטרפו. בדיעבד הביאה ההתנקשות לחיסולו של האצ"ל בירושלים.

הרוזן ברנאדוט

הרוזן פולקה ברנאדוט היה מדינאי שבדי, בן אחיו של גוסטאב החמישי מלך שבדיה. ברנאדוט הקדיש את חייו לפעילות הומניטרית, בעיקר בארגון הצלב האדום השבדי ובשנת 1946 נבחר לנשיאו. בחודשים האחרונים של מלחמת-העולם השנייה, החליט ברנאדוט על דעת עצמו לתווך בין בריטניה וגרמניה הנאצית במטרה להביא להפסקת אש. הוא בא בדברים על הנריך הימלר, ששימש ראש הגסטאפו וסגנו של היטלר, והלה ייפה את כוחו לשמש כמתווך. לאחר מכן פנה ברנאדוט אל ממשלת בריטניה והציע שצ'רצ'יל ייפגש עם הימלר כדי לנהל משא ומתן לסיום המלחמה. ממשלת בריטניה דחתה את הצעתו של ברנאדוט על הסף, כי הייתה נחושה בהחלטתה להביא את הנאצים לכניעה ללא תנאי. ברנאדוט גילה בהצעת התיווך שלו חוסר רגישות בכך שהעמיד את בעלות-הברית ואת גרמניה הנאצית כשווים אל שווים. בעשותו כך התעלם ברנאדוט לחלוטין מזוועות הנאצים ומעשרות המיליונים שנהרגו במחנות ההשמדה ובשדה הקרב כתוצאה מן המלחמה הארוכה שהגרמנים פתחו בה. כל אשר השיג ברנאדוט במגעיו עם הימלר, היה שחרורם של 20,000 סקנדינבים ממחנות-ריכוז, וזאת תמורת שחרור אזרחים גרמנים שהיו עצורים בשבדיה. עם תום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל ופלישת צבאות ערב, הטיל מזכיר האו"ם על ברנאדוט לשמש כמתווך בין היהודים והערבים. לאחר הקמת מערך של משקיפי האו"ם, שהוצבו כדי לקיים את ההפוגה לפי החלטת מועצת הביטחון, התרכז ברנאדוט בניסיון למצוא פתרון לסכסוך היהודי-ערבי.

ברנאדוט לא ראה עצמו כבול להחלטת האו"ם מה-29 בנובמבר, אשר לא הצליחה לפתור את בעיית ארץ-ישראל, והצדיק את הסטיות מהחלטות אלה בסמכויות שקיבל בעת מינויו, "לעודד בדרכי שלום התאמות לגבי עתידה של ארץ-ישראל".¹³⁹ לפני בואו ארצה, התעכב ברנאדוט בלונדון, שם קיים פגישות רבות עם ראשי הממשל הבריטי. זו אולי הסיבה לדימיון הרב בין הצעות המתווך לבין המדיניות הבריטית במזרח התיכון. בספרו "לירושלים" מסביר ברנאדוט כי:¹⁴⁰

¹³⁹ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, כרך I, עמוד 230.
¹⁴⁰ פולקה ברנאדוט, לירושלים, הוצאת הספרים "אחיאסף".

כשמעלים הצעה כלשהיא לפתרונה של בעיית ארץ-ישראל, הרי יש לזכור את שאיפותיהם של היהודים, את הקשיים וחילוקי-הדעות המדיניים בין המנהיגים הערביים, את האינטרסים האסטרטגיים של בריטניה, את ההתחייבויות הכספיות של ארצות-הברית וברית-המועצות, את תוצאות המלחמה ולבסוף – את סמכותו ויוקרתו של האו"ם.

תוכניתו של ברנאדוט התבססה על חלוקתה של ארץ-ישראל המנדטורית (שכללה גם את עבר-הירדן המזרחי) לשתי מדינות: יהודית וערבית. על-פי התוכנית הזו, שתאמה את המדיניות הבריטית באזור, שתי המדינות הן: ישראל וירדן. בכך ביטל המתווך את רעיון הקמתה של המדינה הפלשתינית בארץ-ישראל המערבית.

לאחר הצגת הרעיון הכללי, שלגביו היה סיכוי להגיע לידי הסכמה עם שלטונות ישראל, באו הסעיפים בתוכנית, שכל אחד מהם היווה סיבה מספקת לדחות את התוכנית כולה. תחילה הציע המתווך לאפשר את חזרתם של כל הפליטים הערביים לבתיהם. ואם לא די בזאת, באה ההצעה להגביל את העלייה. על-פי ההצעה, תורשה עלייה בלתי מוגבלת רק למשך שנתיים, ולאחר תקופה זו תותנה העלייה בהסכמת הערבים. במקרה של חילוקי דעות, תובא הבעיה בפני ארגון האומות המאוחדות. פירושה הממשי של הצעה זו היה הפסקת העלייה למדינת ישראל בתום בשנתיים הראשונות. כאן גילה המתווך חוסר רגישות מדהים. הוא לא הבין כי אחת הסיבות העיקריות להקמתה של מדינת ישראל הייתה לאפשר לכל יהודי באשר הוא לעלות ארצה. לולא הגבילו הבריטים את העלייה לארץ-ישראל, ייתכן מאוד שהמאבק המזוין בשלטון המנדט הבריטי היה נחלש, אם לא נעלם, וממשלת בריטניה לא הייתה נאלצת להעביר את פתרון הסכסוך היהודי-ערבי בפני האו"ם. ואם לא די בגזרות האלה, הציע ברנאדוט גם כמה תיקוני גבול, שכללו:¹⁴¹

1. הכללת הנגב, כולו או מקצתו, בשטח המדינה הערבית.
2. הכללת הגליל המערבי, כולו או מקצתו, בשטח המדינה היהודית.
3. הכללת העיר ירושלים בשטח המדינה הערבית, עם אוטונומיה מוניציפלית ליהודים וסידורים מיוחדים להגנת המקומות הקדושים.

4. עיון בשאלת מעמדה של יפו.
5. ייסוד נמל חופשי בחיפה, שיכלול גם את בתי הזיקוק.
6. ייסוד נמל תעופה חופשי בלוד.

הצעותיו של הרוזן ברנאדוט עוררו סערה בקרב הציבור היהודי בארץ. ממשלת ישראל דחתה למעשה את הצעות המתווך, אולם בתור הערכה למאמציו להשיג שלום באזור, מוכנה הייתה להמשיך את המשא-ומתן אֶתו. תגובת העיתונות הישראלית הייתה חריפה הרבה יותר. עיתון "הארץ", שנחשב למתון, כתב במאמר המערכת כי:¹⁴²

נראה שהמזל שעמד לרוזן ברנאדוט בהגשמת שביתת הנשק, לא יעמוד לו בתפקיד השני שנטל עליו והוא – להגיע להסדר הסכסוך בארץ-ישראל בדרכי שלום... לא נוכל להסכים לקיצוץ בריבונותה של מדינת ישראל, וכל הגבלה על העלייה על-ידי גורם חיצוני אינו אלא קיצוץ בריבונותנו. אבן נגף חשובה אחרת היא ירושלים. יהודי ארץ-ישראל לא יסכימו בשום פנים ואופן שירושלים תיכלל באיזה מדינה ערבית שהיא...

במאמר אחר, באותו עיתון, מפי העיתונאי ג'ון קמחי, נאמר, בין השאר:¹⁴³

זו הפעם השנייה בקריירה שלו ממלא הרוזן ברנאדוט תפקיד של מתווך – ודומה שזו הפעם השנייה הוא שוגה אותו מישגה פאטלי... נאוטראליות השקפתו ליחסים בין הנאצים ובעלי הברית הייתה מאותו הסוג, הרואה הסכם ושלום כשקול כנגד כל השאר. הרוזן גילה אגב כך את חוסר כישרונו להבין את כל עומק הרגשתם של בעלי הברית ואת החלטתם הנחושה להביא את הנאצים עד לתבוסה גמורה. אותו רושם עצמו מתעורר עכשיו בקשר להצעותיו של הרוזן ביחס לעתידה של ירושלים... עכשיו שוב – אולי אפילו אגב הכוונות הטובות ביותר – הירשה הרוזן לניאוטראליות זו לסנוור את עיניו שלא יראה את הדברים שבמציאות הפוליטית והצבאית ביחס למצבה של ירושלים...

ובמקום אחר:

¹⁴² עיתון "הארץ" מיום 5.7.1948
¹⁴³ שם, 5.7.1948

לא נלחמנו עשר שנים נגד "הספר הלבן" הבריטי, כדי להסכים להגבלת העלייה למדינתנו לפי החלטת גורם חיצוני אחר... ולא כבשנו את רוב רובה של ירושלים, לא החזקנו בה מעמד במשך שישה חודשי מצור, לא נפלו אלף ממגיניה ואזרחיה אחרי שנפגעו מפגזים בריטיים של תותחים בריטיים שבידי הלגיון הערבי, כדי להפקיר את ירושלים לידי בעלי התותחים הללו ובעלי בריתם...

הרוזן ברנאדוט ידע אודות התגובות הזועמות של היהודים לתוכניתו, אולם דבר זה לא הפריע לו להמשיך במלוא המרץ להגשמתה. על יחסו של ברנאדוט לערבים וליהודים, ניתן ללמוד אולי מתיאורי פגישותיו, כפי שהם מופיעים ביומן שניהל באותה תקופה ¹⁴⁴. ב-1 באוגוסט 1948 הגיע ברנאדוט לראשונה לרבת-עמון.

הוזמנתי להיות אורחו של פחה ערבי גדול, אחד מעשירי עבר-הירדן. מעודי לא נתארחתי בבית ערבי, והייתה לי הפתעה נעימה מן הלבביות היוצאת מן הכלל בה נתקבלתי... הנעים שבדבר היה בהרגישך שכל זה לא התייפות ריקה אלא נדיבות כנה.

למחרת היום נפגש ברנאדוט עם דב יוסף, שהיה מושלה של ירושלים, וכך מתאם המתווך את הפגישה הזו:

הוא [דב יוסף] עושה רושם של אדם חסר-נטייה לשיתוף פעולה. הוא אדם המתפאר בסירובו להסכים לכל הצעה המוגשת לפניו... אותה הרגשה חזרתי והרגשתי כעבור ימים אחדים, כשנפגשתי עם שר החוץ, שרתוק, ועם עוזריו הקרובים.

הרושם שמתקבל מקריאת יומנו של ברנאדוט, שהוא הוקסם ממנהגי הבדואים, בעוד שבטיעוני היהודים מצא "חוסר נטייה לשיתוף פעולה". באצ"ל עקבו בדאגה אחר מהלכיו של ברנאדוט, אולם לא ראו בהם סכנה מיידית הדורשת פעולה. ההנחה היסודית הייתה כי גורלנו נתון בידינו, וכל עוד תעמוד הממשלה על שלה, לא יוכל ברנאדוט לבצע את זממו. אבל היו אחרים שלא חשבו כך. במפקדת לח"י בירושלים ראו בתוכניותיו של

¹⁴⁴ פולקה ברנאדוט, לירושלים. הוצאת "אחיאסף".

ברנאדוט סכנה גדולה לעתידה של ירושלים. לח"י ניהלו תעמולה חריפה מאוד נגד ברנאדוט, וכמה מחבריו אף הפגינו נגדו בשעת ביקוריו בירושלים. כאשר חשו שהמתווך מהווה סכנה מוחשית, הגו את ההתנקשות בחייו.

ההתנקשות

לאחר סיום ההפוגה הראשונה, עזב ברנאדוט את הארץ בדרכו לישיבת מועצת הביטחון, כדי להציג בפניה את תוכניתו. עם שובו ארצה, בחודש ספטמבר, החליט להעביר את מטהו מחיפה לירושלים. כשנודעה תוכניתו לשכן את מטהו בארמון הנציב בירושלים, הזהירו דב יוסף בפני הסכנות הכרוכות בצעד זה. אולם ברנאדוט התעלם מדברי מושל ירושלים, וב-17 בספטמבר 1948, הגיע לעיר כדי לדון בפרטים הטכניים הקשורים בהעברת המטה. בשעות הבוקר נחת מטוסו בשדה-התעופה בקלנדיה (סמוך לעטרות) ומשם יצא במכונית לירושלים. בעוברו ליד שיח' ג'ראח, נורו לעבר מכוניתו יריות מנשק אוטומטי, אולם הרוזן המשיך בדרכו לעבר מעבר מנדלבאום, שם המתין לו סרן משה הילמן מיחידת הקשור של צה"ל. לאחר שהילמן הציג את עצמו, אמר לו הרוזן ברנאדוט: "כשאתה נוסע אתי, איני רוצה שתישא אקדח. אנחנו אנשי או"ם, ודגל האו"ם מגונן עלינו". הילמן השאיר את אקדחו במעבר מנדלבאום והצטרף למכוניתו של ברנאדוט. השיירה נסעה לבניין י.מ.ק.א לפגישה עם משקיפי האו"ם, ומשם יצאה לארמון הנציב. סמוך לשעה חמש אחר-הצוהריים יצאה השיירה בחזרה לירושלים. כשעה קודם-לכן, יצא ממחנה לח"י בטלביה ג'יפ ובו ארבעה לוחמים. הג'יפ עשה את דרכו לשכונת קטמון, עצר ליד המחסום בסמוך לקרית-שמואל (היום רחוב הפלמ"ח) וחנה בצד הכביש. כאשר הבחינו יושבי הג'יפ בשיירה בת שלוש המכוניות שעלתה במעלה הרחוב, התניע הנהג את הג'יפ והעמידו לרוחב הכביש. השיירה עצרה ליד הג'יפ וכמה אנשי לח"י ירדו ממנו ופנו לעבר מכוניתו של ברנאדוט. הם כיוונו את נשקם לעבר המושב האחורי וירו מספר צרורות מתת-מקלע שהיה בידיהם. הקולונל סרו, שישב לצדו של ברנאדוט, נהרג במקום, בעוד הרוזן ברנאדוט עצמו נפצע פצעים אנושים ומת בדרך לבית-החולים.

דבר ההתנקשות בחייו של ברנאדוט הגיע אל בן-גוריון בשעה שקיים דיון עם המטה הכללי של צה"ל. ביומנו אנו מוצאים את הדברים הבאים:¹⁴⁵

¹⁴⁵ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 698.

פתאום בשש בא מברק ממשה דיין, ואחר כך מדב יוסף, שברנאדוט וקולונל סרו נרצחו בקטמון על-ידי יהודים מתוך ג'יפ שנסע לפניהם. הזמנתי איסר הראל וראש המשטרה הצבאית – לאסור כל אנשי לח"י פה; יש להעלות גדוד "הראל" לירושלים ולתת הוראות לדב יוסף ומשה דיין לפעול במרץ ובלי רחמים ... בשמונה טילפן משה דיין ומסר שפורשים הרגו ברנאדוט וסרו, לא יודע אם אצ"ל או לח"י ... בשמונה וחצי בא איסר הראל. בירר במקום הגבוה ביותר שאצ"ל לא עשה זאת .

בשעות הערב נתפרסם כרוז בחתימת "חזית המולדת" ובו נוטלת על עצמה קבוצה זו את האחריות להתנקשות ברוזן ברנאדוט ובקולונל סרו. השמועות שהתהלכו אותה עת היו ש"חזית המולדת" היא קבוצה שפרשה מלח"י. בן-גוריון ידע היטב כי לאצ"ל לא היה כל קשר להתנקשות בחייו של ברנאדוט, אולם הוא החליט לנצל את הסערה הציבורית שחוללה ההתנקשות, כדי לחסל את ארגון לח"י ואחריו גם את האצ"ל. למחרת היום, בשבת בבוקר, פשט כוח של צה"ל על מחנות לח"י בירושלים, אולם מצא אותם ריקים מאדם (למעט כמה חולים וכן מספר לוחמים שלא היה להם לאן ללכת). לח"י הוכרז ארגון בלתי חוקי ורבים מחבריו נעצרו ברחבי הארץ על-ידי כוחות הביטחון.

ביום ראשון, ה-19 בספטמבר, יומיים לאחר ההתנקשות בחייו של ברנאדוט, דנה הממשלה באריכות במעשה וביחסיה עם האצ"ל ועם לח"י. יצחק גרינבוים ניסה למתן את הדין וחזר על הצעתו לאפשר לחברי האצ"ל להצטרף לצה"ל ולהישבע אמונים שתחייב אותם לשרת רק בירושלים. הוא הסביר כי כל עוד גורל ירושלים לא הוכרע, אפשר להסכים להישארות אנשי האצ"ל בעיר. בתשובה לשאלה אמר כי אם יוחלט להוציא את צה"ל מירושלים וחוקי ישראל לא יחולו עליה – יהיה האצ"ל חופשי לפעול כרצונו. בן-גוריון שלל מתן זכות כלשהי ל"פורשים" במקרה של שינוי במעמדה של ירושלים והציע שתי הצעות משלו:¹⁴⁶

האחת – להודיע לאצ"ל בירושלים שכל חוקי המדינה ביחס לצבא, לגיוס ולנשק חלים על תושבי ירושלים ועל באיה, כעל תושבי כל מקום אחר במדינה ועליו לציית לחוקים אלה בלא משא-ומתן נוסף. והשנייה –

¹⁴⁶ שלמה נקדימון, אלטלנה, עמוד 404-413.

להטיל על הצבא לקיים חוקים אלה בשטח ירושלים ובמקרה הצורך יוסמך הצבא להשתמש במלוא הכוח הדרוש. האצ"ל בירושלים יזהר על-כך; בן-גוריון, ציזלינג ושרת יקבעו סדרי ביצוע ההחלטה.

ב-20 בספטמבר הוזמן יצחק אבינועם למחנה המטכ"ל בתל-אביב, שם קיבל את מכתב האולטימטום בחתימת ידו של ידן. אבינועם מיהר לירושלים, כדי למסור את המכתב לשמואל כץ. במכתב האולטימטום נאמר:

אל מפקד האצ"ל בירושלים,

נצטוויתי על-ידי ראש המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל הודיעך כדלקמן:

1. על האצ"ל בירושלים לקבל על עצמו הלכה למעשה חוק המדינה בנוגע לצבא, גיוס ונשק.
2. כל חייבי הגיוס באצ"ל חייבים להיכנס לצבא הגנה לישראל.
3. כל הנשק צריך להימסר לצבא הגנה לישראל.
4. כל מי שמצטרף לצבא חייב בשבועת אמונים שחלה על כל חייל.
5. דין חברי אצ"ל כדין כל יהודי אחר.

אם במשך 24 שעות החל מהיום, יום ב' 20.9.1948, בשעה 12:00, הנכם מקבלים את הדין: מפרקים את האצ"ל וגדודיו המיוחדים, מוסרים את הנשק ומצטרפים לצבא הגנה לישראל – לא יסבול איש מכם על פגיעה שפגעתם עד עכשיו בחוק ישראל, והיחס אליכם יהיה כיחס לכל יהודי אחר.

אם במשך הזמן הנקוב לא תמלאו דרישות הממשלה הלכה למעשה – יפעל הצבא בכל האמצעים שלרשותו.

יגאל ידן – אלוף

ראש אגף המבצעים של המטה הכללי

דבר האולטימטום היה תמוה, כי הרי מזה כמה חודשים היה ידוע

שהאצ"ל מוכן להתפרק ולהצטרף לצה"ל. כבר באוגוסט, כחודש לפני ההתנקשות בברנאדוט, סיפר איסר הראל (ראש השירותים החשאיים) לראש הממשלה על נטייה באצ"ל להיכנע.¹⁴⁷ מאז התנהל, כאמור, משא ומתן עם יצחק גרינבוים, שר הפנים, ואף הגיעו איתו לידי הסכם בדבר הצטרפותו של האצ"ל לצה"ל.

כך או כך, ראשי האצ"ל בירושלים היו נחושים בדעתם למנוע מלחמת-אחים, ולמחרת קבלת האולטימטום, הודיעו למשה דיין על הסכמתם להתפרק.

שעתיים לפני תום האולטימטום כינס שמואל כץ מסיבת עיתונאים במלון "עדן", וגולל בה את השתלשלות המשא-ומתן עם יצחק גרינבוים. הוא הוסיף וסיפר, כי האולטימטום התקבל בהפתעה גדולה, מאחר שהצדדים הגיעו להסכם שהיה נוח ומקובל הן על הממשלה הזמנית והן על האצ"ל. שמואל כץ הסביר לעיתונאים כי רב לו כוחו של האצ"ל להתנגד לכל התקפה על בסיסיו, אולם האצ"ל לא יעשה זאת בגלל גישתו הפטריוטית. בסיכום, נאמר:

בתשובה לאולטימטום שהוגש לנו אתמול, הננו מודיעים כי בהתחשב עם האיום בשימוש בכוח, וברצוננו למנוע שפך דם יהודי שהיה נגרם על-ידי ביצוע האיום – הננו מקבלים את האולטימטום הנ"ל. הארגון הצבאי הלאומי יתפרק בהתאם לדרישות הממשלה הזמנית בצורה ובאופן שייקבע בינינו לבין מפקד החטיבה של צבא הגנה לישראל בירושלים.

באותו יום פירסם מטה האצ"ל בירושלים את ההודעה דלהלן לחייליו:

¹⁴⁷ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 652.

הארגון הצבאי הלאומי
בירושלים

21.9.1948

י"ז אלול תש"ח

הודעה

א. הממשלה הזמנית, אשר הספקנו להכירה מתקופת "אלטלנה", הוכיחה שנית את פרצופה. תוך כדי ניהול משא ומתן בין נציגי המעמד [כינוי לאצ"ל] ונציג הממשלה, הוגש אולטימטום לבא-כוח המעמד שעל המעמד להתפרק במשך 24 שעות מרגע מסירת האולטימטום.
ב. המעמד, אשר מטרתו האחת היא למלא את היעוד המוטל עליו, עומד בפני הברירה: מלחמת-אחים, הרג מאות חיילים עברים – או קבלת האולטימטום. המעמד בלקחו בחשבון את רגש האחריות הרבה לגורלו של העם העברי ולגורלה של הריבונות העברית – ובכדי למנוע שפיכות דמים רבה – החליט בכאב עצור לקבל את האולטימטום.
ג. על פרטי ההצטרפות לצבא הגנה תבוא הודעה מיוחדת בזמן הקרוב ביותר.

הארגון הצבאי הלאומי בירושלים
המטה הראשי

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל נוסד בירושלים באפריל 1931. לאחר 17 שנים של מאבק מזוין בשלטון המנדט הבריטי ובפורעים הערבים, התפרק האצ"ל מנשקו בספטמבר 1948, ולוחמיו הצטרפו לצבא הגנה לישראל.

בזמן ההתנקשות ברוזן ברנאדוט הייתי, כאמור, בחופשה ונסעתי לרמת-גן לביקור משפחתי. את הידיעה בדבר ההתנקשות שמעתי ברדיו. חששתי מאוד מתגובת צה"ל נגד לח"י והאצ"ל, ועקבתי בחרדה אחר ההתרחשויות. לנגד עיני חזרו התמונות של פרשת "אלטלנה", והוקל לי כאשר התברר שמפקדת האצ"ל בירושלים השכילה למנוע מלחמת אחים ומלאה אחר כל תנאי האולטימטום שהוגש לה על-ידי יגאל ידן, הרמטכ"ל בפועל. אולם חרתה לי מאוד הדרך בה סיים האצ"ל את תפקידו. הרגשתי עלבון והשפלה, כאילו מדובר במשתמטים או בפורעים שסירבו למלא את חובתם הלאומית למולדתם. והרי מדובר היה בבחורים נאמנים שלחמו בחירוף נפש להגנתה של ירושלים, ואשר בגלל תחושת שעת החירום, העמידו עצמם תחת פיקודו של דוד שאלתיאל, מפקד מחוז ההגנה בירושלים. עשרות מלוחמי האצ"ל נהרגו ולמעלה ממאה נפצעו בקרבות הקשים נגד הלגיון הערבי והצבא המצרי שהתקיפו את העיר מצפון ומדרום. ראויים היו לוחמי האצ"ל להצטרף לצה"ל בדרך מכובדת יותר.

למחרת היום התייצבתי בלשכת הגיוס של צה"ל בתל-אביב.

תקופה סוערת, קשה ומסוכנת, אולם מלאת אמונה בצדקת הדרך, הסתיימה בחיי.

אשרי שזכיתי לראות בהקמתה של המדינה העברית בארץ-ישראל, היא מדינת ישראל.

נספחים

חלוקתה של ירושלים בתש"ח פרי מדיניות או כורח צבאי?

רעיון חלוקתה של ירושלים הועלה בפעם הראשונה בשנת 1932, במכתב שכתב חיים ארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, להרברט סמואל (הנציב העליון הראשון בארץ-ישראל המנדטורית, שבשנים 1931-1932 שימש שר-הפנים בממשלת בריטניה). באותו מכתב מציע ארלוזורוב לחלק את ירושלים לשני רבעים, יהודי וערבי.¹⁴⁸

הרובע היהודי יכלול את החלקים החדשים של העיר, ויאוכלס ברובו ביהודים. הרובע הערבי יכלול בעיקר את העיר העתיקה (שגרו בה אז כ-5000 יהודים) ותלפיות והוא יאוכלס בעיקר בערבים.

בעקבות הפרעות שפרעו הערים ביהודים בשנת 1936, הקימה ממשלת בריטניה ועדת חקירה, בראשותו של הלורד פיל. הוועדה ביקרה בארץ, שמעה את טענותיהם של הערבים והיהודים וביולי 1937 הגישה את המלצותיה לממשלה הבריטית.¹⁴⁹

1. הוועדה ממליצה לסיים את המנדט הבריטי במתכונתו הנוכחית ולהקים בשטח המנדט שתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית.
2. מובלעת, שתכלול את ירושלים, בית-לחם, נצרת, הכינרת ופרוזדור מאזור ירושלים לים התיכון, תישאר תחת המנדט הבריטי.
3. מטרת המנדט הבריטי על אזור זה לא תהיה ליצור שלטון עצמאי בעתיד, אלא שמירה על המקומות הקדושים.

הערבים דחו את המלצות הוועדה, בעוד הסוכנות היהודית לא ערערה על העיקרון של חלוקת הארץ ליהודית וערבית. הסוכנות, בראשותו של דוד בן-גוריון, לא הסכימה להמשך השלטון הבריטי בירושלים ובשנת 1938 הציעה לוועדת וודהד את חלוקתה של ירושלים (ועדת ג'ון וודהד Woodhead נתבקשה על-ידי ממשלת בריטניה לבדוק אם רעיונות ועדת פיל ניתנים

¹⁴⁸ משה בירש ודבורה האומן-כתריאל, בהנחיית רות לפידות, ירושלים לאן, מכון לחקר

ישראל, עמוד 23.

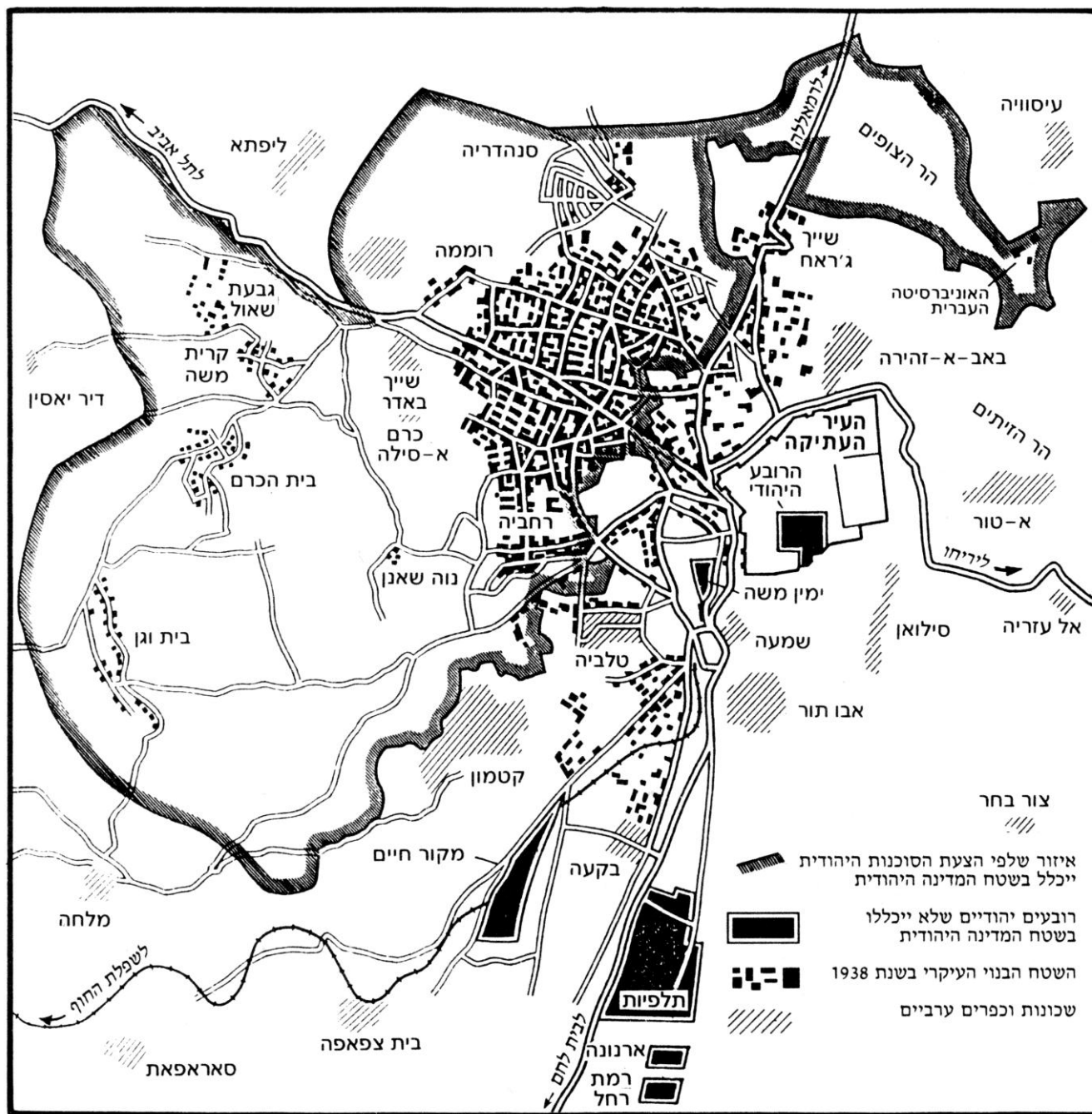
¹⁴⁹ שם, עמוד 25.

לביצוע). לפי הצעה זו (שצורפה אליה מפה מפורטת) תצורף ירושלים המזרחית, כולל העיר העתיקה, למדינה הערבית שתקום, בעוד ירושלים המערבית תצורף למדינה היהודית. בהצעה נאמר, בין היתר:¹⁵⁰

1. העיר העתיקה ושטחים מצפון ומדרום לה, המאוכלסים בעיקר מוסלמים ונוצרים, יישארו תחת מנדט בריטי.
2. "ירושלים היהודית החדשה", הכוללת את הרבעים ממערב לעיר העתיקה לאורך הכביש לעין-כרם, ואזור האוניברסיטה העברית, יכללו במדינה היהודית. שטחים אלה מאוכלסים ברובם ביהודים (71,000 מתוך 74,000).
3. בין האזור היהודי בירושלים והמדינה היהודית במישור החוף יוקם פרוזדור.

לפי הצעה זו ויתרה הסוכנות היהודית מרצונה על ימין-משה, מקור-חיים, תלפיות, קיבוץ רמת-רחל והעיר העתיקה, וכמובן על השכונות המעורבות קטמון וטלביה.

לאור תגובותיהם של הערבים והיהודים, לא מימשה ממשלת בריטניה את המלצותיה של ועדת פיל. בינתיים פרצה מלחמת העולם השנייה ולקראת סיומה הכריז האצ"ל על המרד בשלטון הבריטי בארץ-ישראל. בעקבות המאבק בשלטון המנדט, בו לקחו חלק האצ"ל, לח"י וארגון ה"הגנה", העבירה ממשלת בריטניה, בפברואר 1947, את בעיית ארץ-ישראל לידי ארגון האומות המאוחדות.



תוכנית חלוקתה של ירושלים לפי הצעת הסוכנות היהודית (1938)

ב-29 בנובמבר 1947 החליטה, כזכור, עצרת האו"ם לחלק את ארץ-ישראל לשתי מדינות: יהודית וערבית, בעוד ירושלים תהיה תחת שלטון בינלאומי בחסות האו"ם.

ב-17 בנובמבר, זמן קצר לפני החלטת עצרת האו"ם בדבר חלוקתה של ארץ-ישראל, נפגשה גולדה מאירסון-מאיר (לימים שרת-החוף וראש ממשלת ישראל) עם עבדאללה מלך ירדן. הפגישה החשאית התקיימה בנהריים בביתו של אברהם רוטנברג (מנהל מפעל החשמל במקום) ונכחו בה גם

אליהו ששון ועזרא דנין, מומחים לענייני ערבים בסוכנות היהודית. אברהם רוטנברג, יחד עם עוזרו אברהם דסקל, נהגו לבקר בלוויית נשותיהם בארמון המלך עבדאללה בעמאן, והמלך אהב להתארח בבית רוטנברג בנהריים. דסקל, שהשתייך למודיעין של ההגנה, הוא שאירגן, יחד עם עוזרו של המלך, את הפגישה בין גולדה מאירסון ועבדאללה. האווירה בפגישה הייתה ידידותית ודברי המשתתפים נאמרו ברוח טובה. בפרוטוקול של הישיבה, שנכתב בידי דנין, נאמר, בין השאר¹⁵¹

עבדאללה: בין הערבים וביניכם לא קיים סכסוך. הסיכסוך הוא בין הערבים לבין הבריטים על שהביאכם וביניכם לבין הבריטים על שלא קיימו את אשר הבטיחו לכם. עתה אני משוכנע שהבריטים הולכים ונשארו אנו ואתם פנים אל פנים. כל התנגשות בינינו בעוכרי שנינו. בזמנו דיברנו על חלוקה. אני מסכים לחלוקה אשר לא תבייש אותי בפני העולם הערבי...

הסברנו לו כי ענייננו נידון עתה באו"ם ואנו מקווים ששם יוחלט על הקמת שתי מדינות: האחת יהודית והאחת ערבית, וברצוננו לדבר עתה על הסכם אתו על יסוד החלטות כאלה. אמר שהוא מבין זאת והיה רצוי שמיד לאחר קבלת החלטות האו"ם, ניפגש שנית ונדון על דרכי שיתוף הפעולה לאור החלוקה. כאן הוסיף ושאל מה יהיה יחסנו לניסיון מצידו לתפוס את החלק הערבי של הארץ? לתשובתנו כי נביט [על כך] בעין יפה, בייחוד אם לא תפריע לנו להקמת מדינתנו ולא תביא להתנגשות בינינו לבין כוחותיו...

עבדאללה: אני חפץ בחלק זה על-מנת לצרפו למדינתנו ואיני רוצה ליצור מדינה ערבית חדשה שתפריע לתוכניות... אשר לגבול הערבי-יהודי בארץ-ישראל – הוא מוכן יהיה לקחת את הדבר לידינו ולשמור שלא תהא התנגשות בין יהודים לערבים. הוא מייעץ לנו להשיב במהלומות קשות במקרה שהמופתי יעז וינסה לפגוע בנו... כששאלנו אותו בסוף השיחה אם נמצא רקע משותף, בין מדיני ובין כלכלי-ביטחוני – האם יהיה מוכן לחתימת הסכם בכתב, ענה בחיוב וביקש שנמצא לו טיוטה...

לפגישה זו, שנערכה בין גולדה מאירסון לבין המלך עבדאללה, היו השלכות מרחיקות לכת, מאחר שהונחו בה היסודות לעתיד היחסים בין ממלכת ירדן לבין מדינת ישראל. הושגה הסכמה בדבר התנגדות להקמתה של מדינה

ערבית-פלשתינית בארץ-ישראל המערבית. גולדה, שדיברה בשם בן-גוריון, הסכימה שעבדאללה יפלוש לארץ-ישראל המערבית, ויספח למדינת ירדן את השטח שהיה מיועד למדינה הערבית-פלסטינית. בתמורה, לא יפגע עבדאללה במדינת היהודים, ויימנע מהתנגשות צבאית אתם.

בעוד מעשי האיבה משתוללים בארץ, המשיכו להגיע מסרים ממלך ירדן. מן המסרים ניתן היה ללמוד כי הבריטים עומדים לחסל את בסיס הצבאי בירדן (להוציא בסיס תעופה) ועם גמר החוזה עם ירדן, עלולה ממשלת בריטניה להפסיק גם את תמיכתה הכספית בלגיון הערבי. לאור חשש זה, ביקש עבדאללה מן היהודים עזרה כספית. כן ביקש עזרה דיפלומטית ברכישת אהדתן של ארצות-הברית וברית-המועצות (יש לזכור כי שתי מעצמות-העל טרם הכירו באותם ימים במדינת ירדן החדשה שנוסדה על-ידי הבריטית בשנת 1946). בן-גוריון החליט להיענות לבקשותיו של המלך עבדאללה, ובשיחה שקיים משה שרתוק עם בכירי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בינואר 1948, סוכמה המדיניות כלפי מלך ירדן¹⁵²

[...] בעזרתנו ישתלט על החלק הערבי של הארץ ולא יצטרך לרכז בה כוחות לוחמים. אנו נשתדל אז לרכוש את אהדתה של ארצות-הברית ואולי גם של רוסיה לעניינו... אמרו לו בשמי [דברי שרתוק] כי אני הולך ללוות כספים עבורנו וממה שנקבל נפריש לו ולצבאו...

כעבור שבוע ימים, כתב אליהו ששון (מהמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית) מכתב למלך עבדאללה, ובו אנו מוצאים, בין היתר, את הדברים הבאים¹⁵³

[...]
לבסוף רוצה אני להודיעכם, כי "אחי הגדול" [הכוונה למשה שרתוק] ביקר בארץ-ישראל, ונידונו עמו:
א. ההסכם שבינינו והדרך להגשמתו המהירה.
ב. חיזוק מעמדכם הבינלאומי וסיכויו.
ג. הענקת אשראי בינלאומי לכם והדרכים המובילות לזה.
ד. שיפור היחסים ביניכם לבין האמריקאים והרוסים, והדרכים המובילות לכך.

¹⁵² תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמ. 1947 – מאי 1948, עמוד 126.

¹⁵³ שם, עמוד 147.

ה. התערבותכם בחלק הערבי של ארץ-ישראל וכיבושו, ללא מחאת מועצת הביטחון.

כל הדברים האלה הם בעלי חשיבות גדולה, המחייבת דיון עמכם באופן ישיר או דרך מתווך במהירות האפשרית.

בפברואר 1948 התקיימה פגישה בין אליהו ששון, לבין עומר דג'אני, ערבי פלשתינאי ממקורבי המלך עבדאללה ונציגו האישי באו"ם. באותה פגישה סיפר דג'אני לששון, כי דעתו של המלך אינה נוחה מהחלטת האו"ם, הקובעת שבירושלים ייכון משטר בינלאומי. עבדאללה מעדיף, לדבריו, את חלוקתה של ירושלים, לפיה – ירושלים החדשה (המערבית) תצורף למדינה היהודית, בעוד ירושלים המזרחית תצורף לממלכת ירדן. למרות שהרעיון תאם להפליא את תוכניותיו של בן-גוריון, השיב ששון כי אין זה הזמן המתאים להפר את החלטות האו"ם. בן-גוריון ראה את החלטת עצרת האו"ם כמקשה אחת, ודחיית אחד המרכיבים של ההחלטה עלול היה לסכן את הקמתה של מדינת היהודים. מסיבה זו תמך בן-גוריון בבינאום ירושלים, למרות שחתר לחלוקתה של העיר. התמיכה בבינאום ירושלים הייתה בבחינת הכרח בל-יגונה.

כאשר עלתה לדיון שאלת מינוי מפקד צבאי לירושלים, חיפש בן-גוריון אדם מסור וממושמע, שימלא בנאמנות ובקפדנות את מדיניותו לגבי ירושלים. בעוד שביתר חלקי הארץ גרס בן-גוריון שיש למנות קצינים מיוצאי הצבא הבריטי, הרי בירושלים היה המינוי של דוד שאלתיאל מינוי פוליטי מובהק. לא די בזאת ששאלתיאל לא שירת בצבא הבריטי, אלא שאף בארגון ההגנה לא מילא תפקידים צבאיים. שאלתיאל היה מראשי הש"י (שירות הידיעות של ההגנה) והיה פעיל בתקופת "הסזון". בנוסף לזאת היה לשאלתיאל גם ניסיון מדיני, כאשר בתום מלחמת-העולם השנייה עסק באירופה בשליחות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

בנוסף להנחיות הכלליות, הורה בן-גוריון לשאלתיאל כי עליו להתייעץ עם הדרג המדיני לפני כל פעולה צבאית, ולעמוד בקשר הדוק עם אליהו ששון מן המחלקה המדינית של הסוכנות. בן-גוריון ראה בשאלתיאל את נציגו האישי בירושלים, ושאלתיאל היה מפקד החטיבה היחיד שהיה קשור ישירות אל ראש הממשלה ושר הביטחון, ולא תמיד היה המטה הכללי שותף להתייעצויות אלה.

המאורעות הצבאיים התפתחו בארץ שלא כמצופה. לעבדאללה לא הייתה השפעה על הערבים הפלשתינאים שנתמכו על-ידי המופתי הירושלמי (ששהה אותה עת במצרים) ועל-ידי סוריה ועיראק, והתוצאה הייתה אי שקט בכל רחבי ארץ-ישראל. בארבעת החודשים הראשונים מיום החלטת עצרת האו"ם מה 29 בנובמבר 1947, הייתה היוזמה בידי הערבים. ירושלים הושמה במצור, ומנהיגיה יצאו בקריאה נואשת לעזרה.

בתחילת אפריל 1948 הבין בן-גוריון כי אין בכוחו של האו"ם לכפות את החלטתו להחלת משטר בינלאומי בירושלים, ועל-כן חזר לתוכניתו הישנה והיא – חלוקתה של ירושלים. כדי להציל את יהודי ירושלים, הורה בן-גוריון לתקוף את המשלטים משני צידי הדרך המובילה לירושלים ולהעביר את היוזמה הצבאית לידי היהודים. ב-6 באפריל החל מצבע "נחשון", שבמהלכו נפרץ המצור על ירושלים ולעיר הועברו שיירות עם נשק ותחמושת, מזון ואספקה.

ב-9 באפריל כבשו כוחות האצ"ל ולח"י את הכפר הערבי דיר-יאסין; כיבוש שלהדיו הייתה השפעה רבה על מהלך המלחמה כולה. בסוף אותו חודש נכבשה גם השכונה הערבית "קטמון" בירושלים בידי כוחות ההגנה וכן סולק הכוח הערבי משייח' ג'ראח. בשאר חלקי הארץ, השתלטו כוחות ההגנה על העיר טבריה, וכעבור מספר ימים שוחררה גם חיפה. ב-25 באפריל תקפו כוחות האצ"ל את העיר הערבית יפו וכעבור מספר ימי לחימה נכבשה מנשייה ובעקבותיה נכנעה העיר כולה.

בעקבות המתקפה היהודית של חודש אפריל, החלה בריחה המונית של ערבים מן הערים והכפרים. בריחה זו הואצה על-ידי המנהיגים הערבים בארץ-ישראל, שהאמינו כי עם פלישת צבאות ערב, ינחלו היהודים מפלה ניצחת וכל התושבים הערבים יוכלו לחזור לבתיהם ואף לבוז את רכוש היהודים.

התפתחות זו השפיעה על הערכותיו של המלך עבדאללה, וב-22 באפריל התפרסמה בעיתונות הצהרה שמסר המלך לכתב סוכנות הידיעות הערבית, בה נאמר, כי אחרי מאורעות דיר-יאסין, חיפה וטבריה, אפסה תקוות המלך למצוא פתרון לבעיית פלסטין. אם יוזמן להגן על פלסטין – יעשה זאת. ליהודים יש עדיין שהות ליישב את הסכסוך, אם יסכימו לכינונה של פלסטין כמדינה ערבית משתי גדות הירדן, אשר תעניק ליהודים שלטון-בית באזורים בהם הם מהווים רוב.

בתשובה להצהרתו זו של המלך עבדאללה, שלח אליהו ששון את המברק
הבא אל ראש לשכת המלך¹⁵⁴

אבקשך להעביר לידיעת הוד מלכותו את הדברים הבאים:
השלום המקווה בארץ-ישראל וההבנה ההדדית בין הערבים והיהודים,
לא ייתכן שיושגו בדרך האיומים, הנשענים על תעמולה משוחדת
ומטעה. וכן לא יושגו על-ידי הכתבת תנאים מצד אחד. ההבנה ההדדית
האמיתית, שהיא לטובת הכול ורצוייה מאוד, אפשר להשיגה על-ידי
משא ומתן שקט סביב שולחן עגול – משא ומתן שיודרך על-ידי כוונה
כנה ונכונות לערוב לשאיפותיהם, זכויותיהם ועצמאותם גם של הערבים
וגם של היהודים. הנני מאמין שהיהודים יקדמו בברכה כל צעד בכיוון
זה, והריני מעמיד את שירותי האישי לרשות ביצועו של מפעל גדול זה,
הצופן בחובו טובת המזרח והעולם כולו. בסיום, הריני מבקש שהוד
מלכותו לא ישים לב למה שאנשים משוחדים – ערבים וזרים – מנסים
בימים אלה לצוד במים עכורים, על חשבון דמיהם הנקיים של היהודים
והערבים.

ב-26 באפריל התפרסמה בעיתונות הודעה של המלך עבדאללה בה נאמר,
כי אם היהודים לא יקבלו את הצעתו לחיות כאזרחים במדינה ערבית, ייפול
בחלקו הכבוד לשחרר את פלסטין וכי הוא יעמוד בראש צבאות עבר-הירדן,
סוריה ולבנון שייכנסו לארץ-ישראל. באותו יום הודיעה העיתונות על החלטת
הפרלמנט של ירדן לשגר את הלגיון הערבי לארץ-ישראל.

בסוף אפריל היו בארץ כ-2,000 חיילים של הלגיון הערבי, אשר שמרו על
דרכי הנסיגה של הכוחות הבריטים מירושלים. עבדאללה התכוון להכניס
כוחות נוספים, אולם נתקל בהתנגדות חריפה של משרד החוץ הבריטי. יש
לזכור כי עד ה-15 במאי 1948, היו הקצינים הבריטים ששרתו בלגיון
הערבי, רשומים כחיילי צבא הקבע הבריטי. התערבותם בקרבות בארץ-
ישראל המערבית הייתה מתפרשת כהתערבות של בריטניה, אשר התחייבה
להיות נייטרלית בסכסוך היהודי-ערבי. משרד החוץ הבריטי לא רק ביקש
למנוע כניסה של כוחות נוספים, אלא אף ביקש להוציא את כל היחידות של
הלגיון הערבי ששכנו בארץ-ישראל המערבית.

במברק של הנציב העליון, סיר א. קניגהם, אל משרד החוץ הבריטי
בלונדון מה-17 באפריל, מסביר הנציב כי¹⁵⁵

¹⁵⁴ שם, עמוד 667.

הלגיון הערבי בפלשתינה מחזיק בדרכים הנמצאות בשטח הערבי, אבל הדרכים אינן שקטות. דרכים אלה דרושות לנסיגת הכוחות הבריטיים עם סיום המנדט ולכן חשוב שהלגיון ימשיך להחזיק בהן. על-כן אין באפשרותנו לשחרר כוחות לגיון אלה לפני סיום המנדט. ברור כי הלגיון לא יפתח בשום פעולות יזומות בפלשתינה לפני סיום המנדט.

למרות הצהרותיו של המלך עבדאללה, האמין בן-גוריון כי ניתן יהיה למנוע מלחמה עם ירדן. זו הסיבה להוראה שנתן ב 30 באפריל לבטל את פיצוץ הגשר ליד נהריים, שתוכנן על-ידי יחידה של חטיבת "גולני", בנימוק כי זה מהווה "הפרת ההסכם עם עבר הירדן".

תמיכה להערכתו זו של בן-גוריון הגיעה מניו-יורק, במברק ששלח אליו משה שרתוק ב 1 במאי 1948. במברקו מספר שרתוק על פגישה שהייתה לו עם קריץ' ג'ונס, שר המושבות וראש המשלחת הבריטית לעצרת הכללית של האו"ם. ג'ונס אמר כי אין אמת בחשדנו, כאילו אין הבריטים מתכוונים לעזוב את ארץ-ישראל ב 15 במאי, יום סיום המנדט. עוד אמר שעבדאללה אומנם מרבה באיומים, אולם כוונתו להסתפק בשטח שהוקצה למדינה הערבית. לטענתו, הכיבושים האחרונים שעשינו (טבריה, חיפה ויפו) מכבידים על המאמצים של הבריטים להרגיע את הערבים. במיוחד ביקש שנעצור ביפו ולא נמשיך את מסע הכיבושים.

ב-2 במאי, התקיימה בנהריים פגישה יוצאת דופן בין קצינים בריטים של הלגיון הערבי לבין קצינים בכירים של ה"הגנה". הפגישה התקיימה ביוזמת הבריטים, והשתתפו בה קולונל דסמונד גולדי ומייג'ור צ'ארלס קוקר מן הלגיון הערבי. את ה"הגנה" ייצגו שלמה רבינוביץ (שמיר), חבר המטה הכללי ונחום שפיגל – קצין המבצעים של חטיבת "גולני". (מן הראוי להזכיר כי הלגיון הערבי היה בפיקוד בריטי, בחימוש בריטי ובמימון הממשלה הבריטית. אמנם המלך עבדאללה היה להלכה המפקד העליון של צבאו, אולם למעשה שלטו הבריטים בצבא זה). להלן קטעים מפרוטוקול הפגישה¹⁵⁶

¹⁵⁵ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 377.

¹⁵⁶ גנזך המדינה 130.11/2513/2

קולונל גולדי פתח ואמר כי הם מייצגים את גלאב פחה, מפקד הלגיון הערבי, ובכוונתם ליצור מגע ישיר ובלתי אמצעי עם היהודים. גולדי: אנחנו רוצים מגע אתכם על מנת למנוע התנגשות אתכם. האם זה אפשרי?

שלמה (שמיר): במידה והלגיון לא ילחם בנו... ובמידה שהוא יהיה איפה שהוא צריך להיות, אינני רואה כל סיבה להתנגשות. גולדי: אנו דואגים למצב בירושלים. איך אפשר למנוע התנגשות שם? שלמה: דעתנו בעניין זה ידועה. באותה מידה שירושלים העברית תהיה בטוחה, הדרך אליה פתוחה וכן הישובים היהודיים בסביבותיה בטוחים, חושבני שלא יהיה מקום להתנגשות... קוקר: האם הליכתכם ליפו היא סימן לתוכניות ההתרחבות שלכם? שלמה: לא. פרשת יפו ידועה. כידוע לך, יפו הטרידה קשה את תל-אביב ואת זה אי אפשר היה לסבול. (ההדגשה שלי, י.ל.)

מסכם שלמה שמיר את התרשמותו מן השיחה שנמשכה כשעה ורבע:

הקצינים הבריטים רוצים לקבוע מגע בלתי-אמצעי אתנו, בעיקר בשביל פעולות עתידיות. ברצונם לגשש את תוכניותינו לגבי הארץ כולה, ולדעת מה תהיה תגובתנו אם הלגיון יגן על השטח המיוחד למדינה הערבית. עניין ירושלים מדאיג אותם, והם תמהים אם אפשר יהיה לבוא לידי איזה שהוא הסדר.

בפגישה בנהריים חזרו הצדדים על אשר הוסכם בעבר, דהיינו, שהלגיון הערבי יתפוס את השטח המיועד למדינה הערבית ויימנע מהתנגשות עם היהודים. דברי הקצינים הבריטים אישרו את הרגשתו של בן-גוריון, כי למרות דברי האיומים של עבדאללה, הוא לא חזר בו מן העקרונות עליהם הסכים בזמנו. החידוש בפגישה בנהריים הוא בכך, שזו הפעם הראשונה שירושלים מועלית לדיון, בו נאמר כי הלגיון והיהודים מעונינים להימנע מהתנגשות בעיר. וכך עונה שמיר לשאלתו של גולדי: "דעתנו בעניין זה ידועה. באותה מידה **שירושלים העברית** תהיה בטוחה... חושבני שלא יהיה מקום להתנגשות". דבריו של שמיר נאמרו בהנחייתו של בן-גוריון, ויש בהם מסר ברור לבריטים ולעבדאללה, כי הסוכנות היהודית (שהגיעה למסקנה כי תוכנית בינאום העיר אינה ברת-ביצוע) חוזרת לתוכנית חלוקתה של ירושלים – העיר המערבית ליהודים, והעיר המזרחית – לערבים.

דיווח על הפגישה בנהריים, אנו מוצאים במברקו של א. קירקברייך מעמאן למשרד החוץ בלונדון. במברק נאמר כי¹⁵⁷

לאחרונה מתקיימים מגעים בין קצינים בריטים בלגיון לבין ההגנה. במגעים סודיים אלה, המטרה היא להגדיר את השטחים שיהיו בשליטה של שני הצדדים.

על הכוונות הצבאיות של הלגיון הערבי, ניתן ללמוד ממברק נוסף ששלח א. קירקברייך מעמאן ללונדון¹⁵⁸

הרעיון הכללי הוא, לבסס בשלב ראשון את יחידות הלגיון הערבי בחברון, רמאללה ושכם ואחר כך להחליט בהתאם להתפתחויות. ירושלים מהווה בעיה קשה מדי מכדי שהלגיון הערבי יוכל להתמודד איתה לבדו, והגליל רחוק מדי והקשר אליו עובר דרך אזורים יהודיים. יפו, לוד ורמלה נמצאות תחת השפעת המופתי, ותומכיו מאיימים לרצוח כל אחד שיש לו קשר עם הלגיון הערבי. הכוונה היא להימנע מהתנגשות עם היהודים, אבל יש להמתין ולראות באיזו מידה הדבר הזה אפשרי.

באותו זמן נפגש משה שרתוק עם מזכיר המדינה בושינגטון. שרתוק סיפר למזכיר כי שר המושבות הבריטי מסר לו לאחרונה, כי בכוונת עבדאללה להיכנס לארץ-ישראל המערבית, אולם יסתפק בתפיסת השטח שיועד למדינה הערבית. שרתוק הוסיף ואמר כי לאור ההצלחות הצבאיות האחרונות של היהודים ולאור ההסכם מאחורי הפרגוד עם עבדאללה, הוא מעריך כי ניתן יהיה להקים את המדינה היהודית במועד שנקבע, ללא צורך בדחייה נוספת.

במשך כל אותם ימי סוף אפריל ותחילת מאי, עשה הנציב העליון הבריטי מאמצים רבים כדי להביא לידי הפסקת-אש בירושלים. הוא רצה לדחות על-ידי כך את המלחמה בין היהודים והערבים עד לאחר השלמת פינוי הכוחות הבריטים מירושלים. לאחר מספר פגישות עם נציגי היהודים והערבים, התפרסמה ב 8 במאי הודעה מטעם ממשלת המנדט הבריטי בדבר הפסקת-אש בירושלים. מפקדת ההגנה הורתה לכל יחידותיה בירושלים

¹⁵⁷ FO 317/68853

¹⁵⁸ FO 317/68852

להפסיק את האש במועד שנקבע. הפסקת-האש בירושלים נמשכה מאותו יום ועד לצאת הבריטים את העיר.

באותו יום, הודיע הקולונל נורמן (קצין מודיעין בצבא הבריטי) שהמלך עבדאללה מעוניין בפגישה עם נציג היהודים. בן-גוריון הטיל על גולדה מאירסון (מאיר) להיפגש עם המלך, שביקש, כי הפגישה תתקיים הפעם בארמונו אשר בעמאן.

גולדה שהתה אותה עת בירושלים, ומטוס מיוחד נשלח כדי להביאה לתל-אביב לפגישה עם בן-גוריון. לאחר הפגישה, נסעה גולדה לנהריים בלוויית עזרא דנין ששימש כמתורגמן. בנהריים, התאכסנה גולדה בביתו של אברהם דסקל, ועם רדת החשיכה, הגיע מוחמד זובאטי, מזכירו ואיש אמונו של עבדאללה. החבורה חצתה את הירדן במכוניתו של זובאטי, כאשר גולדה מחופשת לערבייה, כדי שלא לעורר את חשדם של משמרות הלגיון הערבי. עבדאללה קיבל את האורחים בארמונו אשר בעמאן. השיחה התנהלה באווירה ידידותית ולקראת חצות ליווה זובאטי את אורחיו במכוניתו חזרה לנהריים. גולדה שבה מיד לתל-אביב כדי לדווח לבן-גוריון את תוכן השיחה עם עבדאללה.

בהגיעה לתל-אביב ב 11 במאי נודע לה כי בן-גוריון עסוק בסקירת המצב הביטחוני בפני חברי המרכז של מפא"י¹⁵⁹

"באמצע הישיבה", כותב בן-גוריון ביומנו, "באה גולדה מהפגישה עם עבדאללה ובתשובה לשאלתי, נתנה לי פתקה זו: 'נפגשנו בידידות. הוא מודאג מאד ופניו איומים. לא הכחיש שהיה בינינו דיבור והבנה על סידור רצוי, זאת אומרת שהוא ייקח את החלק הערבי, אבל עכשיו הוא רק אחד מתוך חמישה. זאת התכנית שהוא הציע – ארץ אחידה עם אוטונומיה בחלקים היהודיים, וכעבור שנה תהיה זו ארץ אחת תחת שלטונו'.

מיד יצאתי ל'בית האדום' והזעקתי את יגאל ידן, יוחנן רטנר וישראל גלילי. דרשתי להפוך את הכוח שלנו לכוח מובילי. להחיש כיבוש דרך לירושלים והאיים הערביים בין הישובים – ולתכנן מערכה נגד פלישה ערבית כוללת.

¹⁵⁹ דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, 409-410.

יגאל ידין מעורר שאלות אלו: הנילחם בעבדאללה מיד לכשיעבור גבולות הארץ המנדטוריים – או גבולות המדינה היהודית? עניתי שרק הי"ג [13] חברי מנהלת העם שהפכה לממשלה הזמנית] יוכל להכריע.

בא דוד שאלתיאל מירושלים – הוא רוצה לעבור אחרי תום המנדט להתקפה בירושלים. גם זו שאלה מדינית. **ברור שעלינו להתקיף לאורך כל החזית ביום האפס – אבל ירושלים שני (שונה).** זה עלול להרגיז את העולם הנוצרי" ...

בערב ישיבה רחבה: אליעזר קפלן, לוי שקולניק (אשכול), ישראל גילי, ראשי האגפים. תכונה לקראת פלישה.

"יגאל ידין שואל: מתי ואיפה נפגוש בכוחות עבדאללה (רק במדינתנו, בכל הארץ, גם בעבר הירדן?)

בירושלים עלינו לתפוס את כל המשלטים – שיח' ג'ראח וכדומה – כשאין בהם צבא בריטי.

הנחזיק בכביש לירושלים כל הזמן? – לשמור על משלטי הכביש – כן. אליעזר קפלן מציע לסדר שביתת נשק בירושלים, למען שְׁחֵרר כוחות. יש לדאוג להמשך הקיים.

גולדה שואלת אם רצוי לנו בפני העולם הנוצרי לעשות מלחמה בירושלים בניגוד לנצרות ...

דוד שאלתיאל: האויב בירושלים חלש, יש כ 800 זרים, הם מתפוררים. רוחם נפלה. נקבל את בניין ג'נרלי מהצבא. בניין הדואר כבר בידינו [שני בניינים אלה היו במרכז ירושלים ונתפסו בזמנו על-ידי הבריטים לצורך בניית "אזור הביטחון". הבריטים הבטיחו בזמנו להחזיר את הבתים לידי היהודים מיד עם עוזבם את העיר.]

העירותי שתיים: 1. הריסת האיים הערביים במרחבים היהודיים (רמלה-לוד, בית-שאן, זרעין) המשמשים סכנה מיוחדת במקרה של פלישה ועלולים לחייב ריתוק של כוחות. 2. זיון מוגבר של ירושלים – גם אם תימשך ההפוגה, משום חשיבות ירושלים כשלעצמה, מאה אלף היהודים שבתוכה, והיותה מוקפת ישובים ערביים רבי אוכלוסין. כוח יהודי רב בירושלים ירתק כוחות ויעזור בהרבה לנגב.

למרות התפנית בעמדתו של עבדאללה, עדיין קיווה בן-גוריון שניתן יהיה למנוע התנגשות עם הצבא הירדני, לכן אינו עונה לשאלותיו הלגיטימיות של יגאל ידין "מתי ואיפה ניפגש עם עבדאללה (רק במדינתנו, בכל הארץ, גם בעבר הירדן.?)"

באשר לירושלים, שוקל בן-גוריון את צעדיו בזהירות רבה. הוא רוצה למנוע מלחמה כוללת בעיר, כדי לא לשבש את תכניתו בדבר חלוקתה של ירושלים.

בישיבת "מנהלת העם" שהתקיימה ב 12 במאי, מסרה גולדה מאירסון (מאיר) דיווח מפורט על פגישתה עם המלך עבדאללה¹⁶⁰

גולדה סיפרה כי "המלך פגש אותנו בידידות, אבל זה היה בכלל איש אחר, מאוד מדוכא, טרוד, עצבני". בהמשך מסרה את הצעתו של המלך, להקים מדינה אחת בה תהיה ליהודים אוטונומיה לתקופה של שנה אחת ואחר-כך תצורף הארץ לעבר הירדן.

"בתשובה", המשיכה גולדה, "אמרנו לו: הן היה בינינו דיבור. סמכנו על הדיבור הזה, סמכנו על הידידות הזאת... הוספנו ואמרנו, כי לעומת התוכנית שלו, אנחנו מציעים לחזור לאותה תוכנית שהייתה קיימת כל הזמן ושלגביה הייתה הבנה הדדית והיה הסכם"...

המלך לא הכחיש שזה היה רצונו. אבל במשך הזמן קרו דברים בארץ. היה עניין דיר-יאסין. 'אז הייתי אחד ועכשיו אני אחד מבין חמישה [ירדן, סוריה, עיראק, לבנון ומצרים] ואני לא יכול, אין לי ברירה ואינני יכול אחרת"...

גולדה סיימה באומרה כי לפי הערכתה המלך אינו רוצה במלחמה הזאת, אלא שהוא כנראה מפחד מפני השותפים שלו.

הוסיף עזרא דנין: "... לאחר שגמרנו, המלך אמר: 'אני מצטער מאוד וחבל על הדם ועל ההרס בכל מקום. נקווה שאנחנו ניפגש ושלא ננתק את הקשרים."

יומיים לאחר הפגישה בעמאן, קיבל בן-גוריון מברק מלונדון מאת נחום גולדמן, שהיה נציג הסוכנות היהודית באנגליה (ולימים יו"ר ההסתדרות הציונית ונשיא הקונגרס היהודי העולמי). במברק מספר גולדמן כי נפגש עם מקניל, סגן שר החוץ הבריטי, אשר הסביר לו כי עבדאללה רוצה להימנע מהתנגשות עם היהודים. המלך מעוניין לתפוס את החלק הערבי של ארץ-ישראל המערבית ואחר-כך יפתח במשא-ומתן¹⁶¹

לאחר הדיווח של גולדה על פגישתה עם עבדאללה, נערך בישיבת מועצת העם ויכוח כללי. הנושא העיקרי באותו דיון היה קביעת מדיניות לגבי

¹⁶⁰ שם, שם.

¹⁶¹ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצ.47-מאי 48, עמוד 793.

ירושלים. כזכור, הוכרזה ב 8 במאי הפסקת-אש בירושלים, והשאלה הייתה האם להמשיך במצב של הפסקת-אש גם לאחר צאת הבריטים את העיר, או להפעיל את כוחנו על-מנת להרחיב את השליטה היהודית בירושלים. יש לזכור כי עמדה על הפרק גם הצעת האו"ם לשביתת-נשק כללית, אשר תחול גם על ירושלים.

באותה ישיבה הציג בן-גוריון לראשונה את תוכניתו לחלוקתה של ירושלים. להלן קטעים מן הפרוטוקול של הישיבה¹⁶²

בן-גוריון פתח את הדיון על ירושלים באומרו:

... אינני רואה שום יתרון בשביתת נשק [בכל הארץ]. אני רואה לעומת זאת יתרון בהפסקת אש בירושלים. כי היא בשבילנו נוחה. אם שייח ג'ראח איננה בידי הכנופיות ואם קטמון בידינו ויש לנו גישה למקור חיים – אז אנחנו יכולים להשלים עם זה שתלפיות עדיין איננה מצורפת ולא אכפת לי שהמרכז המסחרי עוד איננו בידנו. **יען כי בפועל כל ירושלים היא בידינו**

העובדה שירושלים העברית בידינו פירושה, אליבא דבן-גוריון, כי "בפועל כל ירושלים בידינו". מכאן ולהבא, בכל פעם שבן-גוריון מדבר על ירושלים, הוא מתכוון לחלק המערבי של העיר, תוך התעלמות מכוונת מן העיר העתיקה.

גולדה מאירסון הייתה היחידה שהתנגדה למדיניות זו של בן-גוריון. גולדה תמכה בהמשך שביתת הנשק בירושלים, אבל הציבה לכך תנאים ברורים ולראשונה היא מעלה את מצבו של הרובע היהודי בעיר העתיקה .

אני אומרת כי שביתת נשק יכולה להיות בתנאי של גישה חופשית לעיר העתיקה; הבטחת הדרך, לכל הפחות, למה שהם קוראים מזון, מים, נוסעים בלתי מזוינים, צרכי רפואה; שמירה על הכניסות לירושלים.

דוד רמז (לימים שר התחבורה) הביע דעה פסימית לגבי היכולת שלנו לעמוד בפני ההתקפה הערבית, ולכן היה מוכן לווייתורים מפליגים ביותר .

¹⁶² פרוטוקולים של ישיבת "מנהלת העם" מה-12 במאי 1948. גנזך המדינה.

לדעתי, גולדה מחמירה יותר מדי בתנאים. באם היא רוצה שביתת נשק, היא צריכה להסיר את התנאי האומר שלא להחזיר לערבים את השכונות שלהם. הערבים היו בקטמון. מה זה נקרא לא לתת להם לחזור לשם? הבתים האלה יהיו נחלת היהודים? אינני מתאר לי את הדבר הזה. נדמה לי שזה תנאי מופרך.

פנחס רוזנבליט-רוזן, לימים שר המשפטים בממשלת ישראל, היה עוד יותר פסימי מרמז, לא רק שלא האמין ביכולתנו להחזיק בירושלים, אלא ראה את ירושלים כמעמסה.

"אשר לירושלים – אין לי כל ספק, כי על כל פנים בעניין זה אנחנו מעוניינים מאוד מאוד [בהפסקת אש]. מה יהיה המצב, אם באמת תהיה פלישה? ... אם הם ירכזו כוחות בדרך רמאללה – לטרון ויבואו בכוחות עוד יותר גדולים. ברגע של פלישה – אינני רואה איך נוכל להגן על ירושלים ... אם אנחנו נוכל להקל על כל החזית על-ידי כך שניטול מעל עצמנו את המעמסה הזאת – אזי אנחנו מעוניינים בזה. ולא יכול להיות תנאי אחר מאשר הבטחת הדרך להספקת מזון. כול הדברים האחרים לעומת זה – אינם חשובים."

בן גוריון ענה למתווכחים וניסה לסכם את הדיון:

"... אני נגד זה, שאם נכבוש את הדרך לירושלים, שנרפה ממנה, עד שיהיה שלום עם העולם הערבי. אני חושב שעשינו משגה, לאחר שכבשנו בפעם הראשונה, שהרפינו מזה. לאחר שכבר למדנו את הלקח הזה וכשמחר או מחרתיים נכבוש את הקטע הזה (וזה לא למעלה מכוחותינו, למרות הכישלון בגוש-עציון) עלינו יהיה להחזיק בזה... כאשר זה יהיה בידינו, ויציעו לנו שבירושלים לא תהיינה יריות, ויקראו לזה שביתת נשק – נסכים לזה. אבל שום שינויים בירושלים, שום יציאה מהשטחים השולטים על הכביש. כמה פעמים אנחנו צריכים לכבוש כיבוש אחד? כאשר יבוא השלום שלנו ויתבעו מאתנו שנחזיר את יפו – אינני בעד כיבושים... לכן, אם רוצים שבירושלים לא תהיינה יריות על יסוד הסטטוס קוו – נסכים לזה... אפילו אם לא נפתח את הדרך לכותל המערבי ... ואני אומר שלא נורא הדבר, גם אם לא נלך שלושה חודשים לכותל המערבי."

ירושלים – לא כולה בידינו, אבל מצבנו הוא טוב...
 אני בעד זה שנקים נקודות ונגדל בהן ירקות. אחר-כך, כאשר יהיה
 שלום – נחזיר להם את האדמה עם הירקות... אבל עתה לא נזוז
 מהמקום הזה ...
 אני מנסה לראות מהו הדבר המשותף. אנחנו מסכימים, שפרימאט
 הסטטוס-קוו בירושלים שריר... נוסף לסטטוס-קוו: הערבים לא יוכלו
 לחזור לשייח ג'ראח... ג'נרליה [בניין ג'נרלי] - בידינו, הפוסטה [בניין
 הדואר] -בידינו, אפ"ק (בנק אנגלו פלשתינה) - בידינו... נעמוד על
 הדרישה שיהיה חופש גישה לכותל המערבי, אבל לא נעשה מזה
 תנאי..."

בסיום הישיבה, כאשר מתעוררת השאלה כיצד ניתן למנוע משאלתיאל
 לבצע פעולות צבאיות הנוגדות את ההחלטה בדבר חלוקתה של ירושלים,
 משיב בן-גוריון: "יש סידור כזה, שהמפקד מוכרח לקבל בכל עניין פוליטי
 הסכמה. בכול תכנון נגד הערבים – הוא מוכרח להתייעץ עם המחלקה
 ההמדינית [של הסוכנות היהודית]. היא יכולה להטיל וְאטו, אלא אם כן יש
 הוראה מפה". ואכן, דוד שאלתיאל לא אֶכזב את בן-גוריון ומילא בנאמנות
 ובציטנות את מדיניותו. המהלכים הצבאיים בניצוחו של שאלתיאל היו פועל
 יוצא מהמדיניות שהיתווה בן-גוריון.

בסיכום ניתן לומר כי בכול מהלך הישיבה של מנהלת העם חזר בן-גוריון
 והדגיש כי לגבי דידו "ירושלים" פירושה "ירושלים העברית". החשיבות
 שהוא מייחס לרחוב יפו ("בניין ג'נרלי, בניין הפוסטה ובניין אפ"ק") עולה לאין
 ערוך על חשיבותו של הכותל המערבי .

כעבור מספר שבועות כותב משה שרתוק מתל-אביב לנחום גולדמן
 בלונדון, כי "התביעה של העולם הנוצרי לבינאום ירושלים איבדה את תוקפה
 המוסרי, משום שלא הצליחו למנוע את המלחמה בעיר והשאירו אותנו
 לנפשינו. מכאן שנשארה רק אופציה אחת והיא – חלוקתה של ירושלים".
 לדעת שרתוק, רעיון זה יהיה מקובל גם על הערבים, כולל עבדאללה.¹⁶³
 לימים, לקראת מלחמת "קדש" (שהתקיימה בנובמבר 1956), התקיימה
 שיחה בין בן-גוריון, שהיה ראש ממשלה ושר-ביטחון, לבין משה דיין
 הרמטכ"ל :

¹⁶³ תעודות מדיניות ודיפלומטיות, כרך 1 עמוד 163.

בן-גוריון: כל האסון שלנו הוא כי לנו אסור שתהיה מפלה, כי אז נגמר; הם [הערבים] יכולים שתהיה להם מפלה, פעם אחת ושנייה, נפיל עשר פעמים את המצרים – זה לא כלום. יפילו אותנו פעם אחת – וזה נגמר. לא נשתווה איתם בנשק, אין שום אפשרות. מוכרחים להעלות את הכושר של כל חייל. אינני יודע עד כמה באמת הכושר שלנו עולה. מה אתה מביט עלי כך, משה?
הרמטכ"ל: זאת הבעיה?
ב.ג.: זאת הבעיה!

הרמטכ"ל: כל המקומות אשר לא לקחנו במלחמת השחרור – אפשר היה לקחת. אפשר היה לקחת את לטרון, את עזה, את פלוג'ה ואת ירושלים.

ב.ג.: למה לא לקחו?

הרמטכ"ל: לא התעקשנו במידה הדרושה. בצבאות יותר טובים משלנו – עולה גדוד ואם יש לו 50 אחוז אבדות – שולחים אחר במקומו! אנחנו לא עשינו זאת.

ב.ג.: בעניין פלוג'ה, דרשתי לרכז את כוח התותחנים שם ויהי מה, ופחדו לעשות זאת. **אני לא מדבר על ירושלים – אני יודע למה לא לקחו את ירושלים, לא מפני שלא היה לנו כוח ... (ההדגשה שלי, י.ל.).**

אם אומנם העיר-העתיקה וצפון ירושלים (שהיווה את הדרך להר-הצופים) לא נכבשו "לא מפני שלא היה לנו כוח", הרי שחלוקתה של ירושלים הייתה פרי מדיניות ולא כורח צבאי.

ביבליוגרפיה

- אלדד, ד"ר ישראל: עשר ראשון. "המתמיד", תל-אביב, תש"י.
 אלון, יגאל: מערכות פלמ"ח. הקיבוץ המאוחד, תשכ"ו.
 אליאב, יעקב (ישקה): מבוקש. הוצאת "במחתרת", ירושלים, 1983.
 אל-תל עבדאללה: זכרונות, הוצאת מערכות.
 באואר, יהודה: דיפלומטיה ומחתרת. ספרית הפועלים, תל-אביב, 1966.
 בן-גוריון, דוד: יומן המלחמה, תש"ח-תש"ט משרד הבטחון - ההוצאה לאור.
 בגין, מנחם: במחתרת, א-ד. "הדר", תל-אביב, תשי"ט.
 בגין, מנחם: אחיאסף, ירושלים, 1950.
 בל, ג', בויר: ציון הלוחמת, הוצאת אחיאסף, 1987.
 בר-זוהר, מיכאל: בן-גוריון, הוצאת עם עובד, תל-אביב.
 ברנאדוט, פולקה: ירושלים, הוצאת אחיאסף, 1952.
 דברי הימים למלחמת השחרור: בעריכת יעקב עמרמי ואריה מליץ, הוצאת ספרים של"ח, תשי"א.
 דיין, משה: אבני דרך, הוצאת עידנים, ירושלים - דביר תל-אביב, 1979.
 זכרם נצח: ספר יזכור לגיבורי האצ"ל, הוצאת של"ח, תשי"ט.
 זרעוני, בנימין: גאון ונדיב ואכזר, הוצאת מלוא בע"מ, 1992.
 טבת, שבתאי: כיתת יורים בבית ג'יז. איש-דור, בית הוצאה, 1992.
 יוסף, דב: קרייה נאמנה, הוצאת שוקן תש"ך.
 יכין, עזרא, סיפורו של אלנקם, "הדר" 1977.
 ילין-מור, נתן: לוחמי חרות ישראל. שקמונה, ירושלים, 1974.
 כץ שמואל: יום האש. קרני, תל-אביב, תשכ"ב.
 לבני, איתן: המעמד, הוצאת עידנים, ספרי ידיעות אחרונות, 1989.
 לב-עמי, שלמה: במאבק ובמרד. משרד הבטחון - ההוצאה לאור.
 לוחמי חרות ישראל. כתבים א-ב, הועד להוצאת כתבי לח"י, 1959.
 לוי, יצחק (לויצה): שעה קבין הוצאת מערכות 1986.
 לורך, נתנאל: תולדות מלחמת העצמאות, הוצאת "מסדה" 1989.
 לירון (אלטשולר), אהרון: ירושלים העתיקה במצור ובקרב. הוצאת מערכות.
 לנקין, אליהו: סיפורו של מפקד אלטלנה. "הדר", תל-אביב, תשל"ו.
 לפידות, יהודה: ה"סזון" צייד-אחים, מכון ז'בוטינסקי, 1994.
 לפידות, יהודה: פרקים בתולדות האצ"ל, מכון ז'בוטינסקי, 1996.
 לפידות יהודה: בלהב המרד, מערכות האצ"ל בירושלים, משרד הביטחון-
 ההוצאה לאור, 1966.

- לפידות יהודה, לידתה של מחתרת, ברית חיילי האצ"ל, 2001.
- לפידות יהודה: היום שרה הקטנה, מכון ז'בוטינסקי, 2003.
- לפידות יהודה: האצ"ל בחיפה האדומה, ברית חיילי האצ"ל, 2006.
- מרידור, יעקב: ארוכה הדרך לחרות. אחיאסף, ירושלים, 1956.
- נאור, אריה: דוד רזיאל. משרד הביטחון - ההוצאה לאור 1990.
- ניב, דוד: מערכות הארגון הצבאי הלאומי. כרכים א-ו. מוסד קלוזנר - "הדר".
נדבה, יוסף: ספר עולי הגרדום. הוצאת "הדר" תשי"ט.
- ספר הפלמ"ח: הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשי"ג.
- ספר תולדות ההגנה: הוצאת עם עובד, תל-אביב.
- לוחמי חרות ישראל, "הדר" - המדרשה הלאומית, תל-אביב, תשל"ה.
- עמרמי, יעקב: הדברים גדולים הם מאתנו, "הדר" 1994.
- קמחי, ג'ון ודוד: משני עברי הגבעה. הוצאת מערכות.
- רבין, יצחק: פנקס שירות. הוצאת ספרית מעריב, 1997.
- רטנר, יוחנן: חיי ואני, הוצאת שוקן 1978.
- שאלתיאל, דוד: ירושלים תש"ח. העורך - יוסף שפירא, 1981.
- שפירא, אניטה: ברל. הוצאת עם-עובד, 1981.
- תעודות מדיניות ודיפלומטיות: דצמבר 1947 עד מאי 1948. וכן מאי 1948 עד ספטמבר 1948. גנזך המדינה.
- תרסטון, קלרק: בדם ואש. הוצאת ספרים דומינו 1981.
- Glubb, Sir John Bagot :A Soldier with the Arabs, Holder and Stoughton, London
- Kirkbride, Alec : From the Wings, Amman Memories 1947 - 1951. London 1976
- .Kurzman, Dan :Genesis 1948. An Nal Book, New York 1970

רשימת קיצורים

- אצ"ל – ארגון צבאי לאומי בארץ ישראל
 אצ"מ – ארכיון ציוני מרכזי
 ארכיון מפא"י (בית ברל)
 את"ה – ארכיון תולדות ההגנה
 ב"ח – בן חנניה (כינויו של דוד רזיאל וכינוי האצ"ל בפי אנשי לח"י)
 בית"ר – ברית יוסף תרומפלדור
 דלק – כינוי למחלקת שירות הידיעות (של האצ"ל)
 הבלט – כינוי ההגנה בפי האצ"ל
 הלבב – כינוי לאצ"ל בפי חבריו
 המעמד – כינוי לאצ"ל בפי חבריו
 הצ"ח – ההסתדרות הציונית החדשה
 הצה"ר – ברית הציונים הרביזיוניסטים
 ח"ק – חיל הקרב (של האצ"ל)
 חי"ש – חיל שדה (של ארגון ההגנה)
 חת"ם – חיל תעמולה מהפכני (של האצ"ל)
 לח"י – לוחמי חירות ישראל
 מ"ז – מכון ז'בוטינסקי
 מטכ"ל – מטה כללי
 מי"ז – מכון יהדות זמננו
 מפא"י – מפלגת פועלי ארץ ישראל
 מש"י – מחלקת שירות ידיעות (של האצ"ל)
 ס"ב – ספר בית"ר
 סת"ה – ספר תולדות ההגנה
 פו"ם – פעולות מיוחדות (של ארגון ההגנה)
 פו"ש – פלוגות השדה (של ארגון ההגנה)
 פֶּלֶג – כינוי לח"י בפי אנשי האצ"ל
 פלמ"ח – פלוגות המחץ
 רמ"א – ראש המפקדה הארצית (של ארגון ההגנה)
 ש"י – שירות ידיעות (של ההגנה)